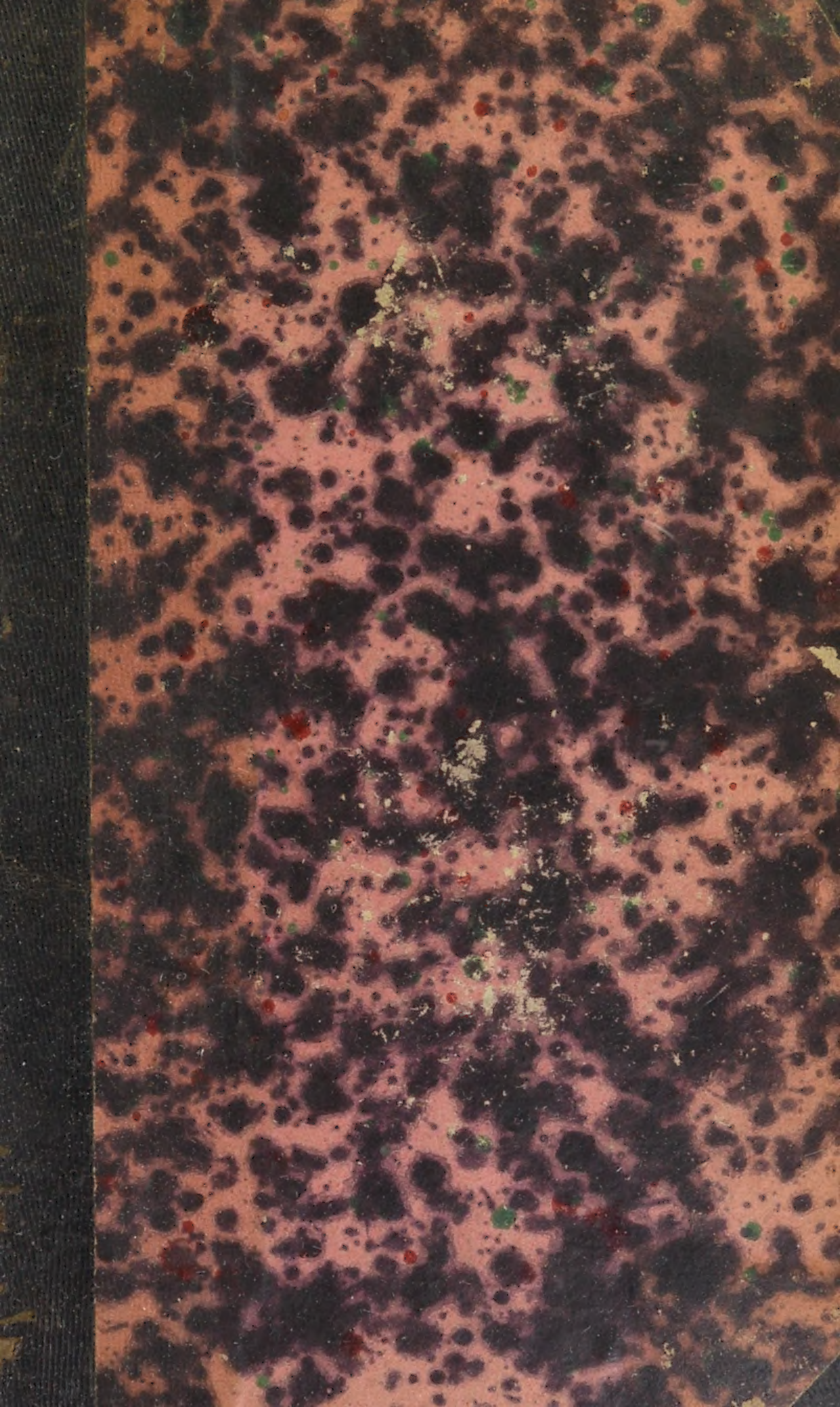
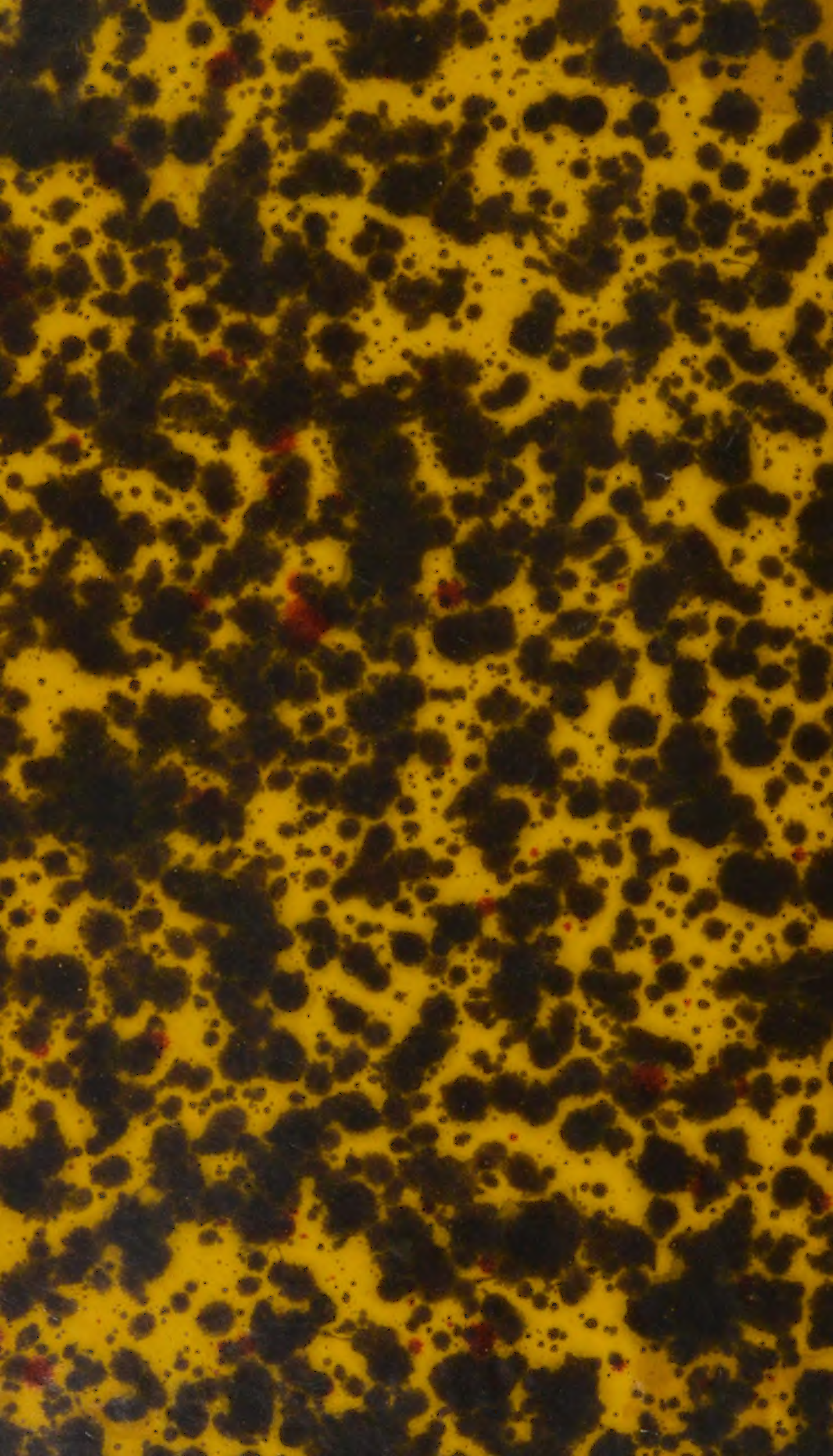
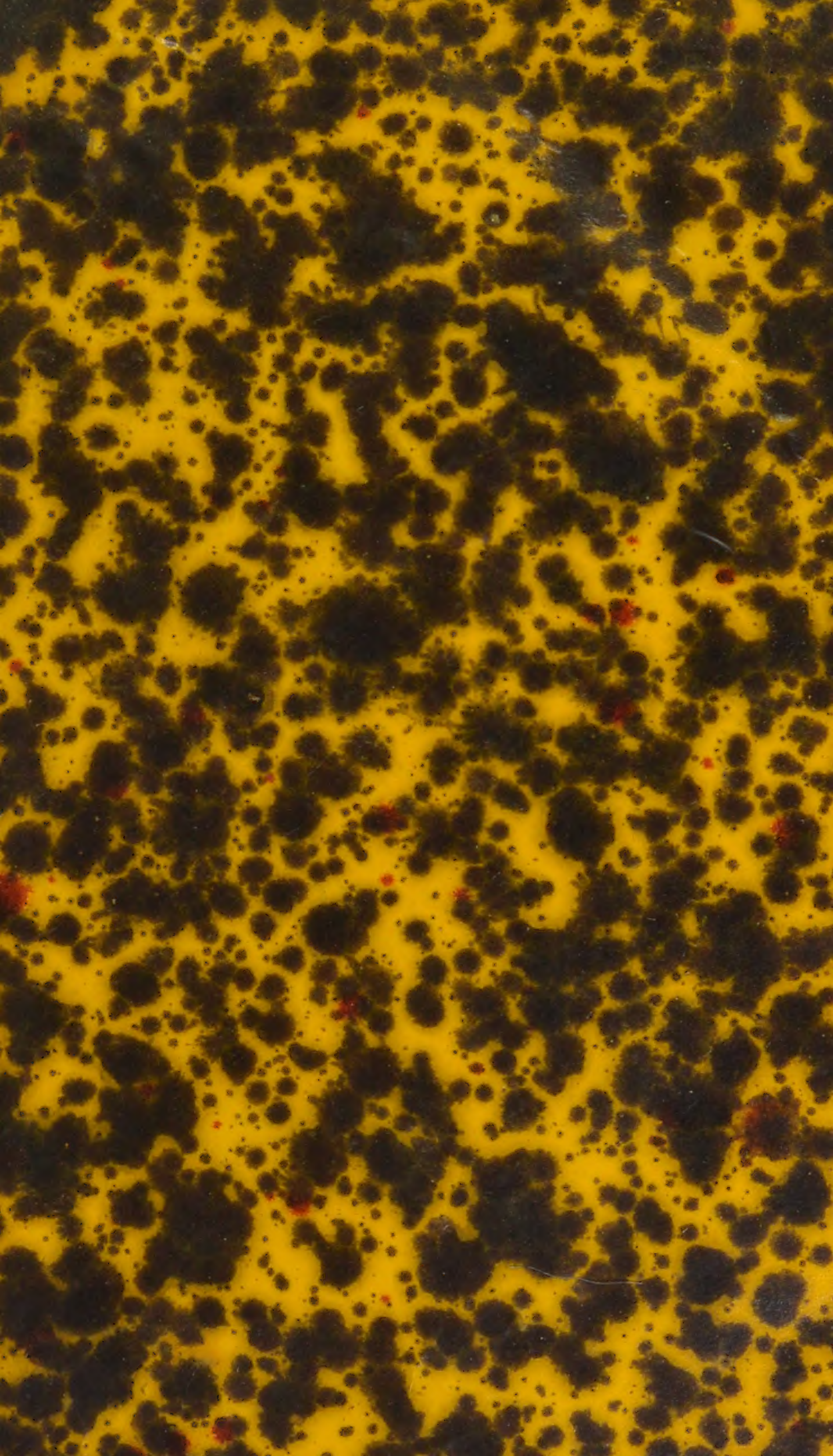

WAARNEEMINGEN

OVER DE

NATUURLIJKE EN INGEËNTE

KINDER-POKJES,

OVER VERSCHEIDENE

ZIEKTEN DER *KINDEREN*,

EN

ZOWEL OVER DE GENEESKUNDIGE BEHANDELING, ALS OVER DEN LEEFREGEL DER KINDEREN.

DOOR

DR. CHRIST. WILH. HUFELAND,

Naar de derde, zeer vermeerderde Uitgave uit het Hoogduitsch vertaald

DOOR

JAN ADRIAAN SAXE,

Med. Doctor te AMSTELDAM.

TE UTRECHT, BIJ

G. T. VAN PADDENBURG EN ZOON.

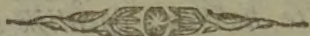
1802.

Qui regnantem temporis constitutionem non assidue respexerit, neque inde suos canones efformarit, nae is alto se mari committit, ventorum ludibrium, et fluctuum praeda.

STOLL, *Rat. Med. T. II. p. 219.*

Die de heerſchende luchtgeſteldheid niet naauwkeuriglijk gadeſlaat, noch zijne voorſchriften en behandelingen daarnaar regelt, die geeft zich voorwaar aan de ruime zee, als eene ſpeelpop der winden en ten prooi der golven over.

VOORBERICHT.

Het zou zeer overtollig kunnen ſchijnen, nog iets over de pokjes te ſchrijven, waarover zedert meer dan duizend jaaren zo veel geſchreven is, en waaromtrend ons nog in het voorledene jaar de Heer Hofarts Vogel (*in zijn* Praktisch Handbuch) *en de Hoogleeraar* Hildebrand *volledige Verhandelingen hebben medegedeeld. Doch wanneer wij bedenken, dat 'er in ſpijt van zulke langduurige ondervindingen nog met deeze verſchriklijke plaag menigmaal vruchtloos geworſteld word, en dat het trachten der konst naar nieuwe hulpmiddelen nimmer behoorde op te houden, dat zo menige artijkelen der beſpiegelende en beoefenende geneeskunde nog duister en ſtrijdig zijn, en dat iedere Epidemie haare bijzondere eigenſchappen en geſteldheden heeft, welken voor het onderwerp van het opſtel als 't ware, eene nieuwe vereffening daarſtellen; als dan zal men ook de verſchijning van dit Werkje verſchoonen, dat geene algemeene Verhandeling over de Kinderpokjes, maar ſlechts enkele waarneemingen bevat over eene bijzondere Epidemie daarvan, die zich in meer dan één opzicht, inzonderheid ook door den invloed der* Influenza *op dezelve, door de goede werkingen van*

 de

de Zinkbloemen, van het Heulſap en van het Kwik enz. onderſcheidde. Ik houde het voor den pligt van elken beoefenenden Geneesheer, de waarneemingen, die hij over belangrijke onderwerpen meent gedaan te hebben, openlijk bekend te maaken, deels om, ingevalle dezelven gegrond zijn, zijnen weldadigen werkings-kring uit te breiden, deels om hem gelegenheid te verſchaffen, verkeerde gevoelens te regt te brengen; doch vooral behoort de geene, die eene beſchrijving der Epidemiën leevert, nimmer te vergeeten, dat de waarheid zijner beweeringen dikwerf ſlechts betreklijk is, dat de voorſpoedigſte ondervindingen in eene Epidemie nog geene wetten voor het geheel uitmaaken, en ſlechts met een wel geregeld oordeel en met eene ſchrandere opmerking op andere gevallen kunnen toegepast worden. Genoeg, zo hij ſlechts van het zuiverſte oogmerk, om tot nut te verſtrekken, en van de ſtrengſte in achtneeming der waarheid in het verhaalen overtuigd is. En met deeze overtuiging kan ik ook dit Werkje aan het algemeen overleeveren, en tevens verzekeren, dat hetzelve zijne beſtemming in eene volle maate zal bereiken, al bevat het ook ſlechts eene gedachte, eene opmerking, die op het behoud van het leeven van een mensch eenigen invloed heeft.

VOOR-

VOORREDE

TOT DE

TWEEDE UITGAVE.

Het gunstig onthaal, waarmede het algemeen dit Boek heeft veröerd, vereischt mijne leevendigste dankbetuiging. Hetzelve heeft mij gelegenheid gegeeven, dit Werk nog eenmaal met oplettenheid te doorloopen, te verbeteren, en met eenige, zedert dien tijd door mij en anderen gemaakte opmerkingen en bijvoegzelen vermeerderd, wederom in het licht te geeven. Voornaamlijk scheenen mij de gevoelens omtrend de eigenäartige en wezenlijke voordeelen der inënting, omtrend de volkomenheid en onvolkomenheid der ingeënte Kinder-pokjes, omtrend de verkiezing der Pok-stoffe, enz., vermids dezelven nog eenige tegenspraak hadden ontmoet, een nog naauwkeuriger onderzoek te verdienen, en ik besteedde daartoe een eigen Aanhangsel, waarbij ik nog verscheidene over andere ziekten der kinderen gemaakte opmerkingen voegde. Op deze wijze kunnen ook de bezitters van de eerste Uitgave zich hetzelve, daar het ook afzonderlijk verkogt word, verschaffen, zonder het geheele Werk dubbeld te koopen.

Weimar, *in Februarij* 1792.

VOORREDE

TOT DE

DERDE UITGAVE.

Het algemeen ontvangt hiermede een Werk met bijvoegzelen en opmerkingen, welken mij mijne sedert dien tijd gedaane ontdekkingen en de werkzaamheden van verdienstelijke mannen hebben opgeleerd. Ook is daar een geheel nieuw Hoofdstuk over de verplaatsingen en ziekten, die na de inënting ontstonden, bij gekomen; een onderwerp, dat mij zeer belangrijk toescheen, en tot nog toe te weinig uitgewerkt was.

Moge het algemeen weder het Werk en deszelfs Schrijver zijne genegenheid waardig oordeelen!

Jena, *in April* 1798.

I N H O U D.

EERSTE AFDEELING.

Waarneemingen over de algemeen heerſchende Kinder-pokjes en derzelver inënting te Weimar in den jaare 1788.

TWEEDE AFDEELING.

Over de wezenlijke voordeelen der inënting van de Kinder-pokjes, over de echte en valſche Pokjes, over de uitroeïng der Pokjes, en andere daartoe betrekking hebbende zaaken.

DER-

I N H O U D.

DERDE AFDEELING.

Over den leefregel en de geneeskundige behandeling der Kinderen, en verscheidene ziekten der Kinderen.

* * *

EER-

EERSTE AFDEELING.

WAARNEEMINGEN OVER DE KINDERPOKJES EN DERZELVER INENTING TE WEIMAR, IN DEN JAARE 1788.

EERSTE HOOFDSTUK.

Geschiedenis van deeze ziekte, van den algemeenen staat der gezondheid, en van de gesteldheid van het weêr geduurende dezelve.

Te *Weimar* was zedert het jaar 1782 geene algemeen heerschende Kinderziekte geweest, in het welke dezelve echter niet overäl doordrong, en veele kinderen verschoonde, die naderhand der tegenwoordige Epidemie ten prooi verstrekten. Gemeenlijk heerschen de pokken bij ons alle vijf of zes jaaren, en men kon dezelven dus in dit of het volgende jaar verwagten, inzonderheid daar op het einde van het jaar 1787 de valsche pokken, die de gewoone voorboden der waaren zijn, zich menigvuldiglijk vertoonden. Niettegenstaande dezelven in het voorlédene jaar te *Erfurt*, en in het begin van dit jaar te *Jena*, in het algemeen heerschten, bleef echter onze stad, in weerwil der nabijheid en bestendige gemeenschap tusschen beide plaatsen, daarvan bevrijd. In de maand April werd van *Buttstädt*, eene drie uuren hiervan daan gelegene plaats, alwaar zedert eenige maanden eene zeer goede soort van kinderpokjes heerschte, de pok-stof hier naar toe gebragt,

om

om tot de inënting der beide zeer beminde Vorstlijke kinderen gebruikt te worden, waartoe de hooge Ouderen, even zo wijslijk voor den welvaart van hun Huis als voor het algemeen welzijn zorgdraagende, hadden besloten. De inënting viel ongemeen wel uit, en de Vader des Vaderlands smaakte omtrend zijn verheven besluit die zoete belooning, dat hij niet alleen de dierbaare hoop van zijn Huis en Volk behouden en bevestigd, maar ook door het vermogen van dit groote voorbeeld eene menigte navolgeren verwekt, ja zelfs eene menigte jonge burgeren aan hun aannaderend verderf ontrukt had. Bijna honderd kinderen werden in de maanden April en Mei alhier ingeënt, en daar stierf geen één van. De straaten, de wandelplaatsen waren vol van kinderen, die de pokjes hadden, en toch duurde het tot in Junij, eer men van natuurlijke pokken hoorde. Zo sterk scheen toen de aanhoudende verblijving der lijderen in de open lucht, het koele, dikwerf koude voorjaars-weêr, welligt ook de nog geringe verspreiding van het vergift zelve, de besmetting te verhinderen. Doch zo ras als de maand Junij warmere dagen aanbragt, en de lucht door eenen aanhoudenden westlijken wind met dampen bezwangerd werd, verkreegen de ligchaamen meer vatbaarheid, en de besmetting begon toen in het zuidelijk gedeelte der stad te heerschen, echter viel 'er in deeze maand nog geen stersgeval voor. Nu begon deeze ziekte met elke maand opteklimmen, en bereikte in September en October haaren hoogsten top; zij werd besmettelijker, haare toevallen waren gevaarlijker en de gevol-

volgen kwaadaartiger. In November verloor zij reeds veel van haare kwaadaartigheid, in December nog veel meer, en de eerste weeken van dit jaar maakten daar een volmaakt einde aan. Merkwaardig was het, dat, zo als die ziekte in het zuidlijk gedeelte deezer stad haarer aanvang genomen had, zij ook in het noordlijke eindigde, tot een zeker bewijs van haare voordplanting door mededeeling.

Tot gemaklijker overziening van de evenredigheid der zieken omtrend de dooden, en van deeze wederom naar den ouderdom, naar het geslacht en jaargetijde, zal de volgende tafel dienen:

Ziek waren aan natuurlijke pokjes . 650 (*)
Van deezen stierven vijftig binnen drie maanden.

In het eerste Jaar	13
In het tweede	10
In het derde	7
In het vierde	4
In het vijfde	3
In het zesde	1
In het zevende	2
In het agtste	0
In het negende	6
In het tiende	2
In het elfde	2
	50

Dus

(*) Ten minsten leeveren de ontdekkingen, die bij het vervaardigen der jaarlijksche lijsten van de overledenen gemaakt zijn, benevens het getal der door de Geneesheeren deezer plaats behandelde zieken, deeze som daar- of naar omtrend op.

Dus in de eerste drie maanden en in het agtste jaar geen sterfgeval!

Van het mannelijk geslacht	18
Van het vrouwelijke	32
	50

Een opmerkingswaardig onderscheid!

In de maand	Julij	2
. . .	Augustus	2
. . .	September	13
. . .	October	20
. . .	November	10
. . .	December	3
		50

De sterfte was dus, over het geheel genomen, nog zeer matig, daar slechts het dertiende stierf. Welk een gelukkig onderscheid tusschen de Epidemie van het jaar 1777, toen 'er 136 stierven! Zelfs in den jaare 1782, waarin de Kinderziekte zich minder uitbreidde, stierven 'er 86.

Voor en aleer ik echter verder ga, meen ik eene korte schets van den algemeenen en bijzonderen staat der gezondheid van dit jaar en van verscheidene toevallige omstandigheden vooruit te moeten zenden, die tot opheldering van den algemeen heerschende aart en van de verschillende gedaante der ziekte dienen kan, en die voor den beschrijver der Epidemische ziekten van even zo veel nut is, als eene grond-schets voor den beschrijver van veldslagen.

De staat der gezondheid is alhier, over het geheel genomen, zeer goed, en de sterfte zo gering, dat men

men jaarlijks van de 50 menſchen ſlechts éénen dooden kan rekenen. *Weimar* ligt in een gezond bekoorlijk dal, van allengskens zich verheffende bergen omringd, die, wel is waar, de hevigheid der winden, doch niet de geduurige vernieuwing der lucht beletten. Voor den Noorden-wind beſchermt ons de *Ettersberg* geheel-en-al, de Oosten- en Zuiden-wind heeft reeds eenen vrijëren, en de Westen-wind den allervrijsten doortogt. Daarbij eene ſnelvlietende rivier, goed water om te drinken, geen ſtilſtaand water of moeras, een rijke en ſchoone groei, allen omſtandigheden, die veel tot de gezondheid van onze valei bijdraagen. De lucht is over het geheel eene fijne berg-lucht, het weêr is, wegens het nabijgelegen *Thuringer*-woud, min of meer afwisſelend, de winter duurt eenige weeken langer dan op het platte land, de rukwinden zijn 'er menigvuldig. Derhalven zijn zwaare algemeen heerſchende ziekten, rot- en koude koortſen zeer zeldzaam, en de algemeene, ik zou bijna zeggen aan dit land eigene, ligchaamsgeſteldheid is *zinkingagtig:* zij bevat, naamlijk, alle toevallen in zich, die uit eene ongeregelde, dan eens vermeerderde, dan wederom belette uitwaasſeming voortſpruiten; zeer dikwijls is dezelve galagtig, niet zelden helt dezelve tot ontſteekingen, toch żeer zelden tot bederf over. Men erkent en bemint bij ons de voordeelen der open lucht, tot welker genot eene menigte van fraaije wandelplaatſen iedereenen uitnoodt, en men zoude het voordeel deezer zo heilzaame gewoonte geheel genieten, indien men door de kleeding en andere voorzorgen de verkoudheden tracht-

te vóórtekomen, die bij ons de zinkingagtige toevallen zo algemeen maaken. Voornaamlijk hadden de ſtrenge winters en de nat-koude zomers der jaaren 1784, 1785 en 1786 deeze ligchaamsgeſteldheid vermenigvuldigd en bewaarheid. Onderſcheidene langduurende zinkingen en verkoudheden, zenuwziekten, uit eene vlugtige zinkingagtige ſtof ontſtaande, aamborſtigheid, kolijken uit dezelfde oorzaak, uitſlagen van menigerlei aart — een zeker bewijs eener belette uitwaasſeming — zinking- en galagtige zijdeweeën, wormen, waren de meest heerſchende ziekten der laatſte jaaren. Het meest werd echter de gezondheid der kinderen, zedert de laatſte vier jaaren, door eene reeks van algemeen heerſchende ziekten ondermijnd. Op de Mazelen, in den jaare 1785, volgde de Scharlaaken-koorts, en op deeze, in de jaaren 1786 en 1787, een vreeslijke Kink-hoest, die weinig kinderen verſchoonde, en menigen langer dan drie maanden plaagde.

De winter van 1787 en 1788 was zacht en vogtig, de hoogſte graad der koude 4 graaden onder het vriespunt. Men onttrok zich deswegens minder aan de open lucht, dan anders wel in den winter plagt te geſchieden, en de kinders waren veel op ſtraat. Zekerlijk eene gunſtige omſtandigheid voor de daarop volgende kinderpokjes. De koude had echter de vogten niet genoegzaam verdikt, de ſpier-vezels, en inzonderheid het geheele huid-geſtel, niet genoeg ve[illegible]t, en daaruit ſproten ſlijmagtige gal-ziekten [illegible] het roodvonk en eene ſoort van ſcharlaaken-[illegible] zeere keelen, huid-waterzucht. Menigvuldi-

diger dan ooit waren bij de kinderen de worm-koortſen en andere toevallen van wormen, volgens de waare uitſpraak van Döverens, dat het wakke weêr derzelver ontwikkeling het meest begunſtigt; andere oorzaaken, die ik in het vervolg aanroeren zal, niet mede gerekend.

April: min of meer koud, ſtormagtig, tot de laatſte week, waarin het helder en ſchoon weêr werd.

Barometer: de hoogſte trap 28″2‴, de laagſte 27″, de gewoone 27″9‴.

Reaum. Thermometer: de hoogſte + 8, de laagſte + 1, de gewoone + 3.

Wind: meest West en Noord-west.

De ſtaat der gezondheid was zeer goed, eenige zuiver zinkingagtige toevallen uitgezonderd.

Maij: in den beginne taamelijk koud, van het midden af ſchoon en warm weêr, de lucht vol van den ſchoonſten bloesſem-balzem — bereids hevig onweêr.

Barom. 28″2‴--27″6‴--27″10‴.

Thermom. + 18 + 4 + 12.

Wind: grootendeels Oostlijk, ſlechts in de laatſte week West.

De ſtaat der gezondheid was in de eerſte helft deezer maand voortreſſelijk. Doch nu nam de zinkingagtige ligchaamsgeſteldheid de gedaante van eene algemeen heerſchende koorts aan, van eene *Influenza*, welke aan die van het jaar 1782 gelijk was, de lijders echter veel minder aantastte, en meestendeels binnen vier dagen over was. De gal werd daarbij weinig of niet aangedaan, en de ſcheiding

der ziekte gefchiedde gemeenlijk door zweeten en waterloozen. Op de kinderpokjes had dezelve echter eenen merklijken invloed, en belette den voortgang der inënting.

Junij: grootendeels warme, betrokken, dikke lucht, met onweêr en regen vermengd.

Barom. 27″9‴--27″2‴--27″7‴.

Thermom. + 19 (in de middagzon 22) --+12--+15.

Wind: meest Z. W. fomwijlen Z. O.

De *Influenza* hield bereids wederom op, in derzelver plaats verfcheenen enkel zinkingagtige galkoortfen, zijde-weê, toevallen van flaapzucht, dikwerf met eene zeere keel en fpruuw, roodvonk, daauwwurm, huid-gezwellen, door eene geringe koude, die men gevat had, ontftaan.

Julij: meest fchoon, helder en warm weêr.

Barom. 27″9‴--27″5‴--27″8‴.

Thermom. + 19--+14--+15.

Wind: in de eerfte helft geftadig Z. W. in de tweede Z. O.

Thans werd de tot hiertoe met flijm bedekte gal werkzaamer en bijtender, 'er ontftond een menigvuldig galbraaken, pijnlijke buikloopen, die zekerlijk in den roodenloop zouden veränderd zijn, indien niet het veelvuldig nuttigen van geheel rijpe boomvruchten zulks had verhoed. Alle koortsagtige ziekten ontftonden meestendeels uit eene vervuiling der eerfte wegen; evenwel verdween de zinking- en jigt-agtige toeftand niet geheel-en-al.

Au-

Augustus: minder mooi weêr, meer regen en koelte.

Barom. 27″11‴--27‴1‴--27″7‴.

Therm. + 16 -- + 12 + 13.

Wind: de heerſchende W. dikwijls N. W. eenige reizen ſtorm.

De ziekten van de voorgaande maand bleven omtrend dezelfden, echter had 'er thans eene meerdere toevloed naar het hoofd plaats — een gevolg van den westen wind — daarvan daan meerdere ſnel doodende beroerten. De zenuwen werden om dezelfde redenen meer aangedaan; Maag-krampen, duizelingen, braakingen, opſtijgingen, ook de koortſen gingen met toevallen op de zenuwen verzeld.

September: grotendeels helder en ſchoon weêr, eenige maalen rijp.

Barom. --27″ 10‴--27″4‴27″--8‴.

Therm. + 16 -- + 9 -- + 12.

Wind. Z. W., ſomwijlen Z. O.

De ſtaat der gezondheid was zeer draaglijk, wederom meer zinkingagtig; weinig koorts-agtige ziekten, zachte buikloopen, rheumaticke gezwellen, ſomwijlen een' ſcharlaaken uitſlag.

October. De eerſte helft helder, de tweede betrokken met regen en ſtorm.

Barom. 28″3‴--27″2‴--27″6‴.

Therm. + 13 -- 0, in de laatſte dagen + 8.

Wind: meest N. W.

De zinkingagtige geſteldheid bekwam hoe langs zo meer de overhand, verkoudheid en hevige hoest, jigtagtige pijn in de zijde, podagreuſe toevallen,

 bloed-

bloed-ophoopingen, inzonderheid door ambeijen, ontsteekingen der oogen en der keel zijn algemeen.

November: grootendeels helder en droog, met veel storm.

Barom. + 28″2‴--27″5‴--27″9‴.

Therm. + 9 -- 3 -- 0.

Wind: O. en N. O.

De ligchaamsgesteldheid bleef bijna dezelfde, uitgezonderd, dat de tot hier toe enkel zinkingagtige toestand meer tot ontsteeking overhelde, daarom werden de met ontsteeking verzelde borst-ziekten, het zijde-weê en de roos menigvuldiger; ook eenige beroerten.

December: betrokken en veel sneeuw, aanhoudende vorst,

Barom. --27″9‴27″--27″5‴.

(Bijna dagelijks dikwijls elk uur veranderd.)

Therm. + 2--24 (den 17den) 9.

Wind: gelijk in de voorige maand.

Dezelfde ligchaamsgesteldheid, en inzonderheid was die hooge graad van koude voor zwangere vrouwen en voor kinderen gevaarlijk. De eersten ondergingen dikwerf ontijdige geboorten, de laatsten kreegen gevaarlijke borstziekten en koortsen bij het tanden krijgen, toevallen van stuiptrekkingen, de netelkoorts en het roodvonk. Thans, terwijl de waare pokjes verminderden, kwamen de windpokken ten voorschijn, gelijk in het begin der Epidemie.

Nu tot besluit nog een paar woorden van de bij ons gewoone behandeling en van den gezondheidstoestand der kinderen, als eene noodwendige opmerking

king bij de geſchiedenis eener ziekte, die toch eigenlijk eene kinderziekte was. De behandeling is bij de meeste niet de beste. Men houdt de kinders van den beginne af te warm, men bakert hen wel in en begraaft ze in de veeren, men voedt hen daarenboven menigvuldiglijk met dikke meelpap, koffij en bier, men verzuimt ten ſterkſten de zo noodwendige reinlijkheid en het zo hoogst noodzaaklijke dagelijkſche wasſchen over het geheele ligchaam. Aldus word menigmaal bereids in het eerſte jaar de veêrkragt der vezelen verſlapt, de ſpijsverteering verzwakt, de klieren van het alvleesch raaken verſtopt, en de ſchoonſte aanleg word bij deszelfs oorſprong terſtond vernield.

Naauwlijks hebben zij de noodigſte tanden gekreegen, of zij moeten reeds alles mede eeten, dat den ouderen wel bekomt, en thans zijn de meelſpijzen en de aardappelen het gewoone, zekerlijk echter voor de tedere maag van het kind te ſcherp en te raauw voedzel (*). Thans verandert men gemeenlijk de al te

(*) Over het geheel zou het wel de moeite waardig zijn, te onderzoeken, welk eenen invloed dit zo algemeen en in zulk eene verbaazende menigte genuttigd voedſel op de natuurlijke geſteldheid van het menschdom had gehad. Welligt maakt het een merkwaardig tijdſtip uit in de gezondsheids-geſchiedenis van *Europa*. Eene prijswaardige bijdraage daartoe heeft de Predikant Amelung te *Gersfeld* bij *Fulda* geleeverd, die uit de Kerk boeken bewijst, dat zedert deszelfs invoering de aamborſtigheid en dergelijke ongemakken veel vermenigvuldigd zijn. Zie Pyls *Neues Magazin* 2. *B.* 2. *St.* Ook is het zeker, dat hetzelfde voedzel, uit hoof-

te warme behandeling in eene al te koude, en die overgang van de eene tot de andere is dikwijls zo schielijk, dat menig één daardoor zijn leeven verliest. Doch die geenen, die dit tijdperk gelukkiger wijze ontkomen, beteren zichtbaarlijk, en verkrijgen binnen weinig jaaren eene frischheid en vastheid, die men in den beginne in het geheel niet van hun verwagt had, en welke dit nieuwe tijdstip, waarin het dagelijks genot der versche lucht, het wandelen met ongedekten hoofde en de ligte kleeding-mode werden, op eene zeer voordeelige wijze kenmerkt. De algemeenste kinderziekten zijn deswegens de volgenden: In de eerste jaaren moeiëlijk tanden krijgen, stuiptrekkingen, slikzinkingen, verder eene neiging tot krop-kliergezwellen, dikke buiken, daauw-worm, klier-gezwellen, kromme beenen en andere mismaaktheden, inzonderheid de hardnekkigste water-agtige gezwellen der gewrigten, uitslag — toch klaarblijklijk zedert dien tijd, dat men veel bloots hoofd's gaat minder zeere hoofden — verslijming der eerste wegen en derzelver metgezellen, de wormen. De laatsten werden voornaamlijk zedert de vogtige jaaren 1784 en 1785 ongemeen menigvuldig, en daar was geen twijffel, of derzelver oorsprong werd deels door het slappe weêr, deels door de daaruit voordspruiten-

ten-

hoofde van deszelfs winderige en opblaazende hoedanigheden de wellustige driften zeer sterk bevoordert, eene opmerking, die zekerlijk ten opzichte der natuurlijke opvoeding en der verhoeding van zekere geheime ondeugden alle oplettendheid verdient.

tende flegte hoedanigheid der granen, die een zwaar en ongaar brood opleeverden, op eene uitmuntende wijze bevoorderd.

Zodanig was de toedragt der zaaken, toen de pokjes verscheenen en werkten, en het volgende bevat de grond-trekken der algemeene ligchaams-gesteldheid, die aan onze besmettelijke ziekte haare wijziging en bestemming gaven. Een eenigzins ontbonden en door eene zinking- en jigtagtige neiging scherp geworden wateragtig vogt, de klieren verstopt en geprikkeld, de vasten deelen taamelijk in evenwigt, toch daar het wakke winter-weêr min of meer verslapt, de zenuwen juist deswegen aandoenlijker en beweeglijker, de onderbuik verslijmd en menigvuldiglijk met wormen aangevuld; over het geheel meer helling tot bederf en zenuwziekten dan tot ontsteeking. Ondertusschen veröorzaakten de door de konst bewerkte of natuurlijke besmetting, en de verschillende tijdperken der Epidemische, ziekte zelve zulk een aanmerklijk onderscheid omtrend derzelver uiterlijke gedaante en minder of meerder gevaar, dat ik het raadzaamer oordeelde; dezelven in haare drie voornaamste gedaante-vormingen, de konstiglijke, de natuurlijke, de goed- en kwaadaartige, (die hier enkelijk gevaarlijk hiet) daar te stellen.

TWEE-

TWEEDE HOOFDSTUK.

Beschrijving en behandeling der door de konst verwekte pokjes.

Vóór dat hier nog iemand de kinderpokjes had, echter in het tijdstip, waarin de nabijheid des vijänds en deszelfs lange afwezigheid met zekerheid een spoedig bezoek deed verwagten, werd de inënting der beide vorstlijke kinderen door den Heer Hofraad Starke ondernomen. Men had niet gelukkiger kunnen kiezen. Nog was 'er geene natuurlijke besmetting mogelijk, men kon echter wel op eene Epidemische neiging en op eene vatbaarheid voor deeze ziekte rekenen, die altijd omtrend derzelver gelukkige gevolgen zeer belangrijk is. Men maakte een goed gebruik van het meer koude dan zachte voorjaars-weêr, van een tijdstip dat van andere Epidemische ziekten volkomen vrij was, van den vijfjaarigen ouderdom des Vorsten, en de gelukkigste uitkomst rechtvaardigde deeze genomene maatregelen. Onze dierbaare Erfprins, een Vorst van de beste verwagting, kreeg over de 300 zeer goede etter maakende pokjes, de Princes geene 100; de eerste kwam nimmer buiten de gewoone slaap-uuren in zijn bed, de laatste echter wegens haare tedere kindsheid iets meer. De toevallen waren van weinig aanbelang, en de koorts ging de gewoonlijk uit verkoudheid ontstaande koorts niet te boven, vooräl door

middel van eene verkoelende leefwijze en van het dagelijksch genot der open lucht, de weinige dagen der opdrooging van de pokjes uitgezonderd. — Dit gelukkige voorbeeld moedigde ook anderen aan, en ik had in de maanden April en Maij 54 kinderen inteënten, die, eenige uitgenomen, waarbij de de pokstof niet vatte, daar gelukkiglijk en zonder de minste slegte gevolgen doorkwamen, hoewel het eene en andere uit hoofde van eene bijzondere gesteldheid iets meer te lijden had.

Mijne handelwijze, om de pokjes mededeelen, was de volgende: Hoe weinig ik ook houde van eene op zekere wijze ingerigte voorbereiding, zonder een bepaald oogmerk, zo zeer was ik echter overtuigd, dat ik bij onze tegenwoordige gesteldheid der ligchaamen van dit jaar, op de verbetering der weivogten, op de losmaaking van het kliergestel, en inzonderheid op de bevrijding des onderbuiks van het slijm en van de wormen bij voorraad moest werken, en met dit oogmerk gaf ik vooraf, eenige weeken lang, alle drie of vier dagen eene gift *Calomel* (*), of

(*) Of het Kwik een aan hetzelve een bijzonderlijk eigen, en tegen de pok-stof werkend vermogen bezitte, gelijk Boerhave, Lobb, Belloste, Hoffmann, en andere groote mannen beweeren, dat zal ik niet beslissen; dat hetzelve echter in eene ziekte, die voornaamlijk het geheele water- en klier-gestel aangaat, inzonderheid bij onze besmettelijke ziekte, daar het slijm en de wormen zo dikwerf mede gepaard gingen, volmaakt wel te pas kwam, is wel zeker, en ik kan verzekeren; dat ik nimmer nadeel; maar altijd voordeel bij deszelfs gebruikt ontmoet heb. — Ik heb hetzel-

of de hunne wezenlijke waarde bezittende Hofmannsche pokkenpillen (*), tusschenbeiden dikwerf *Zeverzaad*, en aan zeer tedere, bleeke en zwakke voorwerpen een koud aftrekfel van *Kina*; fomwijlen liet ik een geheel bad laauw, gewoonlijk echter voetbaden met mostert gekookt, gebruiken, en geduurigljk versche lucht scheppen, deels om de huid te ver-

zelve aan negen kinderen verscheidene maanden lang alle agt dagen toegediend, en alle negen hebben de ligtste natuurlijke pokjes gehad. Hetgeene het aandeel, dat het Kwik daaraan hadde, nog meer bewijst, is, dat van vijf broederen, waarvan vier op de bovengemelde wijze behandeld werden, de eene echter om verscheidene redenen geen Kwik gebruikte, deeze vier de beste natuurlijke pokjes in eene geringe hoeveelheid kreegen; daar de eene, in denzelfde tijd en in dezelfde kamer, met zeer kwaadaartige pokjes als overdekt was.

(*) Dezelven bestaan uit verzoete kwik, waarover driemaal wijngeest afgebrand is, en uit de kruim van wittebrood, zodat uit 60 grein kwik 80 pillen gemaakt worden. Men geeft daarvan den kinderen zo veel stuks als zij jaaren hebben, en men kan zulks, inzonderheid wanneer de kinderpokjes beginnen te naderen, alle drie of vier dagen herhaalen. Dezelven tasten zelden sterk aan — uitgezonderd daar, waar zij somwijlen wormen ontmoeten — zij veröorzaaken eene zachte ontlasting, zij zuiveren de eerste wegen en de klieren voortreflijk van het slijm, drijven de wormen kragtdaadiglijk af, en hebben zekerlijk eenen grooten invloed op de vermindering en den goeden aart der daarop volgende pokjes.

Herhaalde ondervindingen hebben het mij zedert de eerste verschijning van dit Werk steeds waarschijnlijker gemaakt, dat in het kwik werklijk een pok-stof krachtloos maakende en daartegen werkend vermogen verborgen ligge.

verſterken, deels om zulken, die zelden uit hunne kamer kwamen, daaraan te gewennen, zonder welke gewenning het altijd in de koorts eene mislijke zaak was, hen ſchielijk aan het hun zo nieuwe element bloot te ſtellen. Ten opzichte van hun voedzel liet ik de onverdouwelijke en ſcherpe ſpijzen weg, beval hun vooral de verſche groenten en boomvruchten aan, ook melk of hui tot hunnen drank, en verbood het vleesch nimmer, behalven dan wanneer de kinderen met al te zwart bloed opgevuld waren. Door deeze eenvoudige handelwijze had ik het genoegen te bemerken, dat de meesten eene menigte wormen en vuiligheden ontlasteden, en dat de kinders vrolijker werden en friſcher uitzagen, zo dat die akker tot het bezaaijen het best gereed gemaakt ſcheen. De inënting verrigtte ik deels met de Steek, deels met eene Spaanſchevliegen pleister, meestendeels met het laatſte, om dat ik mij bij veele kinderen in het geheel met geen werktuig durſde laaten zien, en om dat mij werklijk gevallen bekend zijn, waar na eene tweemaalige vruchtelooze inënting met de Steek, de derde met het Spaanſchevliegen-pleister vattede. Meest nam ik eene vloeibaare verſche ſtof, en eenige reizen wel gedroogde, in een toegeſtopt vleschje bewaarde draaden. Want het bewaaren der vloeibaare ſtof is, vooräl in den zomer, eene onaangenaame zaak; dezelve verrot ligtlijk, gelijk de reuk aantoont en verliest door derzelver menging het beſmettend vermogen (*), of

(*) Over deeze gegronde opmerking. Zie *Lond. Medical Journal for the Year* 1787. P. I. p. 9.

of verkrijgt zelfs wel eene nieuwe verrotting-verspreidende hoedanigheid. Ik zou het ten minsten nimmer wagen, met zulk eene stof inteënten, indachtig zijnde, wat een enkele droppel rotagtige wei of bloed, bij eene insnijding onmiddelijk in het bloed gebragt, voor eene verschriklijke uitwerking kan voordbrengen. Ik nam den etter van natuurlijke en konstige pokjes, zo wel uit de pokken zelve als uit de wonden, en vond in deszelfs werking geen onderscheid; slechts moest in beide gevallen het tijdpunt der volkomene ettermaaking daar zijn, dewijl men anders niet van de noodzaaklijke rijpheid en verdiktheid der pokstof kan overtuigd zijn. — Ik entte altijd op den boven-arm in, om dat ik redenen niet begrijp, waarom ik door de inënting op de hand den kinderen het zo noodzaaklijk gebruik van dat deel, en mij zelven van het gewigtig voordeel, de wonde eenigen tijd open te kunnen houden, zoude berooven, om van andere redenen geen gewag te maaken, welken de Heer Akkermann op eene zeer ophelderende wijze heeft voorgedraagen (*). — Ook verkoos ik altijd den nugteren voormiddags-tijd, in die vaste verbeelding, dat als dan het opslorpend vermogen der vaten veel sterker ware.

Op

(*) Waaronder deeze geene van de minsten is, dat het bij de inëntingen op de hand bijna niet te vermijden is, dat zich de kinders, inzonderheid bij het in dit geval gewoone weenen, door het uitwisschen en wrijven der oogen met de handen, niet onmiddelijk de pokstof in de oogen inënten zo als zulks bereids menigmaal het middel was, waardoor een druipert naar de oogen werd verplaatst.

Op den vierden, vijfden, ook wel zesden dag begonnen de wonden, die even ſcheenen te verdwijnen, op nieuw te ontſteeken, daar verhief zich op de ingeënte plaats, wanneer ze geſloten was, een pok; was dezelve daarentegen met een blaârtrekkend pleister gemaakt, en dus van de opperhuid ontbloot, als dan vertoonde zich daar een witte ſpekagtige vlak op. In den omtrek verſcheenen gemeenlijk zeer veele roode pok-vlakken, of ook eene ſoort van groote ſcharlaakvlakken over de armen, of een roode huid-uitſlag, welke beiden echter met de uitbotting verdweenen. Nu begonnen de klieren onder den oxel pijnelijk te worden, en op te zwellen, de kinders werden min of meer bleek en neêrſlagtig, ſtonken uit den mond, met eene wit beſlagen tong, en zij verloren hunne eetlust; de pis werd troebel. Op den zesden, zevenden of agtſten dag begonnen de koortſen eenigzins te verheffen, de wonden, die dikwijls reeds ſterk geloopen hadden, droogden op en werden blaauwagtigrood, hoofd- en buikpijn, ook pijn in de leden, druipende oogen, eene druipende neus, ſomwijlen ook het bloeden uit den neus, op het laatst misſelijkheid en braakingen, kwamen meest bij allen ten voorſchijn, ſlechts twee uitgezonderd, die in derzelver plaats eenen hardnekkigen hik hadden. Slaaperigheid en vermoeidheid gingen bij den meesten daarmede gepaard, bij ſommigen echter de uiterſte leevendigheid, en eene overdreevene geestdrijverij, een toeſtand, die volkomenlijk aan eenen roes gelijk was; de trekkingen en het opſpringen in den ſlaap waren niets ongewoons, ja zelfs kwamen 'er bij drieën van hun werklijk toevallen van de vallende

 ziek-

ziekte ten voorſchijn, welken met het uitbotten van zeer talrijke pokjes een einde namen. Alle deeze ongemakken verdweenen, zo ras als de pokjes uitkwamen, en het was eene alleraangenaamſte verrasſching, dezelfde kinderen, die den voorigen avond de allerziekſten ſcheenen, den volgenden morgen wakker en vrolijk rond te zien huppelen. De uitbotting der pokjes was grootendeels regelmaatig, en binnen drie dagen geëindigd. Doch de menigte der pokken was over het geheel genomen talrijker, dan men bij ingeënte pokjes gewoon is. Veelen hadden verſcheidene duizenden, de meesten vier tot vijfhonderd, ſlechts drie beneden de vijftig pokjes. De ziekte was eigenlijk nu zo goed als geëindigd. De pokjes werden vol, etterden, en meestendeels eerst op den negenden dag na derzelver uitbotting droogden zij op. Met het zweeren der pokjes begonnen ook de bij het inënten gemaakte wonden ſterk te etteren, en zulks duurde menigmaal drie of vier weeken lang voord. Noch bij het zweeren noch bij het opdroogen vertoonden zich aanmerklijke verheffingen van koortſen; de meesten ſtonden op hunnen gewoonen tijd op, zij kleedden zich aan, en liepen den geheelen dag in de open lucht rond, zo dat menige ouders zich naauwlijks konden verbeelden, dat hunne kinders de waare pokjes hadden, die zij te voren zekerlijk niet anders dan in derzelver naar de pest gelijkende gedaante kenden. Nogthans hadden 'er ook uitzonderingen plaats. Die geenen, welken met pokjes, als het ware, bezaaid waren, leeden natuurlijker wijze veel meer, zij konden zich zonder ſmerten niet verroeren; zij zwollen in het aange-

gezicht en aan handen en voeten aanmerklijk op, de pokjes vloeiden te ſaamen, en bij het zweeren en opdroogen van dezelven kreegen zij koortſen; evenwel werd de inwendige geregelde werking van het ligchaam, ook door de grootſte menigte van pokjes, weinig of niet geſtoord, de eetlust kwam terſtond na het eindigen der uitbotting wederom ten voorſchijn, en de kragten herſtelden op eene ongelooflijk ſchielijke wijze. Van meer aanbelang waren de afwijkingen, die door toevallige prikkelingen, door het tanden krijgen, wormen en dergelijken ontſtonden, en waarvan ik verder beneden eenige voorbeelden zal aanhaalen.

Aldus was de toedragt van zaaken, tot in het midden der maand Maij. Doch nu vertoonde zich een aanmerklijk önderſcheid, dat ik door niets, dan de thans algemeen heerſchende *Influenza* kan ophelderen. In plaats dat in April van ten minſten vijftig ingeëntten geen enkele mislukt was, gebeurde het nu zeer dikwijls, dat de pok-ſtof niet wilde vatten, en altijd beſpeurde ik, dat de ſterke werking der zinking-ſtof daar de oorzaak van was (*). Of dezel-

(*) Een ſterk, hiernaar gelijkend, merkwaardig voorbeeld heeft de Heer Bergraad Bucholtz in den jaare 1782 waargenomen, waarin van de zeventien met de zelfde ſtof ingeënte kinderen naauwlijks de helft de pokjes kreegen, om dat in dien tijd de *Influenza* ſterk woedde. Hunters opmerking ſtemt ook daarmede overéén, dat eene andere ziekte-ſtof, b. v. van de Mazelen, de werking der pok-ſtof vertraage of ook belette. Z. Hunter *von den Venerischen Krankheiten*. Ook bij Dimsdale en Bond vind men ſoortgelijke aanmerkingen.

zelve beroofde het ligchaam van alle vatbaarheid voor de pok-stof, of zij verhinderde de ontwikkeling en vorming van deeze stof, waarvan ik de duidelijkste bewijzen gezien heb. Hier vertoonden zich, wel is

Bovendien kan ik niet nalaten, datgeene, wat mijn vriend, de Doctor Pfündel, in denzelfden tijd te *Limenau*, 5 mijlen van hier, waargenomen heeft, mede te deelen dewijl hetzelve den stoorenden invloed der zinking-stof op de pokjes onwederspreeklijk bewijst. Dezelve schrijft mij het volgende: „In den beginne des jaars 1788 heerschten de pokjes in de naar het Oosten en Zuid oosten liggende dorpen, zonder dat wij daar deel aan hadden, alhoewel het grootste gedeelte van *Februarij* en de geheel maand *Maart* door de wind meestendeels uit het Oosten waaide. Eindlijk kreegen in het midden van *April* enkele voorwerpen in deeze stad talrijke pokjes, doch van eene goede soort. (Dezelfde loop der ziekte; zo als wij denzelven in *Weimar* waargenomen hebben.)"

„Wij hadden eenen zeer zachten vogtigen winter gehad, en aan denzelven hadden wij waarschijnlijk de slijm- en galagtige gesteldheid toeteschrijven, die tot in *April* heerschte. In den beginne van *Maij* verspreidden zich de pokjes verder; de daarmede gepaarde koorts was matig, en van eenen slijmagtigen aart. Omtrend het einde van *Maij* hielden dezelven schielijk op Wij hadden thans zedert drie weeken veele zieken gehad, die door hevige zinkings-koortsen overvallen werden, zeer sterk naar de *Influenza* van het jaar 1782 gelijkende. Zonderling was het, dat, hoe meer deeze zinkingagtige ziekte zich uitbreidde, des te meer verminderden de pokjes, en eindlijk verdweenen dezelven geheel en al, zo dat ik van derzelver oorsprong af tot aan het einde van *Junij*, in spijt van alle naspeuring, slechts van twee, die de pokjes hadden, hoorde. Op dezelfde wijze ging het

is waar, alle verſchijnzelen der plaatſelijke beſmetting, de wonden geraakten op den behoorlijken tijd ontſtoken, de armen, ja zelfs eenige reizen ook andere deelen, waren met pok-vlakken bedekt; doch nu kwam

het op de omliggende dorpen toe. In den beginne van *Julij* werd de tot hiertoe nat-koude lucht warmer, en zo ras als de zinkingagtige geſteldheid begon afteneemen, vertoonden zich ook de pokjes wederom ſterker, die toch altijd van eene goede ſoort waren.

„ Het volgend geval zal voor mij ſteeds merkwaardig blijven. Een jongeling van agt jaaren en van een kwaadſappig voorkomen, was ook met de *Influenza* behebt geweest; en in het geheel niet wel behandeld, zo dat hij nog vol van zinkingagtige overblijfzelen was. Hij kreeg de pokkoorts, krampagtige pijnen aan de linkerzijde van het hoofd, vooral van het aangezicht, dat ook een weinig gezwollen was, de klieren der ooren en wangen zwollen op, en hij werd door hevige aanvallen van zinkings-pijnen in de keel aangetast; de koorts was nogthans matig, en daar waren voor het overige geene bedenklijke toevallen bij. Op den derden dag botteden de pokjes uit, aan de uitwendige leden zeer veelen, aan den hals echter en op het hoofd in het geheel geene In het aangezicht vertoonden zich taamelijk veele, doch op de rechter niet gezwollen zijde waren veel meer roode vlakken, dan op de linker, die gezwollen was, ook waren dezelven op deeze veel bleeker. Op den vierden dag werd de linkerzijde van het aangezicht nog dikker en pijnlijker, ſchoon zonder eenige roodheid, en de pokvlakken waren op deeze zijde tot op ééne na wederom geheelijk verdweenen, ook kwamen daar geene wederom ten voorſchijn. Op de rechter zijde botteden zij echter op eene behoorlijke wijze uit, en men telde aldaar omtrend veertig ſchoone en volle pokjes, het welke met de bleeke gezwollene

kwam de zinking-koorts ten voorſchijn, en plotſeling verdweenen de vlakken en alle blijken van kinderpokjes. In derzelver plaats volgde nu een ſterk zweeten, dat volkomenlijk de reuk van de pokjes had, een ſterk druipende neus en uitwerping van ſluimen, ook ſomwijlen eene ſtinkende buikloop De ingeënte plaatſen etterden nu nog eenigen tijd ſterk, na verloop van zeven dagen hield de *Influenza* meestendeels op, en de kinders bevonden zich wederom wel, ſlechts één enkel geval uitgezonderd, waar nog eenige weeken lang eene ſleepende avond-koorts, met loomigheid, vermagering en hoest overbleef, die nogthans eindlijk door dienſtige middelen, inzonderheid door het openhouden der zweeren op den arm, geheel-en-al weggenomen werd. Doch zulk eene onvolkomene Kinderziekte beveiligde zekerlijk niet voor derzelver wederkeering. —— Zelfs bij dengeenen, bij welken de pokjes werklijk uitkwamen, bemerkte ik zedert de verſchijning der *Influenza* eene vertraagende

lene zijde van het aangezicht eene ſterk in de oogen vallende en zeer vieſe vertooning maakte; want het gezwel bedekte ook bijna het geheele linker oog, en trok den mond ſcheef naar het linker oor toe. — Zachte ontlastingen, een maatige zweetverwekkende leefregel, *ſalmiak* met *kampher* hadden deeze zinkingagtige toevallen verdreeven toen de pokjes begonnen optedroogen, die dit kind zonder eenige kwaade gevolgen doorſtond."

Hier belettede dus de in deezen oord toen bepaaldelijk heerſchende zinking- en jigtägtige prikkeling ſlechts plaatſelijk het uitbotten der pokjes, en werkte juist zo, als of men kampher- kwik- of loodmiddelen aldaar had aangewend.

de en min of meer onregelmaatige ontwikkeling der pok-ſtof. Men moest de uitbotting en de ettering door de konst onderſteunen; de pokjes waren wateragtiger, en in weerwil van alle voorzorg kwamen 'er nog zweeren, na-pokken of ettergezwellen agteraan.

Ik heb kinders van allerlei ouderdom ingeënt, van hunne zesde week af tot derzelver twaalfde jaar, en ik werd overtuigd, dat de eerſte vier maanden de geſchiktſten waren, om deeze ziekte gemaklijk door te ſtaan. In dezelven heeft men nog niets te vreezen van de tanden, wormen en ſcherpheden, de verſtoppingen der klieren zijn ongemeen zeldzaam, de vogten door het geſtadig nuttigen der melk zacht en frisch, en het geheele ligchaam is nog van natuur in dien toeſtand van volkomenheid, dien wij aan hetzelve naderhand eerst door de voorbereiding trachten te geeven (*). Het beste bewijs voor dit gevoelen leevert de lijst der overledenen op, die zelfs van de natuurlijke pokjes in de eerſte drie leevensmaanden geen één ſterfgeval aantoont (**). Hierbij komt

(*) Zou niet zelfs het melkvoedzel, die toch meestendeels uit een ligchaam voortkomt, waarin de pokſtof bereids verdooft is, ook daardoor als eene ſoort van tegengift, ten minſten als een verzwakkings-middel werken?

(**) Men weet, hoe veele jong gebooren kinderen Locher inëntte, en hij verloor ſlechts één enkel. Z. Locheri, *Obſerv. pract. circa inoculationem in neonatis inſtit. Vienn.* 1768. En Percival vond, dat van 589, die te *Manchester* aan de pokjes overleden, ſlechts vier beneden de drie maanden wa-

komt nog de zekerlijk niet onbelangrijke omstandigheid, dat de kinders in deezen ouderdom nog geenen eigen wil hebben, dat dus het inneemen en andere hulpmiddelen nog in het geheel geenen tegenstand ontmoeten, welke in de volgende jaaren den Geneesheer onbeschrijflijk veele beletselen toebrengt. Zekerlijk behoort dit ook daarbij, dat de moeder of de minnen niet al te aandoenlijk van zenuwgestel zijn, ten minsten moeten zij in dat geval door versterking daartoe voorbereid worden. — Van deezen tijd af, tot op het einde van het tweede jaar, maaken de tanden het inënten gevaarlijk; nogthans heb ik uit noodzaaklijkheid verscheidene binnen deezen tijd moeten inënten, en hen menigmaal zonder eenige gevaarlijke toevallen tanden met de pokjes te gelijk zien krijgen. De volgende jaaren zijn wederom zeer gunstig, en inzonderheid schijnt, volgens de sterflijsten, het zevende en achtste jaar het minst doodelijk te zijn.

Be-

waren. *Z. Samml. auserl. Abhandl. für pract. Aertze.* 3 *B.* §. 636. De Heer Wichmann heeft de gronden, die 'er vóór en tegen zijn, met zijne gewoone bondigheid opgehelderd. In het *Hannöv. Magazin* 1773. *st* 31. Mijns bedunkens behoorde men niet zo zeer op de sterflijkheid in het algemeen, maar veeleer op de sterflijkheid van de pokjes in de eerste drie maanden te letten, die zekerlijk minder aanmerklijk zou uitvallen dan men denkt, wanneer men dezelve van het geheele eerste jaar wilde afzonderen. Sommige voorbeelden van zulke wel uitgevallene inëntingen vindt men in de tweede Afdeeling verhaald.

Behalven de wormen en het tanden-krijgen heb ik slechts de uitteering en klier-gezwellen eenen nadeeligen invloed op deeze ziekte zien hebben. De verstopte klieren van het alvleesch scheenen de beslisschende werking der pok-stof te beletten, en bragten zeer ligtlijk eenige afwijkingen te wege. Voornaamlijk was als dan een verplaatzing der stoffe op het gebeente te vreezen: Een langduurige uitslag en de schurft op het hoofd bleeven meestendeels onveranderd, en maakten de pokjes niet het minst kwaadaartiger. Mijne grondstelling was altijd deeze — en ik verbeelde mij, dat zij het, na dat de voortreffelijkheid der inënting zo wel beweezen is, wel zijn mag; — naamlijk, wanneer het te vreezen is, dat het kind de konstige pokjes moeielijk zal doorstaan, alsdan is het vast en zeker, dat hetzelve de natuurlijke in het geheel niet zal overleeven, en durf de Geneesheer, die in het leeven der menschen het eenigste, ja! het grootste belang stellen moet, nu nog lang kiezen?

Bereids heeft Buchan zijn eigen kind alleenlijk door het opbinden der pok-stof ingeënt, en verscheidene Asiatische Natiën zullen dezelfde gewoonte hebben. Ik zelf had ook gelegenheid het goede gevolg deezer behandeling te aanschouwen. Ik moest een kind inënten, dat in den hoogsten graad eigenzinnig en driftig was. Ik durfde hetzelve niet naderen, of het tierde en raasde op eene onbeschrijflijke wijze. Ik liet hetzelve heimlijk door deszelfs moeder kleine blaartrekkende pleisters leggen, welke het in het eerste uur reeds afscheurde. Ik verkoos dus de eenvoudigste

wij-

wijze, en liet door de moeder eenige droppels ſtof op de gewoone plaatſen des opperärms invrijven. Deeze plaatſen begonnen op den behoorlijken tijd te ontſteeken, en daarop volgde eene zeer overvloedige en algemeene uitbotting der pokjes. Zou het niet raadzaam zijn, deeze wijze van inënten meer uittebreiden (*)? Zij zou zekerlijk de geheele behandeling gemaklijker en bij het volk beminder maaken, en het geheel verkeerde denkbeeld, dat men zich van de operatie vormt, verbannen.

Sommigen hebben beweerd, dat het uitpersſen van het geronnen bloed uit de navel ſtreng, terſtond na de geboorte verrigt, een veilig voorbehoedmiddel tegen de pokjes ware (**); anderen hebben dit gevoelen op eene driftige wijze wederlegd. En des te meer verheugt het mij, dat ik zelf een geval gezien heb, het welke de ongegrondheid daarvan volkomen-

(*) Het zou echter toch altijd noodzaaklijk zijn, die plaats eerst te prikkelen, of de opperhuid eerst door een klein trek-pleister te verzachten, dewijl 'er anders eerder natuurlijke, dan ingeënte pokjes door het enkele invrijven zouden kunnen ontſtaan. Zelfs in dit geval had evenwel reeds eenige uuren een trek-pleister op die plaatſen gelegen, en ſchoon men uiterlijk niets zag, moet nogthans aldaar reeds eenige prikkeling of meerdere vatbaarheid verwekt zijn. Men zie de tweede Afdeeling.

(**) De Ridder Digby legde den grondſlag tot deeze ſtelling, en onlangs werd dezelve in Pyls *Magazin*, *B II. bl.* 3. verdeedigd; waar echter het afwasſchen met zout water nog bij behoort, dat zekerlijk, zo niet tegen de pokjes, toch in een ander opzicht zijn nut kan hebben.

menlijk bewijst. Ik entte een kind in, waarbij men de zo evengemelde handelwijze met alle mogelijke voorzichtigheid had aangewend, en hetzelve kreeg niet alleen de pokjes regelmaatiglijk, maar ook in zulk eene menigte, en was zodanig gezwollen, dat het zijne op die wijze niet behandelde zuster, en werklijk de meeste inëntelingen van dit jaar, overtrof.

BEHANDELING DER DOOR KONST VERWEKTE POKJES.

Het is eene algemeene, doch zeer gegronde, ſtelling, dat niet dan de verwekking deezer ziekte aan de konst, doch dat derzelver loop en geneezing bijna geheel-en-al aan de natuur moet overgelaaten worden. Het zaad is gezaaid, en het hangt nu volſtrektlijk van de kragt der natuur en van de geſteldheid van den grond af, of hetzelve veel of weinig, volkomene of onvolkomene vruchten zal voordbrengen. Alles komt dus daarop aan, dat de natuur niet geſtoord worde. Wanneer wij echter bedenken, hoe betreklijk het denkbeeld, dat men zich van de natuur vormt, zij, hoe dikwijls dezelve ten laatſten met de gewoonte verwisſeld worde, en hoe ongemeen gewigtig elke afwijking daarvan voor haare werkingen is, alsdan zallen wij eerst ontdekken, dat het zo gemaklijk niet valt aan de natuur getrouw te blijven, als het ſchijnt, en dat juist de natuurlijke behandeling, naamlijk, de naauwkeurige inrigting van den geheelen leefregel en van het gedrag, volgens den eisch en de

be-

behoefte der natuur, zeer dikwijls meer konst en oplettendheid vereische, dan het gewoone eigendunklijke bestieren van dezelve. Ik kon dus noch de koude noch de warme behandeling als algemeen aanneemen, maar mijn besluit hing van de bijzondere gesteldheid des voorwerps, van de gewoonte en andere toevallige omstandigheden af. Kortom ik maakte het mij tot eene staalen wet, om noch de ontwikkeling noch de vermeenigvuldiging der pok-stof al te veel te bevoorderen, of ook dezelve met geweld te beletten. Ik wist, dat men, volgens Gatti, Wagler, Dimsdale en anderen, door eene zeer koude leefwijze, door het wasschen met koud water, door eene togtige lucht te verwekken, door ontlastingen, de pok-koorts bijna geheel en al onderdrukken, de gisting der pok-stof stremmen en slechts weinige niet eenmaal zweerende pokjes voordbrengen kan, doch alsdan bleef 'er nog immer eene twijffeling over, of zulks ook wel de waare, voor alle wederkeering en voor langduurige gevolgen beveiligende, pokjes zouden geweest zijn? en de ondervinding van eenen Bond, Elsner (*) en andere voortreffelijke mannen bevestigen de ongenoegzaamheid van zulke pokjes (†). Aan de andere kant begreep ik echter zeer wel, dat

(*) Zie Bond, *Verdeediging van de inënting der pokjes, uitgegeeven door* Akkerman.

Elsner, *Een paar woorden over de pokjes en over de inënting.*

(† Over dit zo belangrijk, tot hier toe nog nimmer genoegzaam onderzocht onderwerp der volkomene of onvolkome-

dat bij eene warmere leefwijze de bereiking van het oogmerk, wel is waar, zekerer is, doch dat daardoor ook eene al te sterke vereeniging der pok-stof en alle onaangenaame gevolgen der natuurlijke pokjes, als hevige koorts, toevallen op de zenuwen, gevaarlijke verettering, naaden, enz. zouden kunnen bewerkt worden, en bij gevolg het geheele voorrecht der inënting verlooren gaan. Ik verkoos dus den middenweg, en maakte van het goede, dat beide behandelingen hadden, het best mogelijkst gebruik om mijn oogmerk te bereiken, en zulks bestond in de volkomene verdelging der pok-stof in het ligchaam, benevens verhoeding van alle onnoodige vermenigvuldiging derzelve en der daarmede verzeld gaande toevallen. Om zulks te verkrijgen, moest de pokstof volkomenlijk gelijk gemaakt en verwerkt, en de gisting (*), die tot de geheele verdooving der pokstof

mene ontwikkeling der pok-stof, van de daardoor mogelijke ontäarting van dezelve of van derzelver werkingen enz., heb ik mij in de tweede Afdeeling nog breedvoeriger verklaard.

(*) Ik denk, dat deeze naam voor de werking der natuur, daar wij van spreeken, steeds de gepastste is, schoon het toch slechts een woord is, en men daaraan even zo wel den naam van *verwerking* of *crisis* zou kunnen geeven. Ook wil ik hierdoor de veronderstellingen van eenen Hofmann en Schäffer, welker verdienste ik zo zeer eerbiedige, niet verwerpen, of beslisschen, of bij deeze handelwijze klieren of zenuwen vernietigd worden. Voor mij is het genoeg, te weeten, dat deeze werking altijd slechts door eene gisting verwekt, door warmte bevoorderd, en door koude gestoord worden, dat dezelve slechts éénmaal in hetzelfde voorwerp mo-

ſtof en derzelver vatbaarheid volſtrekt noodzaaklijk is, tot op eenen zekeren genoegzaame graad toegelaaten worden. In dit opzicht is het welligt niet zonder nut, de omſtandigheden te beſchouwen, die volgens mijne waarneeming den grootſten invloed op het beter vatten en op de volkomene ontwikkeling der pok-ſtof hebben. Deezen zijn de volgende:

Ten eerſten: De over het algemeen heerſchende ligchaamsgeſteldheid. Derzelver invloed is zeer zichtbaar. Waarom zouden anders de algemeenlijk heerſchende pokjes ſlechts op zekere tijden wederkeeren? waarom is de werklijke verplanting der pok ſtof op zekere tijden niet in ſtaat, eene algemeene beſmetting voord te brengen, die op eenen anderen tijd door eene zeer geringe mededeeling word bewerkt (*)? Voornaamlijk ſchijnt de warme en vogtige lucht de voordplanting en ontwikkeling der pokjes te begunſtigen, en deeze hadden wij den geheelen winter door gehad; daarbij eene menigte ziekten met uitſlag ver-

mogelijk zij, en dat het wezenlijke daarvan in de gelijkmaaking en afſcheiding van zekere deeltjes beſta; en daar dit alles hoedanigheden der gisting zijn, verkies ik met Brinkmann deezen naam het liefst. Zie Brinkmann *over de werking der pok ſtof bij de inënting.*

(*) Dat 'er behalven de beſmetting ook eene zekere luchtgeſteldheid tot meerdere ontwikkeling en voordplanting der pok ſtof medewerken mag, zulks verkrijgt door de bemerkingen van Ruſſel eene nieuwe waarſchijnlijkheid, die zelfs van de peſt verhaalt, dat 'er eene zekere hoedanigheid der lucht vereiſcht worde, om der beſmetting haare volle kragt te geeven. Zie Ruſſel *on the Plague.*

verzeld, inzonderheid wind-pokjes, de algemeenheid der pokjes over de geheele landſtreek mede gerekend, en wij hebben genoegzame bewijzen, dat de algemeen heerſchende toeſtand aan de pokjes voordeel toebragt, waarvan ik in het bijzondere ook de bij de beste ingeënte pokjes ongemeen rijklijke uitbotting afleide. Desniettegenſtaande was de tusſchenkomst der *Influenza* in ſtaat, derzelver voordgang voor eenigen tijd te ſtremmen, als een nieuw bewijs van den invloed eener algemeen heerſchende ziekte.

Ten tweeden: De bijzondere toeſtand van het voorwerp. Wij zien, dat menige menſchen voor alle beſmetting zeer ligtlijk vatbaar zijn, anderen wederom niet. 'Er zijn menſchen, die in ſpijt van alle aanſteeking niet veneriek worden; van de pokjes zien wij zulks dagelijks. Deeze toeſtand kan aanhoudend duuren, echter ook ſlechts voor een zekere tijd; en wanneer wij bedenken, dat alle ſterk hijpochondrieke of zelfs zwaarmoedige lieden meer van aanſteekende ziekten bevrijd zijn dan anderen, en door welke middelen eigenlijk de beſmetting medegedeeld word, ſchijnt de grond deezer geſteldheid in eene bijzondere wijziging der zenuwen en der opſlurpende vaten te liggen, waaromtrend ik mij in het vervolg meer opheldering uit de voordgezette overweegingen over het ſtelzel der watervaten beloof. —

Op dergelijke gronden ſchijnt nu ook de volkomene of onvolkomene verwerking en ontwikkeling der gevatte pok-ſtof te berusten; en ik bemerkte ſteeds, dat de *criſis* des te minder verhinderd en te volkomener werd, hoe vrijer het klier-geſtel, en hoe

meer overeenftemming en veêrkragt in het zenuwgeftel was. Voornaamlijk vond ik echter de verftoppingen der klieren en des onderbuiks zeer werkzaam, welker gewigtige betrekking op de huid-ziekten en op de verhindering van het afzonderings vermogen genoegzaam bekend is, ook op de wijziging, ontaarting of geheele fcheiding der kinderziekte. Ik weet eenige gevallen, daar zelfs de natuurlijke befmetting bij dergelijke kinderen alleenlijk windpokjes voortbragt, en daar langduurige en fleepende ongemakken op volgden (*). Wormen kunnen, om gelijke redenen hetzelfde bewerken. Eene flappe huid, die, of van natuur, of toevalliger wijze tot fterk zweeten overhelt, kan insgelijks oorzaak zijn, dat de pok-ftof, nog vóór dat dezelve diep genoeg indringt, wederom vervliegt; hetzelfde gebeurt, wanneer de gemaakte wondjes terftond in den beginne te fterk vloeijen. En eindelijk vond ik die geenen, welken te weinig vettige deelen of dierlijke warmte hadden, meer en meer tot eene onvolkomene crifis geneigd, fchoon de befmetting, wegens gebrek aan vermogen om de ftof van de inwendige naar de uitwendige deelen uittezetten, ligtlijk vattede.

Hieruit blijkt, dat, indien ook niet de geheele gefteldheid, zekerlijk toch eene merklijke verbetering

(*) De Heer D. Justi bemerkte, dat drie fterk uitterende kinderen midden onder fchurftigen leefden en fliepen, zonder befmet te worden. Z. Baldingers *N. Magazin* 10. *B.* 3. *St.*

ring van denzelven tot eene gemaklijke opneeming en volkomene ontwikkeling der pok-ſtof in onze magt ſtaat. Het voordeelig gebruik van de Kina, van het Kwik en het nut van de verſterking der huid, als eene voorbereiding, is daar zeer duidelijk uit te zien, en ik heb in gevallen, daar zulks noodig was, de overtuigenſte bewijzen daarvan beleefd.

Ten derden: De hoedanigheid der pok-ſtof. Wellicht gewigtiger, dan men tot hiertoe gemeend heeft. Onrijpe, vóór de eigenlijke verëttering genomen ſtof, brengt menigmaal in het geheel geene, en ſoms valſche pokjes voord, die voor nieuwe beſmetting niet beveiligen; terwijl daarentegen, naar de opmerking van Watſon, eene welgekookte ſtof de grootſte pokjes voordbrengt. Hetzelfde onderſcheid is 'er tusſchen oude gedroogde ſtof en verſche nog vloeibaare. Dezelve verliest echter haare aanſteekende kragt nog meer, wanneer ze vloeibaar bewaard wordende bederft (*), en met zulk eene ſtof behoorde men nimmer inteënten, om dat ze ook gevaarlijke gevolgen naar zich kan ſleepen. Het voorbeeld, dat Monro verhaalt, is, wel is waar, niet volkomenlijk beſlisſchend, doch alle opmerkzaamheid waardig. Vijf perſoonen werden met eene lang bewaarde ſtof ingeënt; op den veertienden

(*) Dat eene oude en bedorven ſtof valſche pokjes kan voordbrengen, daarvan verhaalt Bond eenige merkwaardige voorbeelden. Z. deszelfs *Vertheidigung der inokul der Bl.* uitgegeeven door Akkermann Z. 70.

den dag daarna verscheen bij den éénen de koorts, de pokjes botteden uit, en hij stond ze gelukkiglijk door. Drie kreegen eerst zes weeken daarna de koorts: één van deezen kwam 'er door en de andere twee stierven. De vijfde kreeg in het geheel geene pokjes. — Tusschen den etter der wondjes en der pokjes zelve vond ik geenerlei onderscheid, wanneer men slechts den tijd van de rijpwording der pokjes afwagtte. Doch de gedagten van den Heer D. Vogel heeft ook niet weinig waarschijnlijkheid en overëenstemming: dat de besmettende stof van zekere persoonen op zekere ligchaamen werkzaamer zij dan op anderen, en dat daarom de inënting met de éene stof wel gelukt, terwijl dezelve met eene andere vruchtloos was. Z. deszelfs *Handbuch* 3 B. bl. 180. — De Heer Elsner geeft die vraag nog op: of de door het enkel aanraaken ontstaane plaatselijke pokjes ook besmetten, en de waare pokjes wel voordbrengen kunnen? De volgende voorbeelden kunnen daaromtrend eenig licht verspreiden: de Heer Quier entte op *Jamaika* eene Negeres in, welke reeds de waare pokjes had doorgestaan. De wonden ontstaken en etterden op de gewoone wijze zonder eenige uitbotting te bewerken. Doch op den agtsten dag entte hij uit dezelfde wonden twee Neger-kinderen in, en zij kreegen de waare pokjes. Dezelfde proef nam Dr. Way te *Wilmington.* Hij entte zich zelven in, schoon hij de waare pokjes reeds had gehad, en uit zijne wondjes eene andere persoon, die op den behoorlijken tijd de waare pokken kreeg. Hier was dus al-

alleenlijk eene plaatſelijke beſmetting en vereeniging, evenwel behielt de pok-ſtof haare kragt en beſmettelijkheid. — Ook de Heer Dawſon entte twee kinderen in, welker wondjes ontſtaken, en den agtſten dag etter maakten, waarmede hij 19 andere perſoonen inënttede, welken allen de pokjes kreegen. Doch deeze twee kinderen kreegen ze niet, en werden daarna nog eenmaal ingeënt, wanneer zij de pokjes behoorlijk kreegen. Z. *Medical Tranſact Vol.* III.

Ten vierden. De aart der mededeeling van de pok-ſtof. Dat dezelve niet onverſchillig zij, bewijst reeds het groote onderſcheid tusſchen de natuurlijke en ingeënte pokjes. Doch ook bij de laatſten heb ik ondervonden, gelijk hier boven reeds aangehaald is, dat de inënting door middel van een blaar-trekkend pleister ongelijk werkzaamer was (*), dan die met

(*) Ik legde altijd ſlechts een zeer klein, omtrend als eene erte groot ſtukje Spaansch vliegen-pleister des avonds op, hetwelk alsdan 's anderen morgens een juist niet grooter blaartje getrokken had, dat zich nu zeer ligtlijk openen, en, na dat het water wel afgedroogd was, de pok-ſtof door middel van een' penne-ſchagt of pinceeltje onder de opperhuid brengen liet. Hier was dus de prikkeling zekerlijk gering, en, ſchoon ik niet kan ontkennen, dat die wonden iets meer etterden dan de geſtokene, heb ik echter nimmer die gevaarlijke tot op het gebeente invreetende zweeren daarbij kunnen beſpeuren, die men aan deeze handelwijze ten laste legt. Zekerlijk moet men, gelijk bij elke andere inëntingswijze, aan de ſoms al te hevige ontſteeking bij tijds door koud water, *Eiër-zalf* met *Kampher*, paal en perk ſtellen.

met het Lancet. Dezelve vattede veel ligter en bewerkte eene veel rijklijker uitbotting, en meer ge-

Over het geheel is het geene, mij mijne ondervinding daaromtrend, tien jaaren na dat ik het bovengemelde ſchreef, geleerd heeft, het volgende:

1.) De inënting met een blaartrekkende pleiſter prikkelt ſterker, deswegen kan dezelve bij voorwerpen die minder prikkelbaarheid bezitten, de plaatſelijke beſmetting bevoorderen, waartoe toch ſteeds een zekere graad van terugwerking noodzaaklijk is. Ik heb ondervonden, dat de inënting met de naald mislukte, en dat naderhand de inënting door blaaren te trekken vattede. — Ook heb ik eenige maalen in gevallen, waar ik aan den eenen arm met de naald, en aan den anderen door blaartrekking geënt had, gezien, dat de inënting met de naald geheel en al zonder beſmetting verdween, daar die aan den anderen arm echter ontſteeking en beſmetting bewerkte.

2. Zij brengt eene veel ſpoediger koorts, eene ſpoediger uitbotting en verettering der pokjes voord.

3. Zij maakt de aanwending der drooge pok-ſtof, of van de roof en draad tot de inënting gemaklijk, welken men echter bij de inënting met de naald niet wel gebruiken kan. In dit geval echter ſchuift men dezelve onder de geopende opperhuid, daar dezelve alsdan door het uitdampend weivogt opgelost en ligter opgeſlurpt word.

4.) Dezelve kan zekerlijk ook eene te ſterke ontſteeking en plaatſelijke ettering, ook meer toevallen van prikkeling door een medelijdend gevoel verwekken; doch alleenlijk wanneer men de blaartrekkende pleiſters te groot gemaakt heeft, of te lang laat liggen. Bij mijne behandeling werd ik deeze kwaade gevolgen niet gewaar. Zij is de volgende:

Ik neem een ſtuk linnen, zo groot als een Rijksdaalder, met een hegt-pleiſter beſtreeken, en druk daar in het midden eene pil van Spaanſche vliegen-pleſter op van de grootte

gevulde pokjes (*) — waarſchijnlijker wijze, om dat de trek-pleister bereids tot de opneeming vereisch-

te eener kleine Erte. Ik leg dit 's avonds naauwkeuriglijk op de beſtemde plaats met een verband daarom, en neem hetzelve vroeg bij tijds 6—8 uuren daarna af. Als dan vind ik eene blaar zo groot als eene Erte, deeze open ik met de ſchaar, ik druk daar eenige reizen zachtjes met linnen op, om de wei afte droogen, en breng nu, of met eene ſchagt van de pen of met een peneeel een weinig vloeibaare pok-ſtof, roof en dergelijken onder de opperhuid. Daarna leg ik een niet veel grooter ſtukje zwart Engelsch pleister daar over, dat echter ſlechts tot 's anderen daags behoeft te blijven liggen.

Ik bediene mij ſlechts van deeze twee ſoorten der inënting, neemlijk, van eene behendige prikking met de naald of met het lancet onder de opperhuid, of van het blaarentrekken, het meest echter van de eerſte; doch ſomwijlen ook van de laatſte. Ik ga daarbij naar de volgende grondregelen te werk:

1.) Bij elk bloedrijk of aandoenlijk voorwerp verkies ik de inënting met de ſteek.

2.) Doch bij ſlappe, bleeke, koude en onaandoenlijke voorwerpen bediene ik mij gaarne van het blaar-trekken, ten minſten aan den eenen arm.

3.) Bij aldien de inënting mislukt is, en nog eenmaal moet verrigt worden, alsdan verkies ik het blaar-trekken.

4.) Op dezelfde wijze ga ik te werk bij eene drooge of al te oude ſtof, welke, zo als bekend is, ligtlijk eene onvolkomene of in het geheel geene beſmetting te wege brengt. In dit geval ſchijnt mij de inënting met een blaar-trekkend pleister de beſmetting te bevoorderen, deels om dat door het warme uitdampende wei-vogt de drooge pok-ſtof het best vloeibaar gemaakt, deels om dat daardoor eene eenigzins ſterkere prikkeling veroorzaakt word.

(*) Het is mij aangenaam, dat ik deeze bemerking met

 zulk

eischte plaatselijke koorts verwekt, of, om mij bepaaldelijker uittedrukken, door ontblooting der zenuw-tepeltjes en der opslurpende vaten van de opperhuid, aan die plaats eene meerdere vatbaarheid, en door prikkeling der vetrok en der watervaten, meer vatbaarheid tot de eerste plaatselijke gisting en opneeming der pok-stof gegeeven had.

Ten vijfden. De behandeling der bij de inënting gemaakte wondjes zowel als des geheelen ligchaams. Daar is het meeste aan gelegen; want dezelve bepaalt den graad der ziekte en de volkomene of onvolkomene ontwikkeling der pok-stof, en wij zijn gelukkig, dat eene reeks van ondervindingen ons thans in staat stelt, vaster besluiten te trekken. Zo

zulk eenen goeden waarborg, als de Heer Dr. Wichmann is, kan bevestigen, welke in het *Hannöversche Magazin* 1773. *St.* 31. schrijft: „ Het zal voor de Leezers belangrijk zijn, wanneer ik hun aantoone, dat mij de besmetting dikwerf na de gewoone behandeling, toch nog meer naar die van Gatti of veelëer van Dimsdale mislukt is, en dat ik ook zelfs bij de herhaaling verscheidene reizen met drooge en vloeibaare geheel versche stof mijn oogmerk niet heb kunnen bereiken, daar ik naderhand op het spoedigste met de gewoone Spaansche vliegen pleister daaromtrent wel slaagde. Bijaldien deeze laatste behandeling ook niet minder pijnlijk en afschrikkend ware, zou dezelve wettigt toch de voorkeur verdienen, om dat derzelver werking veel zekerer is, en men niet eerst veertien dagen lang met bevreesdheid behoeft te wagten, of de pok-stof wel vatten zal enz." Hunter beweert ook, dat de opslurping beter door eene etterende opperhuid dan door eene ontslotene geschiede, Z. *Auserl. Abhandl. für prakt. Aerzte B.* VII. *bl.* 123.

Zo zeker als de plaatſelijke opneeming den grond van de algemeene in zich bevat, zo zeker als de toeſtand der ingeënte plaats met het algemeene in betrekking ſtaat, even zo zeker is ook de invloed van derzelver behandeling op den toeſtand van het geheel, en dezelfde wetten zijn hier in het klein toepasſelijk, die zulks aldaar in het groot zijn. Men wasſche de wondjes geduuriglijk met koud water, men legge ook wel *kampher* en pleisters uit *ceruis* daarop, men laate, zo dra men ſlechts eene geringe hitte beſpeurt, het aangezicht en de handen met koud water bevochtigen, den zieken aanhoudenlijk in eene open en koude lucht leeven, men onttrekke hem al het voedzaame, en onderhoude eene door de konst bewerkte buikloop — en de pok-ſtof zal zodanig verzwakt, het ligchaam van alle vettigheid beroofd, en de geheele uitzetting naar de opperhuid op zulk eene wijze onderdrukt worden, dat men de ontſteeking der wondjes van weinig belang, de koorts naauwlijks merkbaar zal vinden, en de pokjes ſlechts rond om de wondjes, of niet, dan weinigen aan de overige deelen zal zien uitbotten, deezen als roode knopjes eenige dagen ſtaan en als dan zonder eenige ettering verdwijnen, en dat men, zo ze ook blaartjes krijgen, deezen binnen drie of vier dagen en bijna zonder roofjes zal zien vergaan. Deeze zo onnatuurlijke als gemaklijk gemaakte ziekte heeft men evenwel als het grootſte voorrecht der inënting beſchouwd. Het is echter geenzins de inënting zelve, maar de wijze waarop dezelve behandeld word, die hier aan de ziekte zulk eene gedaante geeſt; en ten

tweeden: zou wel dit voorrecht wezenlijk zo groot, ja, ten minsten zo prijzenswaardig geweest zijn, als men meende? Ik twijfelde daar zeer aan. Veeleer weet ik zeker, dat juist deeze onnatuurlijke gemaklijkheid, deeze geheel veranderde gedaante der ziekte bij veele in het geheel niet om ligte lieden de steen des aanstoots is geweest, die hun eenig wantrouwen omtrend de inënting en omtrend de besmettelijkheid der ingeënte pokjes inboezemde, en eindlijk het gerucht verspreidde, dat zulks eene enkel valsche *en in weêrwil der natuur* opgedrongene ziekte ware. En zouden zij wel zulk groot ongelijk hebben? Doch wat zouden dan volgens alle waarneemingen de eigenaartige kenmerken der waare pokjes zijn? Na dat de koorts eenige dagen geduurd heeft, de verschijning van roode vlakken op de huid, die zich binnen eenige dagen verheffen, waare puistjes vormen, en niet eerder dan op den zevenden of agtsten dag na de uitbotting opdroogen en roofjes bekomen. In deeze orde en voortduuring der tijdperken is immers het erkende wezenlijke onderscheid tusschen de waare pokjes en de valschen gelegen, welke laatsten anders ten opzigte van de menigte van puistjes, van de koorts, van de naaden en andere omstandigheden zo sterk met dezelven overëenkomen (*). En waardoor moet ik mij nu ge-

(*) Zulk eene Epidemie van blaaspokken word door den Heer Hofr. Fritze in zijne voortreflijke *Mediz. Annalen I. B. bl.* 249 afgeschilderd, waarin deeze kundige opmerker zelf bekent, dat hij zeer ligtlijk door eene verkeerde beschrij-

geruſt ſtellen bij zulke ingeënte pokjes, die geheellijk naar de valſchen gelijken, dat zij nu lijder de waare kinderziekte doorgeſtaan, en thans de vatbaarheid voor verdere beſmetting verlooren hebben? Misſchien daardoor, dat ik waare pok-ſtof in het ligchaam gebragt had? Dit is evenwel niet voldoende, want meermaalen zag ik, gedurende dat de natuurlijke pokjes algemeen heerſchten, kinderen, welken door hunne bij hun ſlaapende zusters en broeders, die de pokjes hadden, zekerlijk met waare pok-ſtof bezwangerd waren, en toch zo weinig onregelmaatige pokjes kreegen, dat ik ze voor valsch en de kinderen niet van alle beſmetting vrij moest verklaaren, hetwelke ook de waare beſmetting, die bij ſommigen naderhand daarop volgde, bevestigde (*). Of daardoor, dat toch de koorts vóór de uitbotting plaats had? Dit kan eene enkele wond-koorts bij prikkelbaare voorwerpen zijn, en het is bekend, dat de koorts ook bij valſche pokjes, zelfs tot ijlens toe, kan verheffen; zelfs de etter-koorts bewijst niet met al, want dezelve ontbreekt menigmaal bij enkele natuurlijke pokjes, en kan daarentegen bij menigvuldigen valſchen alleenlijk door de prikkeling van de huid ontſtaan. Of zou mij de uitbotting van werkelijk etterende pokjes kunnen geruſt ſtellen, wanneer de

ſchrijving van den oorſprong en voordgang der Epidemie zoude misleid geworden zijn, om pok-ſtof tot de inënting daarvan te neemen.

(*) Bond zag eenige reizen uit de inënting met waare pok-ſtof valſche pokjes ontſtaan. *bl.* 73.

de orde en bestemde tijdperken daaraan ontbreeken, dat dezelve slechts een gevolg van plaatselijke besmetting kan zijn, gelijk ik en anderen bij veele moeders en baakers van kinderen, die sterk met de pokjes behebt waren, gezien heb, welken de pokjes volkomenlijk gehad hadden, daar wij, dat meer is, uit het boven aangehaalde voorbeeld zien, dat de plaatselijke besmetting zulk eenen graad kan bereiken, dat met derzelver stof waare pokjes kunnen worden ingeëent, bij gevolg ook dit menigmaal gebruikt bewijs voor de besmettelijkheid of weléér volledigheid der ingeënte pokjes van zelve vervalt? Even zo misleidend is de naar pokken riekende adem, het zweet en de pis, wanneer het eigenlijke kenmerk der ziekte te weeten de blaar-wording ontbreekt, gelijk de Heer Vogel opmerkt (*), en gelijk ik zelf bij twee kinderen ondervond, welken op den zevenden of agtsten dag na de inënting niet alleen deezen reuk zeer sterk, maar ook reeds eene menigte pok-vlakjes hadden, die echter door tusschenkomst van de *Influenza* spoedig weder verdweenen. De pokken-reuk bleef nog verscheiden dagen aanhouden, doch beiden kreegen eenige maanden daarna de natuurlijke pokjes. Dezelve bewijst derhalven wel dat de pok-stof gevat heeft; doch zo min deeze zonder derzelver heilzaame scheiding en blaarwording voor wederinstorting in de ziekte beveiligt, zo min kan men ook op dit bewijs staat maken. Zelfs de pijnlijkste opzwelling der oxel-klieren — schoon

Bond

(*) Zie deszelfs *prakt. Handbuch* Deel III. bl. 187.

Bond dezelve als een voornaam bewijs aanhaalt — is in mijne oogen van eene geringe betekenis. Want vooreerst kan dezelve alleenlijk een medelijdend verschijnzel der nabuurige ontsteeking zijn, gelijk ik menigmaal bij sterk prikkelenden *garroe* of bij *fontanellen* gezien heb; en zo dezelve ook werklijk een gevolg van de gevatte pok-stof ware, wat zou ze meer bewijzen — dan de geschiede vatting? — Of de gesteldheid der inëntings-naaden zulke zekere tekenen eener werkzaame of vruchtlooze inënting opleevere, gelijk Bond beweert, zulks moet de ondervinding nog eerst bevestigen.

Uit dit alles blijkt op eene voldoende wijze, hoe onvoldoende, hoe weinig gerustlellend de gewoone bewijzen voor de onvolkomenheid der doorgestaane pokjes zijn; daar zijn echter ook reeds werklijke daadzaaken voorhanden, dat dergelijke onvolkomene en verhinderde uitbotting der pokjes niet voor weder instorting beveiligen (*), en dat, zo zulks ook mogelijk ware, nogthans zeer dikwijls overblijfzelen van de pok-stof terug blijven, welken, indien zij niet spoediglijk onder de gedaante van na pokjes of andere verzweeringen worden uitgedreeven, de ergste toevallen aan de oogen en ooren, ongemakken op de borst, uitteeringen en dergelijken voordbrengen, en menigmaal eerst binnen den

(*) De voorbeelden der Graavin Maurice van Cornwallis en der Hertoginne van Boufflirs zijn bekend, en welligt behooren menige anderen hierbij, welken men op rekening van eenen valschen pok-stof stelt.

den tijd van een jaar door de pooging der natuur overwonnen en afgefcheiden worden. Dat deeze enkel verkoelende behandeling geenzins de natuurlijke, maar veelëer met de oogmerken der natuur en met het doelwit der inënting regelregt ftrijdig zij, zulks is nu, gelijk ik vertrouw, genoegzaam beweezen, en men ziet daaruit, hoe onbillijk het zij, dat geene alleenlijk der inënting toe te fchrijven, dat niet dan het gevolg eener onzijdige behandeling is. Wie zou het eenen zaaier kwalijk neemen, wanneer hij zijn zaad in het bekwaamfte jaargetijde onder de gunftigfte omftandigheden aan de aarde toevertrouwde? Hij verdient alsdan eerst berisping, wanneer hij in de trek-kasten aan hetzelve door de konst eene al te heete of te koude lucht bezorgt, en de kiem vernielt. — Doch uit het nadeel zelve van de al te verkoelende behandeling ziet men, welk een geweld het vermogen der konst over deeze vreesiijke ziekte uitoefent; en men moet fteeds aan een Sutton, Dimsdale (*), Gatti, Wagler de grootfte verdienften

(*) Nogthans zie ik met genoegen, dat zo wel deeze voornaame voorvechter der allerverkoelendfte handelwijze, als ook de meeste *Engelfchen*, van toon veränderen, en, door de ondervinding geleerd, den middenweg beginnen te vinden. Zie Dimsdale *neue Bemerkungen über die Einpfropfung, in Samml. auserl. Abhandl. für prakt. Aerzte* VII. B.

Waarfchouwingen aan de huisgezinnen omtrend de overhand neemende gezwellen, borstziekten, teeringen en flaauwtens door de tegenwoordige behandeling der mazelen en kinderpok-

ſten toeëigenen, dat zij het eerst de mogelijkheid van zulk eene vernietiging der pok-ſtof hebben beweezen. Men doe ſlechts eenige redenlijke bepaalingen plaats grijpen, en men zal door dezelfde handelwijze geene verſtooring of verhindering, maar ſlechts verzachting der ziekte bewerken; wij zullen alsdan in de ingeënte pokjes geene nieuwe verdachte verſcheidenheid, maar de gedaante der goedäartigste natuurlijke pokjes aanſchouwen, welke omtrend geene wezenlijke eigenſchap, maar ſlechts omtrend de overvloedige menigte, omtrend het gevaar, omtrend de al te langduurende verettering en derzelver gevolgen, de naaden en de langduurige etterägtigheid der vogten van den natuurlijken aart zal afwijken. Van deeze ſoort waren ten minſten de pokjes mijner inëntelingen van dit jaar, en ik kan hun — weinigen uitgezonderd, bij welken de *Influenza* de ontwikkeling der pok-ſtof belettede — met een geruſt geweeten het getuigenis geeven: dat zij de waare pokjes volkomenlijk hebben doorgeſtaan. Geen één werd in de daarop volgende drie vierendeel-jaars duurende Epidemie op nieuw beſmet; bij geen één zijn

pokjes, door J. Samſon *Lond.* 1787. Covey *Obſerv. in Lond. Med. Journ.* Vol. VIII.

Ook Adair (in den *Edinb. Medicin Commentaren* 2 B.) leevert daaromtrend merkwaardige voorbeelden; en Baker verhaalt, dat van de 19 perſoonen, welken men in elk tijdſtip der ziekte ſterk ontſtekende kwik-middelen had gegeven, tien kort na de gelukkiglijk doorgeſtaane inënting aan de long-teering ſtierven.

zijn 'er thans kwaade naweën deezer ziekte te vinden.

Welken zijn dan toch die voorschriften, die bepaalingen, hoe verre zich eigenlijk de graad der verkoelende en verwarmende leefwijze, of, gelijk ik het liever wilde noemen, van eene verhinderende of bevoorderende handelwijze moete uitstrekken? Algemeene regelen weet ik hieromtrent zo min als in de eene of andere kritieke gevallen der beoefenende geneeskunde. Alles hangt van de bijzondere gesteldheid des voorwerps, van de gewoonte, van het jaar-getijde, van de algemeene heerschende gesteldheid af, en de naauwkeurigste oplettenheid op deeze omstandigheden, doet mij eerst bepaalen, of en in hoe verre ik de tot mijn oogmerk benoodigde hitte moet vermeerderen of verminderen. Mijne voornaamste grondstelling hieromtrend was: *De oppervlakte des ligchaams, als den eigenlijken zetel der crisis, en de long, zo veel mogelijk te verkoelen en te versterken*, het ligchaam echter over het geheel niet te sterk van zijne vetagtige deelen te berooven, welken als het voornaamste rijp- en vlugmaakings-middel der pok-stoffe tot de volkomene *crisis* onöntbeerlijk waren (*). In dit oogmerk zette ik de verkoelende leefwijze, het gestadig genot der versche lucht, het wasschen met koud water tot de

(*) Ten bewijze van dit gevoelen dient, dat, volgens de praktijk van Lentin en anderen, eene zuivere gal de beste pokjes voordbrenge, en deeze bevat, gelijk bekend is, de meeste vet-stof.

de uitbotting der pokjes voord, echter met de volgende voorzichtige maatregelen:

Nimmer ſtelde ik mijne inëntelingen aan eenen togt bloot, maar ik deed hun dikwerf eene vernieuwde verſche lucht genieten, daar ik de werking van den eerſten, als een' ongelijken en geweldigen indruk, geheellijk van de laatſte verſchillend en zeer nadeelig vond; op eene gelijke wijze vermijdde ik elken te ſchielijken overgang van de warmte in de koude, en de vogtige nevelägtige lucht. Verder, wanneer mijne lijders gewoon waren zich zeer warm te houden, en ik buiten ſtaat was, dezelven eenige weeken van te vooren aan de koude te gewennen, alsdan was ik geduurende deeze ziekte ſterk op mijne hoede, om ze niet te veel daar aan bloot te ſtellen, dewijl zulks te ligtlijk eene waare verkoudheid in plaats van eenige weldaadige verſterking zoude te wege gebragt hebben. Zo ſtond het ook geſchaapen, wanneer ik in ſpijt van alle overreeding het zo verre niet kon brengen, dat men de vederbedden met ligte matrasſen wilde verruilen, en de zieken deswegen geduurende den nagt meestendeels ſterk uitwaasſemden, dan zou het zekerlijk niet raadzaam geweest zijn, hen terzelver tijd of met open vensters te laaten liggen, of terſtond na dat zij wakker werden, hen met de nog open zweetgaaten aan de koude lucht van April bloot te ſtellen. Bijaldien nu bovendien vóór en bij de uitbotting eene wezenlijke zinking ten voorſchijn kwam, alsdan moest door zulk eene verkoudheid de zinking-ſtof nog ſcherper worden, zich op den hals, de long en

andere edele deelen werpen, en op die wijze ligtlijk bij deeze kinderziekte eene gevaarlijke vermenging van kwaalen veroorzaaken. Ten laatsten, heb ik het nimmer gewaagd, de sterkverkoelende leefwijze in haare geheele uitgebreidheid aan te wenden, wanneer 'er bij de uitbotting groote roode vlakken ten voorschijn kwamen, om dat deezen eene geneigdheid tot eenen scharlaakenägtigen uitslag aantoonden, welke de koude minder kan verdraagen, en waaromtrend **Dimsdale** zelve in dit geval de voorzichtigheid aanraad. — In alle deeze gevallen vermijdde ik steeds de aanmerklijke koude; echter verzuimde ik nimmer voor eene versche dikwerf vernieuwde lucht zorg te draagen. Ik was insgelijks zeer voorzichtig omtrend het wasschen der inëntings-wonden met koud water, om dat de ondervinding mij leerde, dat men daardoor de plaatselijke gisting en opneeming der pok-stof in derzelver oorsprong zou kunnen verstikken, zekerlijk tot eene onvolkomene ontwikkeling aanleiding geeven, en de zo noodzaaklijke ontlasting der wonden verhinderen, waardoor als dan zeer ligtlijk zeere oogen, ongemakken aan de hals, en zweeren in den omtrek der wondjes ontstonden. Dezelfde uitwerking hadden de pleisters uit *Cerusis*; Ettermaakende middelen daarentegen maakten de ontlasting te sterk, en konden ook daardoor het opneemen der pok-stof beletten; ik liet deswegen verder niets dan een linnen lapje, met ongezoutene boter of hertenvet bestreeken, of gewascht papier daarop leggen, om het vrijven te beletten. Doch wanneer de ontsteeking zich te sterk verspreidde, alsdan heb ik van het

het herhaald omſlaan van in koud water geweekte compresſen, ook van eene ontbinding van kampher in den dooijer van een ei de heilzaamſte gevolgen gezien.

Bij een eenigzins zwakkelijk met wormen behebt kind, werd de eerſte drie dagen na de inënting de wonde een weinig vast verbonden en bijna in het geheel niet geöpend. De gevolgen daarvan waren eene vreeslijke ontſteeking van den geheelen boven- en halven onder-arm, met eene ongemeene opzwelling (*). 'Er werd alles aangewend, dat tegen de eigenaartige pokken-ontſteeking zo ſterk áangepreezen word, eerst koud water, daarna Hoffmanns beroemde kampher-ontbinding in ei-geel. Doch deeze prikkelde zodanig, dat het kind de allervreeslijkſte pijnen kreeg, en de ontſteeking vermeerderde. Daar werd nu anders niets dan zakjes met gedroogde kruiden, zo als met *vlier-bloemen*, *roozen-bloesſem*, *ſteenklavers* en *boonen-meel* opgevuld, daarom geſlagen, en inwendiglijk iets verkoelends, en eiken avond eene gift van *Calomel* gegeeven. Na eenige dagen verminderde hierdoor de ontſteeking, 'er ontſtond echter aan deezen arm eene groote menigte wel etterende pokjes, de ziekte hield toen eenen zeer regelmaatigen loop en nam een goed einde.

Hoe meer ik echter zocht, door de verkoeling der

(*) Zo even vind ik in een nieuw voortreffelijk Werk (Kortums *Beyträge zur prakt. Arzneywisſenſchaft*, *Gottingen* 1796. (*) van dit nog niet behoorlijk beſchreeven toeval bij de inënting breedvoeriglijker gewag gemaakt.

(*) Dit Boek is reeds door mij in het Hollandsch vertaald, en bij de Uitgeevers van dit Werk insgelijks te bekomen. *Aanm. v. d. Vert.*

der huid de vermenigvuldiging der pok-stoffe en derzelver afzonderings-werktuigen daarin te verminderen, des te minder waagde ik het, eenen al te sterk verkoelenden en schraalen leefregel (*), en herhaalde ontlastingen daarmede te vereenigen, om dat anders de opneeming en het ontsteekings-vermogen der pok-stoffe te sterk mogt belet geworden zijn. Ik liet zonder bedenking dun vleeschnat, dun bier, ook wel slappe koffij met melk — dien ik bij zwakken, als een werkzaam bevoorderings-middel der uitbotting, kan aanbeveelen — gewoonlijk echter water en melk drinken, hetwelke ik als een tusschen het dierlijk en planten-voedzel voornaamlijk gepast middel, en tevens als het beste bedaarings-middel tegen de prikkeling der wormen ongemeen nuttig vond (**). Doch zo ras als mij de boven aangehaal-

(*) Daarom was ook het nuttigen van vleesch-spijzen ter voorbereiding reeds van zo veel nut, en ik verheuge mij, dat ik in den beoordeelaar van het werk van Hildebrand *in der A. L. Zeitung.* *No.* 187. die een man van veel ondervinding en van een beoefend verstand moet zijn, eenen zo warmen verdédiger van het vleesch-eeten geduurende deezen leefregel vinde, zo dat hij zelfs verzekert, nimmer een kind, dat men te schraal had gevoed, ingeënt te hebben, zonder hetzelve, ten minsten van den dag der inënting af tot de uitbottings-koorts bij zijnen leefregel het vleesch-eeten toe te laaten.

Hier over zo wel als over de geheele behandeling der inënting, verdient de voortreffelijke Verhandeling van den Heer D. Kortum naargezien te worden in het *Journaal der prakt. Heilkunde*, 4 *B.* 2 *St.*

(**) Ik stem hieromtrend met den Heer Ackermann, die

haalde omſtandigheden verhinderden, de verkoelende behandeling behoorlijk aan te wenden, zo ras als ik bij een voorwerp eene zeer ontſteekingagtige en galagtige geſteldheid bemerkte, of op den vierden dag na de inënting bereids eene ſterke ontſteeking der wonde, op den vijfden of zesden dag reeds pokvlakken en tekenen van koorts ontdekte, alsdan liet ik nimmer na, door den verkoelendſten leefregel, door dikwerf herhaalde zuuragtige ontlastmiddelen, met geringe giſten van *Calomel* verbonden (*) en door klijſteeren de te vreezende ſterke hitte bij tijds tegen te gaan. Het beletten van den ſlaap buiten den gewoonen tijd en de aangenaame uitſpanningen waarmede ik de ziel trachtte onledig te houden, bleeken op de koorts-dagen van ongemeen veel nut te zijn, en onderhielden het geheele zenuw-geſtel in eene gelijkvormige goede overëenſtemming.

Zodanig was mijne behandeling tot dat de uitbotting geſchied was. Doch nu ſcheen 'er eenige verandering vereischt te worden. De verkoeling der huid voldeed niet meer aan het oogmerk, daar de verſpreiding der pok-ſtof en de vermenigvuldiging van derzelver afſcheidings-werktuigen (van de pokjes)

die de voordeelen der melk, in de *Voorrede* tot Bonds Verhandeling, zeer ieverig ontleedt, volkomenlijk overëen.

(*) Men heeft mij verkeerdelijk verſtaan, indien men meende, dat ik beiden te ſaamen had voorgeſchreeven. Gemeenlijk liet ik des avonds *Calomel* gebruiken, en den volgenden morgen eene genoegzaame gift *Tamarinde* met *Manna*, ook wel een weinig *Polychrest-zout.*

jes) in dezelve, als reeds geschied, niet meer kon belet worden; en zij zou schadelijk geweest zijn, daar zij de ettering stuiten, en de nu bereids uit de massa der vogten afgescheidene pok-stof — die, mijns bedunkens, eerst door de voordgezette werking der verettering volkomen in de huid word afgezondert — op edele deelen of ongeschikte afzonderings-werktuigen terug drijven kon. Ik heb meermaalen gezien, dat door eene aanmerklijke verkoeling alle reeds talrijk ten voorschijn komende pok-vlakjes wederom verdweenen, en niet eerder weder voor den dag kwamen, dan wanneer men den zieken zijne kamer deed houden, en hem een warmer dekfel gaf. 'Er volgden daarop, wel is waar, niet terstond kwaade toevallen, echter had ik veel moeite, om de verettering volkomen te onderhouden, en 'er kwamen ligtlijk geringe sleepende ongemakken agter aan, al waren het ook slechts na-pokken en ettergezwellen aan de armen, die zekerlijk aanmerklijker zouden geworden zijn, bijaldien men dien misslag niet door eene warmere leefwijze wederom had verbeterd. Van meer belang is het vatten van koude, wanneer zulks bij de volle ettering geschied, daar bereids de eigenaartige doordringende reuk ook bij de minste en goedaartigste pokjes doet blijken, dat hier het vlugtigste gedeelte der pok-stof door eene onmerkte uitwaasseming verlooren gaat; en de ondervinding leert, dat dezelve niet zonder de bedenklijkste gevolgen terug gedreeven worde. Ik zag ettergezwellen, zenuw-koortsen, hardnekkige zinkingen, waarvan ik in het vervolg een voorbeeld

zal

zal aanhaalen, daardoor ontſtaan. Nogthans verzoeke ik altijd op te merken, dat ik onder het vatten van koude, geene verſche lucht — welke ik ook in dit tijdſtip door de kamers mijner lijderen geſtadiglijk deed doortrekken — maar ſlechts koude en vogtige lucht, togt, ſnelle overgang uit de warmte in de koude, en het waſſchen met koud water verſta, en dat het warmer houden ſlechts in het vermijden deezer omſtandigheden, en in een iets warmer dekſel beſtond. Dezelven moesten, zo veel als zulks hunne zwakheid en de pijnen der pokjes eenigzins toelieten, buiten het bed blijven, hetwelke inzonderheid alsdan, wanneer de ménigte der pokjes voor eene ſoms ſterkere etter-koorts deed vreezen, zeer heilzaam was; zij mogten zich ook, bij weinige wel ſtaande pokjes en bij eene zachte zuivere lucht, geheellijk in de open lucht ophouden. De volle pokjes liet ik herhaalde reizen openen en met warme melk uitwaſſchen, en zo ras als het eerſte pokje in het aangezicht opdroogde, begon ik ontlast-middelen te geeven, een zekerlijk belangrijk voorſchrift, om alle verplaatzingen op andere deelen voortekomen. Het gewigtigſte middel echter daarbij was de volkomenlijk ongehinderde ontlasting der inëntings-wondjes. Deeze plaatſen, daar de gisting der pok-ſtof haar begin had genomen, welker toeſtand en behandeling zulk eenen zichtbaaren invloed op het geheele aantoonden, en daardoor genoegzaam beweezen, dat zij geene onverſchillige openingen waren, verdienden altoos de grootſte oplettenheid. Zo als eene terug drijvende behandeling, in het eerſte

tijdstip de opneeming en ontwikkeling der pok stoffe zekerlijk verhinderde, op eene gelijke wijze belette zij thans derzelver zo weldaadige ontlasting, en ontnam aan de natuur een afscheidings-werking, het welke als de eerste bronäder der kwaal, en door de nabij gelegenheid der edelste deelen onder de voornaamsten behoorde. Ik bleef dus bij het enkele verband berusten, en vond, dat, zowel de inënting met de blaar-trekkende pleister,, als de bovengemelde voorzichtige maatregelen van de beste uitwerking waren, en dat 'er met de ettering der pokjes ook eene rijklijker verzweering der wondjes ontstond. Zo ras als echter derzelver roodheid vermindert, en de ontlasting naar evenredigheid der ziekte van te weinig belang was, of kwaadaartige toevallen aan de oogen, aan den hals of in de borst ontstonden, spoedde ik mij, om door oplegging van een Spaanschevliegen-pleister. de prikkeling te vermeerderen en ondervond altijd de spoedigste hulpe.

Geneesmiddelen kreegen mijne lijders bij de uitbotting en de ettering in het geheel niet, daar ik steeds ondervond, dat bij den gewoonen regelmaatigen loop deezer ziekte een behoorlijke en wel gepaste leefregel alleenlijk voldoende was. Zelfs toevallen van de vallende ziekte bij de uitbotting, wanneer zij alleenlijk de gevolgen van de prikkeling der pokjes waren, toonden verder niets dan het gebruik aan van verzachtende klijsteeren en van in laauwe melk gedoopte omslagen aan handen en voeten, vereenigd met eene koele en versche lucht. Zij verdweenen op het einde der uitbotting van zelve en

brag-

bragten, wel is waar, menigvuldige doch goedaartige pokjes ten voorſchijn. Slechts bij uitzonderingen was ik genoodzaakt, de konst ter hulpe te neemen, en deezen waren van tweederlei ſoort. Eéns en vooräl, wanneer een zwak zenuw-geſtel, ſlapheid der vézelen en een wateragtig ſlijmig bloed de behoorlijke ontwikkeling der pok-ſtoffe verhinderde: als dan ontmoette ik in plaats van eene werkzaame uitbotting-koorts eeene ſleepende zenuw-koorts met groote vermoeidheid, eene ongelijke kleine pols, eene geduurige huivering, koude aan handen en voeten, doffe hoofdpijn, gebrek aan eetlust; de pokjes kwamen enkeld, klein en bleek voor den dag, verdweenen wederom, verſcheenen op nieuw, en dit duurde zo zeven of agt dagen lang, zonder dat zij zich uitzetteden, zonder dat de wondjes ſterker ontſtaken. De voedzaame leefwijze, het warmer houden wilden alleen niet helpen. In dit geval ontmoette ik bij een afkookſel van *Kina* met *Spiesglas-Wijn* de zekerſte hulp. Naauwlijks had men hetzelve 24 uuren gebruikt, of 'er vertoonde zich bereids eene geheele verandering. Vrolijkheid, warmte en kragten verſpreiden zich over het geheele ſtilſtaande werktuig, en de pokjes gingen wel ras tot de beste verzweering over. Hieromtrend was het ook van zeer veel nut, een Spaanſche-vliegen- of mostaard-pleister, tot dat daar eene genoegzaame prikkeling op volgde, op de wondjes te leggen, en daardoor het geheele huidgeſtel tot meerdere werkzaamheid te brengen. Eén lepel vol wijn deed eenige maalen dezelfde uitwerking, en ik ken een kind,

 bij

bij hetwelke eerst na 14 dagen door eenen frisschen dronk wijns de pokjes uitbotteden. — Een zwaklijk kind van zes weeken, hetwelke dikwerf aan toevallen van kramptrekkingen blootgesteld was, waarbij hetzelve geheel verstijfd en koud werd, moest tot gezelschap zijner broederen en zusteren mede worden ingeënt. Ik liet de moeder, die hetzelve zoogde, vóór en na de inënting vlijtig een afkooksel van *Kina* gebruiken, en eenen voedzaamen leefregel houden, en hetzelve kreeg weinige goed etterende pokjes, zonder het minste nadeelig toeval.

De gevaarlijkste tegenwerking echter werd veroorzaakt door de wormen, hetwelke ik éénmaal in zijne geheele uitgebreidheid gelegenheid had te beschouwen. Het geval zelve was het volgende:

Ik entte een jongetje van agt jaaren in, dat bloedrijk en van kindsch-been af met wormen geplaagd was, hetwelke de ter voorbereiding verordende wormmiddelen niet had ingenomen. Op den vierden dag vertoonde zich eene sterke ontsteeking aan beiden armen, op den zesden pijn onder den oxel en klieren van den hals, mismoedigheid en weinig eetlust. Ik gaf hem een verkoelend ontlast-middel; op den zevenden en agtsten dag was 'er weinig koorts te bespeuren, en de ontsteeking der inëntings-wondjes verdween. Des namiddags werd hij vermoeid en slaaperig, klaagde over buikpijn en viel in slaap. Twee uuren daar na werd hij wakker en zeer onrustig met eene geweldige beweeging van het hoofd en de handen, met knarsing der tanden, met onbewus-

wus-

wustheid, rasſe pols, ijs-koude voeten en brandende hitte aan het hoofd en de handen, ook met een aanhoudend krampagtig uitrekken der voeten. Ik deed hem een voet-bad gebruiken, daarna de voeten met in warme melk gedoopte flennellen inwikkelen, een kramp-ſtillend klijsteer zetten, de venſters openen, en gaf alle kwartier uurs kleine giften van *Braak-Wijnſteen* met *Calomel.* Nu volgden vier ſterke galägtige ontlastingen van boven, en drie van onder met maäien vermengd. Daarop werd hij geruster. Des morgens waren de inëntings wondjes bijna in het geheel niet ontſtoken en hadden eene zwarte roof. Er vertoonden zich veelvuldige pok-vlakken, het meest in het aangezicht. Ik legde eene ettermaakende zalf met Spaanſchevliegen op de wonden, en deed hem lang in de open lucht zitten. Omtrend den avond werd hij weder ſlaperig, kreeg hitte en geraakte aan het ijlen. Klijsteeren, voet-baden en mostaard-pleisters op de kuiten bedaarden zulks welras, en hij ſliep dien nagt redelijk wel. Op den tienden dag kwamen de pokjes zo talrijk ten voorſchijn, dat hij daarmede als bezaaid was, de wondjes der inënting etterden ſterk. Hierop volgde wederom een ſtoelgang met maäien vermengd. Op den elfden dag was hij tot 's avonds vrolijk en wel, en bijna den geheelen dag in de open lucht doorgebragt. Doch des nagts ontſtond 'er de gevoeligſte pijn in de voeten, die met elk uur toenam, en eindelijk zo hevig werd, dat hij overluid ſchreeuwde. Het was volgens zijne beſchrijving, als of 'er een gloeiende pijl, dan in den

ſchin-

ſchinkel, dan in de knie en dan onder in den voet werd geſchoten. Tevens verſcheen 'er een buikloop met ſlijm en bloed vermengd, doch weinig buikpijn en koorts, zelfs een weinig eetlust: daar waren deezen nagt nog meer pokjes bij gekomen; gedeeltelijk zetteden zij ook uit; de pis was hoogrood. Doordien ik de pijn in de voeten en den bloedägtigen buikloop voor niets anders dan worm-kramp kon houden; liet ik alleenlijk laauwe melk drinken, gaf melkklij-teeren met ſuiker, legde mostaard-pleisters op de kuiten, deed de voeten met warme omſlagen baden, waardoor echter de pijnen zodanig vermeerderden, dat ik ze moest weg laaten. Des middags ſchoot de pijn met veel hevigheid alleen in de linker knie, en 'er kwamen nog eenige ſtoelgangen met bloed. Ik liet nu de vlugtige *Kampher*-zalf met *Laudanum* in de knie en den onderbuik invrijven, legde Spaanſchevliegen op de kuiten, en gaf alle zes uuren een klijsteer van de *Kina* en *Valeriaanwortel* in melk gekookt. Hierop werd hij bedaard en ſliep dien nagt, de buikloop kwam zeldzaamer en was zonder bloed. Doch op den dertienden dag kwam dezelve op nieuw met des te meer hevigheid ten voorſchijn, bijna elk kwartier was 'er aandrang tot ontlasting, pijnlijke persſing en de afgang was met weinig drekſtof, ſlijm en bloed, echter altijd met buik-krimpingen verzeld — dus was 'er een volledige worm-loop. De pijn in de voeten was geheel verdweenen, de pols was klein en geſpannen, de pis hoog-rood, de pokjes hadden kleine ingedrukte blaaren, doch roode randen, het hoofd

hoofd en de borst waren niet aangedaan, de tong taamelijk zuiver, geen walging, de Spaanſchevliegen trokken goed. Vermids mij de groote prikkelbaarheid van het gedarmte het gebruik van het Kwik en van alle prikkelende wormmiddelen verbood, gaf ik inwendig het afkookſel van de *Kina* en liet de klijsteeren van den vorigen dag voordzetten; doch dewijl dezelven naauwlijks ééne minuut bij den lijder bleeven, en de buikloop ſteeds voordduurde, voegde ik des avonds bij elk 4 droppels *Laudanum* en even zo veel *Kampher-olië*, en verbond het afkookſel van de *Kina* met de *Arabiſche Gom*-ſlijm. Hierop ſliep hij onafgebroken vijf uuren lang, den volgenden dag had hij ſlechts ééne pijnlooze ontlasting zonder bloed, was welvaarende en gebruikte eenig voedzel, de pis was citroen kleurig, de pols vol en geregeld, en de pokjes zetteden uit, echter hadden zij nog putjes. Op den vijftienden dag in het geheel geen ſtoelgang, meer etter-koorts, geene buikpijn, ſlechts ſomwijlen eene pijn van de linker zijde des onderbuiks tot in den hals — een toeval, dat ik bij zeer veele zieken met wormen behebt, ſteeds op dezelfde plaats heb bemerkt, — de pokjes zetteden zich beter uit en het aangezicht begon op te zwellen. Des avonds at hij ingelegde *Tamarinde*, en kreeg terſtond drie ſtoelgangen agter elkanderen, waarbij mede veel bloed afging; ik gaf wederom het klijsteer van de *Kina* met *Kampher* en *Heulſap*, ik liet de inwendige middelen voordzetten, en nu hield de buikloop geheel en al op. De volgende dag was zeer gewenscht, de pokjes waren volkomen-

men uitgezet en het opzwellen van het aangezicht veel ſterker. Op den agttienden dag begonnen zij daarin opdroogen en de handen meer optezwellen. Ik gaf het afkookſel van de *Kina* met *Rhabarber*, waarop eenige ſtoelgangen zonder bloed volgden. Op den negentienden kwam 'er een weinig meer koorts ten voorſchijn, en nu kreeg hij het afkookſel van de *Kina* met *Tamarinde* en *Sene-bladen* gemengd, die eenige ſtoelgangen met maaiën en ronde wormen te wege bragten. En op die wijze beterde hij onder het voordgezet gebruik der *Kina* en van herhaalde ontlast-middelen met worm-middelen verbonden, binnen korten tijd volkomenlijk. De wonden der inënting etterden nog 14 dagen.

Bij eenige andere lijderen kwamen ook wormen, doch met minder gevaarlijke toevallen, daarbij. Eene lang draalende uitbotting en ettering, ſtuiptrekkingen, ijlen, krampägtige pijnen, en een nadeelige buikloop waren de voornaamſten, en kleine giften van *Calomel*, braak-middelen, de *Kina*, *Valeriaan-Wortel*, melk tot den gewoonen drank, en klijſteeren verſchaften de beste hulp. Een enkel geval, dat de Heer Bergraad Buchholtz ontmoette, is te merkwaardig, dan dat men het zou kunnen voorbijgaan. Hij entte twee Zusters, de éène van drie, de andere van negen jaaren met ſtof uit de inëntingswonde in. De jongſte kreeg de pokkenkoorts en weinig pokjes op den behoorlijken tijd. De oudſte was ſteeds in het gezelſchap der jongſten en kreeg noch koorts, noch pokjes. Op den negentienden dag werd zij knorrig, klaagde over dorst,

en

en op den een en twintigſten dag werd zij van matheid, van ſlaapzuchtige toevallen, van krampagtige verdraaijingen van het aangezicht en van ijlhoofdigheid overvallen. Men gaf haar alle drie uuren klijſteeren van het afkookſel van *Valeriaan-Wortel*, de voetzoolen en de ruggraat werden alle 2 uuren ſterk met *Kampher-Olie* gevreeven, en 'er werd, zo veel als men haar kon inkrijgen, een mengzel van *Minderers-Geest* en *Muscus* gegeeven. Den volgenden nagt werden verſcheidene ronde wormen ontlast, waarop de ſlaapzuchtige toeſtand en de kramptrekkingen verdweenen. Op den twee-en-twintigſten dag ontdekte men 's morgens vroeg ſpooren van pokjes, welken in het vervolg van de ligte ſoort werden. Men zoude, wel is waar, hier tegen kunnen inbrengen, dat dit kind veelligt door deszelfs zuster was beſmet geraakt, doch dit veronderſtelde evenwel eene vatbaarheid tot de pokjes, en waarom zoude dezelve niet agt dagen van te vooren daar geweest zijn?

Daar, gelijk reeds boven gemeld is, de inënting nergens kwaade gevolgen agter liet, zo was ook in het vervolg eenige geneeswijze onnoodig. Door eenige herhaalde ontlastingen, door een zeep-bad en het wasſchen met water en wijn werd het ligchaam wel ras wederom tot zijne volkomene kragten gebragt. Bij zwaklijken, en na eene groote menigte pokjes, werd een koud aftrekſel van de *Kina*, ook naar de omſtandigheden Seltzer-Water of hui daarmede gemengd. In die gevallen, waarin verzweeringen, enkele napokjes of kleine roode vlakjes in de huid

huid ten voorſchijn kwamen, deed inzonderheid de onderhoudene ontlasting der wondjes eene zeer goede uitwerking. Geen één had eenig ongemak aan de oogen. Slechts in het tijdſtip der *Influenza* ontmoette ik eene hardnekkige zinking, als een gevolg der pokjes, welker oorſprong en geneezing eene breedvoerige beſchrijving verdient.

Het kind, waarvan hier geſproken is, behoorde mede tot de gebreklijken. In de zevende maand gebooren, had men het niet dan met veel moeite bij het leeven kunnen behouden, en hetzelve droeg nog lang merktekenen van zijne onvolkomene vorming. Behalven de toevallen van Engelſche ziekte verwekten een naar evenredigheid van het ligchaam te groot hoofd, een zonderling ſtar-oogen, een waggelende gang, menigmaal de bekommering, dat 'er een verborgen water-hoofd mogt aanwezig zijn. Haare gezondheids toeſtand was, wel is waar, in de laatſte drie jaaren — zij was nu reeds elf jaaren oud — merklijk gebeterd, doch nog in dien graad niet, dat men de inënting zonder eenige bezorgdheid voor kwaade gevolgen zou hebben kunnen onderneemen, inzonderheid daar zich ook ſpooren van ronde wormen vertoonden. Vermids ondertusſchen het kind zelve, wiens verſtand, gelijk gemeenlijk bij zulke voorwerpen, reeds ongemeen rijp was, op de inënting geſteld was, geſchiede dezelve, na eenige worm-middelen, op beide de boven-armen met een blaartrekkend pleister. Op den vijfden dag verſcheenen de eerſte tekenen van koorts met veel huivering en matheid, op dezelfde wijze op den zesden

en

en zevenden, op welken zich de eerste roode stipjes in het aangezicht vertoonden. Op den agtsten nog altoos sleepende koorts en geene nieuwe pokjes. Des avonds bij het verbinden der sterk etterende wondjes eene sterke flaauwte. Nu gaf ik het afkooksel van de *Kina* met *Braak-Wijnsteen*, waarop eenige braakingen en daarna uitwaasseming volgde, de kragten namen merklijk toe; en door middel van eenen voedzaamen leefregel verscheenen op den tienden dag over de 200 nieuwe rood en wel staande pokjes. De koorts hield terstond op; de lijderes bleef echter, wijl het vogtig en koud weêr was, haare dikwerf geluchte kamer houden. Zij zettede de *Kina* voord; op den elfden dag kwam 'er eene gemaatigde kwijling ten voorschijn, en op den twaalfden etterden de pokjes voortreffelijk. Op den vijftienden begonnen enkele daarvan in het aangezicht op te droogen, geduurende dat dezelven aan handen en voeten, alwaar eenigen zo groot als eene boon waren, sterk etterden; de wonden der inënting vloeiden ook sterk; zij had eenen goeden eetlust en was volkomenlijk welvaarende. Op denzelfden dag zat zij een half uur in eene togtige lucht, en terstond bespeurde zij eene stijvigheid in den nek, zonder dat men in het etteren der pokjes eenige verhindering kon bemerken. Ik liet den volgenden dag eenen drank van *Tamarinde* met *Manna* gebruiken, haar warm houden, en eenen met *Kampher* gevreevenen flennellen lap om haaren hals slaan. Er kwam echter geene verändering. Ik vermeerderde dus den volgenden dag den ontlastenden drank

met *Sene-Bladen*, daarop volgden nu eenige stoelgangen, de pokjes droogden op, de wonden etterden voortreffelijk, doch de stijvigheid bleef en vermeerderde den volgenden dag zodanig, dat dezelve, bij de minste beweeging van den hals, die zij op mijn verzoek deed, de geweeligste pijnen in den geheelen nek voordbragt; de oorzaak daarvan was klaarblijklijk in de rek-spieren te zoeken, welken sterk gespannen en min of meer pijnlijk waren, doch zonder eenig gezwel of roodheid. De inëntingswondjes etterden minder, ik liet dezelven dus met Spaansche vliegen poeder prikkelen, en ook op den nek een blaartrekkend pleister leggen; doch zonder beterschap. Nu liet ik dagelijks 3 poeders van twee grein *Kampher* en even zo veel *Sulphur aurat. antimon.* met suiker neemen, een versch trek-pleister in den nek leggen, de wonden, die toch niet recht wilden trekken, op nieuw prikkelen, alle 2 uuren de met Kampher vermengde vlugtige zalf, in den hals vrijven en groenen gewasden taf daarom slaan. Daarop vertoonde zich eene buil op den linker arm digt boven de wonde, ook een sterk zweeten; de hals bleef echter onbeweeglijk, en helde nu een weinig naar de linker zijde over, zo dat het geheele ligchaam eene scheeve houding bekwam. Ik gaf nu nog bij het *Kampher*-poeder dagelijks 3 grein *versoete Kwik* en alle 2 uuren een sterk afkookfel van de *Kina* met *Spiesglas-Wijn. Liquor C. C. Succ.*, en liet Selzer-Water tot den gewoonen drank gebruiken. De afleiding door de wonden onderhield ik door prikkelende midde-

delen, en de buil begon te verminderen. Op deeze behandeling vertoonde zich na twee dagen eenige beterſchap; de pijn bij het beweegen van den hals verminderde eenigzins, doch de ſtijfheid en ſcheefheid bleef nog dezelfde. Thans, op den twaalfden dag na het ontſtaan van dit ongemak, liet ik een begin met de zeep-baden maaken, en aanſtonds werd op den volgenden dag de hals buigzaamer, dan hij door alle de bovengemelde middelen niet geworden was, de buil op den boven-arm, die tot hiertoe in ſpijt van alle verzachtende pappen zo hard als ſteen was gebleeven, werd weeker en de inëntings-wonden etterden veel ſterker. Ik deed het baden dagelijks voordzetten, en na verloop van agt dagen was de hals volkomenlijk vrij, ook werd de buil, zonder door te breeken, door de ontlasting der wonde weg genomen. Nog agt dagen lang werden de zeep-baden voordgezet, en alsdan tot een beſluit agt ſtaal-baden gebruikt, en ik had het genoegen, mijne lijderes veel gezonder en ſterker dan vóór de pokjes te zien; haar waggelende gang was veel gebeterd, en zij één duim hoog gegroeid.

Ik denk, dat deeze geſchiedenis genoegzaam zal bewijzen, hoe nadeelig het vatten van koude bij eene ſterke ettering kan worden, en dat bij kwaadaartige verplaatzingen de baden en eene onderhoudene ontlasting der wonden de eerſte plaats onder de middelen bekleeden.

DERDE HOOFDSTUK.

Beschrijving en behandeling der natuurlijke pokjes.

Vermids de inënting daar aanleiding toe had gegeeven, verscheenen dezelven in de maand Mei, en hadden in den beginne ook allen de goedaartige gedaante der ingeënten. De kinders kreegen dezelven onverwagts, liepen daarmede gestadiglijk in de open lucht rond, aten en dronken, dat hun voorkwam en werden gezond. Geen sterfgeval, geene kwaade naweeën der ziekte. Zelfs wanneer de pokjes zeer menigvuldig en saamenvloeiende waren, gelijk zulks dikwijls gebeurde, als dan leed de inwendige gesteldheid des ligchaams weinig daarbij. Men zag duidelijk, dat de besmetting door geen bijvoegzel van gal- of zinkenägtige scherpte, door geenen invloed der algemeen heerschende gesteldheid verandert en scherp geworden was, maar dat dezelve in haare grootste zuiverheid en frischheid de eenvoudigste en gemaklijkste ziekte voordbragt, die men werklijk veel meer eene huid-ziekte kon noemen. Doch langzaamerhand ontaarteden dezelven, en in Augustus, September en October veränderden zij zodanig, dat men haar als eene geheel andere ziekte beschouwen en over deeze onverwagte verändering verbaasd moest staan. Nogthans hielden de eerste goedaartige pokjes nimmer geheel en al op; zelfs in

in de flegtfte maanden, in dezelfde kamers, daar lijders van de kwaadaartigfte foort in lagen, verfcheenen dezelven onder de anderen, en maakten het onderfcheid nog aanmerklijker; op het einde der Epidemie kreegen zij wederom volkomen de overhand.

Deeze wijziging, die ten opzichte van haare afwijkingen en van het gevaar met recht den naam van boosäartige verdiende, en vier maanden lang heerschte, had in derzelver grootfte boosäartigheid de volgende gedaante:

De lijders gevoelden naauwlijks één of twee dagen, dat zij niet regt wel waren. Groote matheid, ligte misfelijkheden, fomwijlen braakingen, zinkingägtige ongemakken, hoofd- en buikpijn, nu en dan huiveringen, deeden het vatten der pok-ftof vermoeden. Onverhoeds verfcheen op den tweeden of derden dag, meest omtrend den avond, eene fterke koude en daarop hevige hitte, bij kleine kinderen ftuiptrekkingen, werklijke vallende ziekte, bij de grooteren ijlhoofdigheden en raazernij met krampägtige faamentrekking vereenigd, en tevens botteden de pokjes in groote menigte uit, het meest in het aangezicht, doch ook veelen aan handen en voeten, en ongeregeld; de pok-vlakjes waren zeer klein, hoekkig, langwerpig en ftonden bij hoopen. De huid was bij veelen hier en daar met eene fcharlaakenägtige roodheid bedekt. De koorts hield nu aan, niettegenftaande bij veelen de meeste pokjes in het begin terftond werden uitgedreeven. Het ijlen, de onrustigheid, de hoofd- en buikpijn duurden

voort, en bij veelen kwamen nog alle dagen nieuwe pokjes agter aan, tot op den vierden dag, op welken de het eerst uitgebotte pokjes bereids blaaren begonnen te vormen. Meerendeels kwam nu ook een buikloop, ook wel herhaalde en ſterk aantastende braakingen ten voorſchijn. Verſcheidene ſtonden veel van eene knagende ten uiterſten gevoelige lendenpijn uit. Het bloeden uit den neus was zeldſaam. De pis helder en bleek.

Op den derden dag na de uitbotting werden de pokjes van een breeder, kreegen heldere blaauwagtige blaasjes, die echter paarse of donker graauwe vlakken hadden, met eene bleeke dikwerf naar het blaauwe zweemende roodheid daar rond om. Dezelven jeukten en brandden terſtond van de uitbotting af op eene onverdraaglijke wijze. De pols bleef geſpannen en koortsägtig, met hitte en dorst, doch tuſſchen beiden met huiveringen verzeld, de adem was ongelijk, meer benauwd dan ſchielijk, de buikloop hield aan, de pis was bleek. Bij veelen kwam een ſterk klam zweet ten voorſchijn; de neus geraakte nu verſtopt, de tong met eene witte korst beſlagen, de oogen rood en druipend, de inwendige ſlijmvlies rijklijk met pokjes bedekt, ook vertoonde zich eene nu en dan wederkeerende ſchorheid. Eene benaauwde hortende hoest en een geſtadig niezen, baarde veel ongerustheid. Ook op den vierden en vijfden dag veranderden de pokjes nog niet. Zij bleeven, al waren eenigen op het lijf en den rug genoegzaam gezwollen, in het aangezicht en op de handen in den beſchreevenen toeſtand, zij werden ſteeds

ſteeds breeder, liepen in een, de opperhuid ſcheide zich 'er bij het minſte vrijven van af, de hitte werd ſteeds lastiger. Het aangezicht bleef bleek en zwol ſlechts een weinig op, niet dan de oogleden werden opgezet en vielen toe, echter geſchiede zulks bij ſommigen ſlechts afwisſelend; in plaats van het kwijlen vermeerderde de buikloop ongemeen, zo dat bijna elk uur wateragtige, ſlijmige, ſtinkende ſtoffen, niet zeldzaam met bloed vermengd, ontlast werden. De pis bleef bleek, waterägtig, of werd zulks nu eerst; de aandrang daartoe kwam dikwerf, ſchoon 'er weinig te gelijk ontlast werd: de brand in de keel nam toe, het ſlikken werd bezwaarlijker, de ſtem heeſcher, de tong en het verhemelte met eene kleevende ſlijmige ſtoffe bedekt. De hoest werd krampägtiger. Tusſchen beide kwamen geringe ſtuiptrekkingen en een algemeen beeven, dikwerf met een doordringend geſchreeuw verzeld, ten voorſchijn. De koorts nam toe, en had dagelijks, 's morgens en 's avonds, twee aanmerklijke verheffingen.

Op den zesden of zevenden dag werden de pokjes in het aangezicht bij ſommigen geelägtig en min of meer vaster, doch zonder zich meer uittezetten of voller te worden; dit was het begin der opdrooging; want ter zelver tijd ſlonk het geringe gezwel van het aangezicht, hetzelve werd bleek, de pokjes werden ſpier-wit en hadden hier en daar bereids wezenlijke rooven. Menigmaal werden 'er ſlechts 12 uuren vereischt, om deeze vreeslijke verandering — die ik meer eene verſterving dan eene opdrooging der huid mag noemen — over het algemeen te be-

werken. In plaats dat nu de handen opzwellen en de pokjes daarop zouden uitzetten, bleeven dezelven zo als ze waren, de pokjes ingevallen, ledig, zij kreegen ook wel zwarte vlakken, en nu werd de droevige uitkomst zeker. Eene rillende koude kondigde den nieuwen aanval op het zenuwgestel aan door de in den hoogsten graad bijtend gewordene pokstof; een verschriklijk tanden knerssen, een steeds onafscheidelijk gevolg van dit verschijnzel, trekkingen van vallende ziekte, verdraaijing der oogen, eene onbeschrijsslijke benaauwdheid, brandende dorst, eene benaauwde stootende ademhaaling, de hoest, die door elken droppel drank's vermeerderd werd, volmaakte schorheid en het geheele verlies der stem het zekerste teken van eenen aannaderenden dood — de spruuw, de hik, ongemeen pijnlijke waterloozing, een niet te stuitene uitteerende buikloop, wiens rottigheid eenen onverdraaglijken stank veroorzaakte, eene brandende hitte in de handen, een ongemeen snelle pols — menigmaal van 180 tot 200 slagen in eene minuut — maakten de hoofd-trekken van dit zo treurig tafereel uit.

In deezen elendigen toestand bragten de arme lijders één, twee, ten hoogsten drie dagen door. De brandende hitte aan handen en voeten veranderde langzaamerhand in koude. De benaauwdheid en de ongeduurige beweeging werd steeds erger. Het adem haalen dan snel, dan langzaam, dan wederom geheel stilstaand, tot dat hetzelve door eene krampagtige stuiptrekking der leden wederom aan den gang geraakte. De pols werd aanhoudenlijk sneller, aan de

han-

handen en voeten klein en beevend, aan de flagaderen van den hals vol en golvende. De geheele opperhuid van den lijder was nu met eene harde schurftige korst, met het vergiftigde hemd van Hercules, gelijk Huxham dezelve zeer gepast noemt, bedekt; somwijlen ontstonden nog op het laatst blaaren, echte brandblaaren, aan de uiterste leden. Het hoofd bleef, dat mij verwonderde, bij de meesten vrij, en zij behielden volkomen hunne kennis. Het zwelgen werd steeds bezwaarlijker, ja zelfs op het laatst geheel onmogelijk, dewijl al het vloeibaare, dat het strottehoofd slechts aanroerde, terstond door den hevigsten kramp-hoest, dikwerf met algemeene stuiptrekkingen verzeld, werd uitgeworpen. Het was werklijk niet zo zeer eene keel-ontsteeking als eene water-vreeze: want vaste, zelfs drooge spijzen, als brood en dergelijken, slikten zij zonder moeite neder, 'er was echter slechts ééne enkele droppel nat van nooden, om de hevigste prikkeling te verwekken. Dit aanduidsel schijnt werklijk naar eene water-vrees te gelijken, welke men bij kwaadaartigen, inzonderheid bij scharlaaken-koortsen bemerkt heeft. De stuiptrekkingen van de vallende ziekte verscheenen menigvuldiger en sterker, 'er kwamen flaauwtens ten voorschijn, verlammingen van enkele leden, en de dood volgde daarop, menigmaal bij volkomene kennis, op den zevenden, agtsten of negenden dag na de uitbotting.

Buitengemeen zelden zag ik 'er één, waarbij op den zesden of zevenden dag de zo even beschreevene toevallen verscheenen, het leeven af brengen,

 en

en ten minſten nimmer zonder de werkdaadigſte hulp der konst, en zonder aanmerklijke omwentelingen of aſleidingen der pok-ſtoffe, die echter ook bij dit zo algemeene verval van kragten, zeer zelden naar de uiterlijke deelen, en ſlechts met moeite tot volkomenheid konden gebragt worden. En zelfs alsdan was de toeſtand van zulk een geredden, van een niet dan door de konst behouden leeven, ten uiterſten beklaaglijk; nog eenen langen tijd vertoonde de lijder het beeld des doods, dien hij reeds half had toebehoord. De vermagering was voor eene ziekte van zo weinig dagen onbeſchrijflijk groot, het ligchaam aan ſappen en kragten uitgeput, de geheele natuurlijke werking in wanorde gebragt, vooral was de oppervlakte des ligchaams verſtoord, en het grootſte zuiverings middel der natuur, de voornaamſte afzondering van de huid, vernield. Het was dus geen wonder, dat de beterſchap zo langzaam voortging, dat het ligchaam dikwerf nimmer zijne volkomene kragten weder verkreeg. Verſcheidene weeken lagen de geneezende in eene volkomene kragtloosheid, eene ſleepende koorts, teeringagtige buikloop en zweet verteerde hen, en verhinderde het herſtel der ſappen, welken de wederkeerende eetlust deed hoopen. Zij moesten op nieuw leeren gaan, verdouwen, en ik zou wel zeggen, op nieuw leeren leeven. En menigmaal moesten zij nog na verſcheidene maanden door deeze ſleepende uitteering of door een verborgen inwendige etter-zak bezwijken.

Bij eenen min hevigen graad der ziekte was, wel is waar, het begin aan het voorgaande taamelijk gelijk,

lijk, het doods-gevaar was echter zo groot niet, de pok-ſtof niet zo uitteerende, en daar was geen verval van leevens-kragten. De pokjes vertoonden zich ook welras menigvuldiglijk in eene ſlegte gedaante en orde, de koorts was reeds in den beginne zeer hevig, en duurde de geheele ziekte door. Ook liepen de pokjes in een, zij bleeven in het aangezicht ingevallen, zij zetteden zich ſlechts hier en daar uit, kreegen zwarte vlakken en het opzwellen van het aangezicht was onvolkomen. In deszelfs plaats begonnen op den zesden of zevenden dag na de uitbotting de handen op te zwellen, daarna de voeten, en de pokjes kreegen aan beide deelen eene goede ettering. Meestendeels gingen hevige pijnen in deeze deelen vooraf, die ook Sagar als vóórboden van het opzwellen, en van eenen vermeerderden aandrang aanmerkte. Dikwerf ontſtonden 'er groote blaaren aan de voeten, welken zich daardoor van de bovengemelde brand-blaaren onderſcheidden, dat zij eene ſoort van rijpheid verkreegen, en met de pokjes van een witagtig geel werden. Ter zelver tijd dreef de natuur bij verſcheidenen een roodvonk uit, of 'er vertoonden zich onder de oxelen, agter de ooren, onder de kin daar heenen verplaatſte gezwellen, welken, al etterden ze ſlechts langzaam, en ſchoon ze menigmaal eerst na eenige weeken konden geopend worden, echter ter afleiding van de pok-ſtof en tot behoud van het leeven dienden. Somwijlen verplaatſte zich de ſtof op een gewrigt, en verwekte hardnekkige verlammende jigt-pijnen; doch verſcheidene reizen, inzonderheid bij voorwerpen,

pen, die aan Beengezwellen onderhevig waren, taste zij zelfs het gebeente aan, en 'er waren ſlechts vier dagen van nooden om het gebeente zelve aan te ſteeken.

Zeer dikwijls vormden de pokjes, inzonderheid de ſaamengevloeiden, gezwellen, waarin de vuile etter langzaamerhand werd afgezondert, en etterden deswegen nog langer, dikwerf vier of zes weeken lang, gelijk waare fontenellen. — Eene herſtellende buikloop en pis zag ik zelden, zo min als kwijling; en zo 'er geene zwelling der handen na het opdroogen van het aangezicht volgde, hielpen de rijkelijkſte rottige ontlastingen niet met al, en waren veel eer blijken van eene tot koud vuur overgaande oploſſing in den onderbuik. Hetzelfde vond ook plaats omtrend het zweeten, dat niet dan al te veel in de eerſte tijdperken der ziekte ten voorſchijn kwam, doch ſlechts alsdan eerst van eenig nut werd, wanneer een ſpoedige veretteriug daarmede gepaard ging. Bij veelen begonnen de oogen, die de pokjes tot daartoe verſchoond hadden, eerst eenige weeken naderhand te ontſteeken en te loopen. Ook bleef het opzwellen der voeten eenen tijd lang aanhouden, en werd eenige reizen eene algemeene huid-waterzucht na volkomenlijk geëindigde pokjes. — Doch in ſpijt van alle heilrijke poogingen der natuur moesten de lijders ook voor deezen minderen graad van boosaartigheid bezwijken; echter ſtierven zij eerst in het tijdſtip van den veertienden tot den één-en-twintigſten dag na de uitbotting, of nog laater, meestendeels door de te hevige rot-koorts na de opdrooging,

ging, of door gevaarlijke ophoopingen van etter op de inwendige deelen.

De voorſpelling kan men bereids uit de hier boven gedaane beſchrijving opmaaken. — Ik zal dus hier ſlechts nog eenige hoofdzaaklijke kenmerken aanhaalen, die mij in het begin der ziekte dienden, om eene goede of ſlegte uitkomst te bepaalen.

Goede tekenen waren altijd: eene laate en langzaame uitbotting — zelfs de gebreklijkſte langzaamheid, die toch zeldzaam was, wanneer de pokjes op den vijfden of zesden dag nog niet wilden verſchijnen, deed altoos eene betere uitkomst hoopen, dan de overhaaste uitbotting; — een rijklijk bloeden uit den neus in de uitbottings-koorts; helder-roode groote pok-vlakjes en weinig in het aangezicht; na de uitbotting bedaaren der koorts, ſlaap, eenige eetlust, — een bijzonder goed teken, — eene zuivere tong; met het begin der verzweering een wolkje in de pis, dat begon te bezinken.

Van een kwaad voorbeduidſel was het, wanneer de ouderdom des lijders juist in den tijd van het tanden krijgen viel; wanneer wormen daar waren; wanneer de koorts met ſterke koude, hitte en bedwelming van het hoofd ten voorſchijn kwam, en terſtond na den eerſten of tweeden aanval eene ſterke uitbotting van kleine hoekige pokvlakjes van eene bleeke of loodkleurige roodheid, aan de handen en voeten echter vroeger dan in het aangezicht, en aldaar toch het talrijkst daarop volgde; wanneer zij in afgezonderde hoopjes ſaamengevloeid verſcheenen; wanneer de koorts daarna niet verminderde, een hevig

nie-

niezen, pijnen in de keel en een prikkelende hoest voordduurde; wanneer de lijders nu geheel en al van hun gewoon gedrag afweeken, vrolijke, eigenzinnige kinderen stil en geduldig lagen, en alle geneesmiddelen gewilliglijk inneamen; wanneer 'er eene herhaalde pijnlijke persing tot wateren ontstond, en weinig of ook te veel ongekookte pis ontlast werd, wanneer een waterägtige en stinkende buikloop steeds meer toenam, hoe nader dat de pokjes tot hunne rijpheid moesten komen, en de buik daarbij gespannen en pijnlijk was; wanneer de snelheid van de pols, de moeielijkheid om te kunnen doorzwelgen en de dorst steeds sterker toenamen; wanneer de walgingen en braakingen ook na de geschiede uitbotting voordduurden, de tong met een' dikken geelägtigen huid overtrokken was, een klam zweeten tersond in de eerste dagen, een voordduurende beeving der leden, de hik en schorheid (*) bemerkt werden; dit alles deed kwaadaartige pokjes, verzwakking van het zenuwgestel en eene droevige uitkomst met zekerheid vermoeden. Onfeilbaare tekenen van den aannaderenden dood waren: het geheele verlies van de stem en van geluid; eene stamerende zwaare tong — somwijlen reeds in het begin der ziekte, echter altijd een kwaad voorteken — eenige droppels bloed uit één neusgat, het ontlasten van leeven-

(*) Dit gevaarlijk voorteken van schorheid merkt voornaamlijk Burserius aan. *Z. Anleitung zur Kentnis der Ausschl. Krrnkh. bl.* 265.

vende wormen zonder afgang, de soms geheellijk ophoudende adem.

Zo als de geheele ziekte zeer sterk van derzelver regelmaatigen loop afweek, op gelijke wijze waren 'er ook menigerlei afwijkingen in de uiterlijke gedaante der pokjes zelve, die hier nog verdienen gemeld te worden.

De gewoonsten waren, de navelvormige, (*umbilicatae Cotunni et Sarcone*) welker kenmerk in een breede grondvlakte en eene geheel ingedrukte punt bestond, die zich reeds in den beginne aldus vertoonde, doch met elken dag meer inviel, wankleurig werd, en ten laatsten eene aschgraauwe, blaauwagtige, en in het slimste geval, een zwarte put vormde, die niet anders was, dan een doorscheinende vlek van de in koud vuur overgaande huid, welke zich dikwerf tot diep in den vet-rok uitstrekte. Naar maate dat het midden dieper werd, breidde zich de rand meer uit, en ik zag enkele pokjes van de grootte eens pennings, die eigenlijk slechts een viölet-kleurig putje verbeelden. Zij kwamen zowel enkeld, als saamengevloeid ten voorschijn, en waren van eene gelijke booäärtigheid; doch waren de saamengevloeiden gewoonlijker, zij toonden eenen hoogeren graad van ontbinding en rond om zich invreetende scherpte aan, en verërgerden de toevallen der opdrooging, wijl zij groote plaatsen innaamen en vernielden. — Ook onderscheidden zich de aanëenhangende (*cohaerentes*) van de saamengevloeide, (*confluentes*) welken bij den goedäärtigsten door de al te groote nabijheid der zweering ontstonden, daardoor,

door, dat de eenen terftond van het begin af aanëenhangende vlakjes en blaartjes vormden. *Zij* bedekten het geheele aangezicht, de handen en voeten, gelijk een vuil wit graauw bekleedfel, waarin men niets kon onderfcheiden, dan groote donkere diepten en witägtige hoogten, en dat bij het opdroogen een zwart-bruin masker verbeelde, welke een welgagtig klam vernis met den onverdraaglijkften ftank van verrotte haringen uitwaasfemde. — Aan deeze foort van pokjes verloor ik de meesten, die onder mijne behandeling overleden.

Niet zeldzaam waren ook de *crijstallinae S. bullofae*, dat is, wanneer door de faamenhang van meerdere pokjes aanmerklijke blaaren van de grootte eener boon tot die eener okkernoot ontftonden, die in den beginne wankleurig waren, doch langzaamerhand wit en rijp werden. *Zij* vertoonden, wel is waar, ook een ontbonden weiägtig vogt, echter trok ook genoegzaame leevenskragt, om met geweld naar de oppervlakte te werken. Zij kwamen derhalven altijd eerst laater, op den zesden of zevenden dag na de uitbotting, bij eene onvolmaakte verettering, nimmer in het aangezicht, maar aan handen en voeten voord, en waren als eene geneezende affcheiding te befchouwen, en meestendeels van een goed voorteken. Menigmaal ontftonden 'er groote blaaren op plaatfen, daar geene pokjes waren, en alsdan kon men zulks meer als een blaaskoorts befchouwen. — Somwijlen zweemden zij naar het blaauwe, hadden geene roodheid in haaren omtrek, en dan waren het werklijke brandblaaren en van een kwaadäartig voorte-

teken. Soms waren de pokjes ongemeen klein, zo als gierst-korrels of witte uitslag (*miliares*) en niet te saamenhangend; meestendeels bij tedere kinderen, of bij zulken, die met kliergezwellen of met schurft behebt waren, of wanneer door de wormen of tanden een kramp in de huid werd onderhouden. Zij waren zelden gevaarlijk, zo zich slechts de puntjes verhieven en zwollen. —- Stonden zij zeer na bij elkanderen, en bij hoopen, alsdan vormden zij die pokjes, welken Sauvages *corijmbòsas*, en Sagar *herpeticus* noemt. Zij kreegen zelden vaste rooven, maar ligte schobben, die zich meermaalen vernieuwden.

Blaasächtig (*Ellipsoidae emphijsematicae*) werden zij, wanneer zij taamelijk vol gelijkende weinig of geene etter-stof bevatteden, en ledige blaasjes vertoonden. Zulks was dikwerf het gevolg van eene te vlugtige stoffe, welke snellijk vervloog, en dan behielden de pokjes hunne frissche en goede gedaante, en zulks had geene gevaarlijke invloed. Was het echter een gevolg van den gebrekkigen invloed der leevens-kragten of van terug houdende krampen, alsdan waren zij tevens flets en de huid rondöm bleek en dof: de grondvlakte der geöpende pokjes was blaauwägtig en wankleurig, en dan behoorden zij onder de gevaarlijkste tekenen.

Wratagtige of *verkenspokken* (*verrucosus*) zag ik nimmer alleen; zij waren meestendeels met de doorschijnende vermengd; en gelijk deeze meer de uitwendige leden koozen, alzo bevonden zich de anderen meer aan het lijf of aan de bedekte deelen.

len. Het was daarom zeer waarschijnlijk, dat zij hunnen oorsprong voornaamlijk aan de gestadige warmte deezer deelen en aan het sterk zweeten te danken hadden, waardoor de waterachtige deelen verlooren gingen, en dit taai harstagtig zetsel overbleef, dat hen tot wratten vormde. Zij behielden de rooven zeer lang.

Bloed-pokjes (*Sanguineas*) zag ik nimmer, doch de Heer Bergraad Bucholtz tweemaal, en beide gevallen waren doodelijk.

Eenige reizen bemerkte ik bij weinige goedaartige pokjes de armen en beenen met kleine blaauwe en zwarte stipjes (van de groote van een speldekop) bezaaid, die men voor bluts-vlakken had kunnen houden. Alles ging echter goed en de vlakken verdweenen met de pokjes. Welligt waren zij alleenlijk een toeval van wormen, waarmede deeze lijders behebt waren.

Merkwaardig was 'er een geval, waarin de scharlaaken-koorts de pokjes eenigen tijd tegenhield, gelijk Hunter van de mazelen heeft waargenomen. In de tweede Afdeeling is hetzelve breedvoerig beschreeven. Zie de zesde geschiedenis.

Dat de goedaartigheid en kwaadaartigheid der pokjes niet door de hitte en koude van den dampkring alleen bepaald worde, daarvan heeft men duidelijke blijken gezien (*); want het allergevaarlijkst waren zij bij ons in de maanden October en November, toen het weêr reeds aanmerklijk koel werd, daar zij toch

(*) Sarcone haalt daarvan eene menigte bewijzen aan. bl. 202.

toch terzelver tijd in de omliggende oorden goedaardig waren. Op eenen anderen tijd, toen de pokjes bij ons de goedaartigsten waren, bezaten zij in de nabuurige oorden de grootste boosaartigheid. Wanneer wij dit overweegen, en tevens, dat steeds het tijdstip der grootste algemeenheid der pok-stoffe, ook dat der grootste kwaadaartigheid is, als dan word het zeer waarschijnlijk, dat hier eene ons onbekende binnen eenen zekeren omtrek heerschende gesteldheid van den plaatselijken dampkring (*) de oorzaak daaavan zij, die met de sterke verspreiding der pok-stof in betrekking staat. En daar wij uit de waarneemingen van Haijgarth en anderen weeten, dat de pok-stof werklijk in de lucht kan opgelost worden, zou men dan niet kunnen vooronderstellen, dat door de groote algemeenheid van dezelve op éénе plaats de lucht zelve daarmede bezwangerd worde, en dat daaruit een eigenaartig bederf van dezelve ontstond, hetwelke, schoon niet in staat zijnde, om de kinder-pokjes werklijk te verwekken, waartoe eene bepaalde kragt van het vergift behoort, toch aan het zenuw-gestel en de voggen eene

(*) Wanneer men overweegt, hoeveel een paar honderd, in eene plaats bijééngedrongene, en aan eene Epidemieke ziekte liggende lijders uitwaasfemen, en hoeveel daardoor van de eigenäartige ziekte-stoffe vervliegt en met de lucht vermengd word; alsdan laat het zich gemaklijk begrijpen, dat 'er boven zulk eene plaats eene nevelwolk (ofschoon onzichtbaar voor onze oogen) moet zweeven, die de eigenaartige hoedanigheid van die zo algemeen heerschende ziekte bezit.

eene onvermerkte bezwangering, eene zeker daarnaar gelijkend bederf zou kunnen mededeelen, waardoor alsdan noodzaaklijk, bij eene wezenlijk geschiede besmetting, eene snellere verspreiding en vermenigvuldiging der pok-stof in het ligchaam, en tevens eene gevaarlijkere deelneeming van het reeds ontaarte zenuw-gestel zou moeten bewerkt worden? De overeenkomst van soortgelijke plaatselijke gesteldheden, de beweezene noodzaaklijkheid van zulk eene geneigdheid des dampkrings, om de pokjes algemeen heerschend te maaken, de op gelijke wijze beslischde verscheidenheid der werking van de pokstof, na maate dat dezelve verdikt of door de ontbinding der lucht verdund en krachteloos gemaakt is, schijnen deeze gissingen te ondersteunen. Doch men moet steeds overweegen, dat zulks een eigenaartig bederf is, dat slechts op de geenen, die voor de pokjes vatbaar zijn, werkt, bij gevolg hen, die de pokjes reeds hebben doorgestaan, even zo min nadeelig kan zijn, als wanneer zij nog éénmaal worden ingeënt.

BEHANDELING DER NATUURLIJKE POKJES.

Hoe onderscheiden deeze ziekte was, zo verschillend was ook de geneeswijze. De goedaartige of veel meer eenvoudige pokjes, die in den beginne of op het einde der Epidemie, en ook tusschen de boosaartigen in, ten voorschijn kwamen, vereischten even zo weinig geneesmidden als de ingeënten.

Zeld-

Zelden werd 'er een Geneesheer gehaald, en zelden had hij meer te doen, dan de leefwijze te regelen en op het laatst ontlastmiddelen te geeven. Zelfs waren de ophoopingen van gal, de wormen (*), de prikkeling van het tanden krijgen, van weinig belang, en door de eenvoudigfte middelen uit den weg te ruimen. Braak-middelen deeden in den beginne in dit geval wonderen, en ik weet een geval, waarin een in eene te fterke gift ingenomen braak-middel, dat boven de twintig reizen werkte, de geheele uitbottings-koorts op eenmaal zodanig wegnam, dat 'er flechts zeer weinige naauwlijks zweerende pokjes voor den dag kwamen, en dat de pok-ftof door die geweldige beweeging fcheen ontlast, en de geheele opneeming daar van belet te zijn (*). Ook de buikloop, dezelve mogt natuurlijk of

(*) Het blijft altijd nog te betoogen, waarom de wormen, deeze menigmaal zo geduchte vijanden, bij goedaartige pokjes kunnen aanwezig zijn, zonder de minfte toevallen te verwekken. De Heer Murray geeft hieromtrent in zijn voortreffelijk *programma: Obfervationum et Animadverfionum fuper variolarum infitione futura. Sect. Secunda*, verfcheidene gisfingen op, of de oorzaak daarvan in de fterke beweeging der wormen, in de gevoelige plaats van hun verblijf, of in de grootere prikkelbaarheid van den lijder te vinden zij. Voor mij was het altijd een voornaam bewijs, dat de goed- of kwaadaartigheid nimmer in bijzondere oorzaken alleen, maar in de algemeene gefteldheid des dampkrings en der pok-ftof zelve te zoeken zij.

(*) Hildebrand verhaalt eene gelijkfoortige gefchiedenis uit de *Miscell. nat. cur. p.* 114. en Lentin nam hetzelfde waar.

of door de konst bewerkt zijn, was hierbij altijd heilzaam; goede of slegte middelen, het warm of koud houden, alles was in dit geval hetzelfde; kortom, het waren die pokjes, waarvan Sijdenham (*op de aangehaalde plaats* bl. 252) zegt, dat bij dezelven elke behandeling wel slaagt, wijl ze eigenlijk de natuur alleen geneest, en deeze dikwerf door de allertegenstrijdigste behandeling van haaren weg niet kon afgebragt worden —— Hier ter plaatse heb ik slechts van de kwaadaartigen, die drie maanden lang de heerschende waren, en de bijzondere kenschetsende tekenen van onze Epidemie droegen, eenig gewag te maaken, de oorzaaken en den aart dezer afwijkingen te ontwikkelen, en de daarop gegronde geneeswijze daar te stellen.

Bereids uit mijn voorgaand tafereel van de lucht- en gezondheids-gesteldheid blijkt, dat in de laatste jaaren de jigt- en zinkingachtige gesteldheid de heerschende, en de gebreken der wei-vogten de gewoonlijkste waren. De laatste vogtige warme winter gaf aan deezen aanleg nog meer opwekking en verslapping; prikkelbaarheid van het zenuw-gestel, werkeloosheid der eerste wegen en der huid, scherpigheid der wei-vogten, verstopping der klieren, en ophooping van slijm, wormen en galagtige stoffen in den onderbuik, maakten de voornaamste kentekenen van dit jaar uit. Nogthans waren derzelver gevolgen in den beginne sleepender, en zelfs de ziekte-stof der pokjes kon eenen geruimen tijd zuiver en onvermengd blijven. Doch zo ras als de zinking-stof de jurij werkzaamer werd, en eene koortsagtige

Spi-

Epidemie vormde (*), verkreeg dezelve ook meer kragt om op de pokjes te werken, dezelven te misvormen en te ſtooren, en van dien tijd af nam derzelver afwijking met elke week toe.

Zulks toonde bereids genoegzaam, dat deeze afwijking van eene zinkingagtige aart zij; doch nog meer bevestigt zulks de gedaante der ontaarte ziekte zelve. De vroegtijdige, ongeregelde, al te ſchielijke uitbotting, de waterägtige, ingevallene en rondöm zich vreetende pokjes, de werklijk zinkingägtige toevallen, als verkoudheid, hoest, loopende oogen, het ſterk zweeten reeds in den beginne, de aanhoudende buikloop, de waterägtige met pijn ontlastte pis, het roodvonk, de waterblaazen tusſchen de pokjes in, derzelver verbaazend ſchielijke opdrooging, het zo gemaklijk naar binnen ſlaan der pok-ſtoffe op de zenuwen en op de longen, de ſnelle doodelijkheid, de geneigdheid tot ettergezwellen; allen blijken van raauwheid, ſcherpte en oplosſing der wei-vogten, dezelfde toevallen, waar door Grummert, Lentin en Vo-

(*) In de bovengemelde Epidemie, die Alberti beſchrijft, vinde ik insgelijks, dat de pokjes eerst na de tusſchenkomst der zinkings-koorts kwaadaartig werden. Z. Commerc. *Noric. Ann.* 1733.

En onze waarneemer in de ſmaak van Hippocrates, Lentin, bemerkte in de Epidemie der jaaren 1776 en 77, dat de goedaartige pokjes kwaadaartig werden, wanneer 'er zinkingen begonnen te regeeren. Z. Deszelfs *Memorabilia circa aërem, vitae genus et clausthal., anni* 1774—77. *p.* 62.

Vogel, de zinkägtigen, Huxham, Sagar de weiägtigen kenmerkt. De grootſte gelijkenis naar onze Epidemie hebben ook de wei- en waterägtige pokjes van Sarcone. — Ook die, welken Sijdenham 1672, Hofmann 1698, en Haller 1735 te *Bern* (*) waarnam, gelijken zo wel naar dezelven volgens hunne gedaante als volgens de behandeling.

Dus was in de door zinkingägtige ſtoffen bedorvene wei het wezenlijke der ziekte gelegen. In plaats dat dezelven, gelijk bij de goedaärtige pokjes, een zagt en onzwagtelend hulp-middel der pok-ſtoffe behoorden te zijn, maakten zij de invreetende eigenſchap van dezelve nog ſcherper; in plaats van deze aan eene zekere gebondenheid te geeven, bevorderden zij derzelver oploſſing, en verſpreidden zulks ongeloofelijk ſchielijk. Door deze ongelukkige vereeniging werd de gal voornaamlijk aangedaan, en dezelve werd ſcherper, de pok-ſtof werd naar de ſlijmige oppervlakte der long, naar de ſtrot en naar het darm-kanaal des te meer naar toe gebragt, en eindelijk met de zenuwen zelve — waarop, gelijk bekend is, de weiägtige vogten hunne voornaamſte werking doen — nauwer vereenigd. Nu werd de vergiftige prikkeling der pok-ſtof in de voornaamſte werktuigen van de huid, ademhaling en der ſpijsvertering verſpreid,

(*) *S. Commerc. novic. Ann.* 1736. Hoffmann *Medic. rational. Syſtem. T.* IV. *p.* 162.

ſpreid, en het zenuw-geſtel niet alleen door een medelijdend, maar ook door een op dezelfde plaats zich bepaalend gevoel aangetast en kragteloos gemaakt. 'Er verſcheenen derhalven eene menigte pokjes; doch 'er ontbrak hun eene vastheid der vogten en den zenuwen de kragt, om hun den behoorlijken graad van ontſteeking en uitzetting te geeven. De groote werking der ettering, of veeleer de kooking en afſcheiding der pok-ſtof in eigenaartiglijk daartoe geſchapene werktuigen, was derhalven of geheel onmogelijk of ontaarde in eene rottende oplosſing. De andere ontlastings werktuigen waren deels door de veelvuldige prikkeling krampagtig geſloten, deels vloeiden daar uit onſchadelijke, raauwe door de prikkeling daarheenen gelokte ſappen; ontlastingen, die geen rlei verligting toebragten, maar het ligchaam geheellijk uitputteden, gelijk zulks het klamme zweeten, de water-agtige buikloopen, de bleeke pis duidelijk deeden blijken. Bij dit alles voegden zich nu nog bij veelen de prikkeling der wormen en andere ſcherpigheid in het gedarmte. De koorts dus nimmer ophouden, de beſlotene ſcherpigheden moesten ſteeds bijtender worden, de overgang in het koude vuur was bij zulk eenen verlamden toeſtand van het zenuw-geſtel zeer gevaaklijk, en de door de zinking-ſtof reeds daartoe geneigde longen waren het naaste en helaas! ook het edelſte voorwerp dat hetzelve aantastte (*). De dood, door eene ontſteeking

(*) Bij de twee ontledingen bevond men zelfs in de long het

king in de long veröorzaakt, was 'er op den negenden, tienden of elfden dag een natuurlijk gevolg van.

Men ziet ligtlijk, hoe ingewikkeld de geneezingstekenen waren; en de bijzondere verscheidenheden der voorwerpen, de kortheid des tijds ter uitvoering, verzwaarden dezelve nog meer. Onderſteuning van het zenuw-geſteld, verbetering der wei-vogten, verwijdering der prikkelingen in de eerſte wegen, wegneeming der verrotting, bedaaring der kramptrekkingen, werden op het dringendſte aangeweezen; daar moest dus de verſterkende, de ontlastende, de bederf-weerende, de verzachtende geneeswijze te gelijk aangewend, echter aldus met elkanderen verbonden worden, dat ze noch zich zelven noch het hoofd-oogmerk tegenwerkten, maar in de bevoordering eener volkomene affcheiding der pokken en rijpwording, als in een middenpunt te ſaamen troffen. Inzonderheid moest men op zijne hoede zijn, hoe zeer ook de oorzaak der ziekte menigmaal in de eerſte wegen ſcheen gelegen te zijn, om de ontlastende geneeswijze niet verre te drijven (*).

De

het koud vuur. Z. Haller *Disp. ad Morb. cur. fac. T. V.* alwaar ſoortgelijke gevallen voorkomen.

(*) Ik kan niet nalaaten bij deeze gelegenheid, een paar woorden over de thans algemeene ontlast methode te zeggen. Het behandelen van ziekten der eerſte wegen en de ziekten met ontlast-middelen te behandelen, ſchijnt ſlechts een onderſcheid te zijn, dat zeer wezenlijk en toch zeer weinig behartigd is. Ziekten der eerſte wegen, dat is, ziekten,

De aart der ziekte deed te veel het zenuw-gestel aan, de geneigdheid tot uitteerende ontlastingen zo groot,

ten, welker stoffelijke oorzaak in de eerste wegen en in de ingewanden haaren zetel heeft, zijn zekerlijk naar den aart onzer eeuw thans menigvuldiger, dan vóór dezen: doch de ontlast-methode is het zekerlijk nog meer, dat is te zeggen, men bepaald in zeer veele gevallen door de gestadige prikkeling der ontlast-middelen den ziekte-stof, die oorspronglijk in verder verwijderde deelen gelegen is, naar de inwendige oppervlakte, en noodzaakt de natuur langs dezen weg de scheiding te volbrengen. Zo zeker als geduurende de zweetdrijvende behandeling alle ziekten eenen meer bloedrijken aart hadden, en zich door de huid afzonderden, zo zeker is het, dat zedert de algemeen gewordene ontlast-methode, ook de algemeene aart der ziekten meer eene ziekte der eerste wegen is geworden, en dat, zo als men eertijds met het aderlaaten en zweeten al te ligt omsprong, en den zieken daardoor van kragten en sappen beroofde, men thans zeer menigvuldiglijk door de overdreevene ontlastingen van den onderbuik de beste sappen wegneemt, en bovendien de ingewanden in eenen werkeloozen toestand brengt, waarvan het zich eerst na veele jaaren kan herstellen. — Verre van dien, dat ik de onwaardeerbaare voordeelen der ontlast-methode zoude miskennen, en de verdiensten der groote mannen, die dezelve invoerden, vernederen, ben ik veel meer overtuigd, dat de zuivering der eerste wegen het eerste gewigtige onderwerp der beoefenende Geneesheeren behoorde te zijn, en dat deeze natuurlijke riool ook zekerlijk in de meeste gevallen de geschiktste tot eene door de konst bewerkte zuivering zij. Slechts wilde ik op het misbruik doen letten, dat men thans daar somwijlen van maakt. Slechts de volgende vraagen wilde ik zulken Geneesheeren op het hart drukken, die alle ziekten, waarin de tong wit beslagen is, voor die van de eerste wegen houden, en ver-

greet, het terugkeeren der pok-stoffe van de oppervlakte zo snel als mogelijk, zo dat hieromtrend de

vervolgens met ontlast-middelen behandelen. Is het voldoende, wanneer men tekenen eener belette spijsverteering ontdekt, dat men terstond de ontlast-methode in haare geheele uitgebreidheid aanwendde, daar wij toch weeten, dat alle koortsagtige prikkelingen, krampen, vooräl de koorts-stoffen, juist deeze toevallen voordbrengen, en dat men werklijk de toevallen geneest, wanneer men dezelven tot het voornaamst onderwerp maakt, niet eenmaal van het groote gevaar te gewaagen, waarin men daardoor geraakt, wanneer men bij verborgene ontsteekingen zich daardoor het misleiden? Is 'er niet een hemelsbreed onderscheid tusschen de verstandige zuivering der eerste wegen, die een voorzichtig Geneesheer bij elke ziekte nimmer zal verzuimen, en tusschen de gewoone ontlast-methode, daar men dikwerf bij weinige onvoldoende kentekenen van onreinigheden niet eerder ophoudt, de arme maag door sterk oplossende, prikkelende, walging verwekkende middelen te plaagen, tot dat dezelve eerst een riool van vuile stoffen geworden, en aan de geheele ziekte stof de aandrang naar het geduuriglijk geprikkelde deel medegedeeld is? Want dat hier eene werklijke scheiding der ziekte door het gedarmte word bewerkt, bewijst toch de zo zichtbaar op elkander volgende toestand van raauwheid, koking en opbruisching der stoffe, de menigmaal onbegrijplijk langduurige en veelvuldige toevloed en ontlasting der sappen, en het daarmede in betrekking staande afneemen van andere voldoende ontlastingen onwederspreeklijk. Zou het dan nu zo geheel onverschillig of zelfs voordeelig zijn, deeze ziekte stof naar de maag of het gedarmte heen te leiden, en deelen tot een werktuig van eene dikwerf langduurende scheiding te maaken, die onder de edelsten van ons ligchaam behooren, en van welker volkomenheid de toestand onzer sappen en kragten het al-

de grootſte voorzichtigheid noodig was en bovendien beweezen de te gelijk heerſchende zinkingskoort-

allereerst afhangt, dan onedelere deelen en werktuigen daar toe te gebruiken? Moeten wij niet met recht vreezen, dat in meerdere ziekten, welker ſtof reeds fijner en vlugtiger, en voor welken de ontwikkeling door de huid onbetwistbaar veel gepaster is, deeze afleiding naar binnen eene verhindering der voornaame kriſis worde, dat deeze voor de ingewanden vreemde ſcherpheden aldaar even zo gevaarlijke prikkelingen zouden kunnen maaken, als in het tegenovergeſteld geval de ſcherpigheden in de eerſte wegen, wanneer zij naar de huid worden gedreeven? — Tot een voorbeeld zal ik ſlechts den oorſprong van den rooden-loop of van het buikwee uit eene terug gedreevene uitwaasſeming, de zeer dikwerf na de ligtſte ontlasting volgende al te ſterke loop; en de in ſpijt van de ſterkſte ontlastingen ontſtaande ſpruuw en roodvonk aanhaalen. — Moeten wij eindlijk niet bij zulke ziekte-ſtoffen, welker eigenaartige pooging is, om zich door de huid te ontlasten, en welker ſcheiding in eenen ongeſtoorden toeſtand nimmer anders, dan door de huid geſchied, zo als b. v. juist bij de pokjes, de grootſte voorzichtigheid aanwenden, om werklijke kentekenen van vuile ſtoffen in de eerſte wegen van enkel toevallige te onderſcheiden, de ontlast-methode zeer naar het tijdſtip der ziekte, der bijzondere verſcheidenheid der voorwerpen, naar den min of meer ſterken aandrang der leevenskragten in de opperhuid te wijzigen, met één woord, de ontlastingen niet alleen als zuivering, maar ook als eene tegenwerking te beſchouwen? Mij heeft ten minſten de ondervinding bij onze pokken-epidemie van de waarheid deezer ſtelling op nieuw overtuigd, en, voor wien dit niet voldoende is, die leeze, wat Frank (*Progr. de larvis morborum bilioſis. Gött.*) van de noodzaaklijke bepaaling der ontlast-methode zegt: en dat nog meer is, hij leeze, de belijdenis van eenen Stoll, den

koortſen, waarbij in ſpijt der herhaalde ontlastingen toch nog een tweede aanval van zweeten en roodvonk agter aan kwam, dat het zuiveren der eerste wegen hieromtrend niet voldoende, maar dat 'er eene fijnere, in de afgelegenere wegen verſpreide ziekteſtof te bedwingen ware, dewelke het ſpaaren en bewaaren der leevens-kragten gebood, en dezelven als het eenigſte middel van de kooking der ſtof tot eenen grondſlag der geneezing maakte.

Deeze algemeene begrippen moesten nu op de verſchillende tijdſtippen en wijzigingen der ziekte op eene onderſcheidene wijze worden toegepast, en het volgende was de grondſchets der kuur.

Het *tijdperk der uitbotting* werd tot de meest mogelijkſte verwijdering der prikkelingen beſtemd, en ik was daaromtrend ſteeds zo gelukkig, indien ik ſpoedig gehaald werd, dat ik hetzelve daartoe kon beſteeden. Zuivering der eerſte wegen, opvulling

den voornaamſten verdeediger van dezelve, die echter grootmoedig genoeg was, om de vooringenoomenheid voor zekere gevoelens aan de waarheid, aan de natuur en de oprechtheid opteofferen, en op het einde zijner praktiſche loopbaan ons de volgende guldene regelen mededeelt: — „ Wanneer gij twijfelt of de ontlasting moet bewerkt worden, alsdan behoort men optemerken, dat dezelve meestendeels nadeeliger zij, in het werk geſteld, dan nagelaaten zijnde, ſchoon aangeweezen. — Gebruik alle voorzichtigheid in het toedienen en het herhaalen van braak- en purgeermiddelen, op dat gij geene bedriegelijke kentekenen van plaatshebbende vuiligheden voor echte moogt houden." Stoll *Aphor.* 842, 843.

ling der vaten met verdunnende inwikkelende dranken, opening en werking aller afscheidings-werktuigen, zachte tegenwerkende middelen tot afwending van den eersten aanval door de werking van het vergift veroorzaakt, op de edele ingewanden, bedaaring der zenuw-trekkingen — dit waren de hoofd-pointen.

Het *tijdperk der verzweering*, vereischte de grootste oplettendheid, om dat de gelukkige uitkomst van eene volkomene ettering afhing, en dezelve zo moeiëlijk te verkrijgen was. Hierbij werd het versterken der zenuwen nog meer vereischt. Alle afscheidings-werktuigen moesten, wel is waar, aan den gang gehouden, doch nimmer in zulk eenen graad geprikkeld worden, dat deeze tegenwerking den aandrang naar de opperhuid kon afwenden, deeze moet veeleer door versterking der leevenskragten, door verwarmende, vlugtige, kramp-stillende zenuw-middelen kragtdaadiglijk ondersteund, en de eigenäartige scheiding der ziekte, het eenigste middel om bederf en het koud vuur te verwijderen, voltooid worden.

Het *tijdstip der opdrooging* vereischte, wel is waar, eene nog voortgezette versterking, nu moesten echter alle ontlastings-wegen in werkzaamheid gebragt, inzonderheid het darm-kanaal tot de voornaamste zuivering gebezigd, en de in eenen hoogen graad bedorvene vogten verbeterd, verfrischt en vernieuwd worden.

TIJD DER UITBOTTING.

Overeenkomftig dit ontwerp werd 'er terftond bij den eerften aanval der pok-koorts de *braakwijnfteen*, met oplosfende middelen verbonden, langzamerhand tot eene voldoende werking gegeeven, en het nut van dit middel, zo het bij tijds werd aangewend, was dikwerf in het geheele beloop der ziekte zichtbaar. Meestendeels veroorzaakte hetzelve of van zelve of door middel van een klijfteer nog eenige reizen afgang. Befpeurde men nu, dat den volgenden dag de hitte toenam, dat zich veele en verfpreide pok-vlakjes vertoonden, bedwelming, flaaperigheid, hevige hoofd- en lenden-pijnen ten voorfchijn kwamen, en de tong fterk beflagen was, alsdan was 'er niets noodzaakelijker dan de ontlasting, welke ik toen het beste, in zonderheid daar ik bij den meesten wormen en bij veelen kliergezwellen ontmoette — met de boven befchreevene Mercurial-pillen, waarbij ik een of twee lood *Rhabarber* deed gebruiken, bewerkte. Gaarne zoude ik, volgens de Methode van den Heer Closfius nog voor de uitbotting Spaanfche vliegen aan de kuiten gelegd hebben; doch zelden kwam men daar vroegtijdig genoeg bij, om de al te fterke uitbotting in het aangezicht te kunnen verhoeden, en na dat de uitbotting reeds gefchied was, werd het oogmerk deels verijdeld, deels verhinderden mij de bereids zo heviglijk geprikkelde nieren en blaas derzelver aanwending. Nogthans had ik eenige reizen ge-

gelegenheid dezelven met de beste uitwerking te gebruiken, inzonderheid, wanneer een langduurig uitslag of ontlastingen kort voor de ziekte of met derzelver begin waren opgedroogd. Voetbaden, inwikkeling der voeten en des geheelen onderbuiks in Flennel, welke in warme melk gedoopt was, mostaard-pleister aan de kuiten, en verzachtende klijsteeren deeden den heerlijksten dienst, om de toevallen aan het hoofd, de kramp-trekkingen, de koorts te verminderen, de huid en de pis-wegen te openen en de scherpheid der wei te verdunnen. In dit oogmerk liet ik ook menigvuldige dranken, inzonderheid melk met water verdund, Amandelmelk, een dun afkooksel van *Melisse*, in het bijzonder echter een aftreksel van *Vlierbloemen*, *Arnic. Herb. Tussilag. Rad. Alth. Liquir. Ireos. Flor. Sem. Foenicul.* drinken. — Deeze afleidende en verdunnende middelen waren tevens mijne verkoelende; want de eigenlijk zogenaamde verkoelende en ontlastende zouten veroorloofden de prikkelbaarheid van het gedarmte en de geneigdheid tot uitteerende buikloopen niet om te geeven. Had de gal de overhand, alsdan vond ik bij de afkooksels van *Tamarinde* met kleine giften *Calomel* (*) en *Braakwijnsteen* de beste hulp. Was het slijm zeer taai, dan waren kleine giften *Cremor-tartari* en

(*) Hamiltons waarneemingen bewijzen op eene voldoende wijze, hoe wel zich het kwik ook met den tot ontsteeking overhellenden aart der koorts verdraage. Z. *Medic. Commentar. for the Year* 1783—84.

en *Sal Ammoniac* de eenigste midden-zouten, daar ik mij van bediende. De ontlastingen van bloed waren met den aart der Epidemie en met de behoefte der natuur strijdig, welke zich slechts zelden door een heilzaam neus-bloeden hielp, en de ouderdom mijner lijderen was ook meestendeels te teder, om dezelven te kunnen verdraagen. Echter kwamen 'er enkele gevallen voor, waarin groote bloedrijkheid, en eene meerdere neiging tot ontsteeking zulks zouden noodzaaklijk gemaakt hebben, indien niet ook in dit geval het vlijtige gebruik van bovengemelde afleidende en verdunnende middelen derzelver gevaar had verhoed.

Eene uit de natuur langzaame uitbotting der pokjes verhaastte ik op geenerlei wijze, zo lang als 'er een aangenaam teken eener goedaartige ziekte aanwezig was. 'Er waren echter ook in de kwaadaartige soort gevallen, waarin dezelve draalende en afgebrooken was; en alsdan was zulks steeds met de gevaarlijkste toevallen, met bedwelming, ijlen, raazen, stuiptrekkingen, het plukken aan de dekens, wateragtige buikloop en pis gepaard, en een gevolg der geweldige prikkelingen van de zenuwen der huid, die of door de invreetende scherpheid der pokstoffe zelve, of door wormen, of somwijlen door het uitkomen der tanden veröorzaakt werden. In dit geval, zowel als over het geheel bij de belangrijkste toneelen van dit tijdstip, dat toch voornaamlijk in prikkeling bestond, vond ik de beste en spoedigste hulp in de *Zinkbloemen*; een middel, dat zekerlijk in de pokjes meer verdiende aangewend te worden, dan tot hier-

toe

toe is gefchied, en dat ik om de volgende redenen verkoos:

Ten eerften: Ik moest een middel hebben, dat men niet proefde, en dat den eigenzinnigen en door de ziekte nog onwilligeren kinderen gemaklijk in te geeven was. Eene zekerlijk zeer gewigtige eigenfchap van een kindermiddel! Hoe zelden zijn de kinderen gewoon hieromtrend onbepaaldelijk te gehoorzaamen? en wie zou het waagen, dezelven in deezen fluip-trekkenden krampägtigen toeftand met geweld te dwingen? Ontelbaare reizen moet hieromtrend de bekwaamfte geneesheer de rol van eenen werkloozen toeziender fpeelen, en bij de uitgeleezenfte middelen zijne lijders laaten omkomen, alleen om dat men dezelven proeven kan. In dit opzicht zijn de *Spiesglas-* en *Kwik*-middelen in kinderziekten van zo veel waarde, en de geheel fmaakloozeZ *Zinkbloemen* behooren mede daarbij. Ik zal de blijdfchap en dankbaarheid van zo veele bekommerde moederen nimmer vergeeten, toen ik haar deeze kleine witte poeders gaf, die in melk, thee, met zuiker omgeroerd, of op een weinig broods geftrooid, zonder eenige moeite werden ingeflikt.

Ten tweeden: De voornaamfte aart der ziekte over het geheel, en vooräl die krampägtige prikkeling geduurende het eerfte tijdftip, vereischten volftrektlijk krampftillende middelen, zonder welken de beflotene fcherpheden nimmer bevrijd en ontlast konden worden. De *Zinkbloemen* zijn als een voornaam krampftillend middel bekend, en hadden boven dien den voorrang voor zo veelen anderen van die

klasse, dat zij de verhitting en uitzetting van het bloed niet vermeerderden.

Ten derden: Mijne eigene ondervinding, en die van anderen hadden mij geleerd, dat dit middel eene bijzondere kragt in zich bevatte, om den kramp in de huid optelossen, en scherpheden, die op de inwendige deelen vallen, naar de huid te bepaalen. (*)

Ten vierden: Vermids de wormen zeer gewoone vijanden en eene hoofdzaaklijke oorzaak der krampen waren, verkreegen de *Zinkbloemen* in dit opzicht nog meer waarde, nademaal zij volgens de nieuwste waarneemingen dezelven kragtdaadiglijk afdrijven. (**)

Ten vijfden: In plaats dat andere zenuw-middelen de ontlasting van het gedarmte stremmen, hadden zij de voortreffelijke eigenschap dezelve nog meer te ondersteunen, en, inzonderheid in een weinig sterke giften, of braakingen of ontlastingen, zo als het de gesteldheid des ligchaams met zich bragt, te bewerken.

De

(*) Bij verscheidene hardnekkige maagkrampen zag ik dat ongemak door het voordgezet gebruik der *zinkbloemen* verdwijnen, en daarvoor of netelkoortsägtig uitslag of ten minsten sterk jeuken der huid eenen tijd lang ontslaan, een zeker blijk, dat de oorzaak van den inwendigen kramp nu door de huid vervlogen zij. Men zie ook een merkwaardig voorbeeld van een teruggedreeven en daardoor hersteld schurft, in *Sammlung J. prak. Aerzte. 7. B. b.* 456.

(**) Z. *Frankf. mediz. Wochenblatt fürs Jahr* 1787. *bl.* 154.

Dit middel vereenigde bijna alle aanwijzingen omtrent de veranderingen in de ziekte, en ſcheen regt voor onze Epidemie geſchikt te zijn. De uitkomst beantwoordde ook zo wel aan de verwagting, dat hetzelve buiten de evengemelde algemeene middelen mijn gewoon, en dikwerf mijn eenigst middel werd. Zij bedaarden de hevigſte ſtuiptrekkingen in het ijlen, maatigde de koorts, verligtten zeer dikwijls de eerſte wegen door galägtige ontlastingen; voornaamlijk echter de kramp in de huid, die of de uitbotting ſtoorden, of de ettering hinderden en onvolkomen maakten, losden zij zeer voortreffelijk op, zo dat ik menigmaal na drie giften van dezelven reeds in plaats van eene drooge en fletſe huid een frisſche gedaante en eene algemeene zachte uitwaasſeming, in plaats van bleeke ingevallen pokjes roode en zich uitzettende puisten vond. (*) — Doch voornaamlijk heb ik hun het behoud van menig eenen met wormen behebten Lijder, die de pokjes had, te danken, in welk geval derzelver aanhoudend gebruik de gevaarlijkſte toevallen kragtdaadiglijk wederſtond, en meermaalen zelfs de wormen afdreef. In dit geval vermengde ik de *Calomel* daarmede, en bediende mij ge-

(*) Het is voor mij zeer waarſchijnlijk, dat dit middel niet alleenlijk door zijne krampſtillende eigenſchappen, maar ook door zijne zwavel-deelen (dien de zink in eene aanmerklijke menigte en oplosbaarheid bevat) het vermogen, de huid te openen en de uitzetting en ettering der pokken te bevoorderen, verkrijge.

geheel en al van die geneeswijze, welke reeds bij de inënting is aangehaald.

Doch wilde men de geheele en voornaamlijk op de huid werkende kragt van dit middel te wege brengen, alsdan moest hetzelve in sterke giften worden ingenomen. Gemeenlijk liet ik van het eerste tot het derde jaar alle twee uuren 2 Grein, tot het zesde jaar 3 Grein en van daar tot het tiende 4 Grein neemen. Na dat men daarmede 24 of 36 uuren was voordgegaan, vond ik het van zeer veel nut, éénen halven dag daarmede op te houden, en als dan met eene grootere gift wederom te beginnen, wijl het met dit middel, zo als met meerdere zenuwmiddelen gaat, en de zenuwen dus die fijne trilling, daar ze door werken, gewoon worden. (*)

Zelden had ik een ander hulpmiddel tot bedaaring der toevallen van vallende ziekte noodig. Een enkel geval, waarin dezelven twee dagen lang bijna onafgebrooken aanhielden en met ijlen, hitte en eene harde pols gepaard gingen, noodzaakte mij bloed-

(*) Met veel vermaak heb ik gezien, dat deeze ondervindingen ook bij anderen waarneemeren bevestigd zijn. Aldus zegt de Heer *Prof.* Sprengel *in Buchans Hausarzney-kunde, überſ. v. k. Sprengel p.* 751.) „ Tot bevordering der ettering en tot bedaaring der hevige beweegingen heb ik het nut der Zinkbloemen over het geheel zo klaarblijklijk gevonden, als H. hetzelve opgeeft. Gemeenlijk geef ik dezelven met Magnesia en suiker in de voorgeschreevene hoeveelheid, en aan dit middel heb ik alleenlijk het heilzaam einde der pokjes bij verscheidene kinderen te danken."

bloedzuigers aan de ſlaapen van het hoofd te leggen, waar door alsdan ook welras bedaardheid en de uitbotting der pokjes ontſtond.

Het neus-bloeden zag ik ſlechts eenmaal zo hevig, dat het moest geſtild worden. Hetzelve kwam bij een vijfjaarig kind drie dagen na elkanderen ten voorſchijn, en ten laasten liep het bloed aanhoudenlijk ſtraalsgewijze met koude der huid en flaauwten verzeld. Koude omſlagen, klijsteeren, voet-baden, hielpen niet met al; eene enkele gift van het *Vitriool-elixter* van Haller ſtilde hetzelve.

Bij aldien de buikloop met verligting der toevallen en dikke drekſtoffen gepaard ging, dan mogt hij nimmer geſtoord worden. Was dezelve echter, gelijk gemeenlijk, niet dan waterägtig, en daarbij eene draalende uitbotting, wankleurige pokjes, toeneemende koorts en andere toevallen van kwaadaartigheid, alsdan moest men twee gevallen onderſcheiden. Of daar waren beſlotene, galägtige en andere onreinigheden, ook prikkeling der wormen de oorzaak van; en in dit geval was een braakmiddel van *Ipecakuanha*, *Sal Ammoniac* tot ſtremming des buikloops en tot oplosſing der ſcherpheden, en een gepast ontlast-middel zeer heilzaam. Of de buikloop was ſlechts uitteerend en een voordbrengzel der opgeloste ſcherpe wei-vogten met de uiterſte prikkelbaarheid der zenuwen van het darm-kanaal, dat het gewoonlijkſte geval was, en ſteeds met eene ontlasting van ſcherpe ſtoffen uit de neus en oogen, en met een' onophoudenlijken kug verzeld. Hieromtrent gaf ik het *Sal Ammoniac* vruchtloos, alle

 ſterk

ſterk ontlastende middelen vermeerderden de prikkeling; ik moest derhalven tot de inwikkelende en verzachtende middelen overgaan. Een lijmaggig bereidzel van de Salep, *Decoct. alb. Sijdenhami*, klijsteeren met *Stijfzel*, deeden eene zeer goede uitwerking. De *Ipecakuan*-wortel in kleine giften, verſchafte ook eenen uitneemenden dienst, en nam te gelijk de kramptrekking van de huid weg. Nogthans was menigmaal alles vruchtloos, en ſlechts een zacht *Opiaat* kon alsdan dien gevaarlijken ontlasting ſtremmen, die echter toch nog ſteeds dreigde weder te keeren, indien niet eene genoegzaame ettering de ophooping van deeze ſcherpe weivogten opſlurpte.

De lucht, daar de lijders in lagen moest ſteeds koel en friſch worden gehouden; tot maatiging der koorts, tot vermindering van de menigte der pokjes en van de overhelling tot rotting was zulks volſtrekt noodzaaklijk. Inzonderheid trachtte ik zorgvuldiglijk te verhoeden, dat mijne lijders niet in de zon gingen liggen, het welke ik in dit, nog meer echter in het volgend tijdſtip ten uiterſten ſchadelijk en de verrotting bevoorderend vond.

Gaarne vermijdde ik in dit tijdſtip, daar het meer op de zuivering aankwam, de *Kina* te geeven, en ſlechts eenige reizen werd ik door de bereids al te zichtbaare bewijzen van verrotting genoodzaakt, een dun afkookſel daarvan met de overige middelen te verbinden.

De buikloop verbood zeer dikwijls het *Vitrioolzuur*, waardoor dezelve te ſterk geprikkeld werd,

te

te gebruiken; ook zag ik eenige reizen zulk eene uitteerende ontlasting van pis daardoor ontstaan, dat ik hetzelve moest weglaaten. (*)

TIJDSTIP DER VERZWEERING.

Wanneer de lijders op deeze wijze in het eerste tijdstip behandeld, de sterkste prikkelingen verwijderd, de aandrang naar de edele deelen afgeleid en het zenuwgestel behoorlijk in orde gebragt waren, alsdan maakte zulks het werk in dit tijdperk zekerlijk ligter; eenige reizen had ik zelfs het genoegen te zien, dat de slimste gedaante zich door een behoorlijk gebruik van de eerste vier dagen geheel en al verloor, en dat de weder tot eene vrije werkzaamheid gebragte natuur het werk der ettering geheel alleen op zich nam en voorspoediglijk uitvoerde.

Doch gemeenlijk had dezelve ondersteuning noodig. In spijt van alle ontlediging der voornaamste wegen bleef 'er evenwel eene fijnere ten hoogsten verderflijke prikkeling in de vaten der huid en de zenuwen over, welke reeds te naauw met de pok-stof ver-

(*) De Heer *Hofr.* Blumenbach zag bij zaamengevloeide doorschijnende pokjes, door zachte op de nieren werkende middelen, zulk eene sterke ontlasting van pis ontstaan, dat het kind van uur tot uur magerer werd, en na verloop van 36 uuren stierf. Z. *deszelfs Medicin. Biblioth.* I. *B. bl.* 261.

vereenigd was, dan dat ze daarvan kon afgescheiden worden, en welke juist derwegen de geheele ontwikkeling daarvan belette; de kragten waren door eene koorts van drie of vier dagen verminderd, en het bederf der vogten nam met het voordduuren der koorts toe. Alles kwam thans daarop aan, dat men de platte, ingevallene, wankleurige pokjes tot eene goede ettering kon brengen. Ook hieromtrend zettede ik de *Zinkbloemen* met de gelukkigste gevolgen voord, en niet zelden zag ik door dezelven alleen den nog overigen kramp in de huid zich oplossen en de pokjes oprijzen en uitzetten. Meestendeels voegde ik echter de *Kina* daarbij, om, als het ware, aan die fijne trilling veêrkragt en vastigheid te geeven, en de verrotting te stuiten. Gemeenlijk liet ik de *Tamarinde* daarbij afkooken, welker zacht, zeep-agtig zuur voor dien toestand zo geheellijk gepast was, het ligchaam aanhoudenlijk open hield, zonder nogthans den buikloop te sterk te prikkelen. Sterkere mineralische zuuren waren van een minder gebruik, deels wijl dezelve den reeds zo sterk aangeprikkelden hoest en buikloop nog meer verwekten, deels wijl dezelven, gelijk Huxham en Haller bereids bemerkten, bij waterpokjes de uitzetting der pok-stof op de huid scheenen te verhinderen. Huxh. *Opp.* Lipf. 1761. *De Variol.* In de waterpokken met raauwe stof zijn noch de delf-stof zuuren, noch die van het plantenrijk immer van een groot nut geweest. De bovengemelde Thee van de *Arnica*-wortel deed hieromtrend in alle opzichten de beste diensten. —— Indien de kramp in de

de huid des niettegenstaande bleef aanhouden en de pokjes ingevallen en ledig waren, alsdan deed de *Kamphér* menigmaal eene voortreffelijke werking, doch meer uitwendiglijk en in klijsteeren, dan inwendiglijk; wijl dezelve in dit laatste geval ligtlijk veel onrust en beklemming veroorzaakte. Bij kinderen, die met kliergezwellen behebt waren, gaf ik, om dezelven los te maaken en de kwijling te bevoorderen, die zelden genoegzaam ontstond, dagelijks één of twee Grein *Calomel* bij de overige middelen, en meestendeels werden de speekselklieren werkzaamer, het slijm in de keel en borst werd losser, en het toeneemen der pokjes werd daardoor ondersteund. Wanneer ook de kwijling daardoor niet genoegzaam aan den gang raakte, — naamlijk bij kinderen, daar men zulks kon verwagten, want bij de kleineren vergoedde zulks de buikloop — wanneer 'er een bezwaarlijk zwelgen, reuteling en aamborstigheid plaats had, waren herhaalde klijsteeren, en een blaar-trekkend pleister op het schouderblad, *Zee-ajuin* en *Spirit. Mindereri.*, thee van de *Arnica*-wortel van een klaarblijklijk nut. Zo ras als de zwelling van het aangezicht minderde, en de pokjes daarin begonnen op te droogen, dat helaas! meestendeels al te schielijk geschiedde, alsdan spoedde ik mij, om door gestadige omwinding der agterhand en handen met Flennel in warme melk gedoopt, of nog beter, door eenen omslag van een pap van raapen, daar ik menigmaal gestampte mostaard bijvoegde, die ophooping van weiagtige vogten, welke al te ligt-

ligtlijk op de borst viel naar de uitwendige leden af te leiden (*), en derzelver pokjes, die gemeenlijk nog niet gevuld waren, in volle ettering te brengen. Van de inachtneeming en het gebruik maaken van het

(*) Het opzwellen der uitwendige leden schijnt klaarblijklijk niet zo wel een gevolg der ettering — want het is dikwerf bij zeer weinige pokjes aanwezig, en ontbreekt dikwijls bij zeer veele, — als veeléer eene pooging tot eene even zo gelukkige verplaatzing der stof te zijn, als de ettering, kwijling enz. Men kan de geheele ziekte der kinderpokjes, volgens derzelver wezenlijke hoedanigheid, in twee voornaame tijdstippen verdeelen, in dat der uitbotting en dat der ettering. De eerste vertoont alleenlijk de bijna bij alle heete uitslag-ziekten gewoone toevallen van prikkeling en kramp, is nog niet besmettelijk en meer een toestand van raauwheid; de laatste daarentegen is de toestand der werklijk geneezende bereiding en afzondering der pok-stof waarin eerst de aan de kinderziekte eigene verschijnzelen voor den dag kwamen, en men moet de nu voorkomende menigvuldige ophooping van weiägtige vogten, de ettering, het opzwellen van het hoofd en der uitwendige leden, de kwijling, den buikloop, als gelijksoortige beweegingen en werkingen van *dezelfde oorzaak*, van de *algemeene heilzaame oplossing*, beschouwen. Op deeze wijze blijkt het, waarom de regelmaatige verschijning en onderhouding der opzwelling van zo veel belang bij de behandeling der pokjes is, waarom dezelve ook bij weinige pokjes en eene onvolkomene ettering aanwezig zijn, en deeze zo volkomenlijk vergoeden kan, dat, gelijk ik dikwerf gezien heb, wanneer men slechts in staat is, de opzwelling door behoorlijke inwendige en uitwendige middelen regelmaatiglijk naar de handen en voeten te leiden, van de gebrekkige ettering geen gevaar te vreezen is. Zelfs het heulsap en andere opwekkende middelen brengen dikwerf geene ettering, maar slechts ster-

het tijdſtip der ſcheiding hing voornaamlijk de gelukkige uitkomst af, en de noch te vroege, noch te laate aanwending van dit eenvoudig uiterlijk middel was de voornaamſte konstgreep, waardoor de regelmaatige loop der ziekte bevoorderd, en de menigmaal reeds zeer bezette borst ſpoedig kon bevrijd worden. Op eene gelijke wijze werden naderhand de voeten behandeld.

In dit tijdſtip ontſtonden dikwerf kleine pok-vlakjes op het witte van het oog of het hoornvlies, en alles kwam daarop aan, deeze beginzelen terſtond te ſmooren en haare verzweering te verhoeden. Zulks bewerkte het herhaalde indruppelen van een verdund loodſuiker zo voorſpoediglijk, dat ik geen één geval heb gehad, waarin de pokjes in het oog tot rijpheid kwamen. Om deeze redenen moest men zorg draagen, dat de zwelling de oogen niet geheel toeſloot, waartoe het herhaald bevogtigen en uitwasſchen met warme melk behulpzaam was, hetwelke ook dat voordeel aanbragt, dat zich de ſcherpheid der pokjes in de *Meibomiaanſche* klieren niet te vast zettede, waardoor naderhand de moeïelijk te geneezene leep-oogen ontſtonden.

Daar had echter ook een toeſtand van kwaadaartigheid plaats, die voor alle deeze middelen niet wil-

ſterke en glinſterende opzwellingen der uitwendige leden te wege, en bewerken daardoor even zo wel bevrijding der edele deelen en hulp. De Heer Halle heeft dit onderwerp breedvoeriglijk verhandelt. Z. M. *Annalen der Franz. Arzneykunde und Wund Arzneykunst* 1. *B. p.* 180.

wilde wijken: en de lijders in het uiterste gevaar bragt, of ik werd eerst op den zesden of zevenden dag na de uitbotting gehaald, op welke aan alle voorbereidings- en ontlast-middelen niet meer te denken was, en het behouden van het leeven, de eenigste en dringenste was. Deeze elendige lijders lagen overdekt met saamengevloeide, ingevallene, ledige, wankleurige, ja werklijk zwarte pokjes, die nu reeds drie of vier dagen onveranderd zo hadden gestaan. Het één of twee dagen lang opgezwollene aangezicht was nu ingevallen, de pokjes daarin, zonder geëtterd te hebben, opgedroogd, of afgekrapt, of zo wit als krijd, en de handen zo min als de voeten gezwollen of aan het zweeren, de geheele huid zonder glans of roodheid, en de tot hiertoe ongemeene gevoeligheid, het branden van dezelve in gevoelloosheid veranderd, de pols snel en klein, de adem zwaar, de stem schor, alle leden beevend, kragtloos, aanhoudende uitteerende stinkende ontlastingen, benaauwheid, krampagtige saamentrekken. — Wat was hieromtrend nu uittevoeren? De natuur werd onder het geweld van deeze peststoffe onderdrukt, de beproefdste bederfweerende en opwekkende middelen, *Kina*, *Valeriaan-wortel*, *Kampher*, *Muskus*, *Arnika-wortel*, blaar-trekkende pleisters werden vruchtloos aangewend, en de dood was binnen weinige dagen zeker. De wijn kwam deels wegens den tederen ouderdom, deels wegens de ongemeen geprikkelde long, die niets geestrijks kon verdraagen, niet te pas. Ik beproefde het tweemaal braakmiddelen te geeven, en hoopte door dit groote middel de borst misschien nog te bevrijden en eene

kragt-

kragtige pooging om het naar buiten te drijven te kunnen bewerken; doch vruchtloos, het braakmiddel werkte weinig en beide lijders ſtierven kort daarna. — Ik ben van dit oordeel: Alle deelen worden op het uiterſte geprikkeld; het krampagtig ſaamentrekken der huid duurt onafgebroken voord, en begint reeds door de lange inſluiting van het rottende pok-ſtof tot eene verteerende ontbinding over te gaan; dit belangrijke deel verſterft, de pokjes worden geheel brandig, en daardoor ten eenemaale buiten ſtaat geſteld hunne werking te verrigten, en de ſtof te verbeteren.

De herſtellende koorts, die haar oogmerk niet bereikt, verheft bij gevolg ieder oogenblik, en dient ſlechts, om de prikkeling van het geheel en het bederf te vermeerderen. Hier was dus een middel van nooden, dat de leevensgeesten kragtdaadiglijk opwekte, zonder de prikkeling of ſpanning te vermeerderen, dat veelëer het gevoel der prikkeling verdooven en de huid-zenuwen verſterken, dat, met één woord, de uitwerking der ziekte-ſtoffe verminderen, en de tegenwerking der leevenskragten regelen en naar de oppervlakte kon bepaalen; en deeze vereischten vond ik allen in het heulſap vereenigd, in het middel, dat ons bij verſterving der zenuwen bereids zo dikwerf ongeloofſlijke werkingen heeft doen blijken. (*)

Alle

(*) In het *Journal de Medecine Vol.* LXXXII. word bij de aankondiging van dit Boek die opmerking gemaakt, dat de Heer Grosſin du Haume in gelijkzoortige gevallen zich met het grootſte nut van de Saffraan-Tinctuur had bediend,

Alle tegenwerpingen omtrend deszelfs gebruik ruimde mij de eigenäartige toestand der ziekte en het aannaderend doodsgevaar uit den weg. Ik gaf dus hetzelve, ondersteund door het gezag van eenen Sydenham, Huxham (*), Werlhof en anderen, vooreerst in zulk een bijna hooploos geval, en het overtrof mijne verwagting. Weinige uuren na het gebruik begon de pols zich te verheffen, 'er ontstond een weinig meer ontrustig- en benaauwdheid, de bleeke kleur van het aangezicht en der handen verkreeg roodheid en een leevendigen glans, de huid begon optezwellen. Langzamerhand geraakte deeze beweeging tot bedaaren en ging tot eene zachte flimmering over, waarin de gelukkigste affcheidingen voorvielen. Bij de meesten zetteden de pokjes zichtbaar uit, zij verlooren de zwarte putten, en geraakten opgevuld met een goede geele etter, dat men naauwlijks voor mogelijk zou gehouden hebben. In eenige gevallen, waarin bereids in het aangezicht en aan het lijf bijna alles was opgedroogd, zag ik toch enkele aan handen en voeten en aan den hals, tusschen de roofjes in, tot berstens toe opgevuld tus-

diend, en ik geloof zekerlijk, volgens de gelijkheid zijner eigenschappen met die van het heulsap, dat dit middel veeler verdiende beproefd te worden, schoon hetzelve bezwaarlijk de plaats van het Opium geheel en al zal vervullen.

(*) Daar zijn geenerlei middelen, die de dunne scherpe vogten zo kragtdaadiglijk verdikken, derzelver prikkelbaarheid en terugkeering beletten, en de puistjes doen rijp worden, dan de op eene behoorlijke wijze toegediende *Opiaten*. Z. HUXHAM *l. c. p.* 140.

en de huid daartusſchen rood en opgezet worden. Ja zelfs zag ik geheel nieuwe pokjes voor den dag komen, die, wel is waar, klein waren, doch een ſterke roode omtrek en een zeer goed etter hadden. In de kwaadaartigſte gevallen kwamen aan de uitwendige leden groote wateragtige blaazen ten voorſchijn, die eene goede ontſteeking en ettering verkreegen en tot herſtelling toebragten. Zelfs geheel droege, wratagtige, vuurige pokjes verzamelden nog etter onder haaren grondvlakte, en geheel gedroogde rooven werden daardoor van het gezonde deel afgezonderd. Eenige reizen volgde daarop alleenlijk eene ſterke en roosagtige opzwelling van het aangezicht en der uitwendige leden, zonder eene ſterkere verzweering, en ook deeze was heilzaam. Alle deeze geneezende verplaatzingen verzelden nu een min of meer ſterk ſtinkend zweet; het reutelen, de zo bedenklijke ſchorheid en de krampen verdweenen, de hoest en de bezwaarlijkheid van het ſlikken namen af, de buikloop hield op, en menigmaal volgde daar nog een kwijling op, die men tot daar toe op geenerlei wijze had kunnen verkrijgen. De pols bleef, wel is waar, nog altijd ſpringend, dezelve was echter toch voller en gelijker, en het hoofd, de ligte niet lang duurende ſluimering uitgezonderd, volkomenlijk bevrijd. Ik behoefde zelden dat middel boven de drie dagen voord te zetten, of alles was zodanig veranderd, dat ik mijne lijders als behouden kon beſchouwen. — Zulk eene beſlisſende ſnelle en volkomene hulp kon ſlechts een middel verleenen, dat zulk eenen onmiddelbaaren onbegrijplijken

invloed op de bronäder der leevenskragten had, als het *Heulsap*, dat altoos het eenigste in zijne soort blijft, en zekerlijk mede onder de weldaadigste geschenken der Voorzienigheid behoort. (*)

Doch zo zekerlijk als deeze elendige zonder den bijstand van het *Heulsap* niet waren te redden geweest, liet ik echter toch niet na de andere gewoone middelen daarmede te verbinden, deels om deszelfs werkingen zo veel mogelijk te ondersteunen, deels om veele nadeelige eigenschappen van hetzelve te verbeteren, welken Tissot, Tralles, Haen en anderen van deszelfs gebruik afschrikken. Dit was

(*) De Heer Pr. Sprengel (op de aangehaalde plaats) zegt: ook het *Heulsap* vond ik in het geheel zo werkzaam. Hieromtrend werd ook de waarneeming bevestigd, die ik zo dikwerf heb gemaakt, dat bij eene voorhandene prikkeling in het ligchaam het *Heulsap* nimmer ophoopingen naar het hoofd, bedwelmingen en soortgelijke kwaade gevolgen, niet eenmaal verstoppingen te wege brengt, wanneer men hetzelve slechts behoorlijk weet aantewenden. Gemeenlijk gaf ik dit middel gepaard met de *Ipecacuanka* van een vierde tot een half Grein alle 2 of 3 uuren. Het bedaarde op deeze wijze alle ongeduurige beweegingen, leidde de vogten naar de huid af, de *Ipecacuanka* losde de voorhandene onreinigheden op, en bevoorderde derzelver ontlasting. In een hardnekkige buikloop, die zeer waarschijnlijk van de prikkeling der pokstof op het gedarmte afhing, en dus een werklijk gevaar dreigde, herstelde ik alleenlijk den lijder door rijklijke giften van dit poeder van Dover.

Ook vindt men merkwaardige voorbeelden van het nut des *Heulsaps* in een Opstel van den Heer D. Klees in het *Journal der pract. Heilkunde* 4. B. 3. St.

was voornaamlijk eene zekere opbruisfching der vogten en eene ophooping naar het hoofd, en ten tweeden verftopping van den afgang. De eerften lieten zich zeer gelukkig door de verbinding der zuuren, door wijnazijn-klijfteeren en blaêrtrekkende pleisters afleiden. De laatfte werd door dezelfde klijfteeren en tusfchen beiden door een drankje van *Tamarinde* en *Manna* weggenomen. Ook vond ik zeer dikwijls het nut van een kop koffij, tot vermindering van deszelfs verdoovende kragt, bevestigd. De *Kina* werd daarbij onafgebroken inwendiglijk en in klijfteeren voordgezet. — Ook moest de gift van het *Heulfap* naauwkeurig afgemeeten worden, inzonderheid daar ik meestendeels met kleine kinderen te doen had, bij welken eene een weinig te fterke gift zeer ligtlijk gevaarlijke verdoovende werkingen zou gehad hebben, en ik altijd vond, dat tot bereiking van het hoofdzaaklijk oogmerk, van eene betere ettering en van een bedaard zenuw-geftel, kleine, dikwerf herhaalde giften reeds voldoende waren (*). Ik bediene mij fteeds van het *Laudanum liquid.* — wijl bij dat weinige het geringe bijvoegfel van fpecerijen niet in overweeging komt — kinderen van één tot vijf jaaren kreegen daar alle drie uuren éénen droppel van met twee grein *zinkbloemen* en fuiker gemengd; die ouder waren, twee droppels; meer behoefde ik nimmer

(*) Lettfom is van hetzelfde gevoelen, en vind ter bereiking van het oogmerk, om den omloop te bevoorderen en de vaten der huid te ontfpannen, kleine giften het allergefchiktst. Z. bl. 110.

mer te geeven. Bij sommigen, die onmogelijk konden inneemen, vermengde ik eenige droppels met de Kira-klijsteeren, en zag daarvan hetzelfde nut. Hierbij moet ik nog van een ander voordeel gewag maaken, dat hetzelve de al te schielijke ontlasting der klijsteeren, die bij kinderen zo gewoon, en toch bij de uit geneesmiddelen saamengestelde klijsteeren, die door hun lang bijblijven moeten werken, zo nadeelig is, het zekerste verhoed, en ze dikwerf geheellijk deed bij hun houden; een droppel *Laudanum* is daartoe reeds voldoende, en ik heb mij van dit voordeel ook bij de wijze van klijsteeren volgens Kämpff met zeer veel vrucht bediend. — Gemeenlijk verbond ik eenen eenigzins voedzaamen leefregel daarmede, wijl bij zo sterk vervallene kragten, en bij die rottende oplossing, volgens mijne grondbeginzelen, de geleiägtige bindende zelfstandigheden volstrekt vereischt worden, om goede etter te verkrijgen. De slijm van Salep en het hoendernat vervulden dit oogmerk, zonder toch te veel voedende stoffen medetedeelen.

Vermids ik van het voortreffelijk nut des *Heulsaps* in de wanhoopigste gevallen ooggetuige was, vermeende ik in het vervolg met deszelfs gebruik niet zo lang te moeten wagten, en gaf hetzelve terstond na de zuivering der eerste wegen, wanneer mij de ingevallene wankleurige pokjes voor zulk een droevig uiteinde deeden vreezen; voornaamlijk werden daardoor de boven beschreevene wateragtig brandige, en drooge wratagtige zeer verbeterd. Wanneer nu de pokjes geheel vol etter waren, alsdan was 'er niets noodzaaklijker, dan ze te openen, en zulks zo dikwijls, en wel

wel met eene ſijne ſchaar, te herhaalen, als zij wederom vol werden. Daardoor werd vooreerst de pijn, de ſpanning, ja zelfs de hevigſte toevallen der koorts (*) op eene ongelooflijke wijze verligt, en ten tweeden de overblijvende pok-ſtof naar de huid gelokt, inzonderheid wanneer de geöpende plaatſen vlijtiglijk met warme melk werden gebet. De ſcheiding der ziekte werd, mijns bedunkens, daardoor eerst volkomen.

Het kwik, dat ik in het eerſte tijdſtip, en ook in het begin van het tweede, met zo veel vrucht toediende, durfde ik in deezen kwaadäartigen toeſtand niet meer inwendiglijk aanwenden, uit vreeze den uitteerenden buikloop daardoor te vermeerderen. Doch daar kwamen mij vijf gevallen voor, waarin ik de verzoeking, om het uiterlijk te gebruiken, niet kon wederſtaan. Het waren kinderen, die aan verſtopte wel-

(*) Omtrend de ongemeene werking van dit middel verdient het volgend voorbeeld aangehaald te worden, dat Clifton verhaalt. „ Ik ken eenen jongeling, die weinig jaeren geleden aan de ſaamengevloeide pokjes ziek lag. Bij het aannaderen der rijpwording werd hij van eene heete koorts overvallen, van eene ongemeene onrustigheid benevens zwaare krankzinnigheid, en anderen dergelijken, zo dat zelfs een beroemd en geoefend Geneesheer voor het leeven begon te vreezen. Bij deeze omſtandigheden, heeft de moeder des jongelings hem opgepast, alle puistjes met de ſchaar geöpend en de ſtoffe afgeveegd. De toevallen lieten te ſtond en, de lijder kwam weder bij kennis, en herſtelde binnen korten tijd volmaaktlijk, ook heeft hij geene naaden overgehouden dan zeer weinige en ſlechts oppervlakkige." Z. Halleri *Disput. ad Morb. Hiſt. et Cur. fac. Vol. V. p. 667.*

klieren van het alvleesch en der huid veel uitstonden, welker pokjes reeds van het begin af zeer kwaadäartig, ingevallen en aschkleurig waren, en thans op geenerlei wijze, zelfs door het gebruik des *Heulsaps* niet, tot eene goede ettering konden gebragt worden. Hieromtrend meende ik een bijzonder onvermogen en verdikking der klieren van de huid te moeten veronderstellen, en tot de aanwending van een middel gerechtigd te zijn, dat deels, als eene kragtdaadigste plaatselijke prikkeling, deels door zijn vermogen om de hardnekkigste verdikkingen der weiagtige vogten in beweeging te brengen, en de rijpheid te bevorderen, zeer veel deed hoopen. Ik liet de grootte van eene ert van de gewoone kwik-zalf in de inwendige zijde der dijën en onder de oxelen invrijven, en ik kan verzekeren, dat ik op den volgenden morgen de pokjes aan handen en voeten in eene volkomene verzweering, en den gezondheids toestand over het geheel zeer verbeterd vond. Ik herhaalde het invrijven drie, ten hoogsten vier dagen na elkanderen, tot dat de ettering behoorlijk plaats had, en de huid geschikt daartoe ware. Daar dit mijn eenigst oogmerk was, hield ik nooit langer met het uitwendig gebruik aan; ik kan echter verzekeren, dat ik nimmer het minste nadeel daarvan heb gezien, dit éénige uitgezonderd, dat de tot verzweering gebragte pokjes nog langer voordëtterden. Kwijling zag ik niet ontstaan, waarschijnlijk wijl de geheele verzameling der stof zich in de huid plaatste. Men zal, gelijk ik hoop, nu niet meer vreezen, de rotting daardoor te bevoorderen, daar ons de proeven van Lettsom en

Gir-

Girtanner (*) zulke overtuigende blijken opleeveren, dat hetzelve het bloed meer verdikt dan oplost, en de pols oprijst en voller maakt (**), en men zal begrijpen, dat hetzelve meer door eene versterkende prikkeling op het gestel der watervaten werkt, waardoor het voor de kwaadäartige waterpokjes in den hoogsten graad geschikt is, en inzonderheid als een plaatslijk middel onder de belangrijkste opwekkende middelen der huid, onder de klasse der blaêrtrekkende pleisters te rekenen is. Dat 'er soms ook een eigenäartig vermogen medewerke, en het venijn der pok-stoffe verdoofd hebbe, zulks maakt de spoedige goede uitwerking zeer waarschijnlijk.

Ik behoef naauwlijks te herinneren, dat de lucht, die de zieken omringt, zeer zuiver en frisch moet onderhouden worden. Doch omtrend de koude moest men voorzichtig zijn, en ik weet verscheidene gevallen, waarin een onvoorzichtig gebruik daarvan het gevaarlijkst naar binnenslaan der pokjes veröorzaakte, en de krampägtige toestand niet eerder ophield, dan na dat de lijder warm gedekt was. De werking der koude was hier niet uitzettende, maar dreef veel meer

(*) Lettsom *Mediz. Nachrichten f. 190. seq.* Girtanner *Venerische Krankheiten.*

(**) En indien het kwik ook onder zekere omstandigheden het bloed zelve oploste, vind ik echter daarin even zo min redenen om hetzelve de verrotting bevoorderend te noemen, als de *Arnika*-wortel, welke met het bekend ongemeen oplossend vermogen het sterkst beaerfweerend vereenigt.

meer de pok-stof naar binnen, en bewees duidelijk, dat ook hier de pokjes met eene waterägtige aart overeenkomstig waren. Echter hing ook hier zeer veel van den meer of minder rottigen toestand af, en hieromtrend had, even als met de mineraale zuuren, hetzelfde geval plaats. De wateragtige gesteldheid liet op zich zelven noch koude noch zuure toe, doch door de sterke uitzetting van het bloed werd deeze tegenwerking overwonnen.

TIJDSTIP DER OPDROOGING.

Dit zo gevaarlijk tijdstip, de gewoone tijd, waarin de meesten overleden, kon door de beschreevene behandeling der twee eerste tijdperken geheel gemaklijk en onschadelijk gemaakt worden. Hetzelve was eigenlijk een gevolg der meer of min volkomene ettering, en het onderscheid, dat dit bewerkte, was zo groot, dat ik de lijders van dit tijdstip in drie onderscheidene klassen moet verdeelen.

De eersten waren de geenen, die bij allen schijn van kwaadäartigheid, terstond van den beginne af behoorlijk behandeld, en door de zuivering der eerste wegen, door de mogelijkste wegneeming der scherpheden, door eene goede ettering, reeds thans in eene soort van volkomenheid gebragt waren, die zich door de ligte koorts, door de ruimte der long en des hoofds, en door de eetlust, die met de verzweering wederkeerde, zeer duidelijk aankondige. In dit geval ontstond de opdrooging noch te vroeg noch te schielijk op

op éénmaal, de ophooping verplaatſte zich in de behoorlijke orde naar de uitwendige leden, en men kon, behalven eene niets betekenende, eenige dagen wederkeerende avond-koorts, in het geheel geene inwendige beweeging daarbij beſpeuren. Een gemaatigd zweeten, eene troebele zinkende pis, en een matige buikloop voleindeden de ſcheiding der ziekte, en daar was niets anders van nooden, dan een, terſtond bij de tekenen van opdrooging begonnen, en drie tot vier dagen voordgezet, ontlast-middel van *Senebladen*, *Tamarinde* en *Manna*, benevens een koud-aftrekſel van de *Kina*.

Tot de tweede ſoort behoorden die geenen, welken in de eerſte vijf of zes dagen verzuimd waren, en bij welken men als dan eene noodwendige ettering meer door opwekkende middelen met geweld, dan door de bedaardere werking der natuur verkreegen had. In dit geval was de ophooping van ſcherpe wei-vogten in de eerſte wegen geenzins door de ettering weggenomen, maar ſlechts haare pooging voor eenige dagen meer naar de oppervlakte heen geleid, en dezelve van haare vlugtige pok-ſtof door de uitwaasſeming en verzweering berooft geworden. Thans, deeze weg belet zijnde, verplaatst zich nu een groot gedeelte van deze etter-ſtof op de inwendige deelen, bragt de nog van den beginne af opgehoopte vuiligheden der eerſte wegen in eene nieuwe gisting, en verwekte eene nieuwe koorts, die des te gevaarlijker werd, hoe meer de masſa der vogten door de langdurigheid der ziekte aan rotägtig bederf had toegenomen, en daarentegen de levens-kragten hun vermogen

gen verloren hadden. Nogthans moet ik bekennen, dat ook hier door een genoegzaam gebruik van versterkende, opwekkende en bederf-weerende middelen, inzonderheid van het *Heulsap*, geduurende de ettering, ongelooflijk veel werd gewonnen, en ik kan verzekeren, dat ik van alle lijderen, bij welken ik daardoor nog eene volkomene ettering, al ware het slechts aan de uitwendige leden, en eerst op den agtsten of negenden dag bewerkte, geenen enkelen verloor. Meestendeels duurde als dan de ettering op veele plaatsen nog lang boven den gewoonen tijd voord, en hield natuurlijke Fontenellen aan den gang, waardoor eene zeer weldaadige afleiding van scherpheden voordgebragt, en de nadeelige gevolgen eener geheele samentrekking van de huid verhoed werden. Ondertusschen moest men zich daarop niet geheel alleen verlaaten, maar, zo ras als de verzweering tot opdrooging begon over te gaan, werd 'er ook een begin met sterker ontlast-middelen, die de gewigtigste afleiding bewerkten, gemaakt. Ik verkoos daartoe het liefst de *Manna*, *Tamarinde* en *Senebladen* (*), welke laatsten het zekerst de vastzittende onreinigheden ontlasten, en niet gelijk de zouten de verzwakking

(*) Een beroemd Hollandsch Geneesheer schrijft zelfs aan het volgend drankje een eigenaartig werkend vermogend tegen de pokjes toe. *R. Fol Senn. Dr. duas vel quatuor. Succ. Citr. rec.* No. 1. *F. Infuso c. Aqu. ferv. Unc. una vel duabus. Colat. add. Syr. Rosar. Solut. c. Senna Unc. unam.* F. Haustus *mane Sumendus.* Z. Gesners *Entdeckungen der neuesten Zeit in der A. W. Vierter, Band I Abtheil* Z. 137.

king met deeze ſtoelgang al te ſterk vermeerderen, die ook thans nog te vreezen was; voorál moest echter de gift naar den graad der prikkelbaarheid wel ingerigt worden. Hiermede werd nu het verdubbeld gebruik der *Kina*, zo wel inwendiglijk als in klijſteeren, de *Arnica*-wortel, het aanhangen en opſtrooiën van den *Kampher*, het gebruik van zuur en groenten, het aanhoudend beſprengen met azijn, en het dikwerf verſchoonen verbonden. Nu waren ook de delfſtof-zuuren, en eene friſſche koele lucht op derzelver regte plaats, en het was een vermaak te zien, welke heerlijke werkingen dezelven op de vermindering der rottende hitte, op de krampen, op de mat- en ſlaaploosheid deeden. Eene groote verkwikking en verſterking verſchafte ook het door Lentin aangepreezene herhaalde afwasſchen der gedroogde etterſtoffe met wijn en water.

Men moest voornaamlijk thans daarop letten, of de nu op nieuw in beweeging gezette ziekte-ſtof eene verplaatſing naamen en ſoms op één der edele deelen vallen wilde. Het ligtlijkst verplaatſte zich dezelve op de borst of op de keel. Zoo ras als 'er deswegen hoest, ſchorheid, reutelen, benaauwde ademhaaling, benaauwdheden ten voorſchijn kwamen, moest de ſpoedigſte afleiding door Spaanſche vliegen-pleisters op de armen, door mostert-pappen op de kuiten, door herhaalde ontlastingen bewerkt, en geſtadiglijk een verkoelende zuurägtige drank gegeven worden; ook het herhaalde ſpoelen van den mond met een in warmen azijn, (dien ik gaarne met *Mijrrhe* bezwangerde) gedoopte ſpons was van eene uitmuntende

de werking. Daar waren geenerlei voldoende redenen om braakmiddelen toe te dienen, en deezen waren ook bij den verhitten zeer geprikkelden toestand der long zeer nadeelig: het voorschrift van den Heer Selle (*Med clin. p. 99*) om zich na de rijpwording der pokjes daar van te onthouden, en liever ontlast-middelen te kiezen, werd hieromtrend volkomen bevestigd.

Juist deeze afleidende geneeswijze was de beste, wanneer de slaap-zucht, de sluiptrekkingen en het ijlen eene verplaatsing van stoffen naar de hersfenen en zenuwen deeden vreezen.

Zeer oplettend moest men thans ook zijn op het verplaatsen der stoffen naar de uitwendige deelen, welker verzuim van de slegtste gevolgen was; vermits deeze heilzaame verplaatsing of wederom naar binnen slaan, en op de inwendige deelen vallen, of, aan haar zelven overgelaaten, de vreeslijkste verwoestingen der uitwendige deelen, waarin dezelve zich had vastgezet, schielijk bewerken kon. Het was derhalven hoogst noodzaaklijk, inzonderheid bij kinderen, die de pijnlijke plaets niet konden aanwijzen, de geheele oppervlakte des ligchaams dikwerf en zorgvuldiglijk te onderzoeken, en de behandeling, die ik voor de laatste afdeeling bespaar, aan te wenden.

Niet zeer zelden geschiede het echter, dat men alle tijdige hulp in de eerste tijdperken had verzuimd, en dat de ouderen als dan eerst uit hunne onverschoonbaare sluimering ontwaakten, wanneer na eene geheel onvolkomene en op geenerlei wijze ondersteunde ettering, eene snelle algemeene opdrooging de huid ge-

geheellijk had ſaamengetrokken, en 'er nu onverhoeds toevallen van de gevaarlijkſte rot-koorts en roosagtige ontſteeking ten voorſchijn kwamen. Hieromtrend was nu ook de werkdaadigſte bijſtand vruchtloos; want of de long was bereids door de ontſteeking aangetast — het welke de geheellijk ontbreekende ſtem, de nu en dan korte, zwakke ademhaaling, het belette zwelgen aantoonden — en in dit geval was de dood ten minſten binnen tweemaal 24 uuren zeker; of het koud vuur ontſtond in den onderbuik — waarvan ſteeds de onwillige ontlasting der ſtoelgangs, pijnlijke opzwelling van dezelve, de onlesbaare dorst, de huivering en de kleine ſnelle pols de kenmerken waren. — Hier was de dood even zoo zeker, ſchoon dezelve langzaamer dikwerf eerst na 7 of 8 dagen voorviel. — Het zoude overtollig zijn, verſcheidene proeven, die ik tot redding deezer elendigen nam, aan te haalen, daar ze toch allen vruchtloos afliepen en afloopen moesten.

VERPLAATSINGEN EN ANDERE GEVOLGEN DER ZIEKTEN.

De gevolgen deezer gevaarlijke ſoort van pokjes lieten zich ſteeds, tot tweederlei oorzaaken terugbrengen. Of het lichaam was door de verſchriklijke bewerking zodaanig kragtloos en uitgeput en de geheele masſa van het bloed van haare voedende deelen en haare balzem zodaanig beroofd, dat een werklijk uitteerende ſtaat, de hoogſte graad van verma-

magering en verzwakking in de ſpieren, eene uitteerende avond-koorts, een drooge hoest, een klam zweet of een verzwakkende en uitteerende buikloop voordduurde. Deeze gevolgen konden niet geheel verhoed worden, en waren het natuurlijk lot van allen, die de pokjes in eene overtollige menigte hadden gehad. Hieromtrend was het herhaalde wasſchen met wijn en water, het voordgezet gebruik van laauwe met verſterkende kruiden en zeep gekookte baden, vrijvingen, verſche lucht, melk-ſpijzen, de *Kina*, ſomwijlen eene fontenel, en zachte ontlastingen van een klaarblijklijk nut.

Of het waren wezenlijke verplaatſingen der pokſtof, en deeze bijna altoos gevolgen van verzuimde ontlastingen, van eene onvolkomene niet onderſteunde ettering, van het niet openen der pokjes, van eenen te vroegtijdigen voedzaamen leefregel, of van een onvoorzichtig vatten van koude bij de verzweering: weshalven ik ook bij eene behoorlijke behandeling dezelven zelden beſpeurde. Dezelven ontſtonden of terſtond bij de opdrooging, en deezen waren de gevaarlijkſten, daar ze nog den geheelen brandigen, verwoestenden aart der pok-ſtok bezaten, en zich gaarne op de gewrigten der beenderen of op de klieren plaatſten; of zij verſchijnen eerst agt of veertien dagen daarna, en deezen waren van eenen veel zachteren aart, meestendeels onder de gedaante van kleine zweeren, of van een' anderen uitſlag, van ontſteekingen in de oogen, van hoest, jigt-pijnen en dergelijken.

Ver-

Verschriklijk waren de verplaatsingen van de eerste soort, wanneer zij op de beenderen vielen. Weinige dagen waren voldoende om eenen volkomenen been-ëeter te verwekken, en niet dan eene schielijke afleiding terstond na den oorsprong deezer kwaal kon de elendigste gevolgen verhoeden. Meestendeels waren het de gewrigten van den schouder, van den elleboog of van de hand, waar in zich de etter plaatste. Ik maakte het mij deswegen tot eene wet, om zo ras als mijne lijders geduurende de opdrooging over pijnen en stijvigheid in het eene of het andere gewrigt klaagden; en somwijlen dat lid saamengetrokken werd — want opzwelling en roodheid was hier in het geheel niet te verwagten, om dat die stof menigmaal diep tusschen de slijmbeursen van het lid lag opgesloten — terstond een groot blaartrekkend pleister op dat gewrigt te leggen, het geheele deel in warme melkpappen in te wikkelen en ontlastende kwikmiddelen te geeven, en ik vond deeze geneeswijze zo werkzaam, dat ik dit ongeluk slechts tweemaal beleefde (*), eenmaal toen de lijder niet kon spreeken, en de andere reis, toen de uiteinde der beenderen van de agterhand reeds te vooren door scrophuleuse scherpheden waren aangestoken. Beide gevallen waren doodelijk, het eene bereids na 10 dagen, en het andere na een half jaar. — Andere merklijke verplaatsingen in de klieren of spieren vereischten eene tijdige opening, eene welgepaste heelkundige behande-

(*) Men zie de negende geschiedenis.

deling, de boven beschreevene zuiverende en versterkende geneeswijze, en vooräl de baden.

Bij alle laater komende verplaatsingen was dikwerf niets anders noodig, dan herhaalde ontlastende kwikmiddelen, en het was ongelooslijk, hoe schielijk de roode oogen, de kug, enz. daarop verdweenen. In deeze hardnekkige gevallen nam ik tot het uitwendig gebruik van den *Garou*-bast en der baden mijnen toevlugt. — Eenige reizen was evenwel het ongemak in de oogen zo hardnekkig, dat het loopen en branden derzelven noch voor deeze middelen, noch voor het *Loodsuiker*, *Sal ammoniac*, *Borax*, enz. wilde wijken. Zelfs de roode *Praecipitaat*-zalf hielp niets. In dit geval deed mij het volgend middel de voortreffelijkste diensten, hetwelke ik tevens bij alle andere lang aanhoudende ontsteekingen der oogen sterk kan aanprijzen: Men snijt een hard gekookt ei open, neemt daar het geele uit, en doet in deszelfs plaats een thee-lepel vol *witte* tot poeder gestampten *Vitriool* daarin, men laat hetzelve daarop zo lang saamengebonden liggen, tot dat het *Vitriool* gesmolten is, en perst het alsdan uit. Met dit uitgeperst vogt worden 's morgens en 's avonds de inwendige randen der oogleden bestreeken. Gemeenlijk vertoont zich na weinige dagen bereids eenige beterschap. Misschien verdient dat middel zijnen voorrang daardoor, dat men het witte *Vitriool* in eene zeer naauw verbonde gedaante, doch zonder te hevige prikkeling, die het witte van het ei verdoofd heeft, kan aanwenden.

De vlakken in het hoornvlies zag ik slechts door verzuim ontstaan. De boven beschreevene voorzorg, om

om elk opkomen der pokjes in de oogen te beletten, verhoedde dezelven het best. — Bij aldien zij eenmaal aanwezig waren, vond ik de geneeswijze van Richter — het inwendig gebruik van kleine giften van *braakwijnsteen* met *pissebedden*, uitwendiglijk eene ontbinding van de *Borax* in de oogen gedruppeld en daarbij de baden — zeer voortreffelijk.

De opzwelling der voeten en des onderbuiks verdween was ras bij het gebruik van ontlastende en versterkende middelen, inzonderheid bij de ontwikkeling.

Tot wegneeming van de dikwerf nog lang overblijvende roode vlakken, en tot vermindering der naaden was, behalven het herhaald wasschen en betten met rijst-water, en een afkooksel van kalfspooten, eene zeep zeer dienstig, die uit de olie van bittere Amandelen, een weinig *Sperma-ceti*, *Oleum Tart. per deliq.* en *Kampher* (*) bestond.

Tot besluit moet ik hier nog bijvoegen, dat deeze afschuwelijke ziekte, die wij tot hier toe alleen in haare nadeelige werkingen beschouwd hebben, ook eenige maal toevalliglijk een geneesmiddel werd, zo als elke ziekte-stof en elke beweeging in zekere omstandigheden zulks kan worden. Een kind, dat reeds eenige maanden met een' hevigen hoest, met aam-

(*) Waarbij ook nog met veel nut een weinig ossen-gal kan gevoegd worden.

aamborstigheid en eene sleepende koorts behebt, reeds geheellijk uitgeteerd was en de spijzen wederom overgaf, kreeg de pokjes in eene groote menigte, de hoest nam tot op het tijdstip der verzweering ongemeen sterk toe. Nu hield dezelve op eenmaal op, de pokjes voleindden haaren loop op eene geregelde wijze, en de lijder nam kort daarna zodanigljk aan vleesch en kragten toe, dat men hem niet meer kende, en hij bleef van den hoest en andere ongemakken volkomen bevrijd.

Twee andere kinderen kreegen geduurende de pokjes langduurende druipende oogen, en in plaats dat die kwaal zeer dikwijls eerst daardoor ontstaat, was zij nu door de pokjes volkomen weggenomen. — Beide gevallen bewijzen de groote werking der pokstoffe op de klieren en de wei-vogten en het vermogen der konstige etter-dragten.

VIERDE HOOFDSTUK.

Geschied-verhaalen der ziekten. (*)

I.

Een jongeling van agt jaaren, wiens gestel tot klier-gezwellen en wormen geneigd was, kreeg, na dat hij eenige dagen te vooren volkomenlijk wel-vaa-

(*) In die veronderstelling, dat de voornaamste toevallen zowel, als de algemeene behandeling bereids uit het voorgaan-

vaarende was geweest, des avonds eenen ſterken aanval van koude, hitte en ijlhoofdigheid, en den daarop volgenden morgen vertoonde zich bereids eene talrijke uitbotting van groote en kleine pok-vlakken over het geheele ligchaam. Hij ijlde geſtadiglijk, klaagde ſomwijlen over den buik, had eene pijnlijke waterloozing, en een geduurigen aandrang tot afgang, doch zonder eenige uitwerking. Op den derden dag na de uitbotting kwam ik het eerst bij hem, en vond hem met tallooze pokjes overdekt, welken ingevallene ſterk inëenloopende blaaren vormden. Hij lag toen geheel zinneloos, plukte aan de dekens, haalde benaauwd adem, de pols was vol, en eer te langzaam dan te ſnel, dezelve ſprong ook bij elke derde of vierde ſlag over; de huid was droog, de ontlasting der pis was nog altijd met pijn verzeld, en dezelve was melkagtig, de buik was opgezet en geſtadiglijk wreef en trok hij aan de roede, dat ook daardoor geheel opgezwollen en ontſtoken was. De opzettende pols, de koude-pis, de prikkeling in de pis-buis, de melk-agtige pis, waren voor mij al te kenbaare tekenen van wormen, dan dat ik hier niet de voornaamſte oorzaak van de nadeelige geaartheid der pokjes en van den kramp in de huid in de prikkeling der wormen zou gezocht hebben. Ik deed deswegens alle 3 uuren drie grein

gaande bekend zijn, bepaal ik mij thans bij het eigenaartige van elk geval, om den tijd en de plaats niet met eeuwigduurende herhaalingen van bekende dingen nutteloos te verkwisten.

grein *Zinkbloemen* met suiker inneemen, een klijsteer met azijn zetten, en flennel in melk gedoopt om de voeten winden. Na de vierde gift hield het ijlen op. De pokjes waren den volgenden morgen in het aangezicht uitgezet en witagtig geel, en daar volgden twee stinkende slijmägtige stoelgangen op, met eenen ronden worm en veele maaien. Nu, daar hij wederom tot zich zelven gekomen was, klaagde hij vooral over den onderbuik, en de ontsteeking van de roede, daar ook eenige pokjes aanzaten, dezelve was zo aanmerklijk, dat ik omslagen van warm met water verdund loodsuiker daarop liet leggen. De pols was nog opgezet, de tong taamelijk zuiver. Ik liet de *Zinkbloemen*, elke gift met 1 Grein vermeerderd, alle 4 uuren voordzetten, tusschen beiden een half kopje van een koud aftreksel van de *Kina* inneemen, en het klijsteer herhaalen. De pokjes werden nu met elken dag voller en geeler, droogden op den behoorlijken tijd zonder eenige gevaarlijke toevallen op, en het nu eenige dagen voordgezette ontlastmiddel van *Senebladen*, *Manna* en *Cremor Tartari* dreef nog eene menigte worm-slijm en doode wormen af.

2.

Een meisje van drie jaaren, dat sterk met maaien geplaagd was, kreeg na eene koorts van twee dagen, met veel braaken verzeld, eene rijklijke uitbotting van pokjes, die twee dagen lang met verlichting der toevallen duurde. Vier dagen na de uitbotting bekwam ik dezelve eerst te zien. Ik vond de

de pokjes in het aangezicht, aan handen en voeten zeer talrijk, ſaamengevloeid, glinſterende en met blaauwägtige putjes, eene ſnelle pols, veel hitte en dorst, ſlijmige ſtinkende ſtoelgangen, in het geheel geene eetlust, en eene ongemeene kragtloosheid. Ik ſchreef een afkookſel van *Kina*, *Tamarinde* en *Spirit. Minderer.* voor. Op den volgenden dag werd 'er nog geene beterſchap beſpeurd, de pokjes zagen 'er niet beter uit, in het aangezicht waren zij echter rooder; de dorst was over, zij was zeer onrustig, had een ſterken hoest, en raakte wegens verkoudheid veel vogt door de neus kwijt, de mond en de neusgaten waren met pokjes bedekt, ook kreeg dezelve juist twee kiezen. Ik deed nu alle drie uuren 2 Grein *Zinkbloemen* inneemen, pappen om de voeten leggen, en verzachtende klijsteeren geeven. Op het klijsteer volgde een ſtoelgang met eenige droppels bloed; dien nagt bragt zij geruster door, den volgenden morgen waren de pokjes voller en derzelver omtrek rooder, de oogen begonnen door de zwelling geſloten te worden, en de dorst kwam wederom. Ik wilde de *Kina* weder doen inneemen, het was echter onmogelijk dat kind iets bij te brengen; 'er werd deswegen voordgegaan met dagelijks vier giften *Zinkbloemen*, elke tot 3 Grein, te geeven, onder den drank werd *Vitrioel-zuur* gemengd, en elken morgen en avond een klijsteer van *Kina*, van *Valeriaan*-wortel en *Kampher* gegeeven. Op den agtſten dag ſlonk de zwelling van het aangezicht, de pokjes, die tot daartoe wel geëtterd en hunne putjes verlooren hadden,

droogden op, zonder dat 'er eene opzwelling en verzweering aan de handen te vinden was, 'er kwam koude, beeving en benaauwdheid ten voorſchijn. Doch het aanhoudenlijk omſlaan van warme pappen om de handen, onder het voordgezet gebruik der bovengemelde middelen, waarbij ik 's morgens en 's avonds nog één Grein *Calomel* voegde — wijl de buik geſpannen en de ſtoelgang zeer hard was — bewerkten, dat op den tienden dag de pokjes aan handen en voeten met een geelen etter gevuld, en de zwelling der uitwendige leden volkomenlijk herſteld werd. Het taaïe ſlijm in de keel werd opgelost, daar volgden eenige ſtoelgangen met maaien op, de eetlust verſcheen weder, en 'er ontſtond een pijnlijke harde knobbel onder de kin, waarop een pleister van *Galbanum* met *Sal corn. cerv.* en daar over een warme pap werd gelegd. Op den elſden dag was de behandeling en de waarneeming dezelfde. Op den twaalfden waren de pokjes in het aangezicht en aan het lijf volkomenlijk opgedroogd, aan handen en voeten etterden dezelven echter nog ſterk, het lastigst waren dezelven in den mond, alwaar zij de waare ſpruw vormden, en eerst na agt dagen genazen, waaraan welligt de meerdere toevloed der vogten door het tanden krijgen eenig aandeel had. De knobbel onder de kin was verdweenen, in wiens plaats twee nieuwe onder de oxelen verſcheenen. Vermids ook bij de opdrooging een weinig koorts ontſtond, werden 'er nu vlijtiglijk zachte ontlastmiddelen toegediend, en de na drie dagen zacht gewordene knobbels onder de oxelen geopend,

waar-

waarop dezelve, door het gebruik van versterkende middelen, binnen weinig weeken volkomenlijk herstelde.

3.

Een frissche jonge van 5 jaaren, die een zeer vogtige schurft op het hoofd had, kreeg eene sterke pok-koorts met een hevig braaken, hitte en ijlhoofdigheid verzeld. De uitslag op het hoofd droogde terstond op. Bereids op den tweeden dag der koorts, vertoonden zich ontelbaare kleine wanstaltige pokvlakjes, inzonderheid in het aangezicht. Na dat hij een zacht braak-middel had bekomen, liet ik hem alle drie uuren één Grein *Calomel* inneemen, klijsteeren zetten, en op beide kuiten Spaansche-vliegen-pleisters leggen, dat ik wegens het naar binnen geslaagen schurft zeer noodzaaklijk achtte. Hij ijlde den geheelen nagt door met groote hitte, doch zonder stuiptrekkingen. In denzelfden toestand vond ik hem ook op den morgen, de pols vol en snel, gestadige persing om te wateren, weinig afgang en de pok-vlakjes bijna allen wederom verdweenen. Ik deed 1 Lood *Manna* in water ontbonden, inneemen, en alle 3 uuren 3 Grein *Zinkbloemen*. Nu werd hij bedaarder, hij kreeg twee stinkende stoelgangen, de hitte verminderde, en des avonds bottede eene nog grootere menigte pokjes dan de eerste reis uit. Ik meende, dat voor dit bloedrijk verhitte ligchaam het *vitriool-zuur* zeer dienstig zoude zijn, en deed hem binnen 24 uuren een half Lood gebruiken. Hierop begon de koorts, wel is waar,

te verminderen, doch daarvoor kwam 'er een waterägtige buikloop, groote zwakheid en het bleek-worden der pokjes in de plaats. Ik bediende mij deswegen wederom van de *Zinkbloemen*, en binnen weinig dagen stonden de pokjes in de beste ettering, en 'er kwamen nu verder geene gevolgen meer. De blaaren aan de kuiten etterden nog eenen tijd lang ongemeen sterk.

4.

Een meisje van agt jaaren, dat in haare eerste jaaren de Engelsche ziekte had gehad, en in de laatsten met veele pijnen en zweeren aan de voeten, en met kliergezwellen behebt was, lag bereids zes dagen lang als bezaaid met ingevallene, saamengevloeide violet-kleurige pokjes, onder een aanhoudenden persloop, met sterke koorts, groote benaauwdheid, ijlhoofdigheid, beeving der leden en dikwerf krampägtige saamentrekkingen; de tong was zeer beslagen en met pokjes bezet. Tot oogmerk hebbende, om de ontlastmiddelen met versterkende te verbinden, deed ik een afkooksel van *Tamarinde*, *Kina* en *Cremor Tartari* inneemen, en een morsterdpleister op de kuiten leggen; doch de buikloop nam toe en werd waterägtig, de pokjes waren den volgenden dag niet het minst gebeterd, en in het aangezicht waren 'er zelfs eenige opgedroogd; de ijlhoofdigheid was, wel is waar, minder, zij klaagde echter nog over de hevigste hoofd-pijnen, de pols was snel. Ik liet den voorgaanden drank voord gebruiken, voegde echter bij ieder gift alle twee uuren

uuren één droppel *Laudanum liquidum.* Dit bewerkte in éénen nagt eene magtige verandering. De pokjes werden vol en geel, derzelver putjes verdweenen, en de buikloop hield op. Nu werd de *Kina* nog eenige dagen zonder het *Heulſap* voordgezet, de pokjes etterden op den behoorlijken tijd, en herhaalde ontlastingen gepaard met kwikmiddelen volbragten de geneezing. Daar volgden niet de geringſte verplaatſingen op, behalven dat op den rug en aan de voeten de groote ſaamengevloeide loodkleurige pokken nog lang naderhand etterden; waarſchijnlijk door den toevloed der ſcherpheden in de klieren, want de vóór de ziekte gewoone pijn in de voeten verdween geheel en al, en het kind werd gezonder dan te vooren.

5.

Een meisje van drie jaaren kreeg de koorts met veel buik-pijn en braaken. Ik deed den *Braak-wijnſteen* in water ontbonden inneemen, zij gaf veel ſlijm en gal over, en de pokjes botteden op den tweeden dag in eene ongemeene menigte, klein, en in het aangezicht geheel ſaamengevloeid uit. Nademaal ik eene groote hitte, en ſnelle ademhaaling beſpeurde, de pols ſnel en hard was, en zich de grootſte geneigdheid tot ontſteking in de eerſte wegen vertoonde, ſchreef ik een drankje van *Salpeter, tartar. tartaris. Oximel Simplex*, en een weinig *Braak-wijnſteen* voor, *Vitriool-zuur* onder den gewoonen drank, klijſteeren en pappen. Ook ſcheen op den vijfden dag na de uitbotting alles wel te

 gaan,

gaan, en den zesden begon het aangezicht merklijk op te zwellen, de koorts was maatig, de zedert eenige dagen aanhoudende buikloop scheen te minderen. Doch op denzelfden dag veränderde alles, zonder eenige merklijke aanleiding onverhoeds. Het aangezicht begon te slinken, de pokjes werden ledig, zonder aan de handen meer op te komen, 'er ontstond benaauwdheid, ongeduurigheid, dorst, schorheid, reutelen en hoest, de boven beschreevene moeiëlijkheid van het slikken, tandenknersfen, stuiptrekkingen, en, dat het gevaarlijkste was, de te vooren zo gevoelige pijnlijke huid werd gevoelloos. Ik gaf de *Sulphur aurat ant.* tot 2 Grein met even zoo veel *Kampher*, alle 2 uuren in een afkooksel van *Kina*, klijsteeren met *Kampher*, en legde Spaansche vliegen-pleisters; doch deeze trokken niet, en de toestand was den volgenden dag nog niet met al verbeterd, de stuiptrekkingen werden sterker, het ademhaalen en slikken werd nog bezwaarlijker, de pokjes waren overal ingevallen en op veele plaatsen zwart, de buikloop duurde onöphoudenlijk voord en was zeer stinkend. De ophooping in de borst en de noodwendigheid van een sterk uitdrijvend middel bewogen mij, den *Braak-wijnsteen* te geeven. Doch vruchtloos; dezelve bragt wel eenige reizen braakingen te wege, doch het reutelen, de benaauwdheid, de stuiptrekkingen, namen daarop nog meer toe, de pokjes zagen er zo verschriklijk uit, zo wit als krijt met zwarte vlakjes vermengd, en in den nagt overleed zij. Het hoofd was tot aan haar einde volkomenlijk bevrijd, en zij bleef bij haar verstand, en

op

op de plaatſen, daar de Spaanſche vliegen tweemaal 24 uuren zonder uitwerking hadden, ontſtonden na den dood groote blaazen, ten bewijzen der krampagtige opſluiting, die eerst door de ontſpanning met de dood weggenomen werd. — Dit droevig voorbeeld, een van de eerſte kwaadäartigen, toonde mij aan, hoe belangrijk het zij, ſpoediglijk de *Kina* te geeven, om het zenuw-geſtel reeds bij voorraad te verſterken en te beveiligen; hoe weinig men zich op de gewoone verkoelende ontlastende methode in onze Epidemie durfde verlaaten; hoe gevaarlijk het zij, braakmiddelen bij eene ſchielijke verplaatſing der pok-ſtof op de long en zenuwen te geeven, en hoe zeer het noodzaaklijk zij, op eene werkzaamer, kramp ſtillend, opwekkend middel te denken, dat ik naderhand in het *Heulſap* vond.

6.

En jongetje van 5 jaaren, van een zeer zwak en teder ligchaams-geſtel, niet vrij van wormen, en tot veelvuldig neusbloeden geneigd, kreeg, na dat hij agt dagen lang met zijne zuster, die de pokjes had, in dezelfde kamer had verkeerd, eene ligte koorts, hij at en ſliep weinig, hij had echter noch braakingen noch ſtuiptrekkingen. Hij kreeg zijne gewoone ontlasting door *Rhabarber* en *Manna*. Op den derden dag vertoonde zich het roodvonk aan de dijen en armen — gelijk ik denzelven dikwerf vóór het uitbotten der pokjes gezien heb. Op den vierden dag werd de hitte ſterker, de pols voller, en 'er kwamen enkele pok-vlakken ten voorſchijn. Op den vijf-

vijfden dag klaagde hij over pijn in de keel en had eene holle ſtem, eene ſterke koorts, en zijne armen, beenen en hals waren met een hoog ſcharlaaken-rood bedekt en opgezwollen, de ſtoelgang was natuurlijk, doch de pis een weinig troebel en ſtinkend; ſomwijlen werd hij onverwagts krampagtig ſaamengetrokken; de pok-vlakjes bleeven in menigte en gedaante als te vooren. Ik deed één Lood *Manna* inneemen, en alle drie uuren 3 Grein *Zinkbloemen*. De hitte was den volgenden dag minder, doch hij was mat, ſlaperig, kon niet overënd ſtaan, en het ſcharlaaken uitſlag bleef hem nog bij. Daarbij kwam nu nog eene geduurige perſing tot waterloozing en afgang, met weinige uitwerking. Ik vreesde voor prikkeling van wormen, en gaf deswegen de *Zinkbloemen*, elke gift met één Grein *Calomel* verſterkt, benevens een koud aftrekſel van de *Kina*. Hij kreeg 's avonds meer hitte, onrustigheid en dikwerf ſtuiptrekkingen, het welke door klijſteeren met melk en mostert-pleisters op de kuiten bedaard werd, en op den volgenden dag was hij veel geruster, hij kreeg twee rijklijke ontlastingen met veele maaien, en op den agtſten dag was het ſcharlaaken uitſlag, gelijk ook de meeste pok-vlakjes, verdweenen. Op den negenden dag nam hij wederom dezelfde poeders in, en hij was taamelijk wel, ook kwam 'er weder een weinig eetlust, de tong was echter meer beſlagen, en des avonds gaf hij eenige reizen over, ook verſcheenen hier en daar wederom eenige pok-vlakjes. Ik deed hem deswegen op den tienden dag den *Braak-wijnſteen* inneemen, die veel galägtig ſlijm ontlastte, en de koorts

ver-

verminderde. Op den elfden dag verscheenen wederom nog meer pok-vlakjes, diegeenen, die het eerst gekomen waren, vergrootten ongemeen, en zetteden uit, de koorts nam nu wederom toe, en op den twaalfden, juist zeven dagen na dat het scharlaaken uitslag ten voorschijn gekomen was, gebeurde de volle uitbotting, waardoor de arme lijder geheel als overzaaid werd, en het was iets zonderlings, hoe dat tusschen de groote vroegtijdige pokjes, die reeds opgevulde blaaren hadden, eene tallooze menigte uitslag-vlakken voor den dag kwamen; nogthans was de koorts gematigd, hij had een weinig meer eetlust, en drie natuurlijke stoelgangen. Ik liet nu dagelijks vier giften *Zinkbloemen* met een weinig *Calomel*, aftreksel van *Kina* en *Valeriaan*-wortel gebruiken, en op den derden dag zag men de het laatst uitgebotte pokjes zich uitzetten, en den gezondheids toestands steeds beter worden. Dagelijks had hij eenige ontlastingen van slijmägtige draaden, en dikwerf met wormen vergezeld. Op den zesden dag begonnen de pokjes in het aangezicht te slinken, en de handen zwollen door het gebruik der behoorlijke middelen op. Nu beterde hij onder gestadige ontlastingen dagelijks. Een knobbel onder den oksel, die thans ten voorschijn kwam, verdween terstond na het toedienen van het aftreksel van *Sene-bladen.* Agt dagen na de opdrooging ontstonden door het al te vroegtijdig genot der frissche lucht roode oogen, die echter voor de uit kwik bereide ontlastmiddelen, voetbaden en de roode oogenzalf wel ras weeken.

7.

Een jongeling van veertien jaaren werd van koude, hitte, misselijkheid, en hevige hoofdpijnen overvallen. Den volgenden dag nam hij *Braak-wijnsteen* in, en ontlastte veel gal en slijm van boven en van onder. Desniettegenstaande nam de koorts toe. Ik deed hem *Salpeter* met *Cremor tart.* en kleine giften *Braakwijn* inneemen. De hitte vermeerderde. Den geheelen vierden dag bragt hij met slaapen en ijlhoofdigheid door, de pols was vol en hard, de huid droog; des avonds werd hij meer dan een kwartier uurs lang koud en stijf. Ik gaf een drankje van *Tamerinde*, *Oxymel Simplex*, *Tartar. Tartaris*, *Braak-wijn*, liet rijklijk *Vitriool-zuur* onder zijnen gewoonen drank mengen, de lucht zo koel als mogelijk houden, mostert-pleisters op de kuiten leggen, de voeten in warme melk gedoopte flennellen inwinden, en verzachtende klijsteeren zetten. In dit geval was zekerlijk eene aderlaating zeer wel te pas gekomen, doch de vooröordeelen wilden zulks niet toelaaten. Door de mostert-pleisters verdween, wel is waar, de geneigdheid tot slaapen, hij werd echter veel onrustiger, begon te raazen, sprong dikwerf met een vreeslijk geschreeuw uit het bed, en bragt den geheelen dag zinneloos door, weinige oogenblikken uitgezonderd, waarin hij over hevige pijnen in de linkerzijde, van den navel af tot in de keel, klaagde. Hij vreef geduuriglijk den neus, en het niezen, dat bereids eenige dagen geduurd had, ging heden met stuiptrekkingen verzeld, zo dat hij dikwerf tien, ja twaalf-

twaalfmaal naar elkanderen niesde, fomwijlen zwollen de oogen en de neus op, doch flonken terftond weder. Op de wangen en handen zag men nu enkele roode pokvlakjes, de pols was nog driftig, de adem benaauwd, en de ftoelgang moeielijk. Ik vernam, dat hij in zijne kindsheid had wormen gehad. Ik deed hem deswegen alle drie uuren 3 Grein *Zinkbloemen* met één Grein *Calomel* en eenige klijfteeren met *Kina*, *Valeriaan*-wortel en *Wijn-azijn* gebruiken, de melk-pappen op den buik en de voeten voordzetten, waarop echter altijd het raazen en fchreeuwen eenen tijd lang heviger werd, ook liet ik de mostert-pleisters vernieuwen. Daarop volgde nog geene beterfchap, en op den volgenden zesden dag duurden alle die vreeslijke toevallen voord, zonder dat 'er meer pokjes waren ten voorfchijn gekomen. Ik voegde nog eenige Lood *Manna* bij het drankje, wijl de ftoelgang, in fpijt van alle klijfteeren, ook heden ontbrak, en bleef voor het overige bij de behandeling van gisteren. Op den zevenden dag kwam hij even zo min tot zichzelven; dan lag hijééns in eene ftille mijmering en begon aan de dekens te plukken, dan kreeg hij wederom een aanval van hevige raazernij; de pols was ondertusfchen bedaarder, en fomwijlen opgezet; tevens begon hij geftadiglijk te fpuwen, knerste met de tanden, niesde en hoestte weinig; wanneer men hem op den buik drukte, die een weinig gefpannen was, klaagde hij zelfs in zijne zinneloosheid over pijn; de drek-ftoffen waren weinig en hard, de pis in eene zeer geringe hoeveelheid, de pokjes kwamen menigvuldiger, ook aan de voeten, ten voor-

voorſchijn, zij waren echter klein, de huid bleef droog. Hij nam bijna in het geheel niets, en ſpuuwde alles uit, dat men ingaf. Des te vlijtiger werden de uitwendige middelen voordgezet, en alle vier uuren een klijſteer, dan van melk en zuiker, dan van *Kina* en *Kampher* gegeeven. Op den agtſten was de nagt niet geruster, het onbewust zijn den volgenden morgen even zo ſterk, en 'er verſcheenen herhaalde ſtuiptrekkingen. Daar de ſtoelgangen nog ſteeds hard en weinig voldoende gebleeven waren, en de voornaamſte prikkeling in den onderbuik te vermoeden was, liet ik hem een ſterk aftrekſel van anderhalf Drachma Senebladen, 2 Lood *Manna* en een half Lood *Cremor tart.* inneemen, waarop drie rijklijke ontlastingen volgden en hij geruster werd. De pokjes waren bleek, dezelve begonnen echter toch uit te zetten. Ik liet hem een Spaansch vliegen-pleister in den nek leggen, het vorige afkookſel van de *Kina* voordzetten, en alle drie uuren één poeder van twee Grein *Kampher*, even zo veel *Zinkbloemen* en één Grein *Calomel* neemen. Met het krieken van den negenden dag werd hij bedaard, kwam weder bij zijne kennis, en ſliep eenige uuren gerust; de pols was een weinig ſneller, doch zacht; hij klaagde niet dan over de keel, ook was hij ſchor en ſpuuwde veel; de pis was troebel, doch niet doorzakkende, de dorst ſterker, de huid vogtiger, de pokjes rooder, met kleine puntige blaasjes; het blaârtrekkend pleister had ſterk getrokken. Ik zettede de gisteren aangewende middelen voord, en deed dikwerf Mooerbeziën-ſap met *Borax* gebruiken. Op den tienden dag

dag was de toestand des lijders ook zo draaglijk, behalven dat hij zeer schor was, en het aangezicht niet wilde opzwellen. De pis kreeg een melkägtig zetsel, de stoelgangen waren menigvuldig en met een vezelagtig slijm, en met vergaande wormen verzeld. Ook vertoonde zich voor de eerste reis een weinig eetlust. De geneeswijze bleef dezelfde, en op den elfden en twaalfden dag, waren de pokjes gevuld en gekleurd, en niettegenstaande hunne groote menigte toch niet saamengevloeid. Nu begonnen dezelven in het aangezicht te slinken, en daarop volgde eene zeer hevige pijn in den linker arm, die volmaaktlijk stijf werd. Warme melk-pappen namen dit toeval weg, dat alleen een gevolg van eene versterkte kragt der wei-vaten was; want kort daar na zwollen de handen op, en derzelver pokjes zetteden zich tot berstens toe uit. Ik voegde nu nog *Sene-bladen* bij den drank van de *Kina*, en liet de *Kampher*-poeders weg. De opdrooging geschiedde zonder eenige koorts. Nademaal hij eenen zeer goeden eetlust kreeg, en zich niet wist te maatigen, volgde daar nog een gezwel aan de voeten en een witte uitslag op, het welk echter door voordgezette ontlastingen, vrijvingen, berookingen, door een afkooksel van *Sasfafras* en *Kina* verdween.

In dit geval deed klaarblijklijk de zuivering der eerste wegen het meeste, zij verligtte de ontwikkeling der pok-stoffe, en verhoedde de etterings- en opdroogings-koorts.

. 8.

Een meisje van agt jaaren, van een zwak gestel, kreeg, na eene koorts van drie dagen, en bijna aanhoudend ijlen, eene talrijke uitbotting van pokjes, welken van den beginne af met een schriklijk branden verzeld gingen. Zij zetteden niet uit, en de koorts hield niet op. Dezniettegenstaande wagtte men tot op den agtsten dag na de uitbotting, eer men mij haalde, en nu ontmoette ik het volgend droevig tooneel: het geheele aangezicht was met eene afwisselend graauwe, bruine en zwarte huid, die reeds geheel opgedroogd was, bedekt, deszelfs zwelling geslonken, aan handen en voeten groote saamengevloeide pokken, met diep ingevallene violet-kleurige putten aan de voeten, tusschen beiden in groote geelgroenägtige waterblaazen verheven. Zij had den geheelen nagt door verbaazend geschreeuwd en geraasd; de pols was snel en klein, de stem schor, de adem reutelend, het slikken bezwaarlijk; daar bij een aanhoudende, niet te stuitene, slijmige, rotägtig-stinkende buikloop; alle leden beevend en saamengetrokken. Ik schreef een sterk afkooksel van de *Kina* met *Tamarinde* voer, *Zee-ajuin*, *Braak-wijn*. warme pappen om de handen en voeten, en een klijsteer met *Kampher*. Den volgenden nagt schreeuwde zij minder, doch anders vond ik al het overige zo als gisteren, de begeerte om te drinken veel heviger, en het slikken moeiëlijker, de schorheid zo sterk, dat men volstrekdlijk geen geluid hoorde, wanneer zij schreeuwen of spreeken wilde, niet de minste kwijling

ling, veel benaauwdheid en steunen, de pokjes aan handen en voeten ledig, en zonder gevoel, derzelver vlakjes nog donkerder. Thans liet ik alle drie uuren drie Grein *Zinkbloemen* met twee droppels *Laudanum liquid* inneemen, den *Kina*-drank van gisteren, en het klijsteer met *Kampher* voordzetten, ook Spaansche vliegen op den arm en voet leggen. Zij werd toen bedaard; de stem en ademhaaling werd den volgenden morgen ruimer, 'er kwam een ontlasting van dikke drekstoffen, de pokjes aan den hals, aan handen en voeten zetteden aanmerklijk uit, 'er kwamen zelfs nog verscheidene nieuwe kleine pokjes voor den dag, die terstond tot verzweering overgingen. Daar kwam ook meer sluimering, zij gevoelde echter het branden der pokjes weder; de ontlasting van slijm werd ruimer, ook vertoonde zich eenige kwijling. Ik liet zo als gisteren met de middelen voordvaaren, doch 2 Lood *Manna* tusschen beiden neemen, om dat men de ontlastingen in den beginne geheel had verzuimd, en een aandrang naar het hoofd zich somwijlen openbaarde. Op den elfden dag waren de pokjes aan den hals en de handen reeds een weinig geslonken, doch de voeten ongemeen opgezwollen en rood, ook de pokjes daar aan volkomenlijk gevuld, en indien ook bij sommigen de blaauwagtige putjes nog niet opreezen, verhief zich echter de geheele omtrek der pokjes als in eene gevulde etterblaas; ter zelver tijd waren op de voetzoolen verscheidene groote waterblaazen ontstaan, welken geöpend zijnde, een wit-geel water ontlosteden. De pols, de kramptrekkingen, de benaauwd-

 heid

heid waren ongemeen bedaard, ook kwam 'er een weinig eetlust. Doch hoe zeer dit alles eene uitwerking der konst was, zulks bleek deezen avond duidelijk, op welken zij, na binnen twaalf uuren niets ingenomen te hebben, onverhoeds van eene hevige koorts met benaauwd- en onrustigheid werd overvallen, welke echter na eenige giften van het bovengemelde *Opiaat*-poeder met de *Kina* wel ras verdween. De toestand verbeterde nu elken dag onder gestadige ontlastingen en *Kina*-dranken; alleen de schorheid en de hoest wilden nog niet ophouden, tot dat eindelijk eene oplossing van de *Gom Ammoniak* in *Venkel-water* met *Extract* van de *Kina*, *Zee-ajuin* en kleine giften *Braak-wijnsteen* ook deezen volkomenlijk wegnamen. Eenige pokjes op de voeten etterden nog eenen langen tijd, en het duurde nog wel vier weeken, eer dat zij alleen kon gaan.

9.

Een jongeling van tien jaaren, die in vroegere jaaren aanmerklijke aanvallen der Engelsche ziekte had doorgestaan, en die nog vóór twee jaaren door een groot etter-gezwel op den rug, dat meer dan 9 weeken open was, veel had geleden, genoot het laatste jaar eene zeer goede gezondheid, nam aan kragten en wasdom toe, bleef echter aan zekere krampagtige toevallen onderhevig, die waarschijnlijker wijze door de wormen moesten ontstaan, schoon 'er nogr geene werden ontlast. Hij begon naamlijk somwijlen in den nagt hevig te schreeuwen, werd krampagtig

tig ſaamengetrokken, begon te ijlen, rondöm zich te ſlaan, kende niemand, ſchoon hij de oogen open had, en wist daarna zich niets te herinneren. Deeze kreeg nu de pokjes in eene zeer groote menigte, doch zonder eenige merklijke toevallen. Hij werd door Braak- en Laxeer-middelen genoegzaam gezuiverd, en alles ging wel, behalven dat de pokjes niet behoorlijk gevuld waren. Op den elfden dag der ziekte, daar reeds de meesten opdroogden, en de zwelling des aangezichts ſlonk, begon hij te ijlen, en de pols duidde aan, dat hij eene aanmerklijke koorts had. Ik gaf hem een afkookſel van *Kina*, *Tamarinde*, *Senebladen*, klijſteeren met *Kampher*, en liet mostert-pleisters aan de kuiten leggen. Hij ijlde op den twaalfden nog, en ſchreeuwde tusſchen beiden heviglijk, hij had rijklijk ontlastingen, en klaagde in zijne verſtandige oogenblikken over den buik en den regter arm, ook minderde de koorts. Op den dertienden dag vermeerderde de pijn, hij ſchreeuwde verbaazend onder het ijlen, en kreeg eenige onbewuste ontlastingen. Ik gaf eene Emulſie van *Amandel-olie* met een Extract van *Bilzenkruid*, deels tot bedaaring der kramp-trekkingen, deels als een beproefd worm-middel, des avonds een klijſteer met *Heulſap*, en legde een Spaanſche-vliegen-pleister op den regter arm. Doch het geſchreeuw hield niet op, het kwam onophoudenlijk en op eene onverdraaglijk doordringende wijze wederom, en bij elke ſchreeuw trok hij den regter arm en den linker voet in de hoogte, welken anders onbeweeglijk lagen, en hij vertrok de ſpieren van zijn aangezicht. Buitendien

lag hij geduurig in eene mijmering, hij ſprak weinig, en met veel moeite. Ik liet de middelen van gisteren met de *Kina* vermengd, voordgebruiken, omſlagen van *Alſem*, *Kamillen*, *Wormkruid* enz. op den buik, en nogmaals mostert-pleisters op den arm en voet leggen. Doch vruchteloos; deeze droevige vertooning duurde tot op den vijftienden dag onder het verbaazende geſchreeuw voord, en van heden af verloor hij de ſpraak ten vollen. Somwijlen ſloeg hij de oogen open, wilde ſpreken en antwoorden, doch hij kon niet. Het ſlikken ging ondertusſchen goed, de onderbuik was noch hard noch gezwollen, ook liet hij het betasten zonder pijn: de pokjes waren nu geheel opgedroogd, de pols vol en een weinig geſwinder, de adem ruim, de onwillige ſtoelgang duurde voord, heden kwam 'er een ſterk ſtinkend zweet ten voorſchijn, de regter arm lag nu geheel onbeweeglijk, en was van de hand af tot den elleboog zuchtig opgezwollen, nogthans ontdekte men nergens eenige roodheid of ſpoor van eene verzameling van etter. Hij werd nu in een warm bad gebragt, en een nieuw Spaanſche-vliegen-pleister op de regter ſchouder gelegd, de Emulſie met olie, de *Kina* en de uit *Opium* bereide middelen werden voordgezet. In het bad ontſtonden 'er groote geele blaaren aan de voeten, en hij bleef eenige uuren daarna bedaard, doch met het beginnen van den nagt begon het geſchreeuw op nieuw en veel heviger dan ooit. Op den zestienden dag bevond hij zich in dezelfde droevige omſtandigheden. Ik deed hem behalven de bovengemelde middelen nog alle 2 uuren

1 Grein

1 Grein *Calomel* met even zo veel *Muscus* inneemen, en klijsteeren met azijn zetten, en nog eenmaal baden, hierop volgden nu draadige slijmige stoelgangen, waar door niet dan verrotte wormen werden ontlast; hij lag in eene gestadige zinneloosheid, waar uit hij slechts eenige oogenblikken met het verschriklijkst geschreeuw, steeds met trekkingen van het aangezicht en van den linker voet gepaard, wakker werd. Deezen avond scheenen zijne oogen een weinig meer bewustheid te kennen te geeven. Doch geduurende den nagt was het schreeuwen en woelen des te erger. Wegens de wormen en kramptrekkingen, welker eigenlijke zitplaats mij zekerlijk nog onbekend was, liet ik nu alle twee uuren 2 eet-lepels vol *Lijn-olie* gebruiken, het baden en klijsteeren voordzetten, en jegens den avond veertig droppels *Laudanum liquidum* in twee giften geeven. Hierop kwam hij eenigzins tot zich zelven, en sprak voor de eerste reis eenige woorden al stamelende, waar mede hij over den onderbuik klaagde. Desniettegenstaande kreeg hij den volgenden nagt den gewoonen aanval van te schreeuwen, welke ook over dag aanhield, hij gaf geenerlei teken van gevoel, zelfs bij het verbinden der Spaansche vliegen, die goed etterden. Nogthans nuttigde hij heden eene groote menigte kersen, en spuuwde zorgvuldiglijk de pitten uit. Hij nam thans alle 2 uuren twee Grein *Kampher* met even zo veel *ol. Animal Dippel.*; en toen ook dit geene verandering te wege bragt, besloot ik des avonds, nog de schudding van het braaken, als een voornaam middel ter oplossing van den

wormkramp, te beproeven. Ik gaf hem een ſcrupel *Ipecacuanha*, zonder werking, daarop twee ſcrupel met twee Grein *Braakwijnſteen*, doch zulks werkte even zomin, eindlijk vier Grein *witte Vitriool*, en toch geen braaken, maar wel twee ſtoelgangen. Het geſchreeuw bleef gelijk te vooren, eenige reizen gaf hij echter door eenige woorden te kennen, dat hij in het water was gevallen en verdrinken zoude. Op den negentienden dag duurden alle deeze droevige toevallen nog voord, de pols werd tevens ſneller en kleiner, de Spaanſche vliegen droegen vooral zeer ſterk, en de zucht van den regter arm rees hooger op. Hij nam nu alle 2 uuren twee Grein *Zinkbloemen met Kampher* in, en eenige klijſteeren met *Bilzenkruid* en *Valeriaan*-wortel. Na dat hij twee Drachme *Zinkbloemen* en een half Drachme *Kampher* ingenomen had, werd hij eindelijk op den twintigſten dag bedaarder, doch zonder te ſlaapen, hij ſprak ook 's middags eenige woorden. Na den middag ontdekte men op den regter ſchouder, even boven het ravenbeks wijze uitſteekſel, een roode verhevene vlek, die ook kort daarna door drukking van een lancet en boven éene kan (twee Pond) verſchriklijk ſtinkend bruingeelägtig vogt uitſtortte. Eene gelijke roode verhevenheid vertoonde zich op dezelfde plaats van den linker ſchouder; men opende dezelve, en daar liep niet minder etter-ſtoffe uit. Doch helaas! na eene volkomene ontlasting uit beide openingen lagen de van het been-vlies ontblootte en op verſcheidene plaatſen aangegreepen beenderen van het ſchouderblad, benevens het ſleutelbeen geheel bloot; het

licht

licht drong juist in de flijmbeurs van den okfel, en van daar in eene groote holte onder het fchouder-blad. Des avonds was de pols bedaarder, en hij fliep. Op den één en twintigften dag kwamen 'er ftuiptrekkingen, gelijk die van de vallende ziekte, ten voorfchijn, en hij lag zonder eenige kennis, het fchreeuwen hield op, de pols bedaarde fteeds meer en meer, en aldus bleef hij in eene doodelijke toeftand liggen tot op den twee en twintigften, zijnen geboorte-dag, op welken hij onder ftuiptrekkingen den geest gaf.

Bij de opening van het lijk ontdekte men, dat een groot gedeelte van den ledigen darm ontftoken was, en even boven deeze plaats, daar de ledige darm zich met den twaalf-vinger-darm vereenigt, vijf ronde wormen, waarvan twee nog onbefchadigd, drie echter boven de helft reeds verrot, en in een flijmigen draad opgelost waren — juist zo als men bij worm-ziekten de draadige ontlastingen ziet; — de overige ingewanden waren gezond, en nergens eenig fpoor van inwendige pokjes te zien. Het hoofd van het opperarm-been was aan weêrskanten volkomen van het fchouderblad afgefcheiden: de etterftof had zich onder het geheele fchouder-blad verzameld, liep tusfchen de ribben door, en de fpieren van het fchouder-blad waren gedeeltelijk door den etter verteerd.

De oorzaak van alle deeze jammervolle verfchijnzelen en van derzelver droevig einde, was zonder twijffel in de wormen te zoeken: deezen verwekten de fpraakloosheid, het fchreeuwen, de ftuiptrekkingen,

gen, de ijlhoofdigheid, zij verhinderden tevens de uitbotting der kinderpokjes en de daaruit voortspruitende vreeslijke verplaatsingen; zij verwekten eindelijk door derzelver plaatselijke prikkeling ontsteeking en het koud-vuur in het gedarmte, de naaste oorzaak des doods. De redenen, waarom zij juist hier zulke kwaade en hardnekkige toevallen verörzaakten, en voor geen één middel wilden wijken, zulks kan deels van derzelver menigte — want 'er waren zekerlijk bereids veelen verrot — deels uit derzelver zitplaats voortgesproten zijn; want de prikkeling der wormen is zekerlijk in den twaalfvingerdarm en allen den bovenbuiks-vlecht zo nabij liggenden darmen van eenen merklijk grooteren invloed op de geheele werking des ligchaams, als in verder afgelegeren. Droevig was het voor het overige, dat de diepe zitplaats van deeze met veele dikken omringde etterstof, gepaard met de zin- en spraakeloosheid des lijders, deszelfs ontdekking niet eerder toeliet, dan na dat hij reeds de verschriklijkste verwoestingen had aangeregt.

16.

Een meisje van vier jaren kreeg de pokjes in eene buitengewoone menigte. Vermids zij echter geene kwaade toevallen daarbij had, werd ik eerst op den zevenden dag der ziekte, of op den vijftien na de uitbotting geraadpleegd. Ik vond haar met saamengevloeide pokjes, inzonderheid in het aangezicht en aan de handen, bedekt. Zij hadden allen viölette of bruine putjes, den omtrek was niet rood, en de huid flets, droog en dof. De pols was gespannen,

de

de adem snel en met een' droogen hoest gepaard, de tong met een vasten witten huid overtrokken, de stoelgang eerder te dik dan te dun, de pis olieägtig. Ik verördende, om alle twee uuren 2 Grein *Zink-bloemen* met een afkookzel van de *Kina* met *Manna* in te neemen. Den volgenden dag waren 'er eenige stoelgangen op gevolgd, doch buiten dien niets veranderd, behalven een weinig meer opzwelling van het aangezicht, doch zonder eenig spoor van ettering. Zo was het ook op den zevenden dag, op welken de pokjes in het aangezicht deels als ledige blaasjes, deels als gedroogde schurst zich vertoonden, de pols nog gespannen was, een menigvuldige waterägtige buikloop, beeven der leden en benaauwdheid ten voorschijn kwamen. Zij klaagde weinig over pijnen, zij was, geheel tegen haaren inborst, geduldig en bereidwillig om alle geneesmiddelen in te neemen. Nu werden haar, benevens de bovengemelde middelen, alle twee uuren twee droppels *Laudan. liquid.* toegediend, een sterk klijsteer van *Kina* met *Kampher* gezet, en warme pappen om de handen gelegd. Desniettegenstaande vond ik op den agtsten dag nog geene beterschap; 'er verscheen geen spoor van eenig etter in de pokjes, de putjes werden steeds zwarter, het opzwellen van het aangezicht en der handen nam niet toe, echter werden hier en daar de pokjes in hunnen omtrek rooder. Ik gelaste even zo als gisteren voordtegaan, doch de ouders, die alles vruchteloos achteden, lieten de middelen weg. Des avonds was de geringe opzwelling van het aangezicht geheel verdweenen, de uitwendige leden koud, de adem benaauwd

naauwd en reutelend, het ſlikken moeielijk, het hoofd bedwelmd, zij liet den ſtoelgang onweetens loopen. Ik liet terſtond een ſterk klijſteer van *Kina* met vier droppels *Naphtha Vitriol.* even zoveel *Kampher*-olie en *Laudanum* geeven, dikwerf een afkookſel van de *Kina* en van de *Arnika*-wortel drinken, en in de dijen en onder de okſelen één Scrupel Kwik-zalf invrijven. Zij bekwam daarop jegens den morgen een ſterk ſtinkend zweeten, het hoofd werd ruimer, de adem minder reutelend, echter nog benaauwd, de ſtem was ſchor, enkele pokjes aan handen en voeten waren een weinig meer opgevuld, ontſtokener en roodagtiger. Het aangezicht was wederom dikker, de handen een weinig opgezwollen, zij ſluimerde ſomwijlen doch zonder ſtuiptrekkingen en tandenknerſſen. Ik liet wederom de Kwik-zalf invrijven, 2 Lood *Kampher* in het bed ſtrooijen, en de overige middelen zo als gisteren voordzetten. Hierop werd zij des avonds leevendiger, verlangde zelfs iets te eeten, de ſchorheid was verdweenen, en de pokjes nog meer opgevuld. Op den tienden dag was alles even zo draaglijk. Daar waren veele pokjes tot het etteren overgegaan; ook ontſtonden 'er eenige weiagtige blaaren aan de voeten met roode randen, de opzwelling der handen en voeten nam toe, de adem werd ſteeds ruimer, de pols was, wel is waar, geſpannen, doch harder, het zweeten duurde voord; ook volgden daar eenige dunne ſtoelgangen op. Ik zettede de behandeling van gisteren voord, en daar ik zag, dat de ettering toch niet kon algemeen worden, liet ik, ter verhoeding van alle verplaatſingen, nog twee blaar-

trek-

trekkende pleisters, het éene op den arm, het andere op eene der kuiten leggen. De elfde dag was even zo voorſpoedig; doch door eenen mistasting veränderde het geheele toneel. Ik had wegens de rot- en ettering der vogten onder elke fles drank tien droppels van het *Vitriool-elixer* van Haller te doen, aangeraaden. Doch men verſtond zulks van elk kopje van dien drank, en op die wijze werden aan het kind binnen de twaalf uuren wel honderd droppels toegediend. Daarop volgde omtrend den avond eene ſterke koude, flaauwten, eene geheele kragtloosheid, eene onwillige ontlasting van de pis en den ſtoelgang, de pokjes hadden alle roodheid verloren. Eenige giften *Kina* met één lepel wijns, een klijſteer van de *Valeriaan*-wortel met *Pepermunt* herſtelden ondertusſchen welras de warmte en de leevensgeesten weder, en dit toeval was verder van geene kwaade gevolgen. De opdrooging werd nu welhaast algemeen, en het ligchaam werd met eene zwarte dikke korst bedekt, welke eenen afſchuwelijken harings-reuk uitdampte, en waaronder nog op veele plaatſen ophoopingen van etter waren. In dit geval werd nu van eene frisſche koude lucht, van zuuren, van de *Kina* en ontlastmiddelen gebruik gemaakt, waarbij de koorts op den zestienden dag na de uitbotting verdween, en de eetlust en de ſlaap volkomen ten voorſchijn kwamen. De kwaadſte plaatſen etterden nog agt dagen, ook ontſtonden 'er opzwellingen in de klieren van den hals, die echter door het gebruik van den *Aethiops-mineral.* en van herhaalde ontlastingen werden weggenomen.

II.

Een kind van één jaar, met eenen dikken harden buik en alle tekenen van verstoppingen in de klieren, bevond zich op den zevenden dag na de uitbotting in dezelfde droevige omstandigheden als het voorgaande. De pokjes begonnen, zonder in het minst geëtterd te hebben, optedroogen; de koude van de uitwendige leden, schorheid, dorst, stuiptrekkingen, enz. kondigden de droevigste uitkomst aan. Ik besloot in dit geval het vermogen van den *Mercurius* te beproeven, en liet in beide dijen eene erte groot Kwik-zalf invrijven, daarbij *Kina* en *Vlinkbloemen* gebruiken en een mostert-pleister opleggen. Op den volgenden dag waren de pokjes merklijk gevuld, de geheele huid had meer roodheid, was leevendiger en gevoeliger, het kind lag onrustiger, had echter minder stuiptrekkingen. Ik deed de invrijvingen voortzetten, en daar zij nog geene ontlasting had gehad, voegde ik bij het afkooksel van *Kina* een weinig *Manna* en *Tamarinde*. Doch naauwlijks had het kind daar tweemaal van ingenomen, of daar volgden menigvuldige stinkende ontlastingen op, en tevens eene verschrikkelijke verërgering van den geheelen toestand. De koude der uitwendige leden kwam wederom, de stuiptrekkingen, krampagtige saamentrekkingen, het verdraaien der oogen, een ongemeen korte adem vereischten de spoedigste stremming van dien uitteerenden buikloop. Gelukkiger wijze werd zulks door eenige giften *Laudanum* bewerkt; de warmte en de leevensgeesten keerden weder, en op den.

den volgenden dag was de ettering in den besten ſtaat, duurde nog eenige dagen met ſteeds toeneemende ruimte der borst en bedaaring der zenuwen voord, en zij kon toen de *Manna* en *Tamarinde*, met zachte Opiaaten gepaard, zeer wel verdraagen, welken, geen zulken uitteerenden buikloop, echter dagelijks eenige dikke verligtende ſtoelgangen te wege bragten. Zij werd volkomen herſteld.

De werking van het Kwik, tot bevoordering der ettering was hier middag-klaar. Doch tevens ziet men ook hoe gevaarlijk de minſte prikkeling der ontlastmiddelen in het tijdſtip der ettering gedaurende onze Epidemie kon worden, en hoe belangrijk het altijd was de prikkelenden kragt van den *Mercurius* met het bedaarend vermogen van het *Heulſap* te veréénigen.

TWEE-

TWEEDE AFDEELING.

OVER DE WEZENLIJKE VOORDEELEN DER INËNTING, ECHTE EN VALSCHE POKJES, OVER DE UITROEIJING DER KINDERPOKJES, EN ANDERE DAARTOE BETREKKING HEBBENDE ZAAKEN.

EERSTE HOOFDSTUK.

Eenige nog niet wederlegde tegenwerpingen tegen de Inënting. — Het leerstelzel van Hofmann.

Na hetgeene dat Tissot, en na hem veele anderen zo schoon en ophelderend, ter aanprijzing van deeze weldaadige en godlijke uitvinding hebben voorgedraagen, na eene thans meer dan vijftigjaarige ondervinding en na tallooze heilzaame voorbeelden, die derzelver lof rondom ons op de overtuigendste wijze verkondigen, en de belagchelijke tegenwerpingen van eene daarop volgende ongesteldheid, van een korter leeven, enz. op het ijverigste hebben wederlegd, zou het wel zeer overtollig zijn, over het algemeen nog iets tot derzelver aanprijzing te willen bijdraagen. Die slechts oogen heeft om te zien en ooren om te hooren, kan zich thans van derzelver waardij op de gemaklijkste en zienelijkste wijze overtuigen, en wij zijn thans zo verre gekomen, dat niet meer het over-

overlijden van een kind aan de ingeënte pokjes, maar dat deszelfs verlies aan de natuurlijken voor elk, die gevoel en geweeten heeft, een eeuwigknaagend verwijt moet blijven; want het eerste was het onwaarschijnlijkst geval, het gevolg van onze verstandigste best mogelijkste der behoudenis aangewende poogingen; doch dit is een gevolg van onze achteloosheid, van het verzuimen van een reddings-middel, dat de gezonde reden en de ondervinding ons thans als het eenigste en beste als met den vinger hadden aangeweezen. In het eerste geval blijft ons nog steeds die vermogende vertroosting over: Een kind, dat de ingeënte pokjes niet doorstaat, zou zekerlijk de natuurlijke nog veel minder hebben doorgestaan; doch in dit geval, hoeveel grooter, en bijgevolg hoeveel knaagender is daar niet de waarschijnlijkheid, dat dit kind, zo het ware ingeënt geweest, niet zoude gestorven zijn? De evenredigheid, die in dit opzicht plaats grijpt, is zo als de sterflijkheid der ingeënten omtrend die der natuurlijke pokjes, daar van de eersten, over het algemeen genomen, de vijfhonderste, en van de laatsten de tiende sterft — derhalven gelijk 50 tot 1 (*).

Doch

(*) Om slechts eenige daadzaaken, tot een nader bewijs, aantehaalen, heeft de beroemde G. R. Hofmann van tijd tot tijd boven de 2000 ingeënt, zonder een enkel te verliezen; ik zelf heb bijna 300 ingeënt, en tot hiertoe nog geen verlooren, schoon ik in het geheel niet te streng omtrend de keuze ben, en in het inëntings-gasthuis te *Londen*, daar men alles zonder onderscheid inënt, en in het geheel niet voorbe-

Doch hoe komt het, dat de inënting desniettegenstaande geene grootere vorderingen maakt, dat zelfs verstandige en opgeklaarde lieden, ja zelfs Geneesheeren, nog in twijfel staan, of zij zich wel overluid en openlijk daarvóór willen verklaaren? Zekerlijk hoofdzaaklijk om de volgende redenen:

Vooräl, door den schijn eener opzettelijke mededeeling beguicheld, verbeeldt men zich hier en daar nog, dat de inënting aan de natuur eene ziekte opdringe, die dezelve toch thans niet begeerde, dat het eene met geweld veroorzaakte ziekte zij, die derhalven juist deswegen of onvolkomen of gevaarlijk kon uitvallen. Hierop behoef ik echter slechts één enkel antwoord te geeven. De inënting steekt immers dikwerf genoeg in het geheel niet aan, schoon zij nog zo dikwijls werd herhaald, waaromtrend geene andere redenen plaats vinden, dan dat het voorwerp de daartoe vereischte vatbaarheid nog niet bezit, en bijgevolg bewijst zulks klaarblijklijk, dat de natuur zich niet laat dwingen, zo 'er de geneigdheid nog ontbreekt. Zulk eene inënting werkt niet meer uit dan een vlooi-beet, na drie dagen is 'er niets meer van de wonde te zien; de pok-stof is voor iemand, die met deeze eigenäartige vatbaarheid nog niet begaafd

bereidt, werden in het laatste jaar 1500 menschen ingeënt, waarvan slechts drie stierven, daar integendeel in het daar naast staande gebouw, waarin de lijders, die de natuurlijke pokjes hebben, liggen, 400 geweest zijn, en van deezen Honderd waren overleden. Z. Hufeland *Journal der prakt. Heilkunde*, 4. *Band*. 4. *St.*

geënt is, nog in het geheel niet besmettelijk, dezelve bestaat voor hem niet.

Voor het overige kan men zich nog op geene voldoende wijze van derzelver noodzaaklijkheid overtuigen, daar zo veele Geneesheeren van gevoelen zijn, dat niet in de inënting zelve, maar in de toevallige omstandigheden, van de verkiezing des voorwerps, des ouderdoms, van het jaargetijde, der voorbereidings-middelen, de redenen van derzelver bijzondere goedaartigheid te vinden zijn. Het natuurlijk gevolg daarvan is, dat de waarde der inënting daalt, om dat het volgens derzelver meening volstrekt̄lijk hetzelfde moest zijn, of men de pokjes door eene natuurlijke, dan of men ze door eene door de konst bewerkte besmetting kreeg, verönderstcld, dat men bij den eersten dezelfde voorzichtige maatregelen omtrend de verkiezing, behandeling, enz. in acht nam, als bij de inënting. Wij zouden wederom in die tijden terug keeren, waarin men alles vermeende gedaan te hebben, indien men de pokjes slechts kon koopen, dat is, door de verkeering of door het slaapen bij lijderen, die de pokjes hebben, deed mededeelen, en bovendien zou immers een verstandig mensch met recht aan de natuurlijke besmetting de voorkeuze boven de konstige geeven.

Voords is zelfs in de onnatuurlijke gemaklijkheid, in de geheel veranderde gedaante, welke de ingeënte pokjes onder de toenmaalige behandeling aannamen, in de dikwerf voorkomende verplaatsingen der pokstof en andere ongesteldheden, die de gevolgen deezer behandeling waren, eene der voornaamste rede-

 nen

nen gelegen, waarom zeer veele verstandige lieden zich niet van de volmaakte gelijkheid deezer en der natuurlijke pokjes, en van de echtheid der eersten konden overtuigen, waarom men dat geene op rekening der inënting stelde, dat toch slechts een gevolg der behandeling was, en waarom het gevoelen taamelijk algemeen werd, dat de inënting valsche pokjes voordbrenge, welken deels het ligchaam niet genoegzaam van de pok-stof zuiverden, en dus ongesteldheden agterliet, deels de vatbaarheid voor de pokjes niet ten vollen wegnam, en aldus voor de wederkeering niet beveiligde.

Ook vermeende ik te bemerken, dat zelfs in de achteloosheid, waarmede veele Geneesheeren goeden kwaadäartige, versche en verrotte stof zonder eenig onderscheid tot het inënten gebruikten, de voornaamste oorzaak des ontbreekenden vertrouwens van het algemeen, en der soms ongunstige gevolgen te vinden ware.

Ik dacht deswegen, dat deeze onderstellingen eene veel naauwkeurige overweeging en regeling vereischten, en ik heb in mijne *Waarneemingen over de Kinderpokjes* aangetoond, dat deeze verwijten niet de inënting zelve, maar de overdreevene te veel koude verwekkende en de pokjes terughoudende Methode raakten, dat men door eene behoorlijke inrigting van dezelve door de inënting even zo lang duurende, goed etterende, door de gewoone tijdperken door vloeiende, en van de natuurlijken niet anders dan omtrend derzelver geringe hoeveelheid, omtrend het gevaar en de gevolgen onderscheidene pokjes kon verkrij-

krijgen; en ik heb met vermaak gezien, dat niet alleen het grootste gedeelte van het geneeskundig publiek, en daaronder zeer aanzienlijke Mannen, met mij daaromtrend overeenstemden, maar dat 'er ook veele niet geneeskundige tegenstreevers der inënting daardoor werden bekeerd, en geen oogenblik meer aarzelden, zulke, schoon door de inënting verwekte pokjes voor echt en volkomenlijk voldoende te houden.

Ik ontmoette echter nog omtrend de eigenlijke oorzaaken van de wezenlijke goedäartigheid der ingeënte pokjes, omtrend de verscheidenheid der echte en valsche pokjes, de keuze der pok-stoffe, en andere artikelen, nog zo veel besluiteloosheid en twijffelingen, dat mij deeze stoffen een nog nader onderzoek waardig scheenen, en thans besteede ik des te liever eenige bladzijden daartoe, vermids derzelver beslissching niet alleenlijk op de behandeling der pokjes, maar ook op de overtuiging van het algemeen omtrend de waardij en noodzaaklijkheid der inënting, den gunstigsten invloed hebben zal. Daartoe ben ik des te meer verpligt, nademaal mijne gevoelens grootendeels strijdig zijn met een stelzel, dat veel opziens baarde, en van eenen man afstamt, wiens grooten praktischen verdiensten en wijsgeerige schranderheid zelfs die geenen, welken met zijne gevoelens niet overeenstemden, recht moesten doen wedervaaren.

Het is eigenlijk het stelzel van Hofmann in het behandelen der Kinderziekte, dat ik hier bedoel, en wiens hoofdzaaklijke inhoud bekend genoeg is, om mij van de moeite, hetzelve hier ter plaatse te herhaalen, te ontslaan. Het zij genoeg, dat onder des-

zelfs wezenlijke stellingen die beweering mede behooren, dat de pokklieren ook zonder eenige ont[illegible] ontstaan, en de wederkeering deezer ziekte onmogelijk maken kunnen; dat bijgevolg, hoe minder pokjes dat er ontstaan, hoe minder en hoe spoediger dat zij zweren, des te beter en volkomener ware de Kinderziekte te noemen: voorts, dat de [illegible] van kooking en verbinding der pok-stof [illegible] zij, en alles op het mindere of meerdere bederf van het vogt der pokken-klieren aankome; dat eindlijk de aandoeking door aantasting, inënting of uitwaassemìng volkomenlijk eenerlei, en dus de goedaartigheid der ingeënte pokjes niet wezenlijk aan dezelven eigen zij, maar van uiterlijke omstandigheden afhing. Vermits nu deeze stellingen in het stelzel van Hofmann volkomenlijk ten gronde geleegd worden, en tegen éénen van deszelfs aanhangeren een voor een bezwaarlijk zouden te wederleggen zijn, zie ik mij genoodzaakt, eer dat ik verder ga, de redenen op te geeven, waarom ik dit stelzel over het geheel niet aanneemen, en hetzelve dus niet als den bevoegden rechter omtrend deeze pointen erkennen kan.

1. Volgens de Theorie van den Heer Hofmann is, gelijk men weet, onze geheele oppervlakte van het hoofd tot de voeten met ontelbare pokken-klieren bedekt, welker digt naast elkanderen liggen, onder de werktuigen der uitwaassëming behooren, en het zogenaamd pokkenklieren-vogt afgescheiden (*). Deeze klieren worden nu alleen in deeze ziekte

(*) J. Hofmann Afhandling van de Pokken B. I. §. 121.135.— C[illegible] noemt dezelven Vet- en Slijmklieren.

ziekte door de pok-ſtof aangedaan, en de uitwerking daarvan is, dat zij allen benevens derzelver ontlastbuiſen ontäarten; waarvan het gevolg is, dat in dezelven nimmer wederom eenige pok-ſtof voordgebragt en dus iemand de pokjes niet tweemaal bekomen kan.

Nu vraag ik elken onzijdigen opmerker: zijn deeze klieren tot zuivering van ons bloed beſtemde, en dus noodzaaklijke werktuigen — en zulks behoorden ze toch te zijn, daar zij onze geheele oppervlakte beſlaan, en Hofmann zegt het zelf (*), en is die vogtigheid, welke dezelven gedurig dijk uit de maſſa der vogten afſcheiden, een nadeelig vogt, — en ook dit behoorde zo te zijn, uit den aart, en vermids ze volgens Hofmann zelf zulk eene groote neiging tot verrotting heeft: — waar komt nu, na eene geheele ontaarting der klieren, deeze afgezonderde ſtof van het bloed heenen? Verſchriklijk moeten zekerlijk de gevolgen van zulk eene onverhoedſche ſtilſtand van afzondering zijn. — Men bedenke nog éénmaal, deeze klieren liggen in onze geheele huid digt aan elkanderen, zij maaken dus zekerlijk het grootſte gedeelte van de uitwaasſemende klieren uit; bij gevolg gaat met de allervoorſpoedigst doorgeſtaane ziekte der kinderpokjes het grootſte gedeelte onzer uitwaasſeming — en wel volgens de Theorie van de afzondering der pokſtof door de klieren, juist de afſcheiding der ſchadelijkſte deelen — verlooren. Nu vraag ik ieder éénen, die ſlechts met de regels van den gezonden ſtaat des

(*) B. I. § 377. 208. B. II. § 133.

[illegible], en van onze inwendige huishouding bekend is, zou men zich daar, zonder de grootste verstoring van onze natuurlijke gesteldheid, eenig denkbeeld van kunnen vormen? Zou de werking van zo veele Millioenen van zuiverende werktuigen, aan welken ons ligchaam 30—40, ja, misschien nog meerdere jaaren gewoon is — want menigen krijgen de pokjes veel laater — zo op eenmaal zonder de gevaarlijkste gevolgen kunnen afgebroken worden? Zou derwegen niet de voorspoedigste, ja zelfs zonder pokjes doorgestaane pok-ziekte — want de klieren ontsteeken ook zonder ontsteeking en ettering — het [illegible] van een ziekelijken in de uiterste wanorde gebragten gezondheids-toestand moeten zijn? Men weet welke doodlijke gevolgen de schielijke genezing van eene lang gewoone Fontenel of van verouderde zweeren kan voortbrengen; men weet, welke gevaarlijke verplaatsingen de slechts voor eenen korten tijd naar binnen gedreevene uitwasemings-stof kan veroorzaaken; en zulk eene totaale terugdrijving zoude zonder eenig nadeel kunnen geschieden? — Men zegge niet: „Daar wordt nu geen [illegible] meer voortgebragt, bij gevolg kan dezelve geen nadeel toebrengen." — Waarneemen komt aan uit de stof, welke tot hiertoe tot de einde [illegible] werd; en zou dit niet met de opgedroogde Fontenel en hetzelfde geval zijn? — Waarlijk, zulke [illegible], zulke omkeeringen der orde van zaaken kan onze natuur niet verdraagen. En hoe kan men zich toen verbeelden, dat de long en de [illegible], de eenigste werktuigen, die

be-

behalven het gedarmte daartoe overblijven, terſtond en zo gewilliglijk de werkzaamheden der huid zouden willen en kunnen overneemen? Zulk een zo edel en prikkelbaar werk-tuig, als de long, dat door de ſlechts voor een oogenblik daarheenen verplaatſte uitwaasſemings-ſtof bereids zo heviglijk geprikkeld en zo gevaarlijk aangedaan kan worden, zoude zo aanſtonds voor altoos de verrigtingen van ontelbaare huid-klieren op zich neemen, en een zytig voor de huid beſtemd vogt kunnen afſcheiden? Haar vatbaarheid zou zelfs daaromtrend niet voldoende zijn. — En de nieren? Behalven de zo even gemelde en hierop toepasſelijke tegenwerpingen, heb ik toch nog nimmer kunnen bemerken, dat 'er iemand na de pokjes dubbel en drie-voudig meer en veranderde pis ontlast hebbe, en even zo min heeft zich in de ontlastingen door de darmen eenige verandering vertoond.

Bijaldien echter deeze klieren *geene noodzaaklijke, geene door de natuur tot de gewoone zuivering des ligchaams beſtemde werktuigen*, zijn, maar ſlechts met dat oogmerk geſchapen, om éénmaal voor het aankomende gift der pokjes tot eene werkplaats te verſtrekken: tot welke onbeſchrijſlijke valſche gevolgtrekkingen en ongerijmdheden zoude ons zulks niet verleiden? Een oneindig getal van menſchen zoude dus deeze menigte van werktuigen 20—30 en meerdere jaaren vruchtloos en zonder derzelver beſtemming te bereiken, met zich rond draagen; veelen hun leeven lang! — Het geheele menſchelijke geſlacht der oude waereld tot 600 jaa-

ren na de geboorte van Christus — wanneer de pokjes het eerst verscheenen — droeg derhalven dezen onnutten onbestemden last der pokken-klieren geheel vruchteloos, de Samojeeden en Groenlanders tot in het midden dezer eeuw, en nog zijn 'er in de Zuid-zee eilanden, die tot nog toe geene gelegenheid gehad hebben haar pok-klieren te gebruiken. — Hoe kan men toch de wijsheid der natuur op zulk eene wijze in klein achting brengen, zo dat men van dezelve zou kunnen vermoeden, dat zij ons een geheel eigenaärtig toestel ter verwerking van een kwaad had verleend, dat toch niet noodzaaklijk is, dat zo veele jaaren in het geheel niet aanwezig was, en dat, zo wij slechts wilden, zeer wel wederom geheel en al zou kunnen uitgeroeid worden? Zoude ons deeze beweering niet wederom tot het oude, God dank! nu vergeetene bijgeloof moeten terugbrengen, dat het mede tot onze natuurlijke bestemming behoorde, de pokjes gehad te hebben?

Kortom, ik mag van beide gevoelens kiezen, het welke ik wil, ik kan 'er toch niet wijs uit worden, en — een derde heeft geene plaats.

2. Deeze pok-klieren, de voornaamste grondpijlaaren van het Hofmannsche stelzel, van welker daarzijn men zo vast overtuigd is, *heeft nog niemand gezien.* „ Hoe?" zal men mij tegenwerpen, „ niet alleen Hofmann, maar ook Cotunni hebben dezelven immers in hunne ontleedkundige lessen met het mes in de hand aangeweezen, en Hofmann heeft zelfs plaaten van Cotunni, als met zijne waarneemingen volkomenlijk overeenstemmend,

mond, laaten naargraveeren." Doch hier zien wij niet dan ontſtokene en zweerende pokken-puistjes, en deeze plaaten bewijzen dus ook verder niets, dan dat de werklijke pokjes altijd in eene huid-klier hunne zitplaats hebben. En zulks ontkent immers geen mensch, ook kan men zulks reeds uit de overeenkomst van andere ſcherpe ſtoffen, welken huid-uitſlag veroorzaaken opmaaken, die ook altijd in de klieren verplaatst, daarin verwerkt en afgeſcheiden worden. Doch zou nu daaruit volgen, dat dit eigenäartige reeds te vooren voor de kinderpokjes beſtemde klieren zijn, en als zulken bereids in eenen gezonden toeſtand aanwezig geweest waren? Volſtrektlijk niet. Zou zich dan daaruit het beſtaan van die tallooze klieren laaten bewijzen, die zonder ontſteeking en ettering, geheel onzichtbaar, bij de kinderpokjes ontaarten? Even zo min. Ja zelfs de voornaamſte verdeedigers derzelven ſtemmen omtrend derzelver hoedanigheid niet overëen; Cotunni noemt dezelven vet en ſlijmklieren, dus niet onderſcheiden van anderen klieren der huid, Hofmann daarentegen beweert, dat zij geheel en al daarvan verſcheelden (*). Ik herhaal het dus nogmaals: Deeze oorſpronglijke aangeboorene pokken-klieren — in den Hofmannſchen zin van het woord — heeft nog geen ſterveling gezien, en voor mij is het onbegrijplijk hoe dat men van derzelver aanwezen, als eene volgens de ondervinding uitgemaakte zaak, met zulk eene overtuigende zekerheid ſprecken, en een daarop ge-

(*) Z. B. I. § 96. 203.

gebouwd ſtelzel voor onwankelbaar houden kan. Ten dien einde zou de Hr. Hofmann ons deeze klieren in de huid van iemand, die de pokjes nog niet had gehad, moeten aantoonen, en tevens de bijzondere kenmerken kunnen opgeeven, waardoor dezelven zich van allen anderen klieren onderſcheiden; hij zou ons ten minſten toch eenig onderſcheid in de uitwerking der huid-klieren van eenen, die de pokjes nog niet, en van eenen, die ze reeds doorgeſtaan had, moeten kunnen aantoonen. Zo lang als dit alles echter niet geſchied, zal men mij verſchoonen, indien ik in die ontleedkundige ontdekking, wel is waar, eene waardeerbaare bevestiging der waarheid, dat de werklijke pok puisjes ſteeds in eene huid-klier voordgebragt worden, vinde, doch daarentegen het denkbeeld van vooräf aanwezig zijnde pokken-klieren nog ſteeds voor herſenſchimmen blijf houden.

3. Doch volgens het ſtelzel van den Heer Hofmann moeten niet alleen de pokjes, maar ook de Mazelen, de *Pian* — tot nog toe ſlechts in Amerika bekend — de water-pokjes enz. ieder zijne eigene, even zo wel als daar digt aan elkanderen liggende, over de geheele huid verſpreide klieren hebben, om dat zij aan dezelfde wetten gehoorzaamen, gelijk de pokjes, en niet tweemaal wederom komen. Welk eene tallooze menigte van niet dan tot ziekten beſtemde werktuigen zou zulks zijn! Ik kan naauwlijks begrijpen, hoe dat ze allen zouden plaats vinden. Ten minſten zou alsdan de geheele oppervlakte van den mensch niet dan een bouwland

voor

voor ziekte-ſtoffen zijn. En in welk eenen toeſtand zou zich een mensch moeten bevinden, die alle deeze ziekten gelukkiglijk had doorgeſtaan, en dus nu, deeze werktuigen ontaart zijnde, het gebruik en de werkzaamheid van bijna zijne geheele huid had verlooren. Gezond zou hij toch onmogelijk kunnen zijn. Voords, hoe is het toch mogelijk, dat 'er bij zulken talloozen digt aan elkanderen liggenden klieren niet eenmaal eene mazel-klier door de onmiddelbaar aan dezelve grenzende ontſtokene pok-klier mede aangeſtooken, en dus door rotting van het daarin opgeſlotene vogt te gelijk met de pok-ſtof ook mazelen-ſtof, of omgekeerd, voordgebragt werd? —— Inzonderheid is dit van de valſche pokken onbegrijplijk: want, ſchoon zij, volgens Hofmann, insgelijks hunne geheel eigene, van allen anderen onderſcheidene klieren hebben, moet toch hun vogt en hun maakzel verbaazend veel gelijkheid met dat der waare pokjes hebben, om dat de verſchijnzelen zo ſterk naar elkanderen gelijken; en daar zou het derhalven zeer gemaklijk mogelijk moeten zijn, dat deeze te gelijk met de waare pokjes, of omgekeerd, voordgebragt werden, dat wij toch niet vinden. —— Doch dat bovendien ſterk aan deeze Theorie doet twijffelen, Home entte immers de Mazelen met bloed in, niet met het klier-vogt, en wel met het best gevolg.

4. De tweede grond, waarop het ſtelzel van Hofmann gegrondvest is, is die beweering: dat de beſmetting door de enkele rotting van het kliervogt ontſtaan zoude, dat de rotting en ettering een nood-

noodzaaklijk gevolg van de warmte en inſluiting der dierlijke vogten moest zijn, en dat om die rede het pokgift in zulke klieren werd beſloten. — In het vervolg zal ik echter aantoonen, hoe veel dat 'er op het eerſte te zeggen valt, en dat de warmte en inſluiting tot de rotting en etering in een *levend ligchaam* bij lang niet voldoende zijn. Thans zij het mij ſlechts geoorloofd aantemerken, dat zelfs volgens de grondbeginzelen van Hofmann in het geheel geene volkomene opſluiting in de pokken-klieren mogelijk is, nademaal, indien ook de ontlast-buiſen geſloten waren, zulks toch de terug drijvende vaten onmogelijk kunnen zijn, wijl anders de opſlurping van de pokſtof, die Hofmann zelf toeſtaat, ook onmogelijk zoude zijn. Bij gevolg kunnen ook daardoor de bedorvene rottende deeltjes van het kliervogt, ontnomen worden, en alsdan is 'er, zo lang als zulks geſchied, een waar bederf in den Hofmannſchen zin, in het geheel niet mogelijk.

5. Indien het waar is, dat alle pokken-klieren geduurende de kinderpokjes ontaarten, en daardoor volkomenlijk onbekwaam worden, om immer wederom eenige vogtigheid opteneemen, hoe is het dan mogelijk, dat 'er desniettegenſtaande, na volkomen doorgeſtaane pokjes, toch nog eene plaatslijke beſmetting, ja, zelfs eene werklijke vermenging en voortbrenging eener nieuwe pok-ſtof geſchiede, gelijk zulks de voorbeelden van Quier en Watſon onwederſpreeklijk bewijzen, welken lieden, die al lang de natuurlijke pokjes hadden doorgeſtaan, inënteden, en uit de inëntings-wond, van welke deezen

zen

zen toch de pokjes niet weder kreegen, anderen met de beste gevolgen inënteden?

Dit zij voldoende, om te doen blijken, dat het stelzel van Hofmann voor mijn verstand nog niet dien trap van klaarblijklijkheid en onfeilbaarheid bezit, om het geene, dat niet daarmede overëenstemt, reeds deswegen voor onregelmaatig te houden, gelijk men van mij gevergd heeft; en ik ga nu tot de naauwkeurigere overweeging der boven aangehaalde peinten over.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over de wezenlijke goedäartigheid der ingeënte kinderpokjes.

Zedert langen tijd had de zo aanmerklijke goedäartigheid der ingeënte pokjes onder alle luchtstreeken en behandelingen, en derzelver zo geringe sterflijkheid aanleiding tot die vraag gegeeven, welken dan toch de redenen van deeze zo voornaame goedäartigheid waren? Men heeft verscheidene gissingen geuit, dat dezelve in de verkiezing van het voorwerp, in de voorbereiding, in de behandeling te zoeken ware, of wijl bij de natuurlijken de besmetting inwendiglijk, bij de ingeënten echter uitwendiglijk geschiede.

Vermids ik echter bemerkte, dat men alle voorbereiding weglaaten, en toch even zoo voorspoedig- lijk

lijk kon inënten; dat men zonder verkiezing van het voorwerp, onder de ongunstigste omstandigheden, bij de verschillendste behandeling inëntede, en nogthans in vergelijking met de natuurlijke pokjes nog altijd veel gelukkiger was; dat men in weêrwil van alle poogingen en van dezelfde voorbereiding, toch nimmer aan de natuurlijke pokjes denzelfden trap van goedäartigheid kon geeven: meende ik de redenen van derzelver goedäartigheid volstrektlijk in de wijze der mededeeling van de pok-stof, en niet in de toevallige omstandigheden te meeten zoeken. Geheel en alleenlijk in de verscheidenheid der mededeeling van buiten en van binnen kon de oorzaak ook niet gelegen zijn, wijl ook bij de inënting het inädemen der pok-stof niet geheel kan worden verhoed, en wijl daarentegen het doorslikken van pok-rooven geene gevaarlijkere ziekte veróorzaakt, dan de natuurlijke besmetting door aantasting.

Het onderzoek hiervan is natuurlijker wijze tweeledig: vooreerst, zou de goedäartigheid wel eene wezenlijke eigenschap der ingeënte pokjes zijn? En ten tweeden, op welk eene wijze zou de mededeeling der pok-stof door de inënting deeze ziekte zo goedaartig kunnen maaken?

Zo min als het eerste eenige betooging schijnt noodig te hebben, heeft mij echter de ondervinding geleerd, dat zelfs schrandere Geneesheeren nog daaraan twijffelen, en den geheelen voorrang der ingeënte pokjes op rekening der toevallige omstandigheden stellen. Deezen te overtuigen, en tevens aan het publiek de zekerste bewijzen van de waarde en

en noodzaaklijkheid der inënting te geeven, zal ik hier de belangrijkste en alleen op de ondervinding steunende gronden, die vóór de wezenlijke goedäartigheid der pokjes zijn, bijëen plaatsen.

1. Het word door eene menigte van voorbeelden beweezen, dat kinderen, die men geduurende de algemeene heerschende kwaadäartigste kinderpokjes had ingeënt, nogthans de goedäartigste pokjes kreegen — verondersteld, dat ze niet bereids door de natuurlijken besmet waren. Murray (*) verhaalt daarvan veele gevallen. Brinkmann entede geduurende éene der kwaadäartigste algemeen heerschende kinderziekte te *Cleef* boven de zestig kinderen in, welken gedeeltelijk midden onder de kwaadäartigste pokjes leefden, en verloor daar geen één van, ja zelfs waren de toevallen niet met al van die der goedäartigsten onderscheiden (†). In *Boston* reddede men insgelijks geduurende de kwaadäartigste Epidemie veelen door de inënting (§) Bij eene der allerkwaadäartigsten Epidemiën te *Minden*, waarin van de vier lijderen één stierf, entede de Dr. Rosenbach 43 kinderen in, van welken slechts twee, wijl ze bereids door de natuurlijke pokjes besmet waren, overleden (**). De Heer Wichmann entede geduurende de kwaadäartigste Epidemie te *Hannover* met het gelukkigst gevolg de pokjes in (§§). Timoni

(*) Z. *Insition. Hist.* p. 80.
(†) Op de aangehaalde plaats, bl. 65.
(§) Op dezelfde plaats.
(**) Z. *Sammlung aus dem Hannövr. Magazin.* 2 B.
(§§) Aldaar

inëntede insgelijks 50 in, geduurende eene gevaarlijke algemeen heerschende kinderziekte en geen één overleed daar aan. Zonder van andere voorbeelden gewag te maaken (*).

Ik

(*) Een nog laater voorbeeld uit mijne eigene praktijk moet ik hier toch nog aanhaalen. In den tijd, waar in de pokjes kwaadäartig waren, kreeg éene van de twee zusteren, welke bereids in het voorjaar vruchtloos ingeënt waren, de natuurlijke en zeer kwaadäartige pokjes. De tweede zuster was tot de uitbotting daarbij gebleeven, gaf echter nog geenerlei blijken van ziekte, en nu ontstond 'er de vraag: of ze nog zoude en konde ingeënt worden. Het eenigst gevaar daarbij was, dat zij reeds natuurlijk kon besmet zijn, en na de inënting natuurlijke kwaadäartige pokjes krijgen, en daar aan sterven, waar door de goede naam der inënting, en ook des Geneesheeren sterk zoude kunnen bezwalkt worden. Doch deeze bedenkingen, in zonderheid op plaatsen, daar de inënting reeds overlang was ingevoerd, hebben mij nimmer overgehaald, maar alleenlijk de grootere waarschijnlijkheid, de lijders nog door de inënting te redden, en de toestemming der ouderen, die verstands genoeg bezaten, om in te zien, dat hun kind, zo het ook besmet ware, door de daarbij komende inënting niet zieker zoude worden, en daarentegen zo het nog niet door de natuurlijke pokjes besmet ware, thans door de inënting nog aan het gevaar der kwaadäartige, doodlijke of misvormende pokjes zoude kunnen ontrukt worden. — De inënting geschiede deswegen terstond, na dat die kleine van haare aan de pokjes ziek liggende zuster afgezonderd was; op den behoorlijken tijd verscheen 'er eene geringe koorts en eene uitbotting, die omtrend 40 pokjes mogt bedraagen, over het geheel eene zeer gemaklijke en goedäartige ziekte, welke duidelijk bewees, dat ook bij kwaadäartige algemeen heerschende kinderpokjes, en onder soortgelijke omstandigheden, de inënting goedäartige pokjes kan voortbrengen.

Ik wil echter hier mede niet staande houden, dat het niet wijzer en beter zoude zijn, wanneer men de gelegenheid daartoe heeft, de inënting buiten den tijd eener kwaadäartige algemeen heerschende kinderziekte te verrigten. Doch dit bewijzen evenwel de bovengemelde voorbeelden onloochenbaar, dat zelfs *bij de kwaadäartigste Epidemiën de ingeënte pokjes nog altijd naar evenredigheid oneindig goedäartiger uitvallen.* En ik druk hier ter plaatse gaarne mijn zegel op het geene, dat de voortreffelijke Hensler zegt: „ Wanneer bij eene zwaare algemeen heerschende kinderziekte de bekommerde vaders en beevende moeders mij hunne kinderen ter inënting overleeverden, zoude ik wreed zijn, indien ik één oogenblik in bedenking stond, en niet door de inënting aan de gewoonlijke besmetting zo veel mogelijk haare slagtöfferen ontrukte." Zou dan een reddings-middel niet het noodzaaklijkst zijn, wanneer het gevaar op het hoogst is? En wat zou men van hem zeggen, die zulks den om hulp roependen wilde weigeren, alleenlijk om den goeden naam van het reddings-middel niet op de weegschaal te zetten?

2. Men heeft in den zomer bij heet ongezond weèr ingeënt, en de pokjes vielen wel uit. Behalven andere voorbeelden, zal ik slechts dat van D. Leporin te *Nienburg* aanhaalen, die in de grootste hitte des zomers, en nog boven dien gedaurende eene kwaadäartige algemeen heerschende kinderziekte, veele kinderen met de gelukkigste uitkomst inëntede. — Zelfs van mijne inëntingen vielen 'er twintig in de heetste dagen voor, zonder dat ik gevaarlijke

toevallen daarbij heb ontmoet. Ja zelfs de Hr. Tudesq, een beroemd de inënting oefenend Geneesheer in *Frankrijk*, verzekert (*), dat hij het liefst in *Julij* en *Augustus* inëntte, dat in dien tijd de pokjes talrijker, voller, wel gekleurd en van een beter soort waren, dan op elken anderen tijd, en dat de inënting in de Honds-dagen het beste middel ware, om volkomene en echte pokjes te verkrijgen.

3. Men heeft kinderen van elken ouderdom, zwaklijke, tanden krijgende, met wormen behebte ingeënt, en evenwel gemaklijkere en goedäartigere pokjes verkreegen, dan wanneer de natuurlijken dergelijke voorwerpen overvallen.

4. Men vindt ook in zulke landen, waarin men zonder eene zorgvuldige verkiezing inënt. — b. v. in *Engeland*, *Lijfland* enz. — dat zich de ingeënte pokjes door eene bijzondere gemaklijkheid der toevallen en eene ongemeene geringe sterflijkheid onderscheiden, zo dat men ten hoogsten op 3 of 400 ingeënten één sterfgeval kan rekenen. Ook dit, dat 'er bijna nimmer, zelfs bij sterk zweerende en talrijke ingeënte pokjes, naaden ontstaan, moet tot een bewijs van eene eigenäartige goedäartigheid verstrekken.

De Hr. Sutton, die 16000 inëntede, kon toch zekerlijk niet de zorgvuldigste verkiezing in acht neemen. De Prediker Eifen, die dezelven bij honderden inëntte, en als een geestlijke niet eenmaal de ter verkiezing vereischte kennis had, even zo min. En wie

(*) Z. Fr. *de l'insertion de la petite verole*. 1787.

wie zou 'er toch wel in *Circasfiën*, alwaar het inenten een beroep der moederen en oude wijven is, die verkiezing doen? Integendeel weeten wij, dat aldaar alles door de bank ingeënt wordt, en nogthans blijft de inënting, ook bij deeze onbeschaafde volken, die zekerlijk alleen naar in de oogen vallende voordeelen oordeelen, in aanzien.

Ik kan onmogelijk de al te groote benaauwdheid goedkeuren, waarmede eenige Geneesheeren de voorwerpen ter inënting uitzoeken, en allen daarvan uitzonderen, bij welken men slechts op eenige wijze eene slegte uitkomst zou te vreezen hebben. Waarom zouden wij toch zulk eene weldaadige uitvinding zo sterk willen bepaalen, en dezelve juist hun onttrekken, voor welken zij het allernoodzaaklijkst is? Zoude ons zulk niet verdacht moeten maaken, als of wij meer voor onzen goeden naam dan voor den nood des menschdoms zorg droegen? Wie heeft 'er wel de verligting, die de inënting zo onbetwistbaarlijk aan de pokjes mededeelt, het meest van nooden, de gezonden of de zieklijke? Zonder twijfel de laatste, want de eerste staat ook wel de natuurlijken door. En hoe menig één van de geenen, die een op zulk eene benaauwde wijze kiezend Geneesheer uitsluit, had nog wel door de inënting kunnen gered worden, daar hij nu eene prooi der natuurlijke pokjes werd? — Mijne grondregel bleef steeds deeze: Is het waarschijnlijk, dat een kind de ingeënte pokjes bezwaarlijk zal doorstaan, dan is het ook zeker, dat het de natuurlijke pokjes in het geheel niet uithoud; en mag nu de Geneesheer, voor wien het behoud des lee-

vens ten hoogsten belangrijk behoorde te zijn, nog in bedenking staan, of hij het nog mogelijke reddings-middel bij de hand wil vatten? — en de groote Camper zegt (*): „ Ik houde het voor zeer ongepast, de inënting alleen bij gezonde lieden te onderneemen, en de zieken daarentegen aan hun droevig lot over te laaten. Mijne waarneemingen kunnen ieder éénen overtuigen, dat de inënting, van welk eene hoedanigheid een ligchaam ook zij, zekerlijk te waagen is, wanneer 'er eene algemeen heerschende kinderziekte voor het gevaar der besmetting doet vreezen." En bladzijde 43: „ Ik voor mij, die de inënting alleen uit een loswaardig oogmerk uitoefene, zonder mij deswegen te bekommeren, of 'er wel iemand mijne methode zou willen volgen, of niet, en zonder mij aan de gevolgen, indien ik slechts van mijn prijzenswaardig oogmerk overtuigd ben, te stooren, zou geen oogenblik in bedenking staan, om, zo ras als 'er zich tekenen van besmetting in een huisgezin vertoonden, allen overigen ook de pokjes inteënten."

5. Bijaldien het onderscheid tusschen de natuurlijke en ingeënte pokjes alleen in de behandeling en andere toevallige omstandigheden ware gelegen, als dan zou een voorwerp, dat met dezelfde zorgvuldigheid uitgezocht, voorbereid en op dezelfde wijze als bij de inënting behandeld was, de natuurlijke pokjes even zo gemaklijk krijgen. Nu heeft men echter verscheidene voorbeelden, dat dergelijke lieden, die juist zouden ingeënt worden, door de natuurlijke pok-

(*) *Z. Anmerk. über die Einimpfung* bl. 36.

pokjes werden besmet, en in spijt van de beste behandeling de kwaadäartigste pokjes kreegen en stierven. Ik zelf heb op die wijze eenen broeder verlooren, die reeds volgens alle regels tot de inënting voorbereid was. Bij gevolg moet het onderscheid der goedäartigheid uit de inënting zelve voordspruiten.

Het blijft dus, volgens mijne overtuiging, eene uitgemaakte zaak, dat in het wezenlijke der inënting, in de bijzondere wijze van mededeeling der pokstoffe, de oorzaak van derzelver goedäartigheid te zoeken zij: deeze vermeen ik nu in de volgende pointen gevonden te hebben.

1. Bij de inënting verschijnt altijd de plaatselijke pokken-ziekte het eerst, vóór dat de algemeene ontstaat; dat is te zeggen, de pok-stof word eerst eenen tijd lang in de wond der inënting opgehouden, voorbereid, en verwerkt, tot ze van daar uit aan de geheele massa der vogten word medegedeeld. Deeze plaatselijke ziekte is niet anders, dan eene door de prikkeling der vreemde stoffe (der pok-stoffe) verwekte pooging der natuur, dezelve door ontsteeking en ettering uittedrijven, te ontwikkelen, volgens de kunstmaatige uitdrukking der afzonderings-Theorie, dezelve te kooken, onschadelijk, en met onze natuur overeenstemmender te maaken. Men kan dus met zekerheid vastspellen, dat wij bij de inënting de pok-stof niet zo, als ons dezelve in de huid werd gelegd, maar met onze vogten overeenkomstig en gelijksoortig gemaakt, en dus verzacht, in onze inwendige deelen opneemen, daar integendeel bij de

 na-

natuurlijke besmetting, waarin nog bovendien de long en de maag de gewoone eerste punten zijn, die daardoor aangedaan worden, dezelve in haare volle kragt en ontsteeking onmiddelijk naar de edelste werktuigen word toegebragt. —— Op die wijze laat het zich ook verklaaren, hoe dat de meeste koorts-stoffen, wanneer zij door de inënting worden medegedeeld, zulk eene uitmuntende verzachting verkrijgen. Van de Mazelen, van de Vee-pest, waarin die andere voordeelen der inënting in het geheel wegvallen, heeft men daaromtrend de heilzaamste ondervindingen. Zelfs heeft men de pest midden in de algemeen heerschende besmetting ingeënt, en derzelver kwaadaartigheid daardoor verminderd, gelijk Samoilowitz betuigt.

Bij de natuurlijke pokjes ontbreekt dit tijdstip der plaatselijke aansteeking en gelijktijdigheid geheel-en-al, eenige zeldsaame gevallen uitgezonderd, waarin ook bereids eenige dagen vóór de uitbotting de zogenaamde Moeder-pok verschijnt, en die zich insgelijks door eene bijzondere goedaartigheid onderscheiden. —— En dat deeze plaatselijke pokken-ziekte werklijk nog bepaald blijft, en de pok-stof aldaar nog niet overäl verspreid is, zulks ziet men duidelijk daaruit, dat men deeze plaatselijke pokjes in eene aanmerklijke menigte kan gehad hebben, en nogthans van de algemeene besmetting bevrijd kan blijven. Ja zelfs kan deeze plaatselijke besmetting bij zulke voorwerpen plaats grijpen, die de pokjes bereids volkomenlijk hebben doorgestaan, en wel in zulk eenen graad, dat men anderen met derzelver stof kan inënten.

Ik

Ik voor mij weet niet, wat men daartegen zou kunnen inbrengen, dan alleenlijk die grondstelling van het stelzel van Hofmann: de pok-stof moet, zo als elke dierlijke vogtigheid, door warmte en insluiting, rotägtiger en dus kwaadäartiger worden. Doch men verschoone mij, indien ik zulks volstrektlijk niet kan toestaan; want

Ten eersten, zou hieruit noodzaaklijk moeten volgen, dat de ingeënte pokjes veel gevaarlijker dan de natuurlijken moesten zijn, want bij de eenen is immers de pok-stof eenen tijd lang in eene klier besloten, bij deezen niet, daar werkt ontsteeking en hitte op, en dezelve zou dus een veel hoogeren graad van rotting en bederf moeten aanneemen; waarvan wij toch in het geheel juist het tegendeel waarneemen.

Ten tweeden. Deeze geheele grondstelling is te werktuiglijk en zonder eenige oplettenheid op het bezielde ligchaam. Zekerlijk verrotten de doode dierlijke vloeibaare stoffen, in een vat ingeslooten, en aan de warmte blootgesteld; doch zou dan daaruit volgen, dat zulks alles ook in een leevend ligchaam moest geschieden, waarin de leevenskragten gestadiglijk daarop werken? — Ook zo is het gelegen met de bederfweerende middelen. Men was al lang overtuigd, dat al, dat de verrotting aan het verstorvene vleesch kon verhinderen, zulks ook aan het leevende moest doen; doch men ontdekte eindelijk, dat de verrotting in leevende ligchaamen geheel andere oorzaaken heeft, en aan geheel andere wetten gehoorzaamt, dan die in de doode, dat het bij de andere meer op de versterking der leevenskragten, dan op

verbetering van den reuk aankome, en dat menig een van deeze bederſweerende middelen, wanneer het tevens op eene verzwakkende wijze op de leevenskragten werkte, de verrotting eerder vermeerderde dan verminderde. — Men bedenke toch:

1. De ondervinding leert ons, dat de dierlijke vogten zeer lang in een leevend ligchaam kunnen ingeſlooten zijn, zonder te verrotten. Men heeft voorbeelden, dat zich het bloed veele jaaren lang in het geſlooten maagdevlies, in de baarmoeder en de ſcheede heeft opgehouden, zonder in het minst te bederven: juist zo als het water in eene *Zak-waterzucht*.

Men zegge niet, het bedorvene word altijd daarvan opgeſlurpt en afgeſcheiden; want, zo zulks gebeurde, als dan zou immers de geheele maſſa eindelijk moeten verteerd worden. Zo lang als daar de leevenskragten onverhinderd en met een leevendig vermogen op kunnen werken, verrot 'er niet met al, en men kan in dit opzicht met volkomene waarheid zeggen: *Daar is geen grooter bederſweerend middel, dan de leevenskragten zelve.* Noch de beweeging alleen — want verſtorve bloed, al beweegt men het nog zo ſterk, gaat evenwel tot verrotting over — noch de geduurige afſcheiding van het bedervene is hetgeene dat de verrotting belet, maar de leevenskragten zelve. De zuiverſte zweer word onzuiver en rottig, zo ras als men de daarheenen loopende zenuwen afbindt. Men binde het agtſte paar zenuwen af, men ſtremme daardoor den invloed van het vermogen der zenuwen op de maag, en binnen kort zullen de daarin bevatte ſpijzen tot de ſterkſte

rot-

rotting overgaan. In den schijnbaare dood is zekerlijk noch beweeging, noch afscheiding; en evenwel heeft men voorbeelden, dat dergelijke lieden 6 en meerdere dagen in deezen toestand en in de warmte hebben doorgebragt, zonder te verrotten. Binnen deezen tijd was echter een wezenlijke doode al lang tot verrotting overgegaan: men ziet dus dat het alleen de leevenskragten zijn, welken hier de rotting verhinderen. Men beschouwe toch een ei: hier heeft zekerlijk de geheele insluiting eener dierlijke vloeibaare stof plaats, en 'er is volstrektlijk geenerlei afscheiding of vervlieging mogelijk. Hoe lang kan niet ook deeze in de warmte onbedorven en versch blijven, wanneer daar slechts nog leevenskragten in huisvesten? Zijn deezen echter vernield, alsdan zal die vogtigheid onder dezelfde omstandigheden de ijsselijkste rotting aanneemen. Dezelfde invloed, de warmte, zal in het leevenloos ei rotting en verwoesting, in het bezielde daarentegen juist het tegenovergestelde, een nieuw en ontwikkeld leeven, voordbrengen. — Zulk een hemelsbreed onderscheid is 'er bij dezelfde werking tusschen het doode en het leevende!

Ik besluite dus hieruit met recht: Het is geenzins noodzaaklijk, dat in een leevend ligchaam ingeslootene dierlijke vogten moeten rotten. Bij gevolg kan ook het ingeslootene pokken-klieren vogt, wiens volkomene insluiting nog bovendien in het geheel niet te begrijpen is, zeer wel zonder rotting blijven.

Met

Men veroorlove mij hier nog eene gisfing. Wij hebben zo even gezien, dat in het ei dezelfde werking, die in het doode rotting bewerkt, in het leevende leeven, ontwikkeling en voortteeling voordbrengt. Zouden wij nu niet hierin eene overeenkomst met het eerste ontwikkelings-punt der besmetting vinden? Ook is 'er hier een leevensbeginzel, die door zijne prikkeling de vogten en de warmte naar zich toetrekt, en door middel der ettering geene rotting en verstooring, maar veeleer leeven, toeeigening en voordwerking te wege brengt. — Hoe lang kan niet het veneriek vergift in de lies-klier, het vergift van een dollen hond in de plaats van de beet stil en onwerkzaam verborgen liggen, tot dat hetzelve eindelijk door de eene of de andere aanleiding, door verhitting, door hartstogten enz. in beweeging gebragt, en nu eerst werkzaam word? Blijkt hieruit niet duidelijk, dat 'er een groot onderscheid tusschen het doode — men stoote zich niet aan de uitdrukking — en het leevensbeginzel eener ziekte is, en dat deswegen de werkzaamheid of werkloosheid eener stof volstrekt niet naar de scheikundige of werktuiglijke wetten der doode natuur, maar enkel naar den invloed der leevende en geheel eigenaartige vermogens der menschlijke natuur te berekenen en te bepaalen zijn?

Met de ettering is het ook zo gelegen, die insgelijks, volgens het stelzel van Hofmann, eene enkelijk werktuiglijke werking is, en alleen daardoor onstaat, dat van het bloed de waterägtige deeltjes worden afgescheiden, en het dikke terug blijft. Hoe ge-

gemaklijk zou het toch daar voor de konst vallen, den etter door uitwaasfeming en warmte voordtebrengen! en toch heeft zulks nog niemand kunnen doen, zo min als bloed of melk. Zonder leevenskragten is 'er volstrekdlijk geene voordbrenging van etter mogelijk. Bij het koud-vuur vind 'er geen etter plaats, zo ras als de leevenskragten ontbreeken: even zo min bij rottige ontstoken pokjes, wanneer de leevens-kragten onderdrukt of gestoord zijn. Ik houde dus de ettering niet voor eene nadeelige werking van het bederf, maar voor eene der gewigtigste werkingen der leevendige en geneezende natuur, even zo onbegrijplijk als de voordbrenging des bloeds, en derzelver hoofdzaaklijk oogmerk is, de schadelijke deeltjes te omzwagtelen, te veranderen, aftescheiden en nieuwe voordbrengzelen te bewerken; want zonder ettering kan 'er geen nieuw vleesch ontstaan. De ettering is derhalven ook bij de inënting het middel, waardoor de pokstof verbeterd, in beweeging gebragt, en uitgestrekter in werking wordt.

b. Men moet niet terstond uit eenige de zinnen aandoende eigenschappen, zo als uit de reuk en dergelijken op een wezenlijk bederf of op de toeneeming der schadelijkheid voor ons ligchaam besluiten, en 'er is een groot onderscheid tusschen waare verrotting en een alleen schijnbaar bederf, dat menigmaal juist het middel is, waardoor een ligchaam verandert, verbeterd en verzacht kan worden. Zo is het omtrend ook met de gisting gelegen, waarin men werklijk het begin van een bederf, of van eene rot-

rotting meent te ontdekken, en juist ontstaat daardoor een zuiverer en verbeterder ligchaam. Zo ook omtrend de spijs-verteering: eene werking, die volgens de oplossing, de ontwikkeling van brandbaare lucht enz. te oordeelen, altijd digt aan de rotting grenst, en nogthans het middel is, de zuivere, zachte en onbedorven melk voordtebrengen. — Niet in de reuk of andere uitwendige eigenschappen, maar in de meerdere of mindere overeenstemming, die een ligchaam met den aart van onze natuur heeft, is de grond van deszelfs schadelijkheid of onschadelijkheid gelegen. Bij gevolg moet ook de pokstof, die reeds bij de inënting, door een verblijf van zeven, ja van negen dagen in de wond, eenen trap van zekere gelijkslagtigheid en overeenkomst met onze vogten verkreegen heeft, ons natuurlijker en dus minder sterk aantastend zijn, dan alwaar deeze bewerking tot gelijkslagtigmaking ontbreekt. (*)

Zelfs Dimsdale rekent het mede onder de voornaamste oorzaaken van de goedaartigheid der ingeënte pokjes, „ dat de pok-stof in de werktuigen vatbaar voor de besmetting, eene gedeelte zijner schadelijkste eigenschappen verliest." (**)

II.

(*) En tot nog toe is het immers in het geheel niet beweezen, dat de pok-stof van eenen rotagtigen aart zij. Campher en Unzer hebben 'er gewigtige redenen tegen ingebragt. Alles dat wij zien, zijn immers toevallen van de prikkeling, en laaten zich uit derzelver wetten verklaaren.

(**) *Z. Sammlung f. prakt. Aertzte. B. S.* 124.

II. De tweede reden deezer wezenlijke goedaardigheid is, mijns bedunkens, de volgende: Door de voorafgaande agt dagen lang duurende prikkeling der ontsteeking en verzweering in de inëntings-wond, ja, zelfs ook daardoor, dat de huid de eerste bronader, en het ontwikkelings-punt der besmettende stoffe is, word 'er aan de geheele pok-stof eene grootere aandrang naar de oppervlakte medegedeeld, en de geheele ziekte zo ik mij aldus mag uitdrukken, oppervlakkiger gemaakt. Wij moeten de wonden der inënting niet enkel als werktuigen ter opslurping der pok-stof, maar ook als afscheidingswerktuigen beschouwen. Dezelfde plaats die het eerst de besmetting opnam en verwerkte, word daarna het gewigtigste werktuig, waarin nu de vermenigvuldigde en algemeen verspreide pok-stof weder afgezondert en ontlast word, en waarin zich nu de voornaamste werking der ziekte bepaald. Derhalven vinden wij, dat na geëindigde plaatselijke gisting de ingeënten punten geheel veranderen: dat dezelven geduurende de eerste dagen der algemeene uitbotting denzelfden ontsteekingägtigen aart, die thans door alle deelen heen verspreid is, aanneemen, en denzelven door nieuwe roodheid, pijn en opdrooging doen blijken, dat dezelven bij eene toeneemende opzwelling en verzweering der pokjes ook op nieuw beginnen te etteren; dat deeze ettering veel langer dan die der pokjes duurt, en ook veel langer, dikwerf eenige weeken lang, eene besmettende kragt behoud; dat men bij eenen ongeregelden en gevaarlijken verplaatsing der pok-stof naar de edele deelen,

len, b. v. de oogen, de keel, de long, door niet eene fchielijkere afleiding kan bewerken, dan door de prikkeling der ingeënte plaatfen met een blaartrekkend pleister. — Een voornaam bewijs voor mijn gevoelen leevert verder de ongemeene gemaklijkheid op, waarmede men bij de ingeënte pokjes de befmettende ftof door toevallige aanleidingen wederom door de huid kan doen vervliegen, zonder eens een echt puistägtig uitflag te vormen, gelijk ik bij onze Epidemie, als een gevolg der *Influenza*, meermaalen heb waargenomen; voords ook die omftandigheid, dat zelfs bij ongeregeldheden en verplaatfingen der ingeënte pokftof deeze verplaatfingen veel menigvuldiger naar de oppervlakte gefchieden, daarentegen bij de natuurlijke pokjes liever op de inwendige deelen vallen; — altemaal bewijzen, dat de ingeënte ftof niet zo met onze inwendige deelen vermengd, en meer aan de oppervlakte gehegtd is. — Het is bekend, dat de Spaanfche-vliegen, die men in den beginne eener heete kwaadaartige koorts legde, meenigmaal den geheelen aandrang der ziekte ftoffe naar zich trokken, en door eene ongemeen hevige, dikwerf het koud-vuur dreigende, ontfteeking en ettering, aan de hoofdzaaklijke ziekte haare kragt benamen. Men weet, dat het menigvuldig gebruik van zulke uitwendige prikkelende middelen het geheele beloop eener ziekte kan veranderen. En op dezelfde ondervinding fteunt de Methode van wijlen den Hr. Closfius, die ook bij de natuurlijke kinderpokjes terftond in den beginne Spaanfche-vliegen aan de kuiten te leggen en te

on-

onderhouden aangeraaden heeft. — Zekerlijk, zo deeze tegengeſtelde prikkeling, eerst in de uitbotting der kinderziekte verwekt, reeds zo veel kan uitwerken, hoe veel meer moet men daar ſtaat op kunnen maaken, wanneer dezelve bereids, gelijk bij de inënting, veele dagen te vooren plaats had, en de natuur toen reeds gewend werd, op die wijze de ſtof te verwerken.

III. De natuurlijke beſmetting ſchijnt over het geheel genomen langzaamer te werken, dan de konſtige; en zekerlijk moet 'er in de meeste gevallen van de eerſte eene opvolgende dikwerf herhaalde beſmetting geſchieden, en het ligchaam, als het waare, eerst met een fijne pok-gift verzaadigd worden, eer dat de tot de werklijke uitbotting der ziekte vereischte opbruisſching kan ontſtaan. Op geene andere wijze zou ik het anders weeten uit te leggen, waarom de meerdere uitbreiding eener Epidemie dezelven altijd kwaadaartiger maake, waarom veele kinderen, die van te vooren op geenerlei wijze te beſmetten waren, thans in het midden der Epidemie, dikwerf door de ligtſte aanleiding, de pokjes bekomen. — Deeze voorwaarde valt nu bij de inënting geheel en al weg. Bij deeze vergoed de prikkeling van de onmiddelijk onder de opperhuid gebragte pok-ſtof, het geene dat bij de andere de voldoende beſmetting van het geheele geſtel met eene fijne pok-ſtof eerst moet bewerken. De beſmetting door de inënting werkt ſneller, niet voorbereid, doch des te ſpoediger en oppervlakkiger; de natuurlijke daarentegen langzaamer, dringt meer in de fijnſte dee-

len, en is zo veel te ſchadelijker. Bij de inënting is het de bepaalde prikkeling der pok-ſtof, die de ziekte voordbrengt; bij de natuurlijken is dezelve echter het gevolg der oververzadiging van het geheel met de fijnſte, in damp opgeloste, met onze leevensgeesten des te nader in betrekking ſtaande beſmettelijke ſtoffe. Natuurlijker wijze moeten dus ook de werkingen verſchillend zijn.

Men ſta mij derhalven toe, hieromtrend nog een weinig breedvoeriglijker te verklaaren, en tevens nog eenige denkbeelden te opperen, die tot opheldering kunnen dienen. Daar zijn nog zo veele artikelen in de leere van de kinderpokjes en over het geheel van de beſmettelijke ziekten, waarvan men gemeenlijk op eene genoegzaam beſlisſchende wijze ſpreekt, die echter, bij een naauwkeuriger onderzoek, nog ondoorgrondbaare geheimen vertoonen.

1. Zekerlijk is het niet geheel en al het zelfde, de pok-ſtof in eene gedroogde gedaante of in eene lucht-ontbinding, in eene dampachtige gedaante te bekomen. Wij weeten nog te weinig, wat door deeze vervorming, door die nieuwe verbindingen met verſcheidene ſoorten van lucht, voor veranderingen in derzelver ſchei-kundige hoedanigheid kunnen voorkomen. De merkwaardige waarneemingen van Alderſon (*) over de ontbinding der beſmettende koorts-ſtoffe in eene ontvlambaare lucht zou dee-

(*) Z. Alderſon, *über die Natur und Entſtehung des Anſteckungs-gifts bij Fiebern, aus dem Engl. van* Bucholtz 1790.

deeze vraag zeer belangrijk voor ons kunnen maaken. Zoo veel is echter zeker, en de ondervindingen van Haygarth (*) bewijzen, dat dezelve door de lucht-ontbinding ſijner, verdeelder en innigluk zwakker word; doch des te meer overeenkomst en betrekking met de fijnſte en geestigſte deelen van ons ligchaam, inzonderheid met de zenuwen moet die verkrijgen. Dezelve word uit een ſnel, een langzaam werkend vergiſt. Hetzelve zal zich dus in deeze gedaante met de fijnſte vogten, die tot onderhoud van ons leeven vereischt werden, vermengen; het zal onbemerkt en in eene veel grootere menigte kunnen inſluipen, om dat het dien trap van verdikking niet heeft, die bij gedroogde en onmiddelijk bijgebragte ſtoffen bereids aan eene kleine hoeveelheid de kragt mededeelt, om prikkeling, terugwerking, koorts, kortöm alle de gelukkigſte afſcheidingen tot deszelfs weder uitdrijving te verwekken — Juist zo als bij zwakke oploſſingen van lood en rotte-kruid, waar door men reeds volkomen en ongeneesbaar kan vergiſtigd zijn, alëer men het minſte daar van gevoelt, dat men vergiſt bekomen heeft; waar door eene veel grootere menigte vergiſt en veel meer in de fijnſte deelen kan indringen, zonder prikkeling te verwekken, die echter het niet ontbondene vergiſt in een veel kleiner gedeelte, van het eerſte oogenblik af te wege brengt.

2. Hier-

(*) H. Haygarths, *Unterſuchung, wie den Blattern zuvor zukommen ſey, aus dem Engl. von* Cappel. 1786.

2. Hier uit vloeit dus voord, dat men de besmetting door dampen en die door aanraaking niet geheel en al voor eenerlei behoorde te houden. Ten minsten moest men de besmetting door de inënting van beiden afzonderen. Door dampen heeft zekerlijk nog niemand ingeënte pokjes bekomen; door de aanraaking alleen ook niet: want in beide soorten van besmetting ontbreekt het tijdstip der plaatselijke vereeniging, waardoor de inënting zich wezenlijk onderscheid. Ja zelfs komt het mij waarschijnlijk voor, dat bij de natuurlijke besmetting bijna altijd, zelfs wanneer zij door eene vlugtige aanraaking geschied, het vergift in de gedaante van dampen door de long in ons ligchaam komt; vermits de long, die bij elke ademhaaling iets van den dampkring van dit uitwendiglijk aangebragt vergift intrekt, hetzelve zekerlijk in deeze gedaante veel ligtlijker opneemt, dan de in veelen opzichten zo vaste opperhuid. Doch wanneer de aanraaking met eene prikkeling verbonden word — dezelve moge nu door eene wond of door een ander prikkelend middel verwekt worden — wanneer dus in het aansteekings-punt daar door tevens meer vatbaarheid der zenuwen word te wege gebragt, de opslurpende watervaten geöpend, en tevens de vogten en de natuurlijke warmte daar naar toe gelokt worden, als dan ontstaat 'er *de besmetting door inënting*, of door de huid alleen; en dit zijn onbetwistbaare eigenschappen, die deeze besmetting van alle anderen onderscheiden. — Ik denk dus, dat de in ons ligchaam heerschende regels der prikkeling en der wegneeming van het zwakkere door het ster-

ke-

kere hieromtrend voornaamlijk mede werken, en dat wij zonder acht te ſlaan op het leevendige en prikkelbaare beginzel dit vraagſtuk nimmer op eene voldoende wijze zullen oplosſen. — Doch zoude niet ook te gelijk met de inënting de beſmetting door dampen geſchieden? Deeze vraag, zo wel als de merkwaardige eigenſchap der inënting, om de natuurlijke beſmetting voor uit te loopen, laat zich volgens dezelfde grondbeginzels oplosſen, gelijk wij zulks terſtond zullen zien.

3. Men heeft opgemerkt, dat de beſmetting door inënting de natuurlijke voor uit loopt, en, wel is waar, in tweederlei zin: vooreerst, dat zij de kinderpokjes binnen een veel korter tijdſtip verwekt, dan de natuurlijke; en ten tweeden, dat zij veel ſchielijker en zekerder vat, en zelfs de natuurlijke beſmetting wegneemen en verijdelen kan.

Aangaande het eerſte vermeen ik, dat hetzelve volgens de ondervindingen van Dimsdale en anderen onloochenbaar is; men behoeft ſlechts de tijdſtippen behoorlijk te onderſcheiden, waarin de ſtof word medegedeeld, en waarin dezelve werkt. Aldus kan men bij v. zeggen, gelijk ook Brinkmann zegt: De gisting geſchied bij de inënting langzaamer, de pok-ſtof is bereids langer, vier, vijf en meer dagen werkzaam in ons ligchaam, aleer dezelve de pok-koorts verwekt, daar dezelve in tegendeel bij de natuurlijke pokjes tevens met het begin van derzelver werkzaamheid ook eene algemeene koorts te wege brengt. Doch het tijdſtip van de mededeeling af tot op de koorts is ongetwijfeld korter bij

 de

de ingeënten, dan bij de natuurlijken. Volgens naauwkeurige waarneemingen, die men inzonderheid bij Haygarth vindt, en volgens mijne eigene, duurt het tijdstip bij de natuurlijke [illegible] 11, 14, ja zelfs 20 dagen (*), daar hetzelve in tegendeel bij de ingeënten gemeenlijk slechts 7 of 9 dagen duurt. En wanneer men bovendien het tijdstip der werkzaamheid en in beweeging brenging in de wond mede rekent, kan men vast vooronderstellen, dat de pokstof bij de inënting naauwlijks 1 of 2 dagen dood of zonder werking in het lichaam ligt.

De tweede [illegible] van vooruitzetting, die in de ligten opneeming der pokstoffe en in werking brenging der natuurlijke behandeling [illegible], is insgelijks door verscheidene opmerkingen bewezen. Dimsdale en Woodvil toonen deeze vooronderstelling aan. Hoe veele kinderen hebben niet eenen langen tijd met anderen, die de natuurlijke pokjes hadden, zonder besmet te worden, [illegible] naderhand ingeënt en [illegible] nu de pokjes vertoond? Inzonderheid verdienen hier de gevallen tot een bewijs, die in het *London medical Journal.* Vol. VIII. worden verhaald. Een kind werd van deszelfs moeder, gedurende dat dee-

(*) Nog onlangs had ik gelegenheid mij daarvan te overtuigen. Een vreemdeling kwam uit een stad, waarin hij nu bij zieken, die de pokjes hadden was geweest, hier heenen naar *[illegible]*, alwaar zich toen, geen één lijder, die de pokjes had, bevond. Veertien dagen lang was hij volkomen welvarende, en nu kreeg hij eerst na het gebruiken van een koud bad eenen aanval van koorts, en met deezen de pokjes.

deeze zeer heviglijk de pokjes had, gezoogd, en eerst naderhand met de van de moeder genomene pok-ſtof ingeënt. De behoorlijke veränderingen vertoonden zich aan de wond, op den zevenden dag verſcheen de koorts, en daarop kwamen gemaklijke goedaardige pokjes ten voorſchijn; genoeg, men kon zeer wel zien, dat het ingeënte en geene natuurlijke pokjes had. —— Baker[g] en Watſon hebben hetzelfde opgemerkt. —— Hieruit blijkt klaar, dat de inënting eene werkzaame drijfveer tot die ziekte veröorzaake, welke de langzaame natuurlijke beſmetting daarin verre voor uit is, en den invloed van de pok-ſtof vernietigd.

De oorzaak van dit verſchijnſel laat zich het waarſchijnlijkst in de regels der prikkeling, en welligt ook in eene ſcheikundige vereeniging vinden. Eene ſterkere uitwendige prikkeling neemt de inwendige weg, *ſenſatio major tollit minorem.* Het niet enkel werktuiglijk, maar eigenaartiglijk —— door eene verdikte pok-ſtof-werkende prikkelings-punt der inëntings-wonde trekt het heele gevoel der pok-ſtoffe —— zo mag ik toch wel de vatbaarheid noemen —— naar zich, en maakt dus de zwakkere indrukſelen van de pok-ſtof ongevoelig en onwerkzaam. Op eene gelijke wijze kan immers de prikkeling van eene andere beſmettende ſtof, die der Mazelen enz. de pokjes vooruitloopen, dat is te zeggen, het geheele gevoel en de werkzaamheid van een vergift kan door de overhandneemende prikkeling van een andere worden weggenomen. —— Ook is het niet onmogelijk, dat hieromtrent eene ſcheikundige vereeni-

ging medewerke, waardoor het punt der bewerking van de verdikte pok stof de in het overige ligchaam verspreide fijne deeltjes van het vergift tot zich trekt.

Men moet zich echter daarom niet verbeelden, dat de door de konst bewerkte besmetting altijd de natuurlijke moet voortuitloopen, maar ook hier komt het op de overhandneemende prikkeling aan. Is de ophooping met pok-stof bereids te aanmerklijk, deszelfs algemeene prikkeling reeds te sterk en meer in de fijnste deelen ingedrongen, als dan zal zekerlijk de prikkeling der inënting niets daartegen kunnen uitvoeren, en de natuurlijke besmetting zal haaren gewoonen voordgang hebben. Nogthans zal eene zo genoemde dubbele besmetting nimmer mogelijk zijn.

Even zo min volgt hieruit, dat 'er altijd bij de natuurlijke aansteeking eene herhaalde op elkanderen volgende besmetting moete vooraf gaan, eer dat het ligchaam den tot de uitbotting vereischten trap van verzaadiging kon verkrijgen. Niettegenstaande dit zekerlijk in de meeste gevallen, inzonderheid in het midden der *Epidemieën*, geschied, kan toch bij menig een voorwerp de vatbaarheid zoo groot, of ook het vergift zo innerlijk werkzaam zijn, dat een adem daarvan bereids ter besmetting voldoende is.

Uit het zo even gemelde laat zich dus nu ook het merkwaardige en op geene andere wijze begrijplijke verschijnsel verklaaren, waarom de ingeënte, die toch zekerlijk gestadig in eene pokken-dampkring leeft, en met elke ademhaaling ook iets daarvan

moet

moet inslikken, niet natuurlijk besmet word. Het punt, het welk voor eene sterke prikkeling en aantrekking vatbaar is, is nu eenmaal daar, en daarop worden alle de mindere werkingen van het pok-gift terug gebragt, bij gevolg onwerkzaam voor het overige. — Doch men moet, mijns bedunkens, voor als nog niet het besluit daaruit trekken, als of het in het geheel onverschillig ware, den inteëntenen aan het bed van den aan de pokjes ziek liggende lijder zelve inteënten. Want het werktuiglijke der verrigting zoude kunnen mislukken, en de inënteling aldus door de zo nabij zijnde werking van een met pok-stof besmette dampkring natuurlijk aangestoken worden.

DERDE HOOFDSTUK.

Over de volkomenheid en onvolkomenheid der natuurlijke en ingeënte pokjes, en derzelver mogelijke ontäarting.

Deeze vraag is zekerlijk eene der belangrijksten: Kan 'er door eene ontbreekende vatbaarheid, door eene te verkoelende of te verzwakkende behandeling, enz. de behoorlijke toeëigening en ontwikkeling der pok-stoffe in diervoegen worden belet, dat 'er zekere ontäartingen en verscheidenheden, kortom, eene onvolkomene kinderziekte ontstaat, welke deels niet voor weêrinstorting beveiligt, deels overblijfzelen van het

het vergift en ſlepende ongeſteldheden agterlaat? Want daarvan hangt ook dan de beſliſſing der volgende vraag-punten af: Is de onbepaalde verkoelende leefwijze de beste, of worden 'er zekere wijzigingen vereischt, om dezelve heilzaam te maken? Is eene inënting, zo ze ſlechts met echte pok-ſtof verrigt is, indien 'er ſlechts in de inëntings-wond de behoorlijke tekenen van vatting verſchijnen, volkomenlijk bevredigende en beveiligende, verondersteld ook, dat de gedaante en de loop der pokjes niet regelmaatig, of — gelijk Hoffman beweert — verondersteld, dat 'er in het geheel geene pokjes verſcheenen waren?

Ik heb daarover reeds in de *Waarneemingen* nader verklaard en getoond, dat 'er zekerlijk eene groote voorzichtigheid noodig is, en volstrektelijk niet alleenlijk de plaatſelijke vatbaarheid, maar ook de algemeene en volkomene vatting en ontwikkeling der pok-ſtoffe daar toe behooren, om te kunnen zeggen, die vatting is volledig en voldoende daar geweest. Integendeel kan, wel is waar, eene plaatſelijke, ja zelfs eene algemeene ongeregelde pok-uitslag ontstaan, die echter eene ſlechts ſchijnbare en tegennatuurlijke, maar geene voldoende kinderziekte uitmaakt.

Men denke niet, dat daardoor de eenzelvigheid der pok-ſtoffe gevaar loope. De pok-ſtof blijft altijd dezelfde, doch desniettegenstaande kan door eene ontbreekende vatbaarheid, door eene terugdrijvende geneeswijze derzelver werking zodanig opgehouden, derzelver vereeniging en herstelling zodanig onderdrukt en geſtoord worden, dat de gevolgen van zulk

eene

eene onvolkomene werking noodzaaklijk van die eener niet gestoorde verschillend moesten uitvallen. — De pok-stof is eigenlijk slechts het geene, dat de kinderziekte verwekt; de voordbrenging geschied in ons ligchaam zelve. De volkomenheid of onvolkomenheid deezer nieuwe voordbrenging moet dus niet zo wel van de eerste aanleiding, als veelëer van de vatbaarheid en verwerking onzes ligchaams, kortöm van alle daarop werkende omstandigheden van buiten en binnen afhangen. Deeze kunnen echter onderscheiden zijn, bij gevolg moeten de voordbrengzelen zulks ook zijn.

Ik heb niet alleen moeders en bakers gezien, die door de naauwe verkeering met kinderen, die de pokjes hadden, menigvuldige pokjes kreegen, schoon zij de echte pokjes volkomenlijk hadden gehad. Ja zelfs kinderen, die *nog nimmer gepokt hadden*, zag ik door het slaapen bij hunne broeders en zusters, die aan de kinderpokjes ziek lagen, in zulk eenen graad besmet, dat zij menigvuldige, zelfs zweerende pokjes, met kleine aanvallen van koorts kreegen. Hier was juist hetzelfde geval, gelijk bij zo menige inëntingen; de besmetting was door echte pok-stof geschied, en het gevolg daar van was een ongeregelde pok-uitslag met koortsagtige beweegingen. Ik zou deswegen om dezelfde redenen deeze kinderen voor onvatbaar voor de kinderziekte hebben kunnen verklaaren, even zo wel als menig een Geneesheer zijne inëntelingen, doch de ontbreekende orde en duur der tijdstippen alleen hielden mij daarvan af. Ik dacht, somwijlen kan alleenlijk de plaat-

de Wind-, Water-, Dikooje en Steenpokjes en ook de plaatfelijke pokjes afgezonderd heeft, uitdrukkelijk: „ Er zijn echter zekere valfche etterende pokjes, die men als eene bijzondere foort moet befchouwen, welken het midden tusfchen de water- en echte-pokjes zijn, en zich door de inënting laten voortplanten, geenzins echter voor de waare pokjes beveiligen. — Voords leeren ons fommige ondervindingen, dat *de ftof*, die men van de echte natuurlijke pokjes genomen heeft, in eenige voorwerpen bij de inënting *zodaniglijk verzwakt worde*, dat dezelve een puistagtig uitflag voordbrengt, die den loop van valfche pokjes houden. Ook in deeze gevallen zal zulk een uitflag geenzins voor waare echte pokjes beveiligen. Wat omtrend de door de konstbewerkte befmetting der inënting plaats grijpt, dat zal ook bij de natuurlijke befmetting plaats vinden; ook in deeze kan de pok-ftof onder zekere omftandigheden zo verzwakt worden, dat dezelve niet de waare pokjes maar een valsch puistagtig uitflag veroorzaakt.".

De Heer Vogel, één van onze voortreffelijkfte praktifche fchrijveren, bekent (*), dat het nog niet beflischt zij, of niet ten minften eenige foorten der zogenaamde valfche pokjes eene enkele verfcheidenheid der echten zijn, en voegt daarbij: „ Het is zeker, dat fomwijlen na de inenting met echte pokftof eene foort van valfche pokjes ten voorfchijn komt, die voor de echten niet beveiligt; en hier vind

(*) Z. *Handbuch* Th. 3. S. 110.

vind onbetwitstbaarlijk de aangetoonde oorzaak plaats, dat, naamlijk het ligchaam thans voor de ontwikkeling der waare kinderziekte volstrektlijk niet geschikt is. Bij echte algemeen heerschende pokjes ziet men dergelijke valsche pokjes dikwerf ook."

De Heer Cusson (*) is insgelijks van de waarheid van zulke tegenstrijdigheden overtuigd, en verhaalt onder anderen een merkwaardig geval van twee kinderen, die hij met goeden echten stof zag inënten. De wonden vertoonden ontstookene puntjes, die alsdan etterden; op den zevenden dag kwam de koorts, misselijkheid enz. ten voorschijn, en 'er verscheenen eenige pokpuntjes, die echter niet etterden. De geneesheer, die de inënting verrigtte, was volkomenlijk van de zekerheid der doorgestaane kinderziekte overtuigd, en zelfs des te meer, daar hij uit de inëntings-wonden deezer lijderen anderen met het beste gevolg had ingeënt. Doch de gevolgen deeden blijken, dat hij gedwaald had, want beiden kreegen naderhand de natuurlijke pokjes.

Doch, offchoon deeze uitspraaken van des kundige mannen volkomenlijk zouden voldoende geweest zijn, zou ik daar toch niet met die overtuiging en beslisseching van gesproken hebben, bijaldien niet mijne eigen ondervindingen mij onwederspreeklijk bewee-

(*) Z. *Recherches sur les irregularités, que presente quelquefois dans sa marche la petite verole inoculée, et sur la confiance, que meritent ces sortes d'inoculations irregulieres.* Z. Ook *meine Annalen der Französischen Arzneykunde.* B. I. S. 273.

weezen hadden, dat bij de inënting, zelfs na de zekere vatting der pok-stoffe, zulke ontäartingen mogelijk wären.

Ik ëntede twee kinderen in, het eene van zes, het andere van agt jaaren, moet goede versche etter. De wonden leeverden het best vooruitzicht op. Zij klaagden over pijnen tot in de okselen. Op den zesden dag was bij het kind van zes jaaren de ontsteeking in de armen zeer sterk, en de wonden opgedroogd met veele pok-vlakken rond om dezelven; op den zevenden dag kreeg hij de koorts, gebrek aan eetlust, braaking, en op den volgenden dag vertoonden zich aan de armen en eenige andere deelen kleine roode vlakjes. De koorts duurde voord en nam thans de gedaante aan van de toen heerschende zinkings-koorts met eene sterke ontlasting uit de neus en sterk zweeten. — De roode vlakjes verdweenen en 'er verscheenen verder geene pokjes, behalven die rondöm de wondjes, welken behoorlijk etterden. Doch 'er bleef na deeze onvolkomene ziekte eene sleepende koorts over met een harden buik en groote zwakheid, die eerst na 4 weeken, door kleine giften *Calomel*, door ontlastingen, de *Kina* en vooräl door de met Spaansche vliegen weder tot vloeijing gebragte inëntings-wonden verdween, en wanneer nog op het laatst eenige zweerende pokjes in het aangezicht ontstonden. Agt weeken daarna kreeg hij de natuurlijke pokjes zeer heviglijk. — Bij het kind van agt jaaren vertoonden zich op den zevenden dag de wonden droog en ontstooken; op denzelfden ontstond 'er koorts met een pokreuk van den

den adem; op den agtften waren de geheele armen tot aan de fchouderen met tallooze leevendig roode pok-vlakken bedekt, de koorts duurde voord, en op den negenden dag botteden ook de pok-vlakjes in het aangezicht uit. De koorts veränderde nu klaarblijklijk in eene zinkings-koorts met hoest en eene fterk druipende neus, 'er ontftond een hevig zweeten, de pok-vlakken verdweenen weder, en het zweet zowel als de pis hadden den doordringenften pokkenreuk. Op den elfden dag liet ik, om nog eene proef te neemen, of de verftoorde pok-ftof welligt nog in eene geregelde beweeging te brengen ware, op de reeds taamelijk drooge inëntings-wondjes Mostert-pleisters leggen, en gaf de *Kina* met kleine giften braak-wijn, liet ook vleesch-nat, bier en koffij gebruiken. Daar botteden ook werklijk op verfcheidene plaatfen roode vlakjes met verhevene blaasjes uit, die echter wel ras verdweenen. Het kind werd kort daar na volkomen herfteld, doch geduurende de Epidemie kreeg hetzelve insgelijks de natuurlijke pokjes.

Hier was nu eene echte pok-ftof in het ligchaam gezaaid, ja zelfs had dezelve werklijk gevat, want 'er vertoonden zich fpanning in de okfel-klieren, pokken-reuk, koorts, werklijke pok-vlakjes. Wie zou daar nu nog hebben kunnen twijfelen? Ten minften zouden Geneesheeren, die flechts met eene koorts van weinig belang, met een kleinen vlugtigen uitflag, ja zelfs zonder denzelven (*), te vre-

(*) Murray op de aang. plaats bl. 112. verhaalt meerdere

vrede zijn, dit voor eene volkomenlijk bevredigende kinderziekte moeten beſchouwen. En evenwel was zij zulks niet. Kan men nu de waarheid duidelijker beweezen zien, dat de pok-ſtof, wel is waar, vatten, doch zodaniglijk — hier door zinkingſtof — gewijzigd en verhinderd worden kan, dat dezelve ſlechts eenen vlugtigen uitſlag in de opperhuid vormt, zonder diep genoeg in te dringen, en dat bij gevolg de inënting, zonder eene innigſijke en algemeene vatting en verëeniging, zonder behoorlijke uitbotting, altijd onvoldoende blijft?

Ook bewijzen immers de op eenen al te verkoelenden of te verzwakkenden leefregel dikwerf nog laat agter aan komende napokjes — ik zag nog op den 21 dag door één glas wijn eene menigte uitbotten — dat de pok-ſtof verhinderd, geſtoord en onderdrukt kan worden.

En hoe menigmaal ontſtaan 'er niet na zulk eene behandeling de kwaadäartigſte verzweeringen, verplaatſingen, ongeſteldheden, die klaarblijklijk bewijzen, dat de uitbotting eene, ſchoon onvolkomene, ſcheiding is, dat dezelve kan verhinderd worden, en dat 'er eene wijziging der pok-ſtoffe in ons ligchaam mogelijk is, die zekerlijk geene beſmetting meer bewerken, doch eene menigte ſleepende gevolgen verwekken kan? Ik zag eenen bij de inënting op de verkoelendſte wijze behandelden jongeling, die omtrend

dere gevallen, waarin op de inënting de pok-koorts zonder pokjes volgde; doch zulks beveiligde nimmer voor eene volgende beſmetting.

trend 10 of 15 vlugtige pok-vlakjes had gehad, in eenen ongestelden met eene sleepende koorts verzelden toestand vervallen, die in spijt van alle middelen niet eerder naliet, dan na dat agt weeken daarna eene groote verzweering aan zijn been ontstond.'

Ik heb het zelf bijgewoond, dat door een toevalliger wijze ingenomen al te sterk braakmiddel het grootste gedeelte der kinderziekte terstond in derzelver oorsprong werd weggenomen, en de Heer Lentin verzeekert (*), daardoor menigmaal een groot gedeelte van de in de borst-ingewanden — de voornaamste zitplaats der ontvangenis — verzamelde pok-stoffe ontlast te hebben. Bijaldien wij nu die daadzaaken hierbij voegen, wanneer, naamlijk door tusschenkomst van eene andere ziekte-stoffe, der Mazelen, der Scharlaaken-koorst enz. de kinderziekte dikwerf 8 dagen en langer vertraagd werd, ziet men zeer duidelijk, dat het hier niet op de rotting van het klier-vogt — want deeze kan daar niet door verhinderd worden — maar op de kooking en scheiding en derzelver verhindering aankome. Of het vergift blijft langer in het besmette punt opgesloten — gelijk wij b. v. bij het dolheids-gift zien — of de vatbaarheid — die men zich altoos als eene soort van gevoel moet verbeelden — word door den indruk van de nu in het ligchaam de overhand hebbende tegenovergestelde prikkeling der ziekte-stoffe weggenomen, en de zenuwen worden zo lang

(*) In zijne *Bijdragen* bl. 45.

lang voor de prikkeling der pok-ſtoffe gevoelloos, tot dat die tegenwerking uit den weg geruimd is.

Het blijft derhalven eene uitgemaakte zaak, dat, hoe groot ook de waarde der terugdrijvende geneeswijze — waardoor ik koude, een waterägtigen leefregel, te veelvuldige kwik-middelen en ontlastingen verſta — in zo verre is, dat zij ons geleerd heeft, de hevigheid en het gevaar der pok-ſtoffe te verminderen, wij toch ſterk op onze hoede behooren te zijn, om dezelve niet te misbruiken en zo verre te drijven, dat daardoor de noodzaaklijke ontwikkeling van het vergift verhinderd en ongeregeldheden gebooren worden.

Het beste bewijs hiervan zouden ons de *Engelſchen* zelve wel kunnen opleeveren. Zij, die het eerst deeze Methode aannaamen, die gelegenheid hadden dezelve aan zo veele duizenden aan te wenden, zij beginnen thans zelven wantrouwend te worden, en Dimsdale, Monro, Lorey, Swainſon, Baker, Glaſs en anderen bekennen reeds, dat zij door derzelver droevige gevolgen daarvan afgeſchrikt worden, en dat 'er ſlechts al te dikwijls de ongeneesbaarſte ongeſteldheden, uitteeringen, verlammingen en dergelijken na zulk eene onvolkomene ſcheiding — gelijk zij hetzelve noemen — agtergebleeven waren (*). Baker haalt zelfs een geval aan, waarin van de 19 perſoonen, welken men in allen tijdſtippen der ziekte ſterke kwik ontlastmid-

(*) Adair leevert merkwaardige voorbeelden hiervan. Z. *Edimb. Commentariën* B. 8.

middelen had gegeeven, *stien* welras na de *gelukkiglijk doorgestaane inënting* aan de teering overleeden, schoon 'er slechts twee van hun te vooren ongemak in de long gehad hadden.

VIERDE HOOFDSTUK.

Over de vereischte voorzichtigheid bij het verkiezen der pok-stoffe.

Hoe zeer ik ook van de overëenkomstigheid der pok-stoffe overtuigd ben, dunkt mij echter, dat men daaruit het besluit niet moge trekken, als of het over het geheel hetzelfde ware, of men met de stof van kwaadaartige of goedaartige pokjes inënte. Er zijn, wel is waar, veele voortreffelijke geneesheeren, die zich met de inënting onledig houden, welken dit gevoelen aanneemen, en hetzelve met redenen en met de ondervinding staaven. Doch daar zijn evenwel ook ondervindingen van het tegendeel. De Heer Gmelin verhaalt (*) drie voorvallen omtrend de inënting, waarin zich de ingeënte pokjes naauwkeuriglijk rigteden naar de gesteldheid der geenen, van welken zij genomen waren. De Heer Vogel zegt (†): „ Ik weet verscheidene slegt uit-

(*) In zijn Boek: *Ueber den thierischen Magnetismus*, 1780. S. 583. een Werk waaruit ook een vijänd van het *Magnetismus* veel kan leeren.

(†) In zijn *Handbuch* 3. Th. S. 180.

uitgevallere inëntingen, van welken men geene andere redenen wist bij te brengen, dan de van kwaadaartige pokjes genomere inëntings-stof." De voortreffelijke opmerker Thilenius (*) waarschuwt ongemeen sterk voor de aanwending van kwaadaartige pok-stof tot de inënting. Hij vond, dat dezelve veel schielijker rottede, dan die van goedäartige pokjes. — Des Granges verhaalt insgelijks waarneemingen van gevallen, waarin een met ziekte stof bezwangerd vergift soortgelijke toevallen verwekte. (†)

Kwaadäartige pokjes gaan altijd min of meer met rotting gepaard, en daar is een zekere graad van Pokken-kwaadäartigheid, die na bij de pest komt, en zulk eene snelle, verwoestende en inëetende rotting in alle deelen voordbrengt, dat ik in onze ziekte-kunde daar geen soortgelijke voorbeelden van weet. Ik zag lieden, die zulke lijderen hadden opgepast, de kwaadäartigste en tot het vuur overhellende bloedvinnen krijgen; anderen, die even zo wel als deezen de pokjes reeds lang hadden gehad, en dus de vatbaarheid voor de besmettende stof verlooren hadden, kreegen, alleenlijk door het opslurpen deezer rotägtige dampen aanvallen van de koorts, die de blijken van een rottend bederf aan zich droegen, en het spoedigst gebruik der braakmiddelen, zuuren en andere bederfweerende middelen vereischten. Men weet immers, welk eene vreeslijk gift elke

(*) Z. Deszelfs *Bemerkungen* S. 420.
(†) Z. *Meine Annalen der Franz. Arzneykunde.* Th. I.

elke dierlijke rotting in onze vogten veroorzaakt, derzelver oorzaak moge voor het overige zijn welke zij ook wil, en wij zullen dus, zonder op de besmettende ſtof te letten, die dezelve hier verwekt, die ziekte alleenlijk als den hoogſten graad eener rotkoorts beſchouwen. Zoude men wel eenen inenteling veröorlooven, eenen lijder, die aan de rotkoorts ligt te bezoeken? Zoude men niet voor eene mogelijke opſlurping van rotagtige deeltjes en derzelver gevaarlijken invloed op de te verwagtene pokjes vreezen? En nogthans wil men het waagen, eenen droppel van deeze verrotte masſa zelve, en wel is waar de kragtigſte daarvan, onmiddelijk in de zelfſtandigheid van het ligchaam te verplanten? En, dat nog meer is, men waagt het zelfs in verbinding met de pok-ſtof, die zeer ſchielijk prikkeling en opneeming in dit punt verwekken, en, ſchoon die rotägtige ſtof op haar zelven kragtloos ware, dezelve nu tevens kragtig en werkzaam maaken zal? —— Men weet, welke verſchriklijke gevolgen, een enkele druppel rotagtige wei, bij openingen door eene klein ſneedje medegedeeld, kan hebben; men kent de voorbeelden van verſcheidene bekwaame ontleedkundigen, die zich op deeze wijze den dood hebben op den hals gehaald. Is dit niet hetzelfde geval? Alle Geneesheeren, die de inënting verrigten, waarſchuwen voor het gebruik van zulke pok-ſtof, die door het lang bewaaren verrot is. Monro verhaalt zulk een geval (*), van vijf perſoo-

(*) *Tr. on Inoculation in Scotland.*

kinderen, die met lang bewaarde pok-stof werden ingeënt. Veertien dagen daarna kreeg de ééne de koorts, en 2 of 3 dagen naderhand botteden de pokjes uit. Deeze stond dezelven gelukkig door; doch de drie anderen bleeven de koorts nog zes weeken na de inënting behouden; de eene herstelde, de twee anderen stierven; de vijfde kreeg in het geheel geene pokjes. — Heeft men derhalven redenen voor deeze soort van rotting te vreezen, waarom zoude men niet tegen die geene, die in een leevendig lighaam verwekt word en nog veel besmettelijker is, op zijn hoede zijn?

Doch het merkwaardigste is dit, dat de pok-stof door de rotting ook de kragt, pokken te verwekken, kan verliezen. — Dit is zekerlijk naar het stelzel van Hofmann onmogelijk; want, daar volgens denzelven de rotting van het kliervogt en de besmettende kragt het zelfde zijn, dan moet ook de laatste met de andere steeds in eene gelijke evenredigheid toeneemen. Doch de ondervinding leert ons het tegendeel, en dit is een van de voornaamste bewijzen tegen dat stelzel. — Wij moeten, naamlijk, in elk en pok-stof het wei-vogt — de grondslag — en de daarmede verbondene besmetting der pokken wel onderscheiden; want men kan de laatste door sterke hitte doen vervliegen, en het eerste blijft. Nu kan evenwel bederf, besmettend bederf, in het wei-vogt huisvesten zonder een pokken verwekkend vermogen, en men kan bij gevolg de eigenschappen van het weiägtig gedeelte der pokken ten geheel en al van de daarmede verbondene besmet-

smetting der pokken afzonderen. Bij gevolg kan men zonder eenige tegenspraak beweeren: *De pokstof kan door sterk bederf het vermogen, om bederf mede te deelen, verkrijgen, en juist daarnaar het vermogen, om pokken te verwekken, verliezen.* Of dezelve houd op eene besmettelijke pok-stof te zijn, en werkt alleenlijk als eene rottige wei of ze kan ook onder zekere omstandigheden eene besmettende kragt behouden, doch zij deeld tevens de rotting aan het bloed mede. Een merkwaardig voorbeeld van deeze tweederlei eigenschappen der pok-stof verhaalt immers de Heer Hofmann zelf (*). Hij ëntte eenige kinderen in met stof, welke door hitte gedroogd was, waardoor dus het besmettend vermogen vervlogen, en daarentegen iets rotägtigs verwekt was. Wat gebeurde nu? Pokjes kreegen de kinderen niet, doch de allerkwaadaartigste verzweeringen op de ingeënte plaatsen, die niet dan met veel moeite worden geneezen. Ja, zelfs verzekert de Heer Hofmann, dat door de inëntings-stof, dat zeer bedorvene etter deeltjes bevat, zulke kwaadaartige verzweeringen zouden kunnen ontstaan, dat 'er de dood op volgde. Murray (†) verhaalt een geval, waarin eene ingeënte rotagtige pok-stof geene pokjes voortbragt, schoon hetzelfde voorwerp naderhand bij eene vernieuwde inënting de pokjes kreeg. — Bond haalt ook soortgelijke gevallen aan. Ik

(*) *Abh. von den Pocken.* B. II. § 190.
(†) Zie *Instit. Histor.* p. 105.

Ik vermeen dus, met het grootste recht staande te kunnen houden: dat het *zekerlijk geenzins onverschillig is, met eene kwaadäartige of goedäartige stof inteënten, en dat een voorzichtig Geneesheer beter doed, de eerste bij de inënting te vermijden.*

Daar op steunt deeze regel: Men bewaare eene vloeibaare stof niet te lang en niet in de warmte. Het best is in kleine vast toegestopte en met pik of wasch toegemaakte flesjes, die men nog bevondien in koud water zet, om dezelve goed te houden; ook is de raad van den Heer Thilenius, dezelve met eenige droppels *Tinctuur* van *Mijrrhe* te vermengen zeer heilzaam. Op die wijze kan dezelve 6, ja 10 weeken lang tot gebruik verstrekken; oudere pok-stof is ten opzichte van het besmettend vermogen onzekerer, schoon mij voorbeelden bekend zijn, dat zelfs eene, die een half jaar oud was, nog besmetting te wege gebragt heeft. — Gedroogd kan men dezelve, zonder voor bederving te vreezen, wel is waar, langer bewaaren, doch het besmettingsvermogen gaat ook des te eerder verlooren.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Voorbeelden van voorspoedige inëntingen, geduurende de eerste leevens-maanden.

Niet het geheele eerste jaar, maar slechts deszelfs vier eerste maanden houde ik voor eenen zeer voor-

dee-

deeligen tijd voor de inëntingen. Binnen denzelven heeft het bloed nog eenen zuiveren en zachten aart, het ligchaam heeft deszelfs eerste volkomenheid nog, en is weinig tot bederf geneigd; in deezen vroegen tijd neemen de kinderen nog alles gewilliglijk in, om dat derzelver smaak nog zo fijn niet is, en zij niet eigenzinnig zijn. Zo ras als zij echter een half jaar oud zijn, vallen 'er bereids veelen deezer voordeelen weg; nu is 'er het gevaarlijke tanden krijgen mede gemoeid, de sterflijkheid vermeerderd, en ik moet bekennen, dat ik van dien tijd af tot op het einde van het tweede jaar dit tijdstip voor de inënting niet zeer gunstig houden. — Percivall merkte op, dat 'er van de 140, die in het eerste jaar te *Manchester* aan de natuurlijke pokjes overleeden, slechts vier van het eerste vierendeeljaars waren: en aldus zag ik ook in onze Epidemie van de eerste tot de derde maand geen één sterven, daar toch in de volgende negen maanden dertien sterfgevallen voorvielen. Derhalven is de sterflijkheid aan de pokjes in de eerste drie maanden ongelooflijk gering, in de volgenden echter ongemeen groot, en 'er blijft dus geen twijffel over, dat, zo men slechts de eerste 3 of 4 weeken voorbij laat gaan, van dien tijd af tot in de vierde maand het gunstigste tijdstip daar zij om de pokjes door te staan. In de eerste weeken maakt zekerlijk het gevaar om door de geelzucht, de spruuw, kolijken en andere gevolgen der nog in het ligchaam overgebleevene drekstoffe naar de geboorte nadeelige uitwerkingen te krijgen, deeze onderneeming een weinig bedenklijker. Zo ras als men ech-

echter van de volkomene zuivering van deeze aangeboorene drek-stof verzekerd kan zijn, als dan kan men zeker zonder bedenking de inënting verrigten; doch zekerlijk met die omzichtigheid, dat men met een teder schepseltje te doen heeft, [illegible] de koude en verkoelende methode minder kan verdraagen, dan grootere lijderen, die de pokjes hebben. Welligt zal het niet onaangenaam zijn, dat ik eenige soortgelijke gevallen breedvoeriglijk verhaal.

Een gezond kind van zes weeken, dat reeds taamelijk aan de lucht gewend was, werd ter gezelschap van zijne broeders en zusters mede ingeënt. Ik entede hetzelve op beide armen met een klein blaâr-trekkend pleister in. Des daags te vooren had hetzelve een ontlast-middel bekomen; de moeder, die hetzelve zoogde, veränderde niet met al van haaren leefregel, dan alleenlijk, dat zij zuure, scherpe, winderige en verstoppende spijzen vermijdde; het kind werd dagelijks — het was op het einde van de maand April en tamelijk koel — in de lucht gebragt. De wondjes, die slechts door met herten-vet bestreeken linnen bedekt waren, etterden op den derden dag taamelijk. Het kind hoestte een weinig, doch was voor het overige welvaarend. Op den zesden dag vertoonden zich eenige pokkenstipjes rondöm de wonden, dezelven werden drooger en rooder; het kind kreeg warme handen en voorhoofd, dronk ook greetiger; op den zevenden verhief zich de koorts, het kind had somwijlen in den slaap krampagtige saamentrekkingen, en de hoest nam toe en werd krampägtiger. Vermids het bovendien he-

heden koud was, en 'er zich ook blijken van verkoudheid vertoonden, werd 'er een mengzel van 1 Lood *Manna* een Drachme *Magnesia*, 20 druppels *Brackwijn* van *Huxham*, 2 Grein *Extr. Hijoscijam*, en eenige Lood ſtroop van *Althaëa* met water vlijtiglijk toegediend, ſomwijlen een weinig *Vlierbloemen*-Thee bijgebragt, en ook aan de moeder dikwerf te drinken aangeraaden, het kind werd nu niet in de lucht gebragt. Op den agtſten dag vertoonde zich overäl kleine pok-vlakjes, de hoest was een weinig ſterker, 'er kwamen meerdere dunne natuurlijke gekleurde ſtoelgangen, de koorts was zeer maatig. Op den negenden dag botteden nog eene menigte pokjes op de geheele huid uit, zo dat het kind voller werd dan zijne beide oudere gezusters. Nu begon de hoest aanmerkelijk te verminderen, en de koorts hield op. De pokjes zetteden zich langzaam uit en ſtonden op den elfden dag grootendeels in ettering, de wonden droegen nog voord, de hoest was volkomenlijk over, en het kind welvaarend; de opdrooging geſchiede op eene behoorlijke wijze, en men kon de ziekte van nu af aan als geëindigd beſchouwen; de ettering der inentings-wonden duurde nog 14 dagen lang. Zo ras als de opdrooging begon, werd 'er wederom, en 8 dagen daarna nogmaals een ontlast-middel toegediend.

Een ander ook zes weeken oud kind was in geenerlei opzicht een gunstig voorwerp voor de inënting. Van eene moeder, die zeer zwak van zenuwen was, gebooren en nog ſteeds gezoogd, en zelf

zelf met een zeer prikkelbaar zenuw-gestel en eene bestendige geneigdheid tot het zuur begaafd, had hetzelve reeds eenige maalen toevallen van hevige kramptrekkingen gehad, die in een onverhoeds bleek en stijf worden, verdraaijen der oogen en in eene onafgebrokene benaauwde adenhaaling bestonden. Meestendeels gaf eene geringe schrik der moeder, of het zuur in de eerste wegen met winden verzeld daar aanleiding toe, en klijsteeren, krampstillende zalven, inwendiglijk de *Magnesia* met *Rhabarber* verleenden de spoedigste hulp. — Ondertusschen moest hetzelve ook ingeënt worden, om het aan het gevaar der natuurlijke besmetting te ontrukken: en dus geschiede zulks met blaârtrekkende pleisters op beide armen. Om alle toevallen voor te komen, en aan het zenuw-gestel den behoorlijken graad van kragt en vastigheid tot de regelmaatige voleinding der scheiding mede te deelen, liet ik de moeder van nu af aan dagelijks viermaal van een afkooksel van *Kina* met *Magnesia*, *Venkelzaad* en poeder van *Oranje-schillen* inneemen, haar bijna niet anders dan vleesch-spijzen nuttigen, aan het kind echter dagelijks 's morgens vroeg en 'savonds een poeder van *Magnesia*, *Venkelzaad*, een weinig *Valeriaan*-wortel en zeer weinig *Saffraan* — een der beste middelen voor kleine kinderen om de prikkeling te verminderen — toe dienen, en het zelve slechts bij warmen zonneschijn — het was in het begin van Maij — in de lucht dragen. Op den vijfden dag begonnen de zedert eenigen dagen bijna verdweenen plaatsen der inënting wederom roode randen te bekomen; er werd

nu

nu nog een weinig *Rhabarber* bij gemelde poeder gevoegd, om dagelijks eenige dunne ontlastingen te verkrijgen. Op den *zevenden* had de ontsteeking der wonden iets, doch weinig, toegenomen; op den *agtsten* was het hetzelfde; 'er vertoonden zich slechts bleeke enkele pok-vlakjes op de armen, en men bespeurde bijna in het geheel geene koorts. Ik liet deswegen, om het bloed meer leevenskragt bijtebrengen, en meer vermogen tot uitzetting te verwekken, de moeder zeer voedzaame spijzen, sterk bier, chocolaad, ook meer *Kina* gebruiken en het kind warmer houden. Hierop botteden op den *tienden* eene menigte kleine eenigzins verhevene roodagtige vlakken op de borst, handen en voeten uit, welken, wel is waar, niet aan het etteren kwamen, die ik echter bij meerdere inëntingen als een toevoegsel der uitbotting, en als eene nog volgende afzondering beschouwd heb. Voor het overige bleef het bij tien echte pokjes, die zich begonnen uit te zetten. Op den *dertienden* stonden dezelven in eene goede ettering, en 'er waren nog veelen rondöm den mond uitgebot. Deeze agteréenvolgende uitbotting van enkele zweerende na-pokjes duurde nog boven de agt dagen voord, waarop het kind volkomen gezond en hersteld werd. De krampägtige toevallen waren geduurende den geheelen loop der ziekte niet eene enkele reis verscheenen.

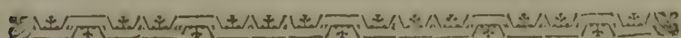
Een ander kind van twaalf weeken van een gezond gestel, dat echter zonder de borst van de moeder, alleenlijk met dunne haver-gort-pap en melk-spijzen, met water en gestampte beschuit was opgekweekt, werd

werd op dezelfde wijze ingeënt, en kreeg bereids op den vijfden dag eene fterke koorts, verzeld met veel ontfteeking der wondjes, afwisfelende koude en hitte; kleine ftuipjes en fchreeuwde bijna onöphoudenlijk; ik liet hetzelve klijfteeren, met voorzichtigheid frisfche lucht bezorgen, en gaf het *pulv. antiepil. pt. March.* met een half grein *Calomel* in drie reizen. Op den *zesden* was zij een weinig geruster, en op den *zevenden* waren boven de 40 groote fterk gekleurde roode pokjes, die terftond merklijk verheven waren uitgebot, en zij bevond zich zeer wel. Geduurende eenige dagen kwamen nog altijd meer pokjes na, en zij vormden eene goede ettering. Doch op den *tienden* fcheen dezelve niet zo geregeld voord te gaan, als ze behoorde, de pokjes kreegen bleeke randen, en het kind fchreeuwde veel. Ik liet deswegen een aftrekzel van een half Lood *Kina* met vier oncen koud water bereiden, en deed daarvan alle 2 uuren één fpijs-lepel vol met eenige droppels *Spiesglaswijn* inneemen, en een mager hoender-nat tot foep gebruiken. Dit was van die uitwerking, dat 'er op den volgenden dag veel meer warmte en opvulling in de pokjes en inzonderheid eene fterkere ontlasting van etter uit de wonden zich vertoonde en het kind geruster werd. — De opdrooging gefchiede nu, onder het gebruik van eenige ontlast-middelen, zonder eenige verdere toevallen.

Nog in het voorledene jaar, toen ik wederom bij verfcheidene kinderen de inënting moest verrigten, werd ik genoodzaakt, mijn eigen kind, om hetzelve

niet

niet natuurlijk te besmetten, inteënten, schoon het slechts elf weeken oud was. Doch hetzelve had de behoorlijke vatbaarheid nog niet, en de pok-stof wilde dus niet vatten. Op den vierden dag was bijna niets van de inëntings-wondjes meer te zien, het kind was en bleef wel, en ik was toch nu gerust, daar ik hetzelve thans voor de besmetting beveiligd wist, en mijn beroep onbezorgd kon blijven waarneemen (*).

ZESDE HOOFDSTUK.

Over de inënting buiten de Epidemie.

Daar zijn nog altijd Geneesheeren, die geenzins in bedenking staan, om op eene plaats, daar de pokjes niet zijn, inteënten, en dezelven bij gevolg daar naar toe te brengen.

Doch ik houde deeze handelwijze noch naar de genees- noch naar de zedekunde voor billijk; want

1. Behoort onbetwistbaar tot de volkomene vorming en ontwikkeling der kinderziekte eene zekere gunstige gesteldheid der lucht. Zekerlijk kunnen wij nog niet bepaalen, waarin dezelve eigenlijk bestaat; wij kunnen echter niet twijffelen, of dezelve daar is, zo ras als de kinderziekte over het algemeen be-

(*) Nog blijft het eene uitgemaakte zaak, dat, wanneer wij het in onze keuze hebben, het tijdstip van het 3 tot het 12 jaar het geschiktste tot de inënting is.

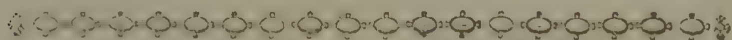
begint te heerſchen. Deswegen verwekken menigmaal de nog zo dikwerf herhaalde beſmettingen op eenen zekeren tijd geene Epidemie op eene plaats, alwaar welligt op een anderen tijd door de geringſte aanleiding — door eenen beſmetten brief en dergeken — de algemeenſte Epidemie verſpreid word; derhalven ontdekken wij, dat zelfs in grootere ſteden, waarin de pokjes bijna nimmer geheellijk ophouden, dezelven toch menig jaar ongelijk menigvuldiger en werklijk algemeen heerſchender zijn, dan in menig ander jaar. Ik houde het deswegen voor zeer voordeelig, op eenen tijd inteënten, waarin bereids de kinderziekte in de nabijheid algemeen heerſchend is, het best, terſtond in den beginne der Epidemie, als dan zal men altijd meer verzekerd kunnen zijn, dat de inënting zekerlijk vat, en de pokjes zelve volkomener gevormd en ontwikkeld worden.

2. Strijd deeze grondſtelling met de eerſte en voornaamſte regel der geheele zedekunde: *Al, wat gij niet wilt, dat u de menſchen doen zullen, doet hun dat ook niet.* Zo ras als de menſch in eene maatſchappij leeft, mag hij niet enkel en alleen zijn eigen voordeel, maar hij moet ook dat van het algemeen behartigen; en daar het nu beweezen is, dat de beſmetting door ingeënte pokjes medegedeeld, en dat dezelve voor menig een voorwerp gevaarlijk, ja doodlijk worden kan, heeft hij geen recht, zijnen evennaasten aan dit gevaar bloot te ſtellen, ſchoon hij nog zo veel daar door mogt winnen. Men ſtaat immers niemand toe, eene goot tot afleiding van het water zo te plaatſen, dat voor zijn

na-

nabuur een mogelijk nadeel daaruit zou kunnen ontstaan. Het kan voor iemand zeer noodzaaklijk, ja zelfs tot zijn onderhoud onöntbeerlijk zijn, een groot vuur, veel brand-stoffen in zijn huis te hebben: en nogthans mag hij niet, wegens het gevaar, dat voor zijne nabuuren daar uit zoude voordspuiten. Zijn geluk kan daarvan afhangen, eenen brief, een pakje uit eene door de pest besmette plaats te bekomen; en evenwel moet hij wagten, tot dat het algemeen door eene voldoende *Quarantaine* voor het gevaar beveiligd is. Even zo min kan het hem geöorloofd zijn, zulk eenen gevaarlijken vijand als de pok-stof, onder zijne medeburgers te verplanten, en de Regeering heeft het recht, hem zulks te verbieden. — Eene geheel andere zaak is het, wanneer hij een afzonderlijk huis heeft, en allen omgang met den geenen, die door de pokjes kunnen besmet worden, kan vermijden.

Ook hieromtrend zien bereids Ordonnantien der Regeeringen het licht, en de Heer Professor Hebenstreit neemt deeze grondstelling in zijne *Lehrsätze der medizinischen Poliezy-wissenschaft* insgelijks aan.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Over de op de inënting volgende ziekten en verplaatsingen.

Het heeft aan de inënting tot geen gering nadeel verstrekt, dat niet zelden langdurige, bezwaarlijke,

zelfs gevaarlijke ziekten daardoor ontstonden. Men trok daaruit het al te overhaast besluit, dat bij gevolg deeze behandeling, wel is waar, het tegenwoordige kwaad verminderc, doch zeer gemaklijk eene onvoldoende afzondering — of zuivering des ligchaams van de pok-stof — bewerke, waar door deeze naderhand daar op volgende kwaalen ontstonden.

Bij dit besluit beging men echter twee groote misslagen. Ten eersten, vergat men, dat deeze op de natuurlijke pokjes volgende ziekten ongelijk menigvuldiger en gevaarlijker zijn, dan bij de ingeënten.

Men plaatse toch 100 kinderen, die de natuurlijke pokjes een weinig sterk hebben gehad, en 100 ingeënten naast elkanderen, en men zal ontdekken, dat de eenen behalven de naaden en mismaaktheden hunner uitwendige gedaante — dat toch zekerlijk voor het vrouwelijk geslacht eene veel erger daarop volgende ziekte is, dan menig eene inwendige ligte kwaal — ongelijk meer en veel gevaarlijkere gevolgen deezer ziekte ondergaan. Niet alleenlijk de ongelijk grootere verzwakking en vermagering, die tot de teering kan opklimmen, maar ook gebreeken der oogen, ooren, been-eeter, een teering-hoest, verharde klieren, vergroeijingen, zenuw-ziekten, uitslagen der huid en verzweeringen enz. Ten tweeden, begaat men bij dat besluit ook hieromtrend eenen misslag, dat men de op de inënting volgende kwaalen over het geheel aan de inënting toeschrijft, daar zij toch altijd een gevolg, of van eene gebreklijke behandeling,

ling, of van eene toevalliger wijze daar bij komende oorzaak zijn. — Zulks te bewijzen, en tevens de middelen aan de hand te geeven, hoe men dezelven kan verhoeden, is het oogmerk van dit Hoofdstuk.

De voornaamste op de inënting gevolgde ziekten, die ik en andere Geneesheeren hebben bemerkt, zijn: Langduurige en kwaadäartige verzweeringen der inëntings-wonden, uitslagen der huid van eene verschillende, hoofdzaaklijk van eene daauwwurmägtige gedaante, de na-pokjes, die menigmaal eerst na eenige weeken agter aan komen, verzweeringen in den omtrek der inëntings-wonden, der oksel-klieren, ook van andere deelen; verharde klieren, sleepende koorts, die soms lang kan duuren, en als dan dikwerf door het ontstaan van eene verzweering eindigt, hoest, toevallen op de zenuwen, verlammingen.

Hier moet men echter vooral een wezenlijk onderscheid maaken, dat men gemeenlijk over het hoofd ziet. Sommigen deezer kwaalen zijn, wel is waar, op de pokjes volgende ziekten, doch geene verplaatsingen der pok-stof, maar toevallige, ja dikwerf enkelijk plaatselijke ongemakken. Ik verdeele deswegen alle op de inënting volgende ziekten volgens derzelver oorsprong, en bij gevolg naar derzelver aart in de volgende klasfen:

1. Sommigen zijn alleenlijk plaatselijke toevallen, of gevolgen, ontstaan door het medegevoel en de prikkeling der ingeënten plaatsen. Daar onder tel ik de opzwelling der armen, derzelver stijvigheid, de verzweeringen en klier-gezwellen rondom de inën-

tings-wonden en in de holen der okſelen, de kwaadaardige etteringen der inëntings-wonden. Dezelven kunnen even zo wel door eene al te ſterke ontſteeking verwekkende prikkeling deezer wonde ontſtaan, gelijk de klier-gezwellen in de lies en de ontſteeking der voorhuid enz. bij hevige druipers (*).

2. Anderen zijn gevolgen der algemeene verzwakking en al te groote vermeerderde prikkeling, welke de kinderziekte, deels in de huid, deels in het geheele ligchaam heeft voordgebragt. Daaronder behoort, wanneer men door den lijder zo wel van buiten als van binnen eenen al te warmen leefregel te doen houden, door veërbedden enz., eene al te groote vermenigvuldiging van het vergift en vermeerdering van het aantal der pokjes heeft bewerkt, of wanneer het voorwerp van een zeer zwaklijk en teder geſtel, b. v. een nog zeer klein kind, is. De gevolgen zijn, of zweeren en een huid-uitſlag, of toevallen uit verſtopte klieren ontſtaande, of ook vermagering, een zwak-zenuwgeſtel, ja zelfs eene ſleepende koorts.

3. Somwijlen zijn het echter nog wezenlijke overblijfzelen der pok-ſtoffe, of de uitwerkingen van eene onvoldoende afzondering, eene niet volkomenlijk weggenomene kinderziekte.

Hier-

(*) Ik wijze den Leezer hier over, zo wel als over meerdere hierop betrekking hebbende artikelen, naar Kortums *Beyträge zu. pract. Arzenykunde*, en naar deszelfs Verhandeling; *über die Einimpfung der. Pocken*, in het Journaal der *Pract. Heilkunde* 4 B. 2. St.

Hieromtrend moet ik mij een weinig naauwkeuriger verklaaren, vermids de tegenwoordige verwarring van taalen aangaande de begrippen van afzonderingen, verplaatsingen en dergelijken, ook daaromtrent menig eenen, vooräl jongeren Geneesheer, het regelmaatig denkbeeld daarvan kan benemen — De kinderziekte bestaat daarin, dat een ligchaam niet alleen de besmettende stof gevat heeft, maar ook door derzelver prikkeling het vermogen verkreegen heeft een nieuw vergift voord te brengen. De volkomene afzondering en afloop (*Crisis perfecta*) der ziekte bestaat daarin, dat het ligchaam niet alleenlijk dat in hetzelve voordgebragte vergift van zich afscheid en ontlast, maar ook het vermogen verliest, een nieuw vergift voord te brengen, waarbij dan nog die uitwerking komt, dat hetzelve juist daar door ook het vermogen verliest, om op nieuw besmet te worden. Het middel daartoe is de koorts, en de daar door verwekte ettering der pokjes, benevens andere daar mede verbondene heilzaame ontlastingen.

Het eerste, de volkomenlijke zuivering des ligchaams van de verwekte pok-stof word door de behoorlijke en niet verhinderde ettering der pokjes, en tevens door het daar mede verbonden heilzaam zweet, door de pis- en darm-ontlastingen te wege gebragt, het geene bereids daar uit blijkt, dat geduurende het tijdstip der ettering en opdrooging deeze ontlastingen den eigenäartigen pok-reuk hebben. Bij den ingeënten komt daar nog de ontlasting der inëntings-

wonden bij, dat in dit tijdflip insgelijks vergiftigd is; want men kan daar mede inënten.

Het tweede, de wegneeming van het vermogen, om eene nieuwe pok-ftof voord te brengen, word daar door bewerkt, dat de koortsägtige prikkeling, welke de pok-ftof voordbrengt, tot zodanigen trap word verhoogd, die in ftaat is, de door hetzelve in beweeging gebragte plaatfelijke ontäarting en werkzaamheid weg te neemen, waar door dan niet alleenlijk het vermogen, om voor als nu dit vergift voord te brengen, maar ook om hetzelve in het vervolg te doen vatten —— de geheele bijzondere gevoelbaarheid voor pok-ftoffe, en de geneigdheid tot dezelve —— opgeheven word.

Het is bekend, dat de eene prikkeling de andere kan wegneemen. Bij de venerieke befmetting neemt het kwik door zulk eene tegenövergeftelde prikkeling, de prikkeling door de ziekte-ftof en werkzaamheid dier deelen weg. Hier is het de door het vergift zelve verwekte koorts, die deeze werking voordbrengt.

Slechts zulk eene kinderziekte, waarin zo wel de aanwezig zijnde pok-ftof volkomenlijk afgefcheiden, als ook het vermogen, dezelve nu en in het vervolg wederom voord te brengen, volkomenlijk weggenomen word, noem ik eene *volkomene Kinderziekte*, en derzelver afzondering eene voldoende *Crifis perfecta.*

Beiden kunnen echter verhinderd en belet worden, en, wel is waar, deels door ftremming der genee-

zen-

zende ontlastingen — door het vatten van koude, het ſnellijk opdroogen der inëntings-wonden — deels door zulk eene verzwakking van het ligchaam, dat daar door de tot de volkomene vernietiging der vatbaarheid voor de pokjes vereischte graad van prikkeling onmogelijk word gemaakt, b. v. eene van natuur zeer zwakke ligchaams-geſteldheid, die men niet behoorlijk heeſt verſterkt, of eene al te veel verzwakkende geneeswijze, deels ook door toevallige oorzaaken, die den regelmaatigen loop der afzondering beletten, b. v. prikkeling, door wormen of door andere ziekte-ſtoffen in den buik veröorzaakt.

De uitwerking van zulk eene belette afzondering der pok-ſtof is nu deeze, deels dat 'er nog werklijke pok-ſtof terug blijft en verplaatſingen veröorzaakt, deels dat de door de prikkeling der pok-ſtoffe bedorvene afzondering niet volkomenlijk wederom in den met de natuur overëenſtemmenden toeſtand terug keert, maar nog voordgaat, ſchadelijke vogten te verwekken, die, wel is waar, geene volkomene pok-ſtof meer zijn, dat is, het vermogen niet meer hebben, om andere ligchaamen te beſmetten — als waartoe de trap van prikkelbaarheid niet ſterk genoeg meer is — echter toch als zwakkere, als 't ware gewijzigde voordbrengzelen daarvan zijn te beſchouwen, en bij gevolg voordgaan, met het ligchaam of algemeen of plaatſelijk te prikkelen en ongeſteld te maaken. Het is hiermede juist zo gelegen als met eene verzachte venerieke ziekte, na eene onvoldoende geneezing met het kwik.

De gevolgen zijn: verscheidene soorten van uitslag, verzweeringen, zenuw-ziekten, verlammingen, verplaatsingen op de beenderen, na-pokjes, bedorvene afscheidingen der oogen, ooren, long enz. ontsteekingen der oogen, klier-ziekten, sleepende koorts, inzonderheid het merkwaardig geval, dat 'er nog verscheidene weeken, ja maanden lang, eene uitteerende koorts met vermagering en verzwakking overblijft, welke echter terstond verdwijnt, zo ras als 'er eene verzweering aan het eene of andere deel van het ligchaam ontstaat.

4. Eindlijk kan ook een andere bereids in het ligchaam aanwezige vatbaarheid voor ziekte en stof door de kinderziekte slechts in werkzaamheid en aan den gang gebragt worden, waardoor als dan ook daarop volgende ziekten ontstaan, die echter aan de kinderziekte niet als eene wezenlijke, maar slechts als eene toevallige gelegenheids-oorzaak te wijten zijn. Dit heeft hoofdzaaklijk plaats omtrent de na de pokjes somwijlen uitberstende klier-ziekte, waartoe de grondslag bereids voor de pokjes in het ligchaam was, ook omtrend het dauw-wurmägtig uitslag, welken slechts toevalliger wijze dikwerf daar door worden veröorzaakt.

Na deeze bepaalde ontwikkeling van den oorsprong der op de inënting volgende ziekten kan men nu de *middelen vaststellen, waar door men dezelven kan verhoeden.*

1. Men vermijde alle nuttelooze vermeerdering der prikkeling aan de inëntings wonde, b. v. de al te groote Spaansche vliegen pleisters, zo men daar me-

mede inënt, de prikkelende zalven, de al te diepe infnede, zelfs het inënten met een ftomp mes of lanzet, harde, prikkelende draaden, daar men mede inënt, pok-ftof die bereids een beginzel van rotting heeft, inzonderheid het al te fterk toebinden der inëntings plaatfen, vooräl wanneer het te vast gefchied. Ik heb nog onlangs daar door een zeer kwaadäartig roosäagtig gezwel aan den arm zien ontftaan. Ik denk zelfs, dat de daar door belette uitdamping der pok-ftof in de wond veel daar toe bijdraagt. Deswegen houd ik het voor het best, flechts de eerfte 24 uuren de ingeënte plaatfen met Engelsch pleister of goud-flaagers vlies te bedekken, naderhand echter geheel vrij en onbedekt te laaten. Alle deeze opgenoemde omftandigheden kunnen tot eene hevige plaatfelijke prikkeling, en daar door tot plaatfelijke daarop volgende ziekten aanleiding geeven, waar bij ik nog reeken, wanneer men het tijdig aanwenden van koud water bij eene te hevige ontfteeking na'aat, of het wrijven der wonden aan het hemd enz. niet belet.

2. Men verzuime niet een zwaklijk voorwerp te voren en ook in de kinderziekte door vleesch-nat, door eenen voedzaamen leefregel, *Kina*, een weinig wijns enz. te verfterken, hetwelke tot eene voldoende afzondering ongemeen veel toebrengt. Zo is het ook bij de inënting van tedere zooglingen, inzonderheid wanneer de zoogende moeder ook zwaklijk is, fteeds mijne voornaamfte regel, aan de moeder of minne van tijd tot tijd, gedurende de geheele behandeling, een afkookfel van *Kina* te doen gebruiken.

3. Een

3. Een al te bloedrijk en flerk voorwerp moet een verkoelend en dun voedzel gebruiken, en inzonderheid geduurende de uitbottings-koorts eene warme en voedzaame leefwijze vermijden.

4. Vóór de inënting geeve men fleeds wormmiddelen, ook in gevallen, waarin geene tekenen van wormen voorhanden zijn, want fchoon die daar niet zijn, kan men echter niet zeker befluiten, dat 'er ook geene wormen plaats vinden.

5. Men vermijde eene al te overdreevene verzwakkende of verkoelende behandeling, en vergeete nimmer, dat de koorts, en een zekere graad van kragtige werkzaamheid tot eene voldoende afzondering volftrekt noodzaaklijk zijn. Inzonderheid is dit toepasfelijk op het al te overdreeven gebruik der Kwik-ontlastmiddelen en der koude leef-wijze. Men leeze hiervan een merkwaardig geval, dat den Heer Lijf-Medicus Hinze wedervoer, in Hufelands *Journal der pract. Heilkunde* III *B.* 4 *St.*, waarin alleen de verzwakkende Methode de oorzaak van eene hardnekkige daarop volgende ziekte en nog laat agter aan volgende na-pokjes was.

6. Hoe zeer over het geheel genomen de verkoelende behandeling geduurende de prikkeling veroorzaakende- en uitbottings-koorts goed te keuren is — als waardoor deels de te groote vermenigvuldiging der pok-ftof in het ligchaam als ook der pokjes zelve word verhoed — moet dezelve echter na geëindigde uitbotting, geduurende de ettering en opdrooging binnen zekere paalen worden gehouden, en ik houde het geduurende dit tijdftip, waarin de eigen-

eigenlijke afzondering plaats grijpt, om nadeelige verplaatſingen te verhoeden, voor zeer noodzaaklijk, eene maatiglijk de uitwaasſeming bevorderende leefwijze in acht te neemen, en al het vatten van koude — dat is te ſchielijke verwisſeling van luchtgeſteldheid — zorgvuldiglijk te vermijden. Veele dergelijke voorbeelden zijn mij bekend, waarin door het verzuimen van dit voorſchrift zeer nadeelige verplaatſingen zijn ontſtaan, waartoe zelfs het in de eerſte afdeeling verhaalde geval van eene ſcheeve hals behoort. Ik zag zelfs een aanval van beroerte met het verlies van de ſpraak verzeld — die echter naderhand weder herſteld werd — door het onvoorzichtiglijk vatten van koude in eene vogtige koude lucht ontſtaan.

7. Men laate de inëntings-wond niet te gelijk met de algemeene opdrooging der pokjes opdroogen, maar men onderhoude dezelve nog omtrend 8 tot 14 dagen lang in eene zachte ettering, het welke door ettermaakende zalve, of des noods door een gering bijvoegzel van het roode Principitaat of door Spaanſche vliegen, word bewerkt.

8. Men geeve, zo ras als de opdrooging in het aangezicht begint, zachtlijk ontlastende middelen, eene der gewigtigſte regelen ter verhoeding van anders volgende ziekten! Men verbeelde zich niet, dat men het verzuimen van dit tijdſtip naderhand door nog zo ſterke ontlastmiddelen wederom kan goed maaken! — Doch het is niet voldoende ſlechts éénmaal een zacht ontlastmiddel te gebruiken, maar men moet hetzelve bij zekere tusſchenpoozingen drie, vier,

vier, ja, vijf maal herhaalen, indien men voor verplaatsingen wil beveiligd zijn. Hieromtrent kan men zekerlijk geen algemeen voorschrift geeven, maar zulks regelt zich naar de menigte der pokjes — hoe meer pokjes des te meer is het ontlasten noodzaaklijk — naar den gezonden of ongezonden toestand van het voorwerp — in het laatste geval menigvuldiger — naar den toestand der krachten, des ouderdoms, der algemeen heerschende besmettende gesteldheid enz. — Bij een gezond kind, b. v., dat weinig pokjes heeft, is eene driemaal herhaalde zachte ontlasting, bij tusschenpoozingen van drie dagen, voldoende, en daarbij de beste geneeswijze, eene genoegzaame gift *Calomel* des avonds te geeven, en des anderen morgens *Manna* met *Sal Polychrest.* of *Senebladen.*

9. Men vermijde geduurende den tijd der opdrooging het nuttigen van vleesch-spijzen en over het geheel eenen al te sterk prikkelenden leefregel. Voornaamlijk brengt, volgens mijne ondervindingen, het al te vroegtijdig gebruik van vleesch-spijzen ligtlijk verplaatsingen te wege, hoofdzaaklijk verzweeringen en huid-ziekten. Men laate zich daarvan nog tien tot veertien dagen lang na de opdrooging onthouden, indien men daar voor wil beveiligd zijn.

10. Na de voleinding der opdrooging komt het 'er zeer veel op aan, dat de huid welras van de daarop zijnde vuiligheden bevrijd, en zo ras als mogelijk wederom in eenen openen en werkzaamen toestand verplaatst worde, want dit werktuig lijdt, zo 'er eenigzins veel pokjes zijn, altijd ongemeen

veel,

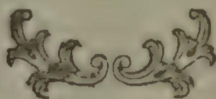
veel, en besteedt men daar niet, gelijk zulks zo menigmaal niet gebeurt, zijne geheele oplettenheid op, alsdan kunnen uit deezen bronäder alleen de nadeeligste ziekten en verplaatsingen ontstaan. Ik beveel het deswegen sterk aan, om, zo ras als de opdrooging geëindigd is; het geheele ligchaam dagelijks eenigemaal met een mengzel van water, wijn en zeep, of de dooijer van een ei laauw-warm af te vrijven, alsdan eenige laauwe baden, ook met versterkende kruiden en zeep te doen gebruiken, op het dikwerf verschoonen der hemden en laakens te letten, en eene ruime drooge lucht te verschaffen.

11. Bijaldien de lijder veele pokjes heeft gehad, en zwaklijk is, alsdan zal het altijd zeer heilzaam zijn, hem ook naderhand nog een aftreksel of afkooksel van *Kina* te geeven, waardoor men zich echter niet van de benoodigde ontlast-middelen mag laaten afhouden. Zo de ettering zeer sterk is geweest, moet men inzonderheid bedenken, dat 'er niets het voedende en wei-agtig deel van het bloed zo schielijk bederft en verteert, dan sterke etteringen, en deswegen op eene schielijke herstelling daarvan bedacht zijn, waartoe *Salep*, *Sago*, en andere zelfstandigheden uit het planten-rijk bereid, wei, melk met selzerwater, in den beginne, en naderhand gepaste vleesch-spijzen de beste middelen zijn.

Zouden echter nu werklijk ook verplaatsingen en ziekten daarop gevolgd of onstaan zijn, dan zijn de volgenden de gepaste middelen. Men onderhoude eenigen tijd de door konst voortgebragte etterdragten — zo het eene plaatselijke verzetting is, dan zo na

mo-

mogelijk aan het lijdend deel; — men geeve middelen, die alle affcheidingen bevoorderen, b. v. middelen van *Spiesglas*, de wei, bloedzuiverende kruiden en wortelen, het felzerwater met melk, ook kan in hardnekkige gevallen de *Zwavel* en *Kampher* van veel nut zijn; men bediene zich ook tusfchenbeiden van gepaste Kwikmiddelen, b. v. van den *Aethiops antimonialis*, van het poeder van *Plumer*, veronderfteld, dat de lijder niet te fterk verzwakt zij; men geeve, inzonderheid terftond bij het ontftaan eener verplaatfing een weinig fterke Kwik-ontlastmiddelen, en herhaale dezelven van tijd tot tijd; men doe vlijtiglijk laauwe zeep-baden gebruiken, en den lijder eene gemaatigde beweeging in de open lucht genieten; inzonderheid verzuime men echter met dat al niet, de *Kina* en andere verfterkende middelen aantewenden, die des te noodzaaklijker zijn, hoe zwaklijker de lijder van natuur is, hoe fterker hij de pokjes heeft gehad, en hoe meer zich thans eene algemeene verzwakking en hebbelijkheid tot de teering vertoont.

DERDE AFDEELING.

OVER DEN LEEFREGEL EN DE GENEESKUNDIGE BEHANDELING DER KINDEREN, EN VERSCHEIDENE ZIEKTEN DER KINDEREN.

EERSTE HOOFDSTUK:

Algemeene denkbeelden omtrend de ziekten der kinderen en de belangrijkste kinder-middelen.

De kennis van de ziekten der kinderen, van de beste en met de natuur het meeste overëenſtemmende behandeling van deezen tederen leeftijd, behoorde billijker wijzer één der gewigtigſte onderwerpen van den beoefenenden Geneesheer te zijn, zij word echter gemeenlijk op verre na niet met die oplettenheid gade geſlagen, die dezelve verdient. — Nog altijd heerscht 'er duisterheid en beſluitenloosheid in de ziekte-kunde en de wijze van behandeling veeler ziekten der kinderen; nog altijd blijft derzelver ſterſlijkheid zo groot, dat men daar huiverig over word, wanneer men, zelfs in die ſteden, die geen gebrek aan geneeskundigen bijſtand hebben, nog altijd de helft der jonggeboorenen vóór het einde van het derde jaar reeds ziet ter aarde beſtellen. Behoorde ons deeze droevige, doch al te zeer geſtaafde onder-

dervinding niet op de gedachten te brengen, dat wij nog bij lang niet genoeg met den aart van alle die gebreken en met de hulpmiddelen tegen dezelven bekend zijn, welken gewoonlijk aan deezen ouderdom eigen zijn, en den dood zulk eenen rijken oogst verschaffen? Moest deeze overdenking ons ten minsten niet gestadiglijk aanspooren, om onze oplettenheid en ons onderzoek daaromtrend te verdubbelen, en alle onze vermogens intespannen, om dit — naar de gevolgen te oordeelen — nog niet zeer voorspoedig gedeelte der heelkunde te volmaaken? Zo veel te meer, wanneer wij in aanmerking neemen, dat 'er geene soort van ziekten is welke eenen zo belangrijken invloed op het geheele volgende leeven heeft, als juist de ziekten der kinderen. Dezelven vallen in het gewigtige tijdstip der eerste ontwikkeling en vorming voor; eene ongeregelde handelwijs kan in die jaaren, wanneer dezelve verzuimd of slecht behandeld word, aan het ligchaam voor het geheele leeven eene nadeelige rigting geeven; verzwakkingen, bezeeringen, bederf, welken hier uit ontstaan, worden al te ligtlijk met de gesteldheid zelve verward, en tevens gebreken van het ligchaam, die nimmer geheel en al uitteroeijen zijn. Voor zeker deeze reden alleen behoorde ons de ziekten der kinderen ten hoogsten gewigtig en belangrijk te maaken.

Het is zeker niet te ontkennen, dat dit gedeelte der geneeskunde één der zwaarsten en moeielijksten is. Het gemis der spraak, het onverstand der kinderen, de vooroordeelen van derzelver bakeren, maaken,

ken, het gadeſlaan en de kennis hunner ziekten zo moeielijk, verijdelen zo menig ontwerp van geneezing, en maaken het aanwenden van menig middel zo onmogelijk, dat een oneindig geduld, eene onvermoeide oplettenheid, en, ik durf beweeren, een bijzondere handgreep en ziektekundig gevoel daartoe vereischt worden, om een bekwaame kinder-Arts te zijn. Voegt men daar nog bij het gebrekkig onderwijs, dat veeltijds een jonge Arts over dit gedeelte der geneeskunde op de hooge Schoolen verkrijgt, het gemis van kinder-gasthuizen, en der gelegenheid, om de ziekten in tijds in haaren aart te leeren kennen; dan kan men zeer wel begrijpen, waarom zo menige Artſen eene dusdanige onverſchilligheid tegen dit gedeelte hunner kunst hebben, waarom bij veelen, niet alleen bij moeders en minnen, maar zelfs bij Artſen, de ten hoogſten nadeelige mening heerscht, als of 'er bij de ziekten der kinderen niet veel te doen ware, en alles aan de natuur moest overgelaaten worden, en waarom bij gevolg dit gedeelte nog niet dien graad van volmaaktheid bereikt heeft, waarop andere roem kunnen draagen. Ik waage het derhalven, het grootſte gedeelte mijner amptgenooten uittenoodigen, om aan dat gedeelte van haar beroep eene meerdere waardij bijtezetten, hetzelve meer oplettenheid te verleenen, de onderſcheidende kennis van de ziekten der kinderen, voor zeker het moeielijkſte, doch helaas ook het gebrekkigſte gedeelte, te volmaaken, en nieuwe tekenen en bepaalingen opteſpeuren, de ziekten zelve aan een naauwkeuriger onderzoek te onderwerpen,

en derzelver wezenlijken aart en kenmerk bepaaldelijker aantewijzen, en niet zo zeer op nieuwe, als veel meer om op een gepast voor deezen ouderdom ingericht gebruik der voor handen zijnde middelen te denken.

In het bijzonder kan ik den jongen aankomenden Artsen deeze studie, als een uitmuntend middel om zich bekend en bemind te maken, niet genoegzaam aanprijzen. De behoudenis van één eenige kleine lieveling kan hun een grooter en glansrijken roem verwerven, dan de geneezing van verscheidene afgeleefde ouden, en welke stem spreekt wel luider en sterker, dan die van eene ten hoogsten verblijde en dankbaare moeder? In de daad, zo de jonge Arts op deeze wijze eerst eenige zodanige tedere moeders aan zich verbonden heeft, dan kan het hem in het geheel niet missen, zijne lof zal door alle Thee- en Koffij-gezelschappen weergalmen, en hij zal de bescherming der den toon geevende partij genieten.

De voornaamste reden, waarom men in de kennis en geneezing van de ziekten der kinderen nog niet zo gelukkig is, als men misschien kon zijn, is wel daarin gelegen, dat men te weinig acht geeft op het natuurlijk onderscheid, en op de eigenaartige hoedanigheden van die leevens-jaaren.

Men verwijt het gewoonlijk en met recht aan de ouderen, wanneer zij de kinderen omtrend den leefregel even zo behandelen als zich zelven, en hun het geene aanbieden en doen nuttigen, dat hun zelven smaakt en behaagt. En nogthans geloof ik, dat wij in de geneeskunde zeer dikwijls in dezelfde

fout

ſout vervallen, en de ziekten der kinderen op denzelfden leest ſchoeijen, op dezelfde wijze en volgens dezelfde voorſchriften behandelen, als die van volwasſenen, zonder in aanmerking te neemen, dat hun ligchaam nog niet volmaakt gevormd is, dat hunne geſteldheid van eene geheel verſchillende aart en ſaamenhang is, en hunne ziekten zo wel, als de werking der middelen, geheel bijzonder gewijzigd zijn.

Beſchouwen wij verder de verbaazend groote ſterfte onder de kinderen? moet men 'er zich niet over verwonderen? Van alle die oorzaaken welken de ziekten voordbrengen, en die gewoonlijk bij volwasſenen gevaarlijk worden, werken 'er nog zo weinigen op het kind. Hetzelve heeft nog zo weinig hartstogten, die hem zouden nadeelig kunnen worden, geene verandering van lucht of weêr heeft invloed op hetzelve, geene verſcheidenheid van voedzel enz. en nogthans zo veele ziekten, zulk eene verbaazende ſterfte! Is dit niet een nieuw bewijs, dat de hoofdzaaklijke grond hiervan in hunne natuurlijke geſteldheid moet gezocht worden, en dat dienvolgens ook de behoed- en geneesmiddelen daaruit inzonderheid moeten geſchept worden?

Alles komt derhalven hierop neder, dat men zich een klaar denkbeeld vorme van den natuurlijken toeſtand der kindſche jaaren, en van de eigenaartigheden hunner ligchaams-geſteldheid, voor zo verre daardoor niet alleen de werking der ziekteſtoffe, maar ook de heilzaame afzonderings-beweegingen, en de werkingen der middelen zelve, bepaald en eigenaartiglijk gewijzigd worden. Ik verſta hierdoor

hoofdzaaklijk het tijdperk des eersten en tweeden jaars, tot dat het tanden krijgen ophoudt, derhalven juist het tijdstip der meeste sterfte, en ik zal de moeite neemen, alhier eenige voornaame artijkelen optegeeven, die de ziektekunde van deeze leevensjaaren inzonderheid kenmerken, en bij derzelver behandeling tot een leiddraad verstrekken kunnen.

1. Een kind is in dit tijdstip nog altoos als een zeer onvolmaakt, niet ten vollen gevormd schepzel te beschouwen, waarin verscheidene werktuigen en vermogens reeds volkomenlijk, verscheidene ten halven, en anderen daarentegen nog in het geheel niet ontwikkeld zijn. Dit moet eene groote ongelijkheid van beweegingen, geheel ongewoone uitwerkselen, hier een zeer fijn, en daar een zeer dof gevoel voordbrengen, en aanleiding geeven, dat de werking van een middel dikwerf eene geheel onregelmaatige rigting neemt. In zulk een ligchaam is die volledige, gelijkvormige, en eenstemmige beweeging in 't geheel niet mogelijk, welke wij in volwassene menschen waarneemen, en men ziet reeds hieruit, hoe weinig men van de werkingen bij volwassenen op die bij een kind besluiten kan.

2. De grondslag der natuurlijke ligchaams-gesteldheid in die leevensjaaren is gelegen in verslapping, weekheid, en werkloosheid. Echter is met deeze verslapping van het cell-geweefzel, met deeze werkloosheid der spier-vezelen nogthans een hooge graad van prikkelbaarheid en aandoenlijkheid gepaard. Bij gevolg veel gevoel en weinig wezenlijke tegenwerking. — Dit stuk benevens het voorgaande heeft

eenen

eenen zeer belangrijken invloed op den oorſprong en de behandeling van de ziekten der kinderen. De verſlapping en weekheid geeft natuurlijker wijze aanleiding, dat de vogten ligtlijker eene taaie en ſlijmagtige hoedanigheid aanneemen, waarom ook de ſlijmige kwaadſappigheid bij kinderen altoos de hoofdrol ſpeelt; de groote aandoenlijkheid zal maaken dat de minſte tegennatuurlijke prikkeling de hevigſte ſchijnbaare beweegingen voordbrengt, het zal echter toch de vezelen aan wezenlijke, kragtdaadige en geregelde terugwerking ontbreeken, om de afzonderingen geregeld en volmaakt doortezetten. Uit dien hoofde zal 'er veel prikkeling en aandoenlijkheid der ziekteſtof voor handen zijn; doch deeze prikkeling zal eerder in eene ingeſlotene kramp- of onevenredige ſtuiptrekking ontaarten, dan in eene werkzaame, geregeld beſtierde, en de ziekteſtof verwerkende èn ontlastende daadelijkheid overgaan: genoeg, oorzaak en werking zal nimmer in het behoorlijk verband ſtaan. — Ik ken wezenlijk geene geneigdheid en geen ſaamenloop van oorzaaken, welken zulke ongewoone, onverklaarbaare en nadeelige uitwerkingen kunnen voordbrengen, dan de vereëniging van taaiheid, aandoenlijkheid en werkloosheid, en ik zal ſlechts als het zichtbaarſte bewijs hiervan, op de verſchijnzelen van den kinkhoest oplettend maaken, alwaar juist deeze aaneenſchakeling van oorzaaken den voornaamſten grondſlag der kwaal, derzelver bijzondere wijziging en hardnekkigheid uitmaakt, en welke daarom aan kinderen en vrouwen — welken geduurende haar leeven iet van den kinderlijken aart bijblijft —

lijft — inzonderheid eigen is. Hier vind de grootſte graad van taaiheid en prikkelbaarheid plaats, ja, zelfs tot eenen ſtuipagtigen toeſtand toe, en evenwel zo veel gebrek aan wezenlijke en daadelijke tegenwerking, zo dat dit orgeweek veele maanden met deeze geſtadige ſtuipagtige beweegingen kan voortduuren, zonder dat daardoor eene werklijke afzondering worde te wege gebragt.

Inzonderheid is deeze opmerking belangrijk, dat een gedeelte, het welk voornaamlijk met ſlijm overlaaden en bedekt is, eene aanmerklijke onvatbaarheid voor prikkeling en onaandoenlijkheid kan bezitten, geduurende dat andere deelen ongemeen aandoenlijk zijn, dat b. v., welk geval zeer dikwijls voorkomt, de maag en het darm-kanaal zodanig met ſlijm bedekt en verſlopt zijn, dat noch natuurlijke noch geneeskundige prikkelingen op dezelven werken, en nogthans meer verwijderde zenuwen zich in eenen ongemeen prikkelbaaren, ja zelfs ſtuipagtigen toeſtand bevinden. Zelfs dit werktuig, het welk in dit geval in zich zelve zo zonder gevoel, ja ſomtijds half verlamt is, kan juist uit hoofde van het daar door weggenomen evenwigt der beweegingen, en wijl het bijna als een vreemd ligchaam in de huishouding van het geheel aantemerken is, eene duurzaame oorzaak van verder verwijderde ſtuipagtige beweegingen worden, en die nadeelige hoedanigheid voordbrengen, welke men met den naam van *geneigdheid tot ſtuiptrekkingen* beſtempelt. De zenuwen bevinden zich in eene geſtadige ſaamentrekking, alle door het medelijdend gevoel daarmede vereenigde deelen in een aanhou-

houdenden prikkelenden toeſtand, en de ondervinding leert, dat de hardnekkigſte vallende ziekte, gelijk ook de bij kinderen zo gewoone geneigdheid tot ſtikkingen in de borst, of ſtuiptrekkingen der longen, dikwijls uit geene andere oorzaak haaren oorſprong ontleenen, dan van eenen zodanigen toeſtand der maag en darmen en van het daardoor weggenomen evenwigt. — Hier van daan komt het dan ook, dat veeltijds het zelfde middel op de door prikkeling aangedaane werktuigen zeer veel, daarentegen op de anderen zeer weinig werking doet, dat dikwijls eene kleinigheid de allerhevigſte en gevaarlijkſte toevallen kan doen verwekken, en ook eene kleinigheid wederom zeer ſpoedig hulp verſchaffen kan, en dat men in de ziekten der kinderen zo bezwaarlijk van de werking tot de oorzaak, en van deeze wederom tot de gepaste hulp beſluiten kan. Op deeze gronden vestigen zich de volgende belangrijke practicaale voorſchriften.

a. Men verlieze in de ziekten der kinderen de naar evenredigheid al te groote prikkelbaarheid en aandoenlijkheid niet uit het oog, en men merke dezelve, inzonderheid bij krampagtige toevallen, altoos als de helft, ja, dikwijls als twee derde gedeelte van het geheele toeval aan. Hoe zeer men ook alhier het voornaame doelwit der geneezing op het wegneemen der oorzaaken moet rigten, verzuime men toch nimmer, met de daartoe gepaste middelen, vooräl wanneer dezelven prikkelend zijn, bedaarende en verzachtende te vereënigen; ja, zelfs kunnen 'er gevallen zijn, waarin men bij eenen hoo-

gen graad van algemeene prikkelbaarheid doorgaans eerst deezen saamengetrokken en prikkelbaaren toestand van het zenuwgestel moet trachten te doen bedaaren, eer dat men tot het wegneemen der oorzaaken overgaat. Men zoude anderszins, deels de prikkelbaarheid vermeerderen, deels niet eens zijn oogmerk bereiken, om de oorzaaken uit den weg te ruimen, zo lang deeze algemeene krampagtigheid dezelven ingesloten en vast houdt. — Ik wil hier mede geenzins beweeren, dat de gouden regel:

Indien dat ge eenige stoffen in beweeging wilt brengen, doet zulks in het begin der ziekte, niet ook ten vollen op de ziekten der kinderen zoude toetepassen zijn. In geenen deele. Zo ras als 'er een werklijke aanwijzing daar is, zo ras als zich de stoffe beweeglijk vertoont, de ziekte nog in haare beginzelen, het geval zelve dringend is, en men de hoop voeden kan, dat de kragten nog niet al te sterk gezonken zijn, als mede dat de stuipagtige toestand door deszelfs duurzaamheid nog niet te hebbelijk aan het zenuwgestel, en, indien ik mij zo uitdrukken mag, niet plaatselijk geworden is, dan mag men geen oogenblik in beraad staan, om onmiddelijk op de oorzaaken te werken, en dezelven langs den spoedigsten en kortsten weg te verdrijven.

Is echter het ligchaams-gestel teer en prikkelbaar; heeft de ziekte eenen langen tijd geduurd; is dezelve — schoon zij haaren oorsprong in de eerste wegen heeft — door de aanhoudende prikkeling reeds in een zeker opzicht een plaatselijke ziekte der zenuwen en der tweede wegen geworden, zo

dat

dat de onschuldigste prikkeling reeds de gevaarlijkste uitwerkselen, kan voordbrengen: als dan gebruike men toch alle voorzichtigheid, en trachte door verzachtende, bedaarende, ja zelfs somwijlen door opwekkende middelen, te bewerken om de van hun stel geraakte werktuigen eerst weder in dien toestand te verplaatsen, waarin de vermogens der natuur zelve wederom geregelder werken, en meer doordringende, tegen de eerste oorzaak ingerigte middelen verdraagen kan. — Men ziet hieruit, van welk eene ongemeene waarde zulke middelen in de ziekten der kinderen zijn, die beide aanwijzingen in zich vereenigen, zo als b. v. Braakmiddelen, welken niet alleen de oorzaak, — die toch in de meeste gevallen in de eerste wegen gelegen is — ten spoedigste wegneemen, maar ook te gelijk door derzelver eigenaartige krampbedaarende werking deeze prikkelbaarheid en wanorde in het zenuwgestel uitneemend verzachten, als mede klijsteeren, welke insgelijks op tweederleie wijze werken.

b. Men vergeete echter ook niet dat bij alle prikkelbaarheid en bij eene overgroote aandoenlijkheid der vezelen, men evenwel een gebrek aan veerkragt en genoegzaame tegenwerking gewoonlijk ontmoet, en dat juist daarom taaiheid en onbeweegbaarheid der stoffen, inzonderheid in het gedarmte en darmscheilvlies, plaats grijpen, waardoor alsdan wezenlijke verstopping, een aanmerklijke verhindering van alle werkingen, en gebrek aan dierlijke warmte enz. kunnen gebooren worden; dat dienvolgens somtijds de hevigste kramp- en stuipagtige toevallen der

uit-

uitwendige deelen plaats hebben, en dat evenwel de oorzaak van dit alles b. v. in den onderbuik vast en onbeweeglijk kan gelegen zijn, en die werktuigen, welken dezelven in zich bevatten, zeer onvatbaar voor prikkeling en werkloos zijn kunnen. Hieruit volgt de gewigtige regel, dat men, wel is waar, in alle zodanige gevallen de verzachtende en bedaarende geneeswijze niet verzuimen, maar ook tusschen beiden, voorál wanneer men uit hoofde van de hardnekkigheid der ziekte tot eene meerdere taaiheid der stoffen besluiten moet, ook zeer kragtdaadige en sterk aantastende middelen met dezelven verbinden moet. De schijnbaare tegenstrijdigheid word daardoor weggenomen, wanneer wij overweegen, dat de natuur alhier zelve, of veel meer derzelver verschijnselen ook in eene zekere tegenstrijdigheid bestaan, en dat wij verder niets doen, dan, gelijk als hier in de natuur tegenstrijdige gebreken, aandoenlijkheid en werkloosheid, met elkander gepaard gaan, wij ook daarmede overeenkomstig de tegenstrijdige aanwijzingen behoeven te verëenigen. Ik zal hier slechts aan de zo dikwijls langduurige vallende ziekte herinneren, welke veeltijds uit geene andere oorzaak ontstaat dan uit zulk eene taaiheid en werkloosheid in het darm-kanaal. Hieromtrend wendt men niet zelden vruchtloos alle verzachtende, bedaarende, en zacht openende middelen aan; de ziekte begint niet eerder te wijken, voor dat men door sterker aantastende en schudding verwekkende middelen, als Braakmiddelen, kragtdaadige, ja, zelfs harstagtige ontlastmiddelen, deeze werklooze stoffen oplost, gelijk ik

na-

neder omtrend het gebruik deezer middelen zal aantoonen. — Eene hoofdzaaklijke reden, waarom de kwakzalver dikwijls gelukkiger in de geneezing slaagt, dan een voorzichtig Geneesheer!

c. Men wagte zich ook, om niet al te lang met enkelijk ontlastende, oplossende en verslappende middelen aantehouden. De aart van het kind is reeds verslapping, en men moet beducht zijn, dat men daardoor de vezelen ten vollen hunne veerkragt beneemt, en de verstopping en taaiheid slechts nog meer vermeerdert en ongeneeslijk maakt. In dit geval dient men volstrektlijk tusschen beiden, en zelfs met de oplossende middelen te gelijk *versterkende* aantewenden; zij vergoeden het geene, dat de vezelen aan tegenwerking ontbreekt, verwekken daardoor eene kragtdaadigere medewerking, bevoorderen op deeze wijze de oplossing ongemeen, en verhoeden te gelijk de al te groote verslapping, welke zo ligtlijk na zulk eene geneeswijze over blijft, en altijd op nieuw aanleiding geeft tot ophooping. Op deeze wijze zijn Koffij van Eikels, zachte staalmiddelen, het uitwendige gebruik van een afkooksel van den Wilgenbast, koud Water en dergelijken, zo voortreffelijk om de verstoppingen, de uitteering, en de geneigdheid tot Engelsche ziekte wegteneemen.

3. Inzonderheid moet men acht slaan op het gebrek aan dierlijke warmte. Dezelve kan de voornaamste oorzaak zijn, dat slijm en taaiheid — de *causæ frigidæ* der ouden — de overhand neemen, en dezelve word het gemaklijkst gebooren uit eene zwak-

zwakke maag, ſterke ontlastingen, aanhoudende buikloop en dergelijken. — In dit geval behoort derhalven eene verſtandige vermeerdering der dierlijke warmte onder de voornaamſte middelen ter geneezing; als vleesch-nat, eene meer gezuiverde lucht, alle zelfſtandigheden, welken meer verwarmende ſtoffe in zich bevatten *Cacau*, Eiëren, Wijn, Koffij, enz.

4. De kindſche jaaren zijn die van ontwikkeling. In geen tijdſtip van het leeven volgen dezelven zo ſchielijk op elkander, groeit de mensch zo ſterk, is de natuur zo aanhoudend met de ontwikkeling en vorming van nog nieuwe werktuigen en vermogens bezig, dan in dit, en het eerſte jaar is werklijk nog eene voordduurende teeling. Men overdenke: het vormen der longen, en de regeling van dit geheel belangrijk maakzel en van den omloop van het bloed door de longen, de ontwikkeling en juiste vorming der werktuigen van de herſſenen en van de zielsvermogens, ontwikkeling der tanden, der ſpraak, groei en vorming van den geheelen uitwendigen mensch. — Dit alles loopt in het eerſte jaar te ſaamen, en maakt het ligchaam tot eene geſtadige werkplaats van nieuwere en gewigtigere veranderingen. Deeze ontwikkelingen hebben hunne eigenaartige toevallen, en verwekken ſchijnbaare ziekten, welken, wanneer men dezelven enkel als ziekten aanmerken wilde, zonder op derzelver waare oogmerk te letten, alsdan zeer gemaklijk verkeerd geleid, en behandeld, en de daardoor bedoelde ontwikkelingen verhinderd, geſtoord, vertraagd

traagd of ook al te zeer verhaast kunnen worden; b. v. een weinig koorts en hitte behoort tot de ontwikkeling der tanden, en wilde men dezelve door verkoelende en afleidende middelen geheel wegneemen, dan zoude men het geheele werk vertraagen en verhinderen. Het is derhalven van belang, dat men zich meer oefene in de kennis der ziekten welken de ontwikkelingen met zich brengen, en op welken tot hiertoe weinig of in het geheel geen acht geslagen is; en ik word met genoegen gewaar, dat men een begin maakt zich met dit belangrijk onderwerp meer bezig te houden (*), wiens naauwkeurigere beoefening ons voor zeker aantoonen zal, dat menige daarvoor gehoudene ziekten van die jaaren in den eigenlijken zin geene ziekte is, en dat des de behandeling, die veelligt volgens algemeene grondregels zeer gepast is, in dit opzicht ongerijmd en met het oogmerk strijdig zijn kan.

5. In de kindsche jaaren heeft het hoofd, de leever, het kliergestel, en over het algemeen alle die deelen, welken tot chijlmaaking en bloedbereiding behooren, een uitsteekend overwigt ten opzichte van derzelver evenredige groote en belangrijken invloed op het geheel. Op deeze deelen plaatsen zich daarom de meeste ophoopingen, zij zijn de gewoonlijkste zitplaats der ziekten, en op dezelven moet de geneezende arts inzonderheid zijne aandacht vestigen.

(*) Men zie hierover Hopfengärtner *über die menschl entwicklungen und die mit denselben in verbindung stehenden krankheiten* 1792.

In 't bijzonder word het hoofd, dat reeds uit hoofde der grootte en weekheid der deelen tot eene naar evenredigheid al te groote ophooping van bloed en vogten neigt, nu nog meer door de geduriglijk in hetzelve voorvallende belangrijke ontwikkelingen en vormingen de zitplaats eener aanhoudende overlaading en plaatſelijke volbloedigheid. Welk eene onophoudelijke plaatſelijke prikkelbaarheid verkrijgt hier niet de zich ſteeds meer ontwikkelende zinnelijkheid, en de menigte van nieuwe en ongewoone indrukzelen, welken de allengskens ontwaakende zinnen bekomen en mededeelen! En thans eindelijk het met de vierde of vijfde maand beginnende groote werk der verharding, groei en doorbreeking der tanden; welk eene menigte vormende en in beweeging brengende natuurkragten worden hier toe niet vereischt; welk eene hevige prikkeling moet dit werk op het hoofd, en door het daarmede zo naauw verëenigd herſſen- en zenuw-geſtel, op het geheele ligchaam te weeg brengen; welk eene aanhoudende toevloed van vogten moet dit niet naar het hoofd veroorzaaken! — Maar het geen hier bij nog meer verdient te worden opgemerkt, en het welk misſchien even zo veel, ja, zelfs nog meer aandeel heeft aan de tot hiertoe aan het tanden krijgen toegeſchreevene toevallen, dan wel het tanden krijgen zelve, beſtaat in het groote wonderbaare werk van de ontwikkeling der ziels-vermogens, en van de vorming der daartoe vereischte werktuigen der herſſenen, welke in de eerſte maanden van het leeven nog geheel week, papagtig, en ſaamenvloeiende zijn, en thans eerst lang-

langzaamerhand hunne dikte, bestemde gedaante en bruikbaarheid verkrijgen moeten. In dit geval oefent het beginsel der zielsvermogens deszelfs eerste en kragtdaadigste werking uit, welke des te gewigtiger zijn moet, dewijl de invloed van den wil en van de beweegings-kragten op de uitwendige deelen nog te zwak, en dienvolgens de geheele kragtdaadige werking van dat beginsel zich in een zeker opzicht tot het hoofd bepaald en zonder eene genoegzaame afleiding is. Hierdoor moet nu wederom een gestadiglijk vermeerderde aandrang van bloed ontstaan, welke juist tot deeze ontwikkeling en derzelver bevoordering noodzaaklijk vereischt word. — Kortom, het hoofd is in dit tijdstip de voornaamste werkplaats der werkzaame en vormende natuur, en deeze gedurige prikkeling en ophooping van hetzelve een hoofdtrek in het charakter van het eerste leevensjaar. De natuurlijke gevolgen van deezen toestand en van deeze ongelijke verdeeling, zo dra dezelve de evenredigheid eenigzins te buiten gaat, zijn de volgenden: door deeze ophooping met bloed en door de aanhoudende inwendige werkzaamheid in het hoofd, trekt daar meer dierlijke warmte heen, de vaten zetten zich meer uit, en de zo noodzaaklijke verdikking en bepaaling der geheele uitgestrektheid word verhinderd. Hierom zijn de kinderen in dit tijdperk gewoonlijk met hitte in het voorhoofd en in het hoofd behebt, en worden dan eens door eene slaapziekte aangetast, dan wederom zijn zij al te prikkelbaar en leevendig. Deeze plaatselijke volbloedigheid en uitzetting kan eindelijk, wanneer dezelve al

te lang duurt, eene wezenlijke werkloosheid en ophoopingen in de hersſenen veroorzaaken, en op deeze wijze den grond leggen tot verzwakking der zielsvermogens, tot onnozelheid, of ook tot ziekte neigende prikkelbaarheid van dezelven, of dezelve kan ook ophoopingen van water- en weiagtige vogten bewerken; en dit is zekerlijk de voornaamſte reden van de door de Engelſchen zo bekend gewordene koorts door het waterhoofd veroorzaakt (*), welke men zo ligtlijk met die toevallen, welken met de wormen verzeld gaan, verwarren kan, en van het waterhoofd zelve. — Voords worden door de geſtadige prikkeling niet alleen alle afzonderingen van het hoofd veel meer bevoorderd, en ongekookte ſcherpe vogten voordgebragt, welken zich alsdan wederom met de geheele maſſa der vogten vermengen, de eerſte wegen bezwaaren, en eindelijk eene algemeene kwaadſappigheid te wege brengen; maar deeze prikkeling werkt ook door een medelijdend gevoel op de ingewanden van den onderbuik, en de maag en darmen, verwekt aldaar wanorde, bedorvene vogten, eene nadeelige afſcheiding der gal en in de klieren; daar van daan die groenagtige afgang, buikloop, kolijken, en een geſtadig zuur in de eerſte wegen enz. Dezelve heeft ook zijne werking op het merg in de ruggegraat en op de zenuwen, onderhoud de geduurige neiging tot kramp- en ſtuiptrek-

(*) Zie Quin *Abhandlung über die gehirnwaſſerſucht*, uit *het Engelsch vertaald door* Michaëlis.

trekkingen. Een zeer gewoonlijk gevolg van deeze volbloedigheid en bedorvene affcheidingen in het hoofd is ook dat geene, wat men gewoonlijk met den naam van daauwwurm beftempeld — echter zeer dikwijls met meer recht de door het tanden krijgen veroorzaakte kon genoemd worden, — loopende en draagende oogen en andere foorten van uitflag. — Inzonderheid word 'er echter ook door deezen al te grooten aandrang naar het hoofd den anderen deelen te veel leevenskragt en vogten ontnomen; de even zo noodzaaklijke vorming en verfterking der beenderen, der fpieragtige deelen en der andere verrigtingen word geftoord, vertraagd en veranderd, dezelven bevatten mindere en flecht bereide voedende fappen. Daarom ontmoeten wij zo dikwijls, dat met het tanden krijgen het loopen in eens agter wege blijft, de beenwording verhinderd, de fpieren haare veerkragt verliezen en flets worden, en eene algemeene werkloosheid ten voorfchijn komt, welke men dikwijls voor een beginfel van Engelfche ziekte houdt, en die ook werklijk den grond tot dezelve leggen kan; weshalven een groot hoofd altijd het eerfte en alles afdoende kenteken daarvan is.

Men ziet hieruit, van welk belang voor een kinder-Arts de oplettenheid op deeze al te groote zwaarte en deeze onevenredigheid van het hoofd zijn moet, en over het algemeen ligt hierin, niet alleen in het tanden krijgen, dat veel meer als eene medewerkende oorzaak te befchouwen is, de hoofdzaaklijke grond der zo even gemelde, en in dit tijd-

ſlip gewoonlijke gebreken, welken dikwijls hunnen invloed op het geheele leeven hebben.

Voords is het hieruit klaarblijklijk, hoe noodzaaklijk het zij, zo wel bij de geheele natuurlijke opvoeding, als ook bij de geneeskundige behandeling, altijd daarop acht te geeven, dat het hoofd onbezwaard gehouden, en eene al te ſterke ophooping verhoed worde. Hierin beſtaat, God dank, inzonderheid het in onze tijden taamelijk algemeen aangenoomen heilzaam gebruik van het hoofd koel te houden, daar het zeker is dat het al te warm houden van hetzelve daardoor in voorgaande tijden bijzonder nadeelig werd, dat het de ophoopingen daarin bepaalde, de ontwikkelingen al te zeer verhaastte, en behalven eene menigte van plaatſelijke gebreken, onmiddelijk zelfs den grond legde tot kliergezwellen en Engelſche ziekte. Daarom zijn uit- en inwendige afleidingen van het hoofd in dit tijdſlip van zo veel nut, en in het bijzonder zijn een of twee bloedzuigers agter de ooren gelegd een der vermogendſte middelen in allen hier ter plaatſe gewoonlijke toevallen aan het hoofd en op de zenuwen.

6. Vooral is de leere der ophoopingen, zo wel van de masſa van het bloed als van ſlijmſtoffe en waterachtige deelen — eene leere, op welke ik over het algemeen de Artſen meer opmerkzaam wilde maaken, en waarvan de vroegere geneeskunde betere en regelmaatigere begrippen had, dan de nieuwere, zedert de ontdekking van den omloop van het bloed — voor den kinder-Arts van een groot belang. De mindere tegenſtand der vaten en vezelen, de grootere

tere prikkelbaarheid en gevoeligheid, en de nog onvolmaakte, onevenredige gesteldheid der deelen onder zich, doen dezelven bij kinderen veel ligter ontstaan, en dezelven zelfs veel gevaarlijker, en zij loopen bijna in alle ziekten te saamen. Op dezelven is de waarde der afleidende middelen gegrondvest, waarvan hierna nog meer zal verhandeld worden.

7. Men zie in de ziekten der kinderen niets voor gering of van weinig belang aan. Eene kleinigheid, eene naar den schijn in het geheel niets betekenende omstandigheid, kan hier het belangrijkste gevolg hebben. Dit is niet alleen waar ten opzichte van den oorsprong en de oorzaaken der ziekte, maar ook ten opzichte der hulpmiddelen. Ik heb dikwijls met verwondering gezien, welke gewigtige en dikwijls zeer heilzaame gevolgen eene geringe verandering in de omstandigheden, een zinlijke indrukzel enz. te wege bragt. Even daarom kunnen ook geneesmiddelen, welken bij volwassenen geheel kragtloos schijnen, hier zeer veel uitrigten, en juist uit dien hoofde, om dat dezelven geene al te sterk in het oog vallende en uitsteekende kragten bezitten; de geschiktsten zijn. Ik zal hier alleen aan de aard- en slijmagtige middelen doen denken, waaromtrend men zeer dikwijls dit verkeerd besluit getrokken heeft.

8. In geenen ouderdom treft men eene zo menigvuldige, ongewoone en sterke gevoeligheid zo wel door uit als inwendige dingen veroorzaakt aan, als in den kindschen. Hierop moet men derhalven zo wel in het verklaaren der ziekten en derzelver

toevallen, als ook in haare behandeling zorgvuldiglijk letten. Inzonderheid maakt de bijzondere en eigenaartige gevoeligheid de afzonderlijke oplettenheid van ieder voorwerp zeer noodzaaklijk en gewigtig. Door dezelven word het nut der Braakmiddelen, der uitwendige middelen, der tegenwerkende middelen, bij kinderen veel grooter en uitgebreïder dan bij volwasſenen.

9. Het zuur, ſlijm, en de wormen zijn altijd de gewigtigſte ſtoffelijke oorzaaken, waarop men in de ziekten der kinderen het eerst acht geeven en beſluiten moet.

10. De invloed op en door de zinnen is bij kinderen van eene veel grootere betekenis dan bij volwasſenen. Daarom kunnen zinnelijke indrukzelen, verſtrooijingen, afleidingen door zinnelijk vermaak van zeer groot nut zijn, en verdienen alhier met recht onder de afleidende middelen geplaatst te worden.

Ik ga nu tot eenige der voornaamſte ſoorten van kinder-middelen over, ten einde verſcheide uit mijne ondervinding gehaalde waarneemingen daarover mede te deelen. Het zijn niet dan algemeene middelen; maar juist de kennis en de behoorlijke aanwending van die algemeene middelen, kortom eene goede algemeene geneeskunde, is volgens mijn oordeel in de ziekten der kinderen het belangrijkſte, en vormt eenen bekwamen kinder-Arts. —— Want zelfs hebben de ziekten der kinderen wegens derzelver zwakke, weeke, wankelende geſteldheid, eene minder vaste geaartheid, zo dat reeds daarom eene koorts bij

bij hen zeer zelden eene vaste gedaante — b. v. die eener rot-, ontsteekings-, of zinking-koorts enz. — zal aanneemen. En gesteld, het ware zo, hoe onvoldoende is dan nog onze onderscheidende kennis van de ziekten der kinderen, om dit onderscheid genoegzaam te ontdekken? Wij moeten ons derhalven grootendeels met algemeene voorschriften behelpen, en de beste kinder-praktijk blijft zekerlijk eene behoorlijk aangewende, en naar den aart deezer jaaren gewijzigde *algemeene geneeskunde*.

I. BRAAK-MIDDELEN.

Dit groote en goddelijke, in laatere tijden eerst van de regte zijde beschouwd en aangewend middel, is inzonderheid in de ziekten der kinderen van eene ongeloofelijke waarde, en ik durf wel beweeren, dat deszelfs zedert Armstrong, menigvuldiger geworden gebruik, aan de ziekten der kinderen eene geheel nieuwe en voordeeliger wijziging gegeeven, haaren loop veranderd, verbeterd en verkort, en menigen ongeneeslijken geneezen heeft. In plaats dat men voor deezen ongemeen bevreesd was, om dit middel bij kinderen aantewenden, ben ik veel meer overtuigd geworden, dat 'er voor geenen ouderdom geen gepaster en dienstiger is dan juist dit. De natuur leevert ons reeds het beste bewijs op, dat deeze werking in dit geval daar door gemaklijk en natuurlijk is, om dat dezelve bij de meeste kinderen dikwijls van zelve en zonder sterke pooging geschied; dat zulks bij zeer

veelen, dikwijls naar elks overtollig gebruik van voedzel ontstaat, en deeze kinderen gewoonlijk de gezondsten en volmaaktsten zijn — daar van daan zelfs het spreekwoord, kinderen die ligtlijk spuwen, gemaklijk groeien; — dat bijna alle ziekten der kinderen met braaking of neiging daartoe gebooren worden, en dat klaarblijklijk dit werktuiglijke tot de gemaklijkste en geschikste zelfs-hulpe der kinderlijke natuur behoort. Overweegen wij verder het zwakke en meegaande gestel, het meestendeels minder taaie, minder vast zittende slijm, als dan ziet men, dat het braaken der kinderen veel gemaklijker vallen moet dan den volwassenen. Doch het is niet alleen geoorlooft, maar het word ook alhier zeer dringend aangeweezen, dewijl de stoffelijke oorzaak van de meeste ziekten der kinderen in de maag en in de eerste wegen gelegen is, om dat de grootte en evenredige volsappigheid der leever en andere klieren, altijd eene meerdere ophooping van nutteloozeslijm- en galagtige vogten in de eerste wegen, en de zwakte der longen meer verstopping van slijm in dezelven veroorzaakt, welke althans bij kinderen niet door den hoest kan ontlast worden, en waar voor als dan geene andere weg overblijft dan het braaken, en om dat eindelijk de werking van het braaken bij kinderen wegens het buitengewoon sterk en algemeen medelijdend gevoel van de maag met het geheel zenuw-gestel, als het grootste oplossend en krampstillend middel werkt. Men wagte zich derhalven zeer om de braak- en ontlast-middelen bij kinderen voor even veel betekenende uitdrukkingen te houden, en des in de dwaaling

van

van zo menig beoefenaar der Practijk te vervallen, welken uit al te groote benaauwdheid en voorzichtigheid veel liever de laatsten verkiezen, ten minsten gelooven, dat men eerst daarmede de proef konde neemen, en dat het dan, wanneer dezelven geene hulp verschaffen, nog altijd tijds genoeg ware, een braak-middel voortefchrijven. Eéns voor al is reeds hier boven aangetoond, dat braak-middelen de kinderen oneindig minder aantasten dan de volwasfenen, en als dan komt het over het algemeen gelijk bekend is, niet op het ontlasten, maar vrij meer op de wijze aan, hoe iets ontlast word. Zoude 'er wel een laxeer middel in staat zijn, om het in de longen en in de maag opgehoopte slijm zo spoedig en zo gemaklijk wegteneemen, als zulks een braakmiddel doet, en daar door werklijk de bij kinderen gebrekkige ontlasting vergoed? Hoe kan het zelve de ophooping in de leever en het kliergestel met taaie vogten zo kragtdaadiglijk uit den weg ruimen, als een braak-middel door zijne schudding verwekkende, uitpersende en de opslurping der vaten zo sterk bevoorderende kragt vermogend is te doen? — Bij kinderen is de voornaamste bronäder hunner toevallen deeze, dat uit hoofde van eene geneigdheid tot kramptrekkingen zeer ligtlijk een krampägtige aandoening in de galbuisen ontstaat, en de afscheiding en ontlasting van de gal verhindert, gelijk de zo dikwijls daarop gevolgde ongeverfde stoelgang, en de geele kleur van de huid en van de pis bewijzen. Wat is in staat deeze kramp zo spoedig en zo zeker wegteneemen, als braak-middelen, daar integendeel

laxeer-middelen dezelve eerder vermeerderen kunnen? En ſlaan wij eindelijk bij kinderen acht op het zeer ſterk en algemeen medelijdend gevoel van de maag met het geheele zenuw-geſtel, op het gewigt van eene overeenkomſtige tegengeſtelde prikkeling in dit middenpunt der geheele dierlijke huishouding, op de geheel eigenäartige en met niets in vergelijking ſtaande ontſpanning, verzetting en verandering van gevoel, welke door deeze tegengeſtelde prikkeling in het geheele zenuw-geſtel en in de ver afgelegenſte werktuigen voordgebragt word, dan ziet men wel in, dat een groot gedeelte der uitmuntende werkingen deezer middelen, niet zo zeer in de ontlasting, als in de werking van het braaken zelve en in die op de zenuwen gelegen is, en dat deeze volſtrekt door geen laxeer-middel vergoed kan worden. — Doch nog meer hiervan; zulk een misgreep kan zelfs zeer gevaarlijk worden, en ik durf wel beweeren, dat een braakmiddel, in plaats van een ontlast-middel toegediend, altijd minder nadeel zal te wege brengen, dan een laxeer-middel in die gevallen voorgeſchreeven, waarin een braakmiddel noodzaaklijk was. Bij de kinderen is de opbruisſching naar boven zeer gewoonlijk, en het braaken de eerſte redding der natuur. Wel nu welk denkbeeld vormt men zich wel van dit woord: *Opbruisſching naar boven?* Want men gewend zich helaas! al te ligtlijk aan woorden zonder een duidelijk begrip daar mede te verëenigen. Mijns bedunkens niet anders, dan voor eerst eene ziekte-ſtof, welke zich in de maag bevind, die zo ſcherp of taai of onverteerbaar is, dat dezelve volſtrektlijk

lijk niet door de werking van de maag kan onder gebragt, en uitgedreeven worden, maar gelijk een vergift of ingeslokte steen in de maag opgehouden, en aldaar bepaald word, en ook dezelfde toevallen, even als een vergiftig of geheel vreemd ligchaam walging, neiging tot en werklijk braaken, kortöm niet dan werkzaamheden, om het zelve langs den kortsten weg uittedrijven, verwekt. — En juist daarin bestaat de voornaamste reden, waarom bij kinderen deeze opbruisfching naar boven veel menigvuldiger ontstaan moet dan bij volwasfenen, om dat naamlijk hunne maag, uit hoofde van derzelver zwakkere werking, zich vrij minder in staat bevind om eene onverteerbaare ziekte-stof te verwerken, en verteerbaar te maaken, ja zelfs om dat wegens eene meerdere prikkelbaarheid veel gemaklljker eene krampägtige saamentrekking van de uitgang der maag en der dunne darmen ontstaat, welke het voordstuwen van dezelve naar beneden verhindert. — Voords is in deeze opbruisfching naar boven eene der heilzaamste geneezende afzonderingen gelegen, de gelukkigste rigting der geneezende en in werking gebragte kragten der natuur, om de ziekte-stoffe te gelijk in derzelver eerste beginsel op de spoedigste en kortste wijze, en met de minste verstooring van het geheel uittedrijven, of, het welk het zelfde is, eene hebbelijkheid tot ziekte in zijne eersten oorsprong wegteneemen of te vernietigen. Ten opzichte van beiden kan men nu gemaklijk inzien, welke nadeelige gevolgen hieromtrend een toegediend laxeer-middel, inzonderheid op kinderen hebben moet. In het eerste

ſte geval word het gedarmte genoodzaakt, eene vreemde, door haare ſcherpte of taaiheid reeds voor de maag onoplosbaare ſtoffe, kortöm iets optenee-men, dat voor dezelve onmogelijk onder te brengen is, en het welk thans eerst door den langen weg, en door de gevoelige bekleedſelen der zenuwen, welken het voor bij gaat, recht nadeelig worden kan, in het bijzonder bij kinderen, bij welken de aandoenlijkheid van het gedarmte, en deszelfs medelijdend gevoel veel grooter en uitgebreider is. Is diensvolgens niet zulk eene ſtoffe even als een vergift te beſchouwen en te behandelen, en wat zoude men van eenen Arts zeggen, die een ingeſlokt vergift door een laxeer-middel wilde trachten uittedrijven, zo lang hem nog de weg door de mond open ſtaat? En ten tweeden, word daar door, dat men door laxeer-middelen de natuurlijke werkingen regtſtreeks tegenwerkt, deeze geheele zo weldaadige rigting der geneezende kragten der natuur weggenomen, de geneigdheid tot afzondering verkeerd geleid, en men berooft zich daar door van een voordeel, dat misſchien niet wederom te verkrijgen is. — De waarheid van deeze grondſtellingen heb ik ontelbaare reizen bevestigd gevonden. De werkingen van zulk een, in weerwil van de natuur voorgeſchreeven laxeer-middel bestonden altijd in de volgenden: of het laxeer-middel zelve kon door de maag even zo min als iets anders nederwaards bevoorderd worden, het vermeerderde derhalven de prikkeling der reeds in de maag zich ophoudende ſtoffen, en werdt wederom uitgebraakt, zonder iets te ontlasten;

of

of het zelve is werklijk in ftaat, de in de maag zich bevindende raauwheden naar het gedarmte te lokken; maar zulks bragt als dan dikwijls de gevaarlijkfte gevolgen te wege, en ik heb de hevigfte kolijken, bloedige afgang, waarlijk regtige loop hier uit bij kinderen zien gebooren worden, en de werking van de maag werd daar door ten minften voor eenen langen tijd weggenomen. En eindelijk heb ik dikwijls waargenomen, dat die ziekte, waarvan iedere opbruisfching naar boven den oorfprong aankondigde, en welker geheele uitbarfting door een toen gegeeven braakmiddel ook geheel te verhoeden was, nu eerst eene wezenlijke ziekte werd, in de tweede wegen overging, het zenuwgeftel aantastte, en door langzaame en moeielijke affcheidingen, indien het al wel afliep, kon geneezen worden. En zulks heeft bij de ziekten der kinderen een dubbel nadeel, om dat derzelver tweede en afgelegene wegen veel tederder en aandoenlijker, en tot de afzondering van zulke vreemde ftoffen vrij minder gefchikt zijn, dan die bij volwasfenen; weshalven daar door vrij meer verwarde ziekten, onvolkomene en nadeelige afzonderingen, verplaatfingen en dergelijken ontftaan. Ik wil alhier alleenlijk oplettend doen zijn op de fpruuw, roodvonk, verzweeringen, verplaatfingen op de klieren, beenderen en edele deelen; welken men zeker vrij meer dan men gelooft, hadde kunnen verhoeden, wanneer men bij tijds braakmiddelen toegediend had.

Men verfchoone deeze wijdloopigheid omtrend een ontwerp, dat op zich zelven niet onbekend is, in de ziekten der kinderen echter van veelen nog niet wel be-

begreepen word. —— Ik verbeelde mij, dat uit het tot hier toe gezegde de waarde en noodzaaklijkheid der braakmiddelen genoegzaam blijkt; doch te gelijk ook, van welk belang het is, dezelven bij tijds voorteſchrijven, en hoe zeer het de geheele omſtandigheid verandert, wanneer men dit tijdſtip verwaarloost, en eerst met andere middelen de proef neemt. Mij zijn weinig ziekten met koorts bij kinderen bekend, waarin dezelven in den beginne niet te pas kwamen, en waarin niet de natuur zelve door gebrek aan eetlust en neiging tot braaken deeze hulp aanwees. Schrijft men dezelven in dit geval terſtond voor, dan kan de geheele aanleg, gelijk ik dikwijls ondervonden heb, weggenomen, en de gevaarlijkſte ziekten in hunne geboorte geſmoord worden, zonder, dat men het geringſte nadeel van het braaken te vreezen heeft. Eenen dag laater, wanneer miſſchien de prikkeling der ziekte-ſtof reeds eene bepaalde kramp of geneigdheid tot ontſteeking bewerkt heeft, kan dit middel twijffelägtig en gevaarlijk maaken, het welk te vooren onder de ligtſten behoorde; ten minſten zoude het thans niet meer die volkoomen beſlisſchende uitwerking hebben. —— Ik wil hier mede geenzins beweeren, dat raauwheden in de maag altoos de oorzaak waren der koortſen bij kinderen, ſchoon zulks zeer dikwijls het geval is; en nog minder zal ons onze gebrekkige onderſcheidende kennis van de ziekten der kinderen veroorloven dit altemaal te beſlisſchen. Maar men kan zich niet genoeg gewennen, de braak-middelen, gelijk zulks reeds hier boven gezegd is, niet enkel als ontlastende, maar veel

meer

meer als krampſtillende en de koorts bedaarende middelen te beſchouwen. Al ware de oorzaak der koorts nog zo verſchillende — ſchoon dezelve bij kinderen zekerlijk vrij eenvoudiger is dan bij volwasſenen, — dan is evenwel derzelver eerſte werking de koortsägtige beweeging, een geheel eigenäartige toeſtand, eene bijzondere werkzaamheid en prikkeling van het zenuw-geſtel, welke de verwerking en wegneeming deezer oorzaaken bedoelt. Door de voordduuring van deeze inwendige beweeging verkrijgt de ziekte eerst haare beſtemming en vastigheid, de vogten worden veranderd, en het geheele gevoelige ſtelzel der kinderen word door medelijden aangedaan. Wij bezitten geen middel, dat terſtond en zo onmiddelijk op de juiste oorzaak der koortsägtige prikkeling — zonder twijffel de tusſchenribbige zenuwen, met derzelver vlechten — in ſtaat is te werken, als de braak-middelen; en dit is reeds in zo verre op zich zelven als een middel tegen de koorts, zonder op derzelver oorzaaken te letten, aantemerken, en eene beginnende koortsägtige beweeging is derhalven bij kinderen, bij welken het medelijdend gevoel van eenen vrij gewigtigen invloed is, reeds eene aanwijzing daartoe.

Ik zal nu nog de hoofdzaaklijkſte gevallen aanhaalen, waarin ik bij kinderen, door eene veeljaarige ondervinding geleerd, tegenwoordig altoos en met het beste gevolg, Braakmiddelen toediene.

a. In het begin van iedere koorts, wanneer zich daarbij, gelijk bijna altoos, verloorene eetlust, of herhaalde oprispingen, geneigdheid tot, ook wel werklijk

lijk braaken openbaart. Ontelbaare reizen werd de geheele koorts, die dikwijls zeer hevig met ſtuiptrekkingen en andere toevallen ten voorſchijn kwam, door een enkeld Braakmiddel weggenomen.

b. Bij iedere koorts, of andere toevallen, waarin zich eene zwaare, ongelijke, moeielijke of korte ademhaaling openbaart. Elk beletſel der ademhaaling is voor mij bij kinderen eene gewigtige aanwijzing dat 'er een Braakmiddel vereischt word, en wel is waar om de volgende redenen: Vooreerst is het zeker, dat daar bijna altoos — gewis van de negen agt — de prikkelende oorzaak haare zitplaats heeft onder het middelrif, en ook hier deeze zo gewigtige regel bij volwasſenen voorkomt: Alle in de borst zich openbaarende toevallen wijzen eene opkruisſching naar boven aan. Ontelbaare reizen heb ik bij grootere kinderen het zijde-wee, pijnen in de borst, benaauwdheden, ja zelfs werklijke ſtikzinkingen, met koorts verzeld, door een braakmiddel geneezen. Bij jongere kinderen is de onderſcheidende kennis onvolmaakter. Ondertusſchen kan men reeds uit de moeielijke en korte ademhaaling, uit het dikwerf herhaalde kuchen, uit het ſchreijen bij elk hoesten en uit de geweldige het moeielijk inhouden daarvan, met de grootſte waarſchijnlijkheid op de tegenwoordigheid van zulk eene pijn bij het ademhaalen besluiten, en men kan zich daar met zekerheid belooven, door een Braakmiddel, terſtond in den beginne toegediend, deeze prikkelende ſtoffelijke oorzaak wegteneemen, en de kramp opteloſſen, vóór dat nog werklijke verſtoppingen, ontſteekingen of andere gevaarlijke plaatſe-

ſelijke toevallen in de longen geboorden worden. — Ten tweeden, geſteld dat de oorzaak meer in eene kramp, of in eene afgelegene onbepaalde prikkelende ſtof gelegen ware, dan is mij geen middel bewust, dat zo ſpoedig en zo zeker iederen krampagtigen toeſtand der longen en iedere ongeregelde beweegingen oplost en wegneemt, dan een Braakmiddel. En eindlijk is iedere ongeregelde, moeielijke ademhaaling bij kleine kinderen altijd een bedenklijk en de grootſte oplettendheid vereiſchend toeval, dewijl dezelve zo ligtlijk in eene ſtik-zinking en ſtuiptrekkingen kan overgaan, en derhalven het ſpoedigſte middel vereischt, en ook in dit opzicht verdient het Braakmiddel de voorkeur.

c. In den hoest, het rogchelen, het ſlijm op de borst, voorboden van eene ſtik-zinking (*). Alle deeze toevallen, met of zonder koorts, hebben altijd min of meer hunnen grond in ophoopingen van de borst;

(*) Nog onlangs werd ik bij een kind geroepen, dat bij eene verkoudheid koude gevat hebbende, waardoor dezelve naar binnen geſlagen was, onverhoeds zulk een aanval van ſtikking kreeg, dat het niet dan met groote moeite adem haalde, reutelde, en inzonderheid in het hoesten zulk een ruuw en dof geluid van zich gaf, dat ik daarvoor beeſde. Ik ſchreef hem den *Braakvijnſteen* in water ontbonden, om lepels-gewijs te gebruiken, voor, en naauwlijks had het eenige reizen gebraakt, of 'er deed zich eene aanmerklijke beterſchap op. Hierop werd een lavement gezet, het geraakte in ſlaap, aan een ſterk zweeten, en den volgende morgen was het ongemak op de borst ten vollen weggenomen, en de ontlasting van ſlijm uit de neus herſtelde zich weder.

borst; en zelfs blijft bij kinderen, bij welken geene ontlasting der fluimen mogelijk is, ten einde de longen van dit flijm te ontheffen, in het geheel geene andere weg open dan het braaken. Zelfs alle zinkingagtige hoest word door het braaken het fpoedigst weggenomen. En eindlijk is het bij de flikzinking zelve het eenigfte middel, dat hulp verfchaffen kan, en waardoor zo menig kind van den rand des grafs is gered geworden.

d. In trekkingen van de fpieren in het aangezicht, in ftuipen en dergelijken. Ook deeze toevallen zijn, wanneer dezelven nog versch zijn, voor mij thans voldoende aanwijzingen tot Braakmiddelen. Ik kon eenen langen tijd niet daartoe befluiten, en vreesde altijd daardoor nog meer te prikkelen, tot ik eindlijk bemerkte, dat daarmede fteeds eene neiging tot braaken gepaard ging, en eenige reizen de hevigfte ftuiptrekkingen, na eene menigte vruchtloos gebruikte middelen, op één Braakmiddel terftond ophielden. Ik begon derhalven dezelven meermaalen voortefchrijven, en thans bediene ik mij daarvan met een uitfteekend gevolg in alle beginnende ftuiptrekkingen, inzonderheid wanneer daar koorts bij is. Offchoon het zeker is, dat in de meeste gevallen de oorzaaken der ftuiptrekkingen bij kinderen in de maag en in de eerfte wegen gelegen zijn, befchouw ik toch het Braakmiddel hieromtrend meer als een voornaam krampftillend, en het geftoorde evenwigt wederom herftellend, middel, en diene het derhalven toe, 'er mogen kentekenen van vuiligheden aanwezig zijn, of niet. — Zelfs in het tanden krijgen, en waar de prik-

prikkeling oorſpronglijk in het hoofd gelegen is, vind ik dezelven voortreffelijk; voor eerst, dewijl deeze prikkeling toch altijd het eerst op de maag werkt, en een ſoort van gebrekkige ſpijsverteering verwekt; en dan, dewijl zelfs bij eene voortduurende prikkeling het Braakmiddel vermogend is om de medegevoelige uitwerking op het zenuwgeſtel en derzelver ongeregelde en geweldige beweegingen te bedaaren en te verbeteren. Nogthans is het in dit geval altijd geraaden, om wanneer het kind volbloedig, het hoofd zeer warm is, en veel ophooping en prikkeling zich openbaart, eerst door afleidende middelen, klijsteeren, pappen op de voeten, zelfs door bloedzuigers deeze ophooping te verminderen. Zo ook dienen de Braakmiddelen, wanneer de ſtuiptrekkingen reeds langer aangehouden hebben, en men te vreezen heeft, dat iets naar geraaktheid zweemende, of ergens eene aanmerklijke verſtopping in het hoofd of in de borst mogt ontſtaan zijn, met voorzichtigheid, en ſlechts eerst naar een behoorlijk gebruik van afleidende en bedaarende middelen toegediend te worden.

c. In den buikloop. Bijna altoos gaat eene verloorene eetlust en tekenen van eene bedorvene maag daarmede verzeld; en zachte Braakmiddelen verſchaffen alhier — inzonderheid in die gevallen waarin de afgang wit-graauwagtig, ſlijmerig, en de afzondering der gal verhinderd is — een zeer groot nut. De *Ipecacuan*-wortel is in dit geval het geſchiktſte wegens deszelfs te gelijk aanhoudende kragt. — Nogthans neeme men zich in acht, dit middel ook niet al te dikwijls te herhaalen, in het bijzonder bij zwakke-

kelijke en zeer jonge kinderen, schoon daartoe nog altijd aanwijzingen schijnen te zijn, dewijl men anders te veel verzwakken, en de werking van de maag bederven kon. — Het gebeurt niet zelden, inzonderheid bij het tanden krijgen, dat met eenen hevigen buikloop ook eene bloedige afgang, menigvuldige persing tot stoelgang, kortom eene soort van buikloop zich openbaart; zulks is altijd een bewijs van groote scherpheid der vuiligheden in de darmen, en van derzelver zeer geprikkelden toestand. Hieromtrend is insgelijks de *Ipecacuan*-wortel met wat *Rhabarber* vermengd in kleine giften, tot daarop braaking volgt, toegediend, gepaard met verzachtende klijsteeren, en daarop olieagtige Emulsien, van zeer veel nut.

f. In het begin van de Sprouw. Hieruit moet men altijd opmaaken, dat 'er scherpe stoffen in de maag aanwezig zijn, en zekerlijk is in den beginne een zacht Braakmiddel het vermogendste middel om dezelven te ontlasten, eer zij door opslurping en prikkeling eene verplaatsing op de bekleedselen van den mond en van de keel bewerkt hebben, het welk men met de naam van *Sprouw* bestempelt, en ik heb zeer dikwijls een aanmerklijk beginsel van dezelve op een voorgeschreeven Braakmiddel zien verdwijnen. Echter verdient ook alhier de *Ipecacuan*-wortel de voorkeur, dewijl dezelve minder prikkelt. Maar is dit gebrek reeds ingeworteld en verouderd, dan maak ik niet gaarne van Braakmiddelen gebruik, deels dewijl nu het plaatselijk ongemak reeds ontstaan, en derzelver voortgang niet meer te beletten is, deels dewijl alsdan altijd een ontsteekingagtige en ongekookte toe-

toeſtand aanwezig is, welken het Braakmiddel verërgeren, en gevaarlijk maaken kan. Alhier brengt *Magnesia* met *Rhabarber*, ſtroopen met *Borax*, of in geval van noodzaaklijkheid met een weinig *witte Vitriool*, de beste en ſpoedigſte werking te wege.

Nu nog iets van de keuze van het Braakmiddel, en van de wijze hoedaanig hetzelve toetedienen, waarop het bij kinderen zekerlijk ongemeen veel aankomt.

Ook hier moet in het bijzonder de oplettenheid op deze beide hoofdpunten van de natuurlijke geſteldheid der kinderen, taaiheid der vogten, en groote prikkelbaarheid en aandoenlijkheid der vezelen, ons geleiden en bepaalen. Ik heb derhalven niets zo geſchikt gevonden, als de verëeniging van den *Braakwijnſteen* — als het vermogendſte middel om het ſlijm te verdunnen en los te maaken — met de *Ipecacuan*-wortel, welke te gelijk door haare krampſtillende en bedaarende kragt de al te ſcherpe prikkeling van denzelven maatigt. Vooral moet men met de grootſte zorgvuldigheid daarop acht ſlaan, dat de *Braakwijnſteen* volmaaktlijk in het water opgelost word, dewijl het geringſte gedeelte dat niet opgelost is, zich in de tedere maag van het kind vast zetten, en als vergift werken kan. Ik laat ten dien einde gewoonlijk één grein *Braakwijnſteen* in ééne once water ontbinden, daarbij nog vijf, zes tot tien grein *Ipecacuan*-wortel benevens een weinig ſijroop mengen, en daarvan alle kwartier uur's eenen Theelepel vol gebruiken, tot dat daarop driemaal herhaalde werking volgt. Ik voeg hier ook nog gaarne een lood ſijroop van *Azijn* bij, inzonderheid wanneer veel taaie

 ſlijm

ſlijm aanwezig is, en ik heb bemerkt, dat dit aan het braaken eene ongemeene verligting toebragt.

Een klijsteer vóór het braaken, wanneer 'er verſtopping in de buik plaats heeft, en een na hetzelve toegediend, zijn insgelijks nuttig, deels om het braaken te verligten, deels om den ſterken aandrang naar het hoofd afteleiden. In het bijzonder is het zeer noodzaaklijk bij eene meerdere ophooping van ſtof in het hoofd, bij het moeielijk tanden krijgen, bij eene krampagtige geneigdheid enz. vooraf deeze afleidende middelen, als mede verzachtende pappen op het harte kuiltje en den onderbuik aantewenden. Indien 'er bij aandoenlijke voorwerpen eene al te ſterke braaking mogte ontſtaan, dan is een *klijsteer* mede het beste middel om dezelve te doen bedaaren, of indien dezelve hardnekkig is, een paar giften van den *Riveriſchen* drank, welken ik ook bij eene hevige braaking, die bij kleine kinderen ſomtijds van zelve ontſtond, met veel nut aangewend heb.

II. LAXEERMIDDELEN.

Het is inzonderheid bij kinderen volſtrekt noodzaaklijk, altijd na het Braakmiddel iets ter bevoordering van de ontlasting te geeven, en de laxeermiddelen voegen derhalven bij alle de zo even aangehaalde ziekten, na dat men vooraf Braakmiddelen toegediend heeft. In alle deeze toevallen, in het bijzonder wanneer dezelven met koorts verzeld zijn, in de zogenaamde Borstziekten, de reutel, ſtuiptrekkingen,

buik-

buikloop, kenne ik geen voortreffelijker middel dan eene oplossing van zes drachma's *Manna*, één lood *Tinctuur van Rhabarber*, één drachma *Magnesia*, en even zo veel *Tartar. Tartaris* — of ook bij meerdere verhitting de *Salpeter* — twee lood *Venkelwater*, een half lood sijroop van *Zee-ajuin*, en één lood sijroop van *Klaproozen*, alle twee uuren daarvan twee of drie Theelepels vol te gebruiken. In de buikloop word de *Salpeter* en *Tartar. Tartaris* weggelaaten. Gaarn voeg ik hier nog, wanneer de koorts bij aanhoudenheid voordduurt, of een uitslag naar binnen geslaagen, of het slijm op de borst zeer taai is, en de huid niet vogtig worden wil, over het algemeen zo de ziektestof zich niet blootlijk door de eerste wegen ontlast, maar de afzonderingen door de huid en de piswegen noodzaaklijk moeten worden volbragt, geringe giften van Huxham's *Brandewijn* bij, omtrend 40 tot 60 droppels bij de geheele bovengemelde hoeveelheid (*). Ik kan

(*) Deeze door den uitmuntende waarneemer Huxham zo gewigtige koortsverdrijvende kragt van het Spiesglas bestaat waarlijk niet in de inbeelding. In deszelfs bereidzelen is ontegenzeggelijk iets gelegen, het welk de krampagtige gesteldheid der tedere afscheidings-vaten — de waare carakter van elke koorts — tegenwerkt; bijgevolg niet alleen voor de afzonderingen, maar ook voor de werking der middelen op het voortreffelijkste den weg baant. Ik ben derhalven zeer van gevoelen, om bij alle mengzels tegen de koorts een weinig Spiesglas te voegen, en ik vestig nog éëns zo veel vertrouwen op zulk een mengzel, dat mij daardoor als het ware meer met het dierlijke gestel overeenkomstig toeschijnt.

kan bij deeze gelegenheid de *Manna* in de ziekten der kinderen niet genoegzaam aanprijzen. Dezelve vereenigt met haare ongemeene zacht ontlastende kragt meerdere in deeze gevallen uitmuntende hoedanigheden in zich, om het flijm op de borst optelossen, en dezelve ruim te maaken, scherpten, welken dezelve ontbindt en ontlast, te gelijk intewikkelen, en de tedere bekleedzelen van het gedarmte en der piswegen te bedekken, ook om de waterloozing te bevoorderen. In meer fleepende toevallen en mindere koortsachtige prikkeling doet het volgende poeder zeer voortreffelijke werkingen.

℞ Magnef. Sal. comm. unc. ſ.
Rad. Rhabar. dr. ſ.
Pulv. pueror. klein. dr. ij.

om van hetzelve alle drie uuren zo veel als 'er op twee punten van een mes gaat te gebruiken. Men kan hier nog naar bevinding *Salpeter*, *Tartar. Tartarif* of *Pulvis antiepilept. March.* bijvoegen.

Maar — gelijk hier boven reeds gemeld is — men ontmoet gevallen, waarin, in spijt van alle teeren aandoenlijkheid, toch zulk een hooge graad van traai- en werkloosheid in het gedarmte aanwezig kan zijn, dat alle deze zachte middelen niet toereiken, en sterker aantastende harstagtige ontlastmiddelen volstrekt noodzaaklijk zijn. Dit is inzonderheid het geval bij eenen harden en dikken onderbuik, geneigdheid tot uitteering, gebrek aan natuurlijke warmte, langduurige kramptrekkingen op de zenuwen uit dezelfde oorzaak, bij een aanhoudend rogchelen, en in toevallen van aamborstigheid, kortom alwaar de grond-

oor-

oorzaak in eene verstopping van het gedarmte en darmscheel met een taai slijm, en wezenlijke ophoopingen van vuile stoffen, dikwijls met wormen gepaard, moet gezocht worden. En dit zijn de gevallen, waarin reeds zo menig vermetele kwakzalver door een enkel geweldig werkend ontlastmiddel verscheide ziekten genezen heeft, welke de kundige en voorzichtige arts zo lang vruchtloos met zachte oplossende en ontlastende middelen te keer gegaan had, en waaromtrend nu dit geweldig werkend ontlastmiddel juist daarom zo spoediglijk hulp verschafte, dewijl de taaie verstopping reeds opgelost en beweeglijk gemaakt was, en nog slechts zulk eene sterke prikkeling van nooden had, om weggenomen te worden, waartoe het den naar eene geregelde geneeswijze handelenden arts aan niet dan aan moed ontbrak. Hieromtrend is het dan wel gebeurd, dat eene gifte *Ailhands* poeder, of *Pulvis Cornachini* en dergelijken, wonderen gedaan, kinderen, welken aan uitteering, kramptrekkingen, enz. werklijk in doods gevaar waren, hersteld hebben, en daardoor hunnen zekerlijk zeer betreklijken roem verworven hebben. Zelfs een aanhoudend gebruik van oplossende zoutagtige zelfstandigheden maakt zulk een middel noodzaaklijk, dewijl 'er gemeenlijk altijd een hooger graad van slapheid en gebrek aan tegenwerking ontstaat, alwaar slechts door eene sterke prikkeling eene heilzaame en geneezende afzondering kan worden verwekt, en dezelve ook, juist uit hoofde van de alhier plaats grijpende ongevoeligheid, minder gevaarlijk is. Ik heb mij in dit opzicht altijd met het meeste nut van de wortel

van *Jalappen* bediend. — De harst van dezelve is te verhittend, en kan te ligtlijk gevaarlijke en ontsteekingagtige toevallen verwekken. Verkies ik dezelve nog meer te versterken, dan vermeng ik dezelve met een weinig *Calomel.* — Ik heb het van zeer veel nut gevonden, reeds in de eerste maanden van het leeven somtijds een zodanig poeder van *Jalappen* voortefchrijven, ten einde de als dan niet weinig plaats hebbende taaie stoffen wegteneemen. — Begeert men dit middel te verzachten, dan kan men daar *Magnesia* bijvoegen.

III. VERZACHTENDE, DE PRIKKELING VERHINDERENDE, EN INWIKKELENDE MIDDELEN.

Dit is een gewigtig artijkel in de Praktijk bij kinderen. Wij hebben zo even gezien, dat de al te groote prikkelbaarheid en geneigdheid tot stuiptrekkingen dikwijls eenen nog vrij gewigtigeren invloed op de ziekten der kinderen hebben, dan de stoffelijke oorzaaken zelve, dat zij de grootste oplettenheid van eenen Kinder-arts vereisfchen, en dat zonder deeze overweeging het dikwijls onmogelijk, ten minsten zeer bezwaarlijk is de oorzaaken wegteneemen. Wij behooren altijd te bedenken dat de prikkelbaare toestand der vezelen in dit geval eene der voornaamste oorzaaken is der gevaarlijke toevallen, dat juist daarom in de ziekten der kinderen de uitwerking gemeenlijk de oorzaak verre overtreft, en dat

dat bij gevolg de mindering en bedaaring der prikkelbaarheid hier bijna zo veel wil zeggen, als twee derde gedeelte van de geheele ziekte wegteneemen, en de natuur wederom in haar evenwigt, in het behoorlijk verband met de oorzaaken en uitwerkingen te plaatſen. Men kan bij volwasſenen in de meeste gevallen onderſtellen, — uitgenomen de opſtijgingen, welken geheelenal naar de geneeskunde der ziekten bij kinderen moet behandeld worden — dat eene hevige prikkeling ook eene hevig werkende oorzaak te kennen geeft; en in dit geval zoude eene enkele verzachting deels in het geheel niet mogelijk, deels zoude het gevaarlijk zijn, zulk eene oorzaak, offchoon met geringe toevallen gepaard, te laaten voordwerken; men houde het altijd voor eene geneezing der toevallen. Bij kinderen daarentegen, waarbij eene weinig betekenende oorzaak dergelijken kan voordbrengen, is het verminderen der prikkelbaarheid werklijk niet alleen eene geneezing der toevallen, maar ook werklijk eene wegneeming der oorzaaken, en behoort alhier geheel anders te worden beſchouwd. De verzachtende middelen verſchaffen hier dat groote nut, eensdeels dat zij het gevaar der toevallen wegneemen, anderendeels dat zij door vermindering der kramptrekkingen de oorzaak der ziekte zelve beweegbaarder en gemaklijker om dezelve te kunnen aantasten maaken, en eindlijk dat zij niet alleen de kragten der natuur in ſtaat ſtellen ligter en geregelder daarop te werken, maar ook den kragtdaadige middelen den weg baanen, met een beter gevolg en zonder het geheel te veel te prikkelen, dezelven te ver-

wer-

werken. — Zij zijn uit dien hoofde bijna in alle ſoorten en tijdſtippen van de ziekten der kinderen gepast, en kunnen derhalven niet alleen daar met meerder nut worden aangewend, waar de hevigheid der toevallen of de onbeweegbaarheid der ſtof ons beletten, de oorzaaken zelve wegteneemen, maar dezelven behooren ook als dan nog, wanneer wij deeze te keer gaan, onze getrouwe medgezellen en bondgenooten te blijven. Doch derzelver waarde vind het voornaamlijkst daar plaats, alwaar de prikkelende oorzaak steeds dieper gelegen, of met het zenuwgeſtel naauw verbonden, of in het geheel niet wegteneemen is, gelijk b. v. in zekere zwervende en ſcherpe ſtoffen, in de prikkeling bij het tanden krijgen, enz. In zulke gevallen blijven zij dikwijls onze eenigste middelen, en verſchaffen aan de geneezende kragt der natuur, waarop wij alsdan het meeste ſtaat moeten maaken, de beste hulp en gemaklijkheid om te kunnen werken.

Niettegenſtaande de voornaamſte eigenſchap van deeze middelen daarin beſtaat, dat zij zelven niet alleen in het geheel niet prikkelen, maar ook het vermogen bezitten, de prikkelingen te verzachten, en te omzwagtelen, kunnen dezelven toch in verſcheide klasſen verdeeld worden, waarvan iedere wederom haare eigenaartige eigenſchap heeft. De volgende ſchijnen mij toe den meesten voorrang te verdienen: De opſlorpende aardagtige middelen, de ſlijmagtige inwikkelende, en de olieagtige. — De verdoovend ſtillende en prikkelende krampwegneemende zal ik hierna onder een bijzonder opſchrift verhandelen.

AARD

AARDAGTIGE, OPSLURPENDE MIDDELEN.

Derzelver werking is tweevoudig.

a. Chemisch. — Dezelven ſlurpen op en veranderen zuuragtige en andere ſcherpheden, en beneemen hen daardoor al het vermogen, om ſchadelijk te worden. Dit is van een buitengemeen nut in de ziekten der kinderen. Daarin is eene anders weinig beteekenende vergaâring van zuur in de maag, bijna in ſtaat dezelfde toevallen en gevaaren voordtebrengen, als bij eenen volwasſenen die vergift gebruikt heeft. Nu is ons echter bewust, met hoeveel nut wij aldaar opſlurpende en loogzoutige middelen voorſchrijven, hoe ſpoediglijk daardoor het ſcherpe vergift, zelfs het meest bijtende van allen — het *Rottekruid*, deszelfs geheel nadeeligen aart benomen, in een nieuw neutraliſeerd — *ontbagtig* — ligchaam veranderd, en tot de ontlasting geſchikt gemaakt word. Hetzelfde gebeurt hier door de opſlurpende middelen. Wij behoeven alsdan niet meer eene ſcherpe prikkelende ſtof te keer te gaan, de hevige toevallen houden op, en het ontlast zich nu of zelfs in de gedaante van een midden-zout, of men kan nu met meer gerustheid ontlastende en prikkelende middelen aanwenden. Dit heeft, wel is waar, niet alleen omtrend zuuragtige ſcherpten plaats, maar dezelven zijn ook vermogend om vette en galagtige opteſlurpen en daardoor minder nadeelig en ligt verteerbaarder te doen worden. — Voords ben ik overtuigd, dat dezelven veelerlei in het gedarmte zich ontwikkelende en prikkelende ſoorten van lucht, — welken wij

met

met den algemeenen naam van winden bestempelen, en die echter *Chemisch* zekerlijk zeer onderscheiden zijn, en gewis niet alleen werktuiglijk door drukking en uitzetting, maar ook *Chemisch* prikkelen, — inslokken, veranderen en kragtloos maaken.

b. Op de Zenuwen werkende. Zeker is het, dat zij bovendien door een bijzonder indrukzel onmiddelijk op de zenuwen zelven werken, dewijl dezelven ook daar, waar geen zuur of scherpheid in de eerste wegen aanwezig is, zelfs bij volwassenen in kramp- en stuipagtige toevallen — gelijk ik b. v. van de *Pulvis antiepilept.* ondervonden heb — eenen voortreffelijken dienst doen. Deeze aardagtige, vreemde, en smaakelooze zelfstandigheden moeten natuurlijker wijze eenen zo zeldzaamen en verdoovenden indruk op de zenuwen van de maag en het gedarmte maaken, derzelver uiterste punten te gelijk met een soort van dekzel overtrekken, daardoor de al te groote aandoenlijkheid en gevoeligheid van dezelven verdooven, hen in eene soort van werkloosheid veranderen, en op deeze wijze de voordplanting der prikkelbaarheid uit het gedarmte naar ver afgelegene deelen, en bij gevolg deeze ziekelijke gevoeligheid stremmen en wegneemen. Men herinnere zich slechts den verdoovenden indruk, welken deeze middelen op onze tong maaken, en hoe sterk zij aldaar aan de zenuwen de al te groote aandoenlijkheid kunnen beneemen, en wat is het gevoel van de zenuwen van de maag en het gedarmte anders, dan een voordgezet eenigzins gewijzigd gevoel van den smaak?

Ik

Ik kan deeze gelegenheid niet laaten voorbijgaan, zonder een woord van de verscheidenheid deezer aardagtige middelen te zeggen. Men behoorde dezelven werklijk in het geheel niet voor evenveel betekenend te houden, en te denken, dat men het eene volkomenlijk in de plaats van het andere gebruiken, en, dat thans gewoonlijk het geval is, dat de *Magnesia* alle de overigen ontbeerlijk maake. Dit is insgelijks een gevolg der schei- en werktuigkundige grondstellingen, welken men al te onbepaald in de beoefenende geneeskunde heeft overgenoomen, zonder te bedenken, dat wij hieromtrend niet met een dood maar leevendig ligchaam te doen hebben; dat eene zelfstandigheid alhier geheel andere tegenwerkingen ontmoet, welken het ons volstrekt onmogelijk is door de konst buiten het ligchaam naartevolgen; dat deeze veranderde tegenwerking ook deszelfs uitwerkingen geheel verandert; en dat bij gevolg in het leevend ligchaam deels verschijnzelen moeten plaats hebben, van de welken wij ons buiten hetzelve in het geheel geen denkbeeld kunnen vormen, deels dat de tedere en geheel bijzondere zintuigen des gevoels van den inwendigen mensch veelerlei vluchtige en zeer werkzaame deeltjes van een geneesmiddel kunnen bevatten, welken aan ons uitwendig gevoel en de scheikundige ontleeding volkomen ontsnappen. Ik zal alleenlijk aan het *Heulsap* herinneren, het welk volgens eene scheikundige ontleeding zo taamelijk aanwijst, dat deszelfs wezenlijke deelen eenerlei zijn met die van de *Aloë* en het *Zoethout*, en dus ook onder dezelfde klasse behoorde te worden gerangschikt; en welk eene on-

oneindige verfcheidenheid toont ons evenwel de tegenwerking van het leevend ligchaam? Hoe gaarne ik derhalven toeftemme, dat de werking der aardagtige middelen over het algemeen eenerlei is, heeft mij echter de ondervinding geleerd, dat de meesten van dezelven voor het leevend ligchaam zekere eigenaartige eigenfchappen bezitten, welken een onderfcheid maaken in derzelver gebruik, en waarop inzonderheid in de ziekten der kinderen moet worden acht gegeeven, bij welken reeds eene geringe omftandigheid zeer veel voor- of nadeel kan toebrengen. Wij zien immers klaarblijklijk, dat *Oesterfchulpen* hunne uitwerking op de klieren, en andere verhardingen uitoefenen, welken wij onder het gebruiken der *Magnefia* niet waarneemen. Naar alle waarfchijnlijkheid draagt derzelver oorfprong uit de zee, en het daarmede naauw verbondene aandeel van zoutzuur, veel daartoe bij: maar het kan om dezelfde redenen zeer wel zijn, dat de ouden in het geheel geen ongelijk hadden, wanneer zij in veelerlei gevallen aan hunne *paerel* en *paerlemoer* de voorkeur gaven. — Dat de *Bolus* en de *Zegel-aarde* een ongelijk fterker inzuigend vermogen bezitten, dan alle de overigen opflurpende middelen, zulks zien wij immers reeds aan de gewoonlijke proef, wanneer wij vetvlakken daarmede uit maaken. — Het is bekend, dat verfcheiden menfchen door het eeten van kreeften een uitflag krijgen, en ik kenne fommigen, bij welken zelfs de *kreeftsöogen* dezelfde werking voordbrengen, een duidelijk bewijs, dat dezelven niet als enkele kalk aantemerken zijn, maar ook nog een gedeelte

deelte van het vluchtige dierlijke grondbeginzel bezitten. Ook heeft mij de ondervinding geleerd, dat de *kreefts-oogen* alzins het vermogen hebben, om op de huid te werken, en de uitwaasfeming te bevorderen, dat andere opslurpende middelen niet bezitten, en dat derhalven daar door werklijk uitslag bevorderd worde; zonder dat juist verstopping in de buik daartoe noodzaaklijk ware, gelijk ik dikwijls waargenomen heb. — Voords zoude men geene ondervinding daarvan moeten gehad hebben of het niet willen inzien, zo men niet toestende, dat het zogenaamde *Markgraafpoeder* — *Pulvis antiepilepticus Marchionis*, het spreekt van zelve, zonder blad goud — spoediger en kragtdaadiger de stuiptrekkingen wegneemt, dan de bloote *Magnesia*. Even zo zeer heeft men gewisselijk ongelijk gehad, uit enkele Scheikundige onderstellingen veelerhande metaalkalken te verwerpen. Dezelven bezitten ontegenzeggelijk nog een fijn gedeelte van het metaal, wiens grondslag zij uitmaaken; want hoe kon het anders mogelijk zijn, dat 'er alleenlijk door bijvoeging van het brandbaare uit deeze kalk juist dit, en uit geene een ander bepaald middel konde voordgebragt worden? en juist deeze gematigde, zachte, en van alle Phlogiston onthevene wijziging van het middel, moet ons immers ook eene veel zachtere, meer antiphlogistische werking verschaffen, en in veele gevallen, inzonderheid bij kinderen, veel gepaster zijn, dan een scherper bereidzel. Welke Scheikunde is in staat om ons de fijnste hoofdstoffen met eene overtuigende zekerheid optegeven, dat men daaruit de onmogelijkheid, op het

leevend ligchaam te werken, zoude kunnen bewijzen? Heeft ons niet de laatere Scheikunde aangetoond, dat veele ligchaamen, welken men tot hier toe als eenvouwige hoofdstoffelijke zelfstandigheden beschouwde, zulks geenzins zijn? Kan niet een naar den schijn geheel smaakelooze kalk met een fijnder lucht, of met eenig vluchtig beginsel vermengd zijn, die ons Chemisch geheel onbekend is? Ten minsten behoorde men de Scheikundige werkplaats van ons leevend ligchaam dat eerste recht te laaten, hiertoe zijne stem te geeven, en de aldaar blijkbaare ontegenzeggelijke ondervindingen niet door buiten het zelve in het werk gestelde proeven te willen om verre stooten (*). Hoe verschillende van elder

(*) Toen ik dit werk voor de eerste reis in het licht gaf, — dit zijn eerst zes jaaren geleden, — werd het mij geweldig kwalijk genomen, dat ik een voorstander der kalken ware, want men was nog de Phlogistische Chemie toegedaan. Inzonderheid, dat ik de Metaalkalken niet enkelijk voor aarde hield, maar van gevoelen was, dat dezelven nog een eigenaartig vluchtig beginzel — of lucht — in zich bevatten, zulks werd eenigzins belagchelijk gevonden, want hoe was het mogelijk, dat een ligchaam, het welk het vuur doorgestaan had, nog iets, vluchtig's konde in zich bevatten? Er kwam zelfs eene niet zeer schrandere bespotting ten voorschijn. Hufelands *Theoria novo-antiqua von den Wirkungen erdigter Mittel*, — *im Journal der Erfahrungen u. s. w.* — Ik zweeg stil, want het is mijne gewoonte niet, het geene, dat ik schrijve, naar den heerschenden smaak, en naar de uitwerking, welke het voordbrengt, maar naar mijne inwendige overtuiging te onderzoeken, en deeze gedachten waren de gevolgen van eene naauwkeurige waarneeming der werkingen van dit mid-

kander zijn niet de werkingen van de ftaalkalk, van het kwik, van de *Bismuth* en van de *Zink*? Waar-

middel aan het ziekebed en van eene rijpe overdenking. — En nu, ik vertrouw, dat men mij deeze geringe zegepraal zal gunnen, beleef ik het genoegen, van deeze mijne practicaale gevoelens door de nieuwfte ftellingen der Antiphlogistifche Chemie bevestigd te zien. Deeze Metaalkalk is niet alleenlijk geen ontkennend ligchaam, maar het metaal en nog iets met het zelve vermengd — eene zuurftoffe, — bij gevolg ongelijk werkzaamer. Het vuur maakt juist niet het beftaan van eene vluchtige ftoffe in de kalk onmogelijk, maar is juist het middel, waar door het dit zo werkzaam bijvoegzel, deeze zuurftof verkrijgt. En de ftelling ftaat derhalven vast, de ze metaalkalken zijn zeer werkzaam, en daarom, dewijl dezelven niet zo geweldiglijk prikkelen als de zout- en zwavelagtige bereidingen, voor de kindfche jaaren de gefchikfte middelen.

Slechts eene kleine les kan men hier uit opmaaken, welke wij ook in onze tijden kunnen gade flaan, in welken de Antiphlogistifche Chemie ons even zo eigendunkelijk begint te behandelen, als voorheen de phlogistifche! De beoefenende Arts laate zich toch geene Scheikundige ftellingen als dwangwetten opdringen, zo dra dezelven niet met zijne regelmaatige practicaale ondervindingen overëenkomen! Want nimmer laat zich eene ftelling der leevenlooze Chemie zo rechtftreeks op de leevende overbrengen, die geheel iets anders is. Het leevend ligchaam heeft een kragtig vermogen, om ontelbaare ftoffen te veranderen en te wijzigen, waar voor de Chemie geene werkzaame middelen heeft, en die bij gevolg voor dezelve in het geheel niet beftaan; het leevend ligchaam is eene Scheikundige werkplaats, die door geene leevenlooze Chemie kan worden nagebootst, en derhalven derzelver geheel bijzondere voortbrengzelen, verplaatfingen en verfchijnzelen hebben moet, welken wij nergens ontmoeten. En dit leevend ligchaam en deszelfs gedrag tegen uitwendige vermogens

Waarom verwerpt men thans zo algemeen de *Spiesglas-kalk* — *Antimonium Diaphoreticum*, — daar dezelve echter onwederspreeklijk nog den wezenlijken aart van het Spiesglas, offchoon in eenen veel zachteren graad, in zich vervat, en daar juist deeze verzachting, in het bijzonder in de ziekten der kinderen, daar, waar het ons niet op geweldige hevige werkingen aankomt, maar op die zachte opening, bedaaring der kramptrekkingen, opslurping der scherpten, en onderhouding der geneezende ontlastingen in de eerste en tweede wegen, zeer geschikt is? Hoe zeer wij mistasten, bewijst ons het uitmuntende en altijd algemeener wordende gebruik van het *James-poeder*, dat in de hoofdzaak uit niets anders bestaat, dan uit een *Antimonium Diaphoreticum* (*).

Doch dit zij in het voorbijgaan, alleen als een wenk aantemerken tot een volgend naauwkeuriger onderzoek. Mijn gewoon en liefst opslurpend middel is natuurlijker wijze ook de *Magnesia*. Is hier mede eene geneigdheid tot stuip- en kramptrekkingen gepaard, dan menge ik dezelve met de *Pulvis Antiepil. March.*, welke te gelijk deszelfs opslurpende kragt vermeerdert. In eene ingewortelde langduurige ver-

gens — derhalven practicaale ondervinding — blijft des altijd voor den Arts de hoogste rechtbank, waaraan eindelijk de beslisfching toekomt.

(*) S. Fordyce *on the Preservation of health of persons employed in agriculture.*

Adair *Medical Cautians.*

verzuuring der vogten (*), inzonderheid, wanneer koorts, en eene geneigdheid tot uitſlag daarmede gepaard is, en de afſcheiding door de huid moest bevoorderd worden, heb ik de vereëniging met *Kreefts-oogen* zeer nuttig gevonden. — Indien men dezelve met citroenſap verzadigt, dan verliezen dezelven, wel is waar, hun opſlurpend vermogen, zij worden echter een middel, dat des te meer oplost, doordringt, en de verhitting dempt. — Ik voege als dan gewoonlijk bij het boven gemelde oplossend en ontlastend drankje nog een half of heel drachme *Kreefts-oogen*; en ik heb zeer dikwijls ondervonden, dat deels de prikkelbaarheid daar door merklijk verminderd, deels de tot geneezing leidende beweegingen door de huid zeer weldaadiglijk bevoorderd werden. — Hieronder kunnen ook nog de *Zinkbloemen* gerekend werden. Dezelven zijn als opſlurpend, als een gewigtig krampſtillend, en te ge-

(*) Als een uitneemend middel in deeze gevallen verdient ook het door Boerhaave langen tijd geheim gehoudene mengzel te worden aangepreezen.

℞ *Sapon Hispan. dr. jj*
Corall rubr. dr. j
Lapid cancr. dr. j S
Syrup de alth. unc. S
Aq. Foenicul.
— *Menth. crisp.*
— *Cort. Citr. āā unc. jj*
M.

Om van hetzelve dagelijks driemaal een half lood te gebruiken.

gelijk als een nuttig de huid openend en de ontlastingen zo wel der eersten als der tweede wegen bevoorderend middel [illegible] bij kinderen van [illegible] ik kan den lof, dien ik daar [illegible] der pokjes bevoorderend middel gegeven heb, alhier tot alle [illegible] welken derzelver afzondering door de huid volbrengen, uitbreiden.

[illegible], INWIKKELENDE, EN LIGTLIJK VOEDENDE MIDDELEN.

Dezelven omwinden en verminderen niet alleen de uitwerking der prikkelende oorzaaken, maar ook de aandoenlijkheid der tegenwerkende zintuigen en zenuwen, en zijn daarom in de ziekten der kinderen, wanneer daarenboven het natuurlijk dekzel der slijm zo ligtlijk verlooren gaat, van een groot nut. — Niet zonder redenen heeft de natuur aan het kinderlijk ligchaam deeze meerdere vatbaarheid tot voortbrenging van slijm en algemeenere verspreiding van hetzelve gegeeven, en men begrijpt het verkeerdelijk, wanneer men hetzelve alleenlijk als een gebrek en als eene ziekte beschouwt. Voor de tedere aandoenlijke oppervlakte in deeze leevensjaaren is juist zulk een heilzaam bekleedzel zeer noodzaaklijk, en hetzelve is de natuurlijkste en weldaadigste beschemming tegen eene menigte schadelijke indruksellen. Word nu door eene aanhoudende ziekte, door gebrek aan versch voedzel, en door het aanhoudend gebruik van ontlastmiddelen dit natuurlijk slijm wegge-

genomen, dan moeten daar door noodzaaklijk de van hun bekleedzel beroofde werktuigen aandoenlijker, en de prikkeling van het geheele zenuw-gestel vermeerderd worden (*). Hier bij komt nog, dat een kind vrij spoediger verdouwt dan een volwassene, en dat een gebrek aan voedzel van slechts weinige dagen in dit geval reeds werklijk uitteering, scherpheid der vogten, meerder bederf en alle de gevolgen van den honger voordbrengen, en een nieuwe oorzaak van ziekte worden kan. Hieromtrend is het nu zekerlijk noch raadzaam, wegens gebrek aan verteerings-kragten, door werklijk voedende middelen te verbeeteren; men kan echter toch ten minsten door verdunde slijmagtige middelen iets van het ontbreekend bekleedzel herstellen, en aan de vogten een verzachtend, verfrisschend en in een zeker opzicht voedend bijmengzel verschaffen. En eindlijk verzoek ik, dat men zich hier het boven gemelde in de gedachten brenge. Het geene, dat bij volwassenen werkloos en onverschillig schijnt, kan bij een kind een kragtig geneesmiddel worden. Deeze zachte slijmmiddelen moeten op de zenuwen van tedere prikkelbaare kinderen als wezenlijke verzachtende en ontspannende middelen werken; en ontmoeten wij niet zelfs bij volwassenen, welk een pijnstillend vermogen *Amandelmelk*, *Haver-gort*, zelfs gewoonlijke *melk*, in pijnen der piswegen, moeielij-

(*) Ik behoef alleenlijk aan het grootste nut van het slijm in de prikkelbaarheid der luchtpijpen, in zinkingen, in de heeschheid, en in de hoest te herinneren.

lijke waterloozing, kolijken, en braaking bezitten (*)?

Hiertoe behooren derhalven alle flijmmiddelen van haver-gort, grutte, rijst, *Althæa*-wortel, melk met water gemengd, bij grootere kinderen Amandel-melk, vooral de *Salep.* Dan gewoonlijk verbruit men het daar mede, dat men de eerstgenoemde zelfstandigheden, zo als dezelven zijn, laat afkooken, waardoor al te veel van het meelägtige, het welk bezwaarlijk te verteeren is mede overgaat, en dat men dezelven al te dik kookt. Men laate derhalven altoos de haver-gort en grutte, ongestampt, eerst met heet water trekken, dat alleenlijk de meelagtige oppervlak-

(*) Men zal, gelijk ik hoop, mijne goede oogmerken in deeze afdeeling, om de Artsen meer oplettend op deeze eenvouwige uit den algemeenen leefregel voorgeschreevene middelen, en derzelver waardij, inzonderheid in de ziekten der kinderen meer begrijpelijk te maken, niet miskennen. Deeze zelfstandigheden verdienen zekerlijk wegens het tedere en prikkelbaare gestel der kinderen met recht onder deeze soort van geneesmiddelen geplaatst te worden, en men zou dikwijls gelukkiger slaagen, wanneer men in derzelver behandeling, in plaats van gestadige sterke en prikkelende middelen, van deezen zachteren weg meer gebruik maakte, en niet enkel voor een geneesmiddel hield, het geene de Apotheek oplevert.

Terwijl ik dit schrijf, heb ik juist wederom gelegenheid mij hiervan te overtuigen, daar een kind, dat reeds lang door eenen geweldigen krampägtigen hoest was aangetast, welke vruchtloos door eene menigte van geneesmiddelen bestormt werd, slechts door het enkele gebruik van eene zoete bui, zo als dezelve alhier beschreeven word, aanmerklijk betert.

vlakte weggaat, en men giete vervolgens koud water daarop, en laate het zelve ſterk uitkooken, als dan verkrijgt men een zuiver middenmaatig doorſchijnend ſlijm, dat, behoorlijk verdund, ook de tederſte maag niet bezwaaren zal. — In dit opzicht kan men ook, inzonderheid waar geene koorts aanwezig is, water, waarin een dooijer van een ei en een weinig ſuiker opgelost is, met zeer veel voordeel als een drank gebruiken. — Op eene geheel bijzondere wijze munten echter, als een verzachtend, de prikkeling bedaarend en inwikkelend middel, de volgende nog niet genoeg bekende, huiën uit:

Men laat de maag van een kalf twee uuren in azijn weeken, vervolgens moet men dezelve opblaazen en droogen, op welke wijze men dezelve lang bewaaren kan. Hier van is eene reep van omtrend een vinger lengte genoegzaam om twee pinten melk te doen ſchiften, en wel op de volgende wijze: Men legt dezelve twee uuren in een kop water te weeken, als dan giet men het water in twee pinten ongekookte melk, waarvan de room afgenomen is, en plaatst dezelve in heete asch of op den warmen oven, dat dezelve ſlechts langzaamerhand begint warm te worden, doch niet kookt. Naauwlijks heeft dezelve een kwartier of half uur geſtaan, of 'er komt een kaasagtige huid op, welke men doorſnijdt, en als dan ſcheidt zich allengskens de helderſte hui af, die men gemaklijk — want hoe langer men dezelve in de warmte ſtaan laat, des te meer word 'er afgeſcheiden — langzaamerhand van de kaas kan afgieten. Deeze hui bezit die groote voordeelen: 1. dat

zelve de zuiverſte en helderſte is, die ik ken; 2. dat dezelve zonder de melk te kooken bereid word, en derhalven de vluchtige, en tot eene gemakkelijkere verteering van dezelve veel toebrengende deelen daar van in zich bevat; 3. dat dezelve geene blijken van zuur oplevert, en werklijk den naam van *Zoete hui* volkomen verdient, en vrij werkzaamer is, dan die krachtlooze door opkooking bewerkte bereiding van dien naam. —— Ik heb met deeze hui alleen veele kinderen, die niet gezoogd werden, gevoed, en waargenomen, dat zij zich bij het gebruik van dezelve uitneemend wel bevonden.

Onder de ſlijm middelen verdient de *Salep* eene bijzondere aanprijzing. Ik heb dezelve in de volgende toevallen van een uitſteekend nut gevonden. Bij het kuchen, en zinkingen, in langduurige buikloopen, en in uitteeringen, inzonderheid wanneer dezelven gevolgen zijn van lang aanhoudende ziekten, van ſcherpe ſtoffen, die zich op het gedarmte en de ingewanden geplaatst hebben, of van eene groote verzwakking. In die gevallen is hij het beste balſemieke geneesmiddel, verſchaft het ſpoedigſte verſche en zachtlijk voedende ſappen in het bloed, en verſterkt ongemeen. Ik heb gezien, dat veele ſterk uitgeteerde kinderen in korten tijd zich door dit middel volkomenlijk herſtelden, en bloeiend en ſterk werden. Inzonderheid bekomt dezelve den geenen voortreffelijk wel, die bedervene of in het geheel geene moedermelk bekomen hebben, en daar door afgenomen zijn. Men draage ſlechts daar voor zorg,

dat

dat het poeder volkomenlijk uitgeweekt, en het vogt niet te lijmig zij.

Hier ter plaatse zij het mij geoorloofd, nog een middel, dat eertijds zeer geacht, doch in laatere tijden om die zo dikwijls gemisbruikte redenen, dat het zelve geene uitmuntende, en in het oog vallende hoedanigheden bezat, verwaarloosd werd, in het geheugen te brengen: de *Peoni-wortel*. Hetzelve schijnt geheel voor de ziekten der kinderen geschapen te zijn, door dien het eenen zekeren vluchtigen — zelfs door den reuk en smaak bespeurlijken — op de zenuwen werkend grondbeginzel verbonden met een aanmerklijk lijmägtig gedeelte in zich bevat. De sterke krampstillende middelen, als de *Valeriaan-wortel*, *Muscus*, *Barnsteen-zout* en dergelijken zijn in de meeste gevallen te prikkelend en te verhittend. Dit zacht krampstillend middel daarentegen kan altoos worden aangewend, doet altoos dienst, en heeft altijd de blijkbaarste goede werkingen in stuiptrekkingen, in de koorts bij het tanden krijgen, in eenen prikkelenden en krampägtigen hoest, vallende ziekte, en andere krampägtige toevallen verschaft. Ik schrijf dezelve deels in poeder voor als een bijmiddel der *Magnesia*, der opslurpende en ontlastende middelen, deels in een afkooksel als een zeer heilzaam bijvoegsel bij andere lijmägtige middelen — een Thee van *Althea*-wortel, *Peoni*-wortel, *Gras*-wortel, *Zoethout*, en *Venkelzaad*, is in eene menigte ziekten der kinderen een der voortreffelijkste en geschiktste middelen, die mij bekend zijn, — deels in klijsteeren, welker rust-verwekkend en krampstillend

lend vermogen — een half of een geheel lood voor een klijſteer gekookt — dezelve bij uitſtek vermeerdert.

OLIEÄGTIGE EMULSIEN.

Ook deeze middelen worden minder geacht en gebruikt, dan dezelve verdienen, en waarſchijnlijker wijze om tweederleië redenen: vooreerst, dewijl men niet altoos voorzichtig genoeg was, geheel zuivere, versch en koud uitgeperste olie te gebruiken, welke voorzeker het zachtſte, en minst prikkelend ligchaam is, daar hetzelve daarentegen zo dra het door ouderdom garstig of door de hitte bedorven word, juist het tegendeel bewerkt, prikkelbaarheid, ſcherpheid en een zeer kwaadäartig bederf in de vogten veroorzaakt; en ten tweeden, dewijl het een groot onderſcheid is, of men hetzelve geheel zuiver, of met behoorlijk bereide Emulſien ondergebragt gebruikt. De olie in haare natuurlijke gedaante of met bijvoegſelen, welken dezelve niet volkomen t'onderbrengen, toegediend, blijft altoos, inzonderheid voor de maag van een kind, een zwaar te verdouwen middel, daar hetzelve integendeel, opgelost, en door behoorlijke bijmengzels in eene volmaakte Emulſie veranderd, de ſchoonſte, zachtſte en ligtlijk te verteerene melk verſchaft. Voords kan dit veel tot de minachting der olieägtige middelen toegebragt hebben, dat men dezelven voorſchreef, zonder de eerſte wegen genoegzaam gezuiverd te hebben, en zonder nog daarbij met die middelen voordtevaaren, wel-

welken tegen de voornaamſte oorzaak der ziekte waren ingerigt. — Ik kan ten minſten verzekeren, dat ik, bij eene naauwkeurigere in achtneeming der bovengemelde voorzichtige en op de rechte plaats aangewende maatregelen, niet het geringſte nadeel daarvan ondervonden, maar veel voordeel daarmede behaald heb. Ik laat gemeenlijk een lood versch en koud uitgeperſte *Amandel-olie* met vijf of zes lood *Venkel* of *Lindebloesſem* water, en zo veel ſlijm van *Arabiſche Gom* en *Syrupus Emulſivus* vermengen en verwerken, dat het eene volmaakte melk vertoont. *Zeer* gaarne voeg ik hier nog één of meer lood *Manna* bij; dezelve vermeerdert het oplosſend en verzachtend vermogen. Men kan echter ook deeze Emulſien met meerdere andere middelen, naar maate der omſtandigheden, vermengen, en men wint daarmede, dat menig middel zijne ſomtijds al te prikkelende hoedanigheid daar door verliest, en vrij zachter werkt. Op zulk eene wijze kunnen de Emulſien het beste de geneesmiddelen verzachten. Zo is b. v. bij verhitting een bijvoegſel van *Salpeter*, *Polychrest-zout*, *Ammoniak-zout*, *Tartar. Tartariſ* voortreffelijk; verkiest men ſterkere laxeermiddelen, de *Tinctuur* van *Rhabarber* of een aftrekſel van *Sennebladen*; om de uitwaasſeming te bevoorderen *Braakwijn*, en *Minderers-geest*. De redenen, waarom ik dezelven in de ziekten der kinderen zeer bemin, en welken te gelijk de gevallen waarin derzelver aanwending plaats heeft bepaalen zullen, zijn de volgenden:

1. 'Er beſtaat niets, dat iedere ſoort van prikkeling

ling zodanig in ſtaat is te verdooven dan de olie. In de prikkelendſte ſoorten van vergift is het dat geene, het welk op het zekerſte de prikkeling en derzelver nadeelige werkingen verhoedt. Hoe veel winnen wij niet in de ziekten der kinderen, wanneer wij in ſtaat zijn dit te bewerken?

2. In eenen krampagtigen toeſtand van het gedarmte, in de daaruit voortſpruitende opſtuitingen en ſamentrekkingen is de waarde van de olie beſlischt. Hoe veelen die reeds door het drekbraken waren aangetast, hoe veele lood-kolijken zijn niet reeds door het gebruik der olie wederom herſteld? Bij kinderen is niets gewoonlijker, dan eene hebbelijkheid tot kramp in het gedarmte.

3. Niets verzacht de pijnen in de maag, het gedarmte en de nabij gelegene deelen zo ſpoedig- en volkomenlijk als deeze; en men weet van hoe veel gewigts zulks in de ziekten der kinderen is, waarin men zo ongaarne tot *Opiaten* zijnen toevlucht neemt, en waarin alleen door de pijn eene misſchien op zich zelven niet veel beduidende oorzaak der ziekte zeer gevaarlijke gevolgen naar zich ſleepen kan.

4. Het is bekend, dat de oliën uitmeenende kragten bezitten tegen de wormen, door dien dezelven niet alleen de wormen afdrijven, maar ook derzelver prikkeling en toevallen op het ſpoedigſte wegneemen. Dit zet aan dezelven in de ziekten der kinderen eene groote waarde bij, waarin men altoos op de leevenskragten behoort te werken.

5. Wij hebben boven aangemerkt, dat door eene al te lang aanhoudende hitte der koorts, door gebrek

brek aan voedzel en een gestadig gebruik van oplossende geneesmiddelen bij kinderen een zulke prikkelbaare toestand van het gedarmte ontstaan kan, en de van hun slijm beroofde bekleedzelen eene zodanige aandoenlijkheid, prikkelbaarheid en raauwheid verkrijgen kunnen, dat hierin een nieuwe oorzaak van krampen en andere toevallen gelegen is, welke men ten onrechte aan de oorspronkelijke oorzaak toeschrijft. De wormen zelven worden daar door geprikkeld, en beginnen nu eerst — na dat de ziekte eenige dagen geduurd heeft — te ontrusten. — Ik heb uit dien hoofde dikwijls bij kleine en tedere kinderen waargenomen, dat na eenige koorts-dagen, inzonderheid wanneer dezelve door vuiligheden in de ingewanden veroorzaakt was, en veel zoutägtige ontlast-middelen gebruikt waren, de buik heet, en pijnlijk opgespannen was — daar toch naar het rijklijk toedienen van ontlast-middelen, en de zekerlijk daar door weggenomene, ten minsten sterk verminderde ziekte-stof, juist het tegendeel hadde behooren te gebeuren; — de koorts nam wederom toe, de ademhaling werd korter, de droogte in den mond sterker, en 'er vertoonde zich in alle toevallen een al te sterk geprikkelde, verhitte, en naar eene ontsteeking gelijkende toestand, die nu, wanneer men met prikkelende middelen voordvoer, zeer ligtlijk in eene waare ontsteeking — men bedenke, dat bij kinderen een zeer gering begin van inwendige ontsteeking reeds stuiptrekkingen verwekken, en daar door doodlijk worden kan, eene omstandigheid, waarop men welligt in dit geval minder acht geeft,

wijl

wijl voor dezelve geen gelegenheid overblijft, om duidelijk en gemakkelijk ontdekt te kunnen worden, die echter dezelve des te gevaarlijker, en de opmerkzaamheid op derzelver eerste oorsprong des te noodzaaklijker maakt, — of in gevaarlijke krampagtige toevallen ontäartte en doodlijk werd. — Even zo kan de prikkelbaare inwendige oppervlakte der luchtpijp door bovengemelde oorzaaken van haar slijm beroofd worden, of ergens door eene andere scherpe stof in eenen zodanigen prikkelende toestand gebragt worden, en eenen droogen hoest voordbrengen. In beide deeze gevallen zoude men zeer weinig voordeel behaalen, indien men, gelijk zo menigwerf gebeurt, door aanhoudende prikkelende en oplossende middelen dit slijm trachtte te ontlasten. Niets verschaft hieromtrend eene zo spoedige en heilzaame verligting dan deezen geprikkelde bekleedzelen door zachte olieagtige middelen te bedekken. Zeer dikwijls heb ik in dit geval het oude huismiddel, bestaande in een weinig *Amandel-olie* met gestampte kandij-suiker en een weinig citroensap vermengd, met het grootste nut zien aanwenden.

Eenige voorbeelden zullen het gezegde ophelderen.

Een kind van twee jaaren kreeg eene geweldige koorts uit verstoppingen der ingewanden ontstaande, met groote hitte, menigvuldige trekkingen en eene drooge hoest. Het braakwater werkte goed, en verschafte eenige verligting. Ik liet hierop het bovengemelde drankje van *Manna* met *Sal. Polijchr. Salpeter*, en daarbij klijsteeren gebruiken, waar door

ech-

echter niet veel ontlast werd. Den derden dag was het kind veel zieker, de hitte ongemeen ſterk, de benaauwdheid hevig, was onrustig, had eene korte ademhaaling, en eene drooge hoest. Alles kondigde nog prikkelende ſcherpheden aan. Ik liet nu een aftrekſel van een halſ drachme *Senebladen* met *Manna* en *Salpeter* gebruiken, en met de klijſteeren voordvaaren; daarop volgden drie rijklijke ſtinkende ontlastingen. Dan de toevallen verdweenen hierop geenzins, de hitte werd brandend, de trekkingen heviger, dan eens was zijn aangezicht zo bleek als de dood, dan wederom purper-rood en opgezwollen, de buik was opgezet, hard en heet, en bij het betasten pijnlijk, ook klaagde het dikwijls daarover. Ik ſchreeſ eene Emulſie voor van een lood verſche *Amandel-olie* met zes lood *Lindebloesſem*-water en zo veel ſlijm van *Arabiſche Gom*, als tot eene volmaakte Emulſie vereischt werd, daar bij nog zes drachmen *Manna*, een drachme *Salpeter*, en even zo veel *Polijchrest*-zout, ik liet verzachtende pappen op de buik leggen, en dikwijls eene vluchtige *Campher*-zalf invrijven. Reeds den volgerden dag was alles gebeterd; het ſliep eenige uuren, de hitte was gematigd, de ſtuiptrekkingen, de benaauwdheid, en de onrustigheid waren verdweenen, de ademhaaling ging geregelder, de hoest was vogtig en ligter, het kreeg eenige dunne ontlastingen, de buik was zachter, en niet pijnlijk. Ik liet daarmede eenige dagen aanhouden; alles herſtelde zich, een heilzaam zweet kwam ten voorſchijn, en het kind werd hierdoor alleen geneezen.

Deeze middelen worden nog gewigtiger en noodzaaklijker, wanneer 'er te gelijk wormen aanwezig zijn, en dit kan men zekerlijk bij kinderen onder de drie tweemaal onderſtellen. Natuurlijker wijze worden dezelven door eene eenige dagen aanhoudende koorts, zij moge voor het overige zijn van welke ſoort zij wil, geprikkeld — want de koorts is het grootſte prikkelend middel der wormen, — gebrek aan voedſel en de honger maaken dezelven nog onrustiger, en op deeze wijze word nu behalven de algemeene prikkeling der koorts ook die der wormen [illegible], welke ſchielijk geheel nieuwe en ongewoone toevallen kan verwekken. Op deeze omſtandigheid heeft mij de ondervinding geleerd, altoos, wanneer de koorts eenige dagen heeft voortgeduurd, oplettend te zijn, en hieromtrent doet het gebruik van deeze middelen eenen geheel bijzonderen dienst.

Is echter deeze koorts werklijk eene *Worm-koorts*, d. i. mijns bedunkens, waarin de toevallen der wormen de voornaamſte en de eigenaartige kenmerken der ziekte uitmaaken, alsdan klimt derzelver waarde hooger. Men heeft het beſtaan der worm-koorts in laatere tijden begonnen in twijfel te trekken; maar ik begrijp niet, waarom. De ondervinding heeft mij zeer dikwijls geleerd, dat 'er koortsen zijn, waarin of de veelvuldige aanwezigheid der wormen door derzelver prikkeling, of het van dezelven voortkomende rottig bederf de eenigſte oorzaak is, of waarin, al ware de eerſte oorzaak der koorts van eenen anderen aart, nogthans dezelve door de thans verwekte prikkeling der wormen en de [illegible] lig-

heid

heid van dezelve eene eigenaartige, en van allen anderen onderscheidene gedaante en rigting verkrijgen kan, en nu als eene bijzondere aart aantemerken en te behandelen is. Ik kan mij hier ter plaatse daarover niet verder uitlaaten. Kortöm, het bestaan van eene worm-koorts, en de gepastheid van deezen naam, zo wel ten opzichte van derzelver oorzaaken als geneeswijze, is bij mij buiten twijffel gesteld. — In deeze koortsen nu heb ik deeze olieagtige middelen niet kunnen ontbeeren. Dezelven namen niet alleen de prikkeling — dat hier de hoofdzaak is — weg, doodden de wormen, openden de krampagtig saamengetrokken wegen en schuilhoeken van deeze gasten, waar door dezelven des te eerder konden ontlast worden, maar ook, het geene bijzonderlijk van belang is, dezelven waren het beste hulpmiddel, om de sterkere, en meer prikkelende middelen tegen de wormen met des te meerdere zekerheid te kunnen gebruiken. Het is dikwijls zeer gevaarlijk, om wanneer reeds de onrustigheid en prikkeling der wormen zeer vermeerderd is, zodanige middelen aantewenden, die dezelven nog meer aanzetten, en de opschudding kan daardoor geducht worden. In dit geval is het dikwijls beter, inzonderheid wanneer pokjes, mazelen of andere ziekten der kinderen daar mede gepaard gaan, door olieagtige middelen en het drinken van veel melk zich een wapenstilstand te verschaffen, of men verëenige deeze worm-drijvende middelen zelven met olieagtige; dezelven verliezen daardoor niets van hunne worm-drijvende eigenschap, en slechts derzelver prikkelende en aantastende werkingen.

Een jonge van zes jaaren, welke reeds meer door wormen was aangetast, kreeg eene hevige koorts, was den eersten dag geheel bedwelmd, tusschen beiden met stuiptrekkingen, eene korte benaauwde ademhaling, oprijzende pols — een voor mij steeds gewigtig kenmerk van wormen, — en klaagde somtijds over de buik, die eenigzins gezwollen was. Hij kreeg den volgenden dag een braakmiddel, en een klijsteer. Het braaken ontlastte onder een hevig opstooten eenen leevendigen ronden worm, en hij was daarop zeer ziek, klaagde geweldig over de buik, had stuiptrekkingen en ijlde, en zeer weinig stoelgang. Hij gebruikte een verkoelend drankje met *Salpeter* en *Manna*; doch op den derden dag had hij eene zeer hevige koorts, de buik was zeer opgespannen en pijnelijk, de stoelgang moeielijk, en hij sliep veel met de oogen half open, zeer dikwijls veranderde de kleur van het aangezicht, en alle toevallen waren verergerd. Ik liet nu zes lood water met een drachme *Seneblad*en en een half lood *Zeverzaad* aftrekken, en bij het doorzijgend vogt een lood *Amandel-olie*, zo veel slijm van *Arabische Gom*, als tot een Emulsie vereischt word, twee lood *Syrupus Emulsivus* en één drachme *Salpeter* doen, en daarvan alle twee uuren een eetlepel vol gebruiken; daarbij nog des avonds een van de Hoffmansche pokken-pillen, dagelijks twee klijsteeren van melk en suiker, tot den gewoonen drank niets dan melk en water, en op de onderbuik aanhoudend pappen van *Salie*, *Camilbloemen*, *Alsem* en *Reinvaar* met melk gekookt. Daar men op deze wijze vier en twintig uuren

uuren lang voord gevaaren had, waren alle omſtandigheden ongemeen veranderd. Hij was vrolijk, zonder eene bijzondere hitte, het hoofd en de borst waren ruimer; het krampagtige was bedaard, de buik was zacht, hij had eene ſterke ontlasting gehad, en was zes ronde wormen kwijt geraakt. Nu wilde hij niets verder inneemen. Ik ſchreef derhalven ſlechts voor een poeder van ſuiker met twee grein *Calomel* en *Zinkbloemen.* Doch hierop verergerde den zesden dag wederom alles; hitten, benaauwdheid, onrustigheid, drooge hoest, en ſtuiptrekkingen waren wederom ten voorſchijn gekomen, en de buik was opgezet en pijnelijk, daarbij openbaarden zich oprispingen en walging. Ik liet wederom eenige lepels van het braakmiddel gebruiken, waardoor hij eenig ſlijm overgaf, en hierop de gemelde Emulſie met drie grein *Extract Hyoscyam* verbonden neemen, waarop alle die toevallen allengskens verdweenen, nog eenige doode wormen ontlast werden, en hij binnen twee dagen zo ver op zijn verhaal kwam, dat ſlechts nog zwakheid, des avonds een weinig koorts, drooge hoest, en eenige ongerustheid in den ſlaap over bleef, het welk door herhaalde ontlastingen met *Jalappen* en *Calomel* en het voordduurend gebruik van een koud aftrekſel der *Kina* met hui, en een Spaanſche vliegen pleister tusſchen de ſchouderen gelegd, ten eenemaale verdween.

Een jonge van vijf jaaren, die zeer met wormen gekweld was, kreeg eene hevige koorts, waarbij de borst zeer aangedaan was, en bij iedere ademhaaling een hevige ſteek in de linker zij.

de gevoeld werd. — Ik heb bijna altoos in wormkoortſen ondervonden, dat deeze kramppijn in de linker zijde, de borst, ſomtijds tot in den hals, ja zelfs tot het oor toe beſloeg. — Hier bij was hij ſlaaperig, nu en dan met ſtuiptrekkingen en ijlhoofdigheid. Hij nam een braakmiddel in, en daarop een drankje van *Glauberzout*, *Salpeter*, *Senebladen* en een weinig *Braakwijn*, waarvan hij dikwijls ontlasting had, doch zonder wormen kwijt te raaken. Hij bleef ſlaaperig, de hitte, de pijnen op de borst en kramptrekkingen waren weinig verminderd. Ik liet de vluchtige *Campher* zalf (*) op de pijnelijke plaats inwrijven; verzachtende pappen daar over leggen, mostert-pappen aan de kuiten brengen en klijſteeren van melk zetten. Doch de toeſtand bleef tot op den *vierden* dag dezelfde, behalven dat de pijnen derzelver eerſte zitplaats verlaaten, en zich meer op de uitwendige deelen geplaatst hadden, en dat zich een moeielijk gehoor en doofheid — insgelijks een dikwerf voorkomend toeval bij wormen — openbaarden. Door middel der klijſteeren werd ſlechts een enkele doode worm ontlast. Ik liet nu met de voornoemde worm-drijvende Emulſie een begin maaken, niet dan water met *Kwikzilver* gekookt met een bijvoegzel van melk drinken, en op de buik aanhoudend de boven gemelde pappen leggen. Hij geraakte hierop meer in rust, kreeg verſcheide ontlastingen van een ſtinkend ſlijm en van twee wormen, de hitte en pijnen verminderden, en ſlechts in

(*) Het gewoone vluchtige ſmeerzel met Campher-olie bereid.

in de linker borst, vlak onder de korte ribben, bleef nog iets over. Uit hoofde van het taaie flijm voegde ik nog twee fcrupel *Ammoniak zout* bij de Emulfie, en liet klijfteêren aanbrengen van *Camillebloemen* met een eetlepel vol *Wijn azijn.* Daar zich de koorts den volgenden dag merklijk gebeterd had, en ik dit tijdftip als gunstig befchouwde, om een meer vermogend middel tot ontlasting van het flijm en der worm-nesten aantewenden, fchreef ik een half drachme poeder van *Jalappen* met twee grein *Calomel* voor; dan ook hierop volgde geen enkele ontlasting, daar toch de olieagtige middelen zulke gemaklijke floelgangen veroorzaakt hadden, ten duidelijken bewijze, dat in deeze koortfen de fterk prikkelende middelen, door de hevige kramptrekking, welke dezelven verwekken, eerder verftoppingen kunnen te wege brengen dan ontlasten, en van hoe veel nut het bijvoegzel der olie is. — Kortöm, in plaats van verligting volgde eene vermeerdering van pijn in de zijde, en des avonds eene geweldige braaking met koorts verzeld. Hij gaf alles over, dat hij gebruikte, en was zeer benaauwd en onrustig. Ik liet hem terftond wederom een begin maken met de olieagtige Emulfie, veel melk met water drinken, *Theriak* op de maag leggen, en klijfteeren van melk, fmeer en olie aanbrengen. Hierop ftilde terftond het braaken; hij ontlastte twee ronde wormen, welken naar alle waarfchijnlijkheid dit [illegible] verfchijnzel veroorzaakt hadden (*). Van nu af aan werd hij met iede-

(*) Ik heb ook eenige reizen de proef genomen met de

iederen dag beter. Ik liet, daar de ziekte hem zeer verzwakt en uitgemergeld had, en het gedarmte zeer prikkelbaar was, een afkookſel van *Yslandſche Mos*, met hui bereid, een begin maaken, welke ik bij langdaurige worm- en klier-koortſen verzeld met vermagering en eene geneigdheid tot teering van een uitmuntend nut gevonden heb, dewijl hetzelve de prikkelbaarheid bedaart, voedt, verſterkt, en te gelijk door deszelfs bitterheid als een worm-middel werkt. Zijne borst raakte daardoor volmaaktlijk bevrijd, de ingewanden werden verſterkt, nog eenige wormen ontlast, en hij binnen drie weeken volkomen herſteld.

Ik zoude meerdere voorbeelden kunnen bijbrengen, welken echter ſlechts hetzelfde zouden bevestigen. Inzonderheid herdenke ik nog met vermaak aan twee beminnenswaardige zusters, welken door eene ſleepende worm-koorts met menigvuldige ſtuiptrekkingen aangetast waren, en bij welken de olieagtige Emulſie altoos twee zeer goede dagen bewerkte, alle toevallen tot bedaaren bragt, en mij in ſtaat ſtelde, om werkzaamer worm-drijvende middelen aan te wenden, welken zij buiten dien wegens de geweldige prikkeling der koorts in 't geheel niet verdraagen konden. Zij werden door deeze vereëniging van middelen volkomen herſteld.

Ik moet tot beſluit van deeze klasſe nog de volgende aanmerking bijvoegen; In de ziekten der kinderen heeft

Ricinus olie; doch ik moet bekennen, dat de gemelde Emulſien dezelve volkomentlijk vergoeden, en zelfs overtreffen.

heeft zeer gewoonlijk het geval plaats, dat of de oorzaak onbekend, of, — gelijk b. v. in het tanden krijgen — niet weg te nemen is, of dat de ziektestof te naauw met het zenuw-gestel vereenigd, of dat evenwel dit reeds door de koorts, door de krampagtige beweegingen enz. in verwarring geraakt is, en het tijdperk der raauwigheid lange aanhoudt. In alle deeze gevallen is het gevaarlijk sterk doorzettende middelen te waagen. Hieromtrent is eene langzaame verwerking noodzaaklijk; en het eenigste en heilzaamste, dat den Arts verrigten kan, bestaat in het zenuw-gestel en deszelfs verrigtingen in eene goede overeenstemmende werkzaamheid te bewaaren, de hevigheid der prikkeling der koorts te maatigen, en de afscheidingen, inzonderheid die van de huid, open en werkzaam te houden, maar voor het overige het aan de natuur over te laaten, welken weg dezelve kiezen, en welke scheiding dezelve bewerken wil. Hieromtrend heeft derhalven eene onbepaalde aanwijzing plaats, alhier verschaffen die soort van middelen, voords afleidende, en die, welken op alle afzonderingen vermogend zijn te werken, een ongelooflijk nut, en de laatsten kunnen in die gevallen de heilzaamste, bedaarende en verzachtende middelen worden. Zo is dikwijls de *Magnesia* of *Kreefts-oogen*, met geringe giften *Tartar. Tartaris.* (*), of *Spiritus Mindere-*

(*) Ik heb zelfs het *Ammoniak-zout* in geheel geringe giften aan de kleinste kinderen, wanneer het ligchaam zeer verslijmd was met het grootste nut toegediend, en hetzelve heeft

gen, of brakingen, en dergelijken; in zulk eenen onbepaalden toeſtand van eenen [illegible] dienst, en bewerken nog allengskens de heilzaamſte [illegible]eringen, waar weinig hoop meer ſcheen over te zijn.

IV. BIJZONDERE KRAMPSTILLENDE EN VERDOOVENDE MIDDELEN.

Ten opzichte der ziekten der kinderen is het zeer noodzaaklijk, die geenen, welken door eene prikkelende en verwarmende kragt werken, van die te onderſcheiden, welken dezelve niet, of ſlechts in eenen geringen graad bezitten. Van de eerſte ſoort zijn: *Valeriaan-wortel*, *Castoreum*, *Muscus*, *Saffraan*, *Campher*, *Liquor C. C. Succin.* [illegible] van *Barnſteen*, *Heulſap*. Tot de tweede behoort inzonderheid de *Extract* van *Bilſenkruid* en *Zinkbloemen*. — Natuurlijker wijze behoort men aldaar, waar veel koorts, hitte, en ophooping van bloed plaats heeft, met de eerſte ſoort behoedzaam te zijn, en liever de laatſten te kiezen.

De

heeft te gelijk dien voorrang, dat het ook aldaar de waterachtige en verzwakkende buikloop tegengaat. Een mengzel van een halve tot een geheele ſcrupel *Ammoniak-zout*, twee oncen *Venkelwater*, en zes drachmen *Amandel-ſiroop*, telkens een Theelepel gebruikt, verſchaft in de zo moeielijke langdurige reutel der kinderen ſlijmagtigen hoest, buikloop — ook wanneer, gelijk gewoonlijk plaats heeft, dit alles gevolgen zijn van het tanden krijgen — eenen ongemeen goeden dienst.

De zelfsen van de eerste klasse zijn volgens mijne ondervinding, *Camil-bloemen*, *Valeriaan*-wortel, en *Saffraan*. Een dun aftreksel van *Camil-bloemen*, of *Valeriaan*-wortel, of ook de laatste in poeder met andere middelen verëenigd, zijn in alle soorten van kramptrekkingen van zeer veel nut. In het bijzonder verdient de *Saffraan* in zeer geringe giften — een zesde of een agtste grein — in de ziekten der kinderen meer aangewend te worden. Dezelve bedaart op eene uitmuntende wijze, zonder verstoppingen te veroorzaaken, en bezit te gelijk het vermogen, het slijm op de borst en in den onderbuik opteloslsen, den hoest en zinkingagtige toevallen te bedaaren. Hetzelve is het voornaamste bestanddeel van het *Pulvis pueror. klein.*, dat ik hier boven aangepreezen heb.

De *Campher* kunnen kleine kinderen niet wel inwendiglijk verdraagen; men gebruike dezelve liever uitwendiglijk en in klijstleeren. *Muscus* blijft altoos een dier middelen, dat bij uitstek de kramptrekkingen bedaart, inzonderheid, wanneer men te gelijk een vluchtig grondbeginsel van nooden heeft, om de zenuwen van prikkelende scherpheden te bevrijden. Maar men durft denzelven even zo min als den *Campher* gebruiken, wanneer nog vuiligheden in de eerste wegen en over het algemeen veele kwaade stoffen in het ligchaam aanwezig zijn. In dit geval heb ik geringe giften van *Zinkbloemen* of *Zout* van *Barnsteen* altoos heilzaamer gevonden.

Men neeme in de ziekten der kinderen niet al te dikwerf zijnen toevlucht tot eigenaartiglijk verdoovende middelen, en slechts niet dan met de grootste voor-zich-

ziekelijkheid. Eene al te sterke gifte — en het al te sterke is hier dikwijls zeer moeilijk te bepaalen — kan zeer gevaarlijke toevallen van beroerte verwekken. Voords ben ik overtuigd, dat een al te veelvuldig gebruik van de opium in de kindsche jaaren eene zekere zwakte en stompheid van gevoels- en ziels-vermogens agterlaat, en inzonderheid aan de zenuwen die noodwendigheid kan mededeelen, om derzelver gebruik te herhaalen. Echter komt het ook hier op deezen regel aan, dat men, wanneer reeds een zeer hevige graad van kramptrekking aanwezig is, derzelver schadelijke werkingen vrij minder gewaar wordt, dan in den natuurlijken toestand. — Het zachtste en gepastste is het *Extract* van *Bilsenkruid*. Hetzelve doet bijna geene merklijke prikkeling blijken, veroorzaakt geene opzetting en ophoopingen van bloed, verhindert den stoelgang niet, en bezit ongemeene eigenschappen om de prikkelbaarheid te verdooven en de kramptrekkingen te bedaaren. Ik geeve hetzelve daarom in de ziekten der kinderen verre den voorrang boven het *Heulsap*, dewijl hetzelve het heilzaame daarvan zonder deszelfs schadelijke eigenschappen bezit. Het heeft mij zeer dikwijls de uitmuntendste diensten beweezen in de hevigste stuiptrekkingen en opspringingen; en nog onlangs heb ik in een geval ondervonden, waar ik bij een kind van drie vierendeel jaars, het welk reeds verscheide dagen door eene hevige koorts bij het tanden krijgen, met trekkingen, verstikking en krampagtige toevallen op de borst was aangetast geweest, en waar bij alle tot hier toe aangewende ontlastende, krampstillende, en tegenwerkende middelen,

len, zelfs *Muscus*, *Zinkbloemen* enz. vruchtloos gebruikt waren, ten laatsten eene oplossing van één lood *Manna*, één drachme *Magnesia*, één half drachme *Salpeter*, twee grein *Extract* van *Bilsenkruid*, en twee oncen *Venkelwater* met *Peoni* sijroop vermengd, alle uuren tot twee theelepels voorschreef, en wel ras de heilzaamste werkingen daarvan ondervond; de krampagtige toevallen waren bedaard, de koorts verdween, en het kind werd door dit middel volmaakt hersteld. — Ongemeen werkzaam is hetzelve in alle soorten van hoest, die bij kinderen zo ligtlijk eene krampagtige gedaante aanneemt, en zeer noodlottige gevolgen verwekken kan. Ik verbinde als dan zeer gaarne de boven aangeweezene middelen met een weinig *Extract* van *Bilsenkruid*, en ik heb b. v. het volgend mengzel in den hevigsten krampagtigen hoest met een' ongemeen goeden uitslag aangewend:

℞ Pulv. Rad. Salep dr. S.
Solve in Aqu. Foenicul. calid. unc' iij.
adde.
Mann. elect. unc. S.
Extr. Hyoscyam. gr. jj
Syrup. Croc. unc. j
M.
Om daarvan dikwijls een theelepel vol te gebruiken.

Men schrijve het *Heulsap* bij kleine kinderen met de grootste voorzichtigheid en slechts in den uitersten nood voor, want deszelfs werkingen evenaaren zeer aan die van den wijn. Het verwekt volmaakt eene soort van roes, en terwijl het te gelijk de hier zo noodzaaklijke ontlasting van het gedarmte verhindert,

dert, kan hetzelve de gevaarlijkfte ophoopingen veroorzaaken. Ik laat daarom hetzelve fleehts zelden inwendiglijk gebruiken; en niet anders, dan wanneer ik zeker zijn kan, dat in de eerfte wegen geene vuiligheden meer aanwezig zijn — uit dien hoofde is die regel van zeer veel gewigt, nimmer *Opium* toetedienen, wanneer de floelgang een fterken ftank van zich geeft, — en fleehts in die gevallen, waarin een lang aanhoudende krampagtige toeftand, en de werkloosheid van andere middelen ons daartoe noodzaakt, en de gemeenlijk daarmede gepaard gaande verflapping, uitputting en gebrek aan dierlijke warmte deszelfs werking zachter en de ophoopingen minder gevaarlijk maakt. En zelfs behoort men nog in dit geval door vereëniging met verkoelende en ontlastende middelen en klijfteeren deszelfs nadeelige werkingen voortekomen. — Ik maak liefst van hetzelve gebruik uitwendiglijk of in klijfteeren, waaromtrend men vrij minder van deszelfs nadeelige eigenfchappen te vreezen heeft, en nogthans de heilzaamften zeer werkzaam houdt. Bijzonderlijk heb ik van de aanwending van hetzelve op de voetzoolen de fchoonfte werkingen ondervonden, gelijk ik in de afdeeling van de uitwendige middelen breedvoeriger zal verhaalen. — 'Er is een geval, waarin het gebruik des *Heulfaps* niet kan vermijd worden, en waar hetzelve het eenigfte en grootfte middel is; en dat is die foort van langduurige en verzwakkende buikloop, welke niets dan wateragtige, flijmige vogten, zonder kleur en reuk en onverteerd voedzel ontlast, en welken gemeenlijk op het einde de gevolgen zijn

van

van eene flechte ongeregelde leefwijze, van eene veelvuldige verwisfeling van drank, van het fchielijk fpeenen in de eerfte maanden, van eene konftige opvoeding zonder behoorlijke zorgvuldigheid, of ook van eene aanhoudende prikkeling bij het tanden krijgen. Dezelve berooft de kinderen ten laatften van alle rust, warmte, kragten en vogten, en het gedarmte van alle natuurlijke flijm, verplaatst eindelijk het gedarmte in den hoogften graad van ziekelijke prikkelbaarheid; en kan door uitteering, of ook door ftuiptrekkingen en ontfteeking doodlijk worden. Ik heb zulk een geval beleefd, waarin deze geftadige ontlasting bij een kind van drie maanden reeds over de vier weeken had voordgeduurd, en de heilzaamfte verzachtende, inwikkelende, aanhoudende, en verfterkende middelen vruchtloos waren gebruikt geworden, tot dat men ten laatften het *Heulfap* zo wel uitwendiglijk op de buik, in vereeniging met uit fpecerijen faamengeftelde pappen, als ook inwendiglijk, dagelijks drie tot vier droppels *Laudanum* met *Salep* voorfchreef, waarop als dan eene fpoedige hulp volgde, en het kind zich volkomenlijk herftelde. Aanmerklijk is het dat de kinderen in die gevallen vrij meer zonder nadeel verdraagen kunnen, dan buiten dezelven.

Zo ook kan men in hardnekkige afgaande koortsen zonder het *Heulfap* niets uitrigten, wanneer de oorzaak meer in het zenuwgeftel gelegen is, of dat de koorts, na dat de oorzaak weggenomen is, enkel als eene zenuwziekte voordduurt. Ik heb twee zulke gevallen waargenomen bij één kind van

drie

drie en één van vijf jaaren, waarbij de ſtoffelijke oorzaken, als verſlijming en wormen, volmaaktlijk weggenomen waren, en nogthans de koorts, in ſpijt van het aanhoudende gebruik van *Kina* en *Ammoniak-zout*, niet verdween, en de kinderen eindelijk zeer verzwakte. Ik liet derhalven voor het begin van iedere verheffing der koorts agt grein *Dovers*-poeder gebruiken, en de daarop volgende was zeer ſlaauw, de tweede nog minder, en de derde bleef geheel weg.

V. AFLEIDENDE EN TEGENWERKENDE MIDDELEN.

De afleidende geneeswijze behoort in de ziekten der kinderen onder de voornaamſte, en dezelve vergoed dikwerf de krampbedaarende, welke ſomtijds niet ééns zonder de eerſte eenige werking zoude doen. Derzelver grooter voordeel ſteunt hier inzonderheid daarop, vooreerst, dat de ophoopingen bij kinderen — gelijk reeds boven aangetoond is — naar het hoofd en de borst vrij gemaklijker ontſtaan, en gevaarlijkere gevolgen veroorzaken kunnen; en ten tweeden, dat uit hoofde der groote aandoenlijkheid en tedere medegevoeligheid der deelen de afleidingen vrij gemaklijker en vrij volmaaktlijker mogelijk zijn. Wij weeten, dat het hoofd, inzonderheid in het tijdſtip van het tanden krijgen, zich bijna altoos in eenen ſtaat van ophooping en volbloedigheid bevind, welke door de minſte koortsagtige prikkeling zeer vermeerderd en gevaarlijk worden kan.

Van

Van hoe veel belang is het derhalven aldaar, om terſtond, en vooral bij de geneezing, op afleiding bedacht te zijn? De geſchiktſte middelen daartoe zijn ontlastende en klijſteeren, uitwendige door prikkeling en verſlapping werkzaame middelen, en ontlastingen van bloed.

Deeze eigenſchap zet aan de ontlastmiddelen eene nieuwe waarde bij, en de natuur zelve toont ons derzelver noodzaaklijkheid aan, daar dezelve bij de meeste kinderen, geduurende het tanden krijgen, buikloop verwekt, en deeze kinderen altoos het gemaklijker doorſtaan, en van ſtuiptrekkingen, ſtikking in de borst, koorts, enz. meer bevrijd blijven dan anderen. Wat kunnen wij derhalven beter doen dan de natuur naartevolgen? Het is, wel is waar, zeker, dat door het aanhoudende laxeeren, het moge nu door de natuur of door de konst bewerkt zijn, en de daardoor te wege gebragte afleiding van het hoofd, ook het werk van de ontwikkeling der tanden eenigzins vertraagd word; doch dit gering nadeel word door de vermindering van het gevaar ten vollen vergoed, en het ſpreekt derhalven van zelve, dat men alleenlijk alsdan, wanneer zich toevallen openbaaren, welken een werklijk gevaar dreigen, daarna grijpt.

Het nut der klijſteeren ten opzichte van derzelver afleidend en krampbedaarend vermogen is te bekend, dan dat ik iet daarvan zoude behoeven te zeggen.

Eene voornaame plaats verdienen alhier ook de onderſcheidene middelen waardoor de huid geprikkeld word, welker mindere of ſterkere graad zich

naar de gesteldheid van het voorwerp, van het toeval, en de meer of minder dringende noodwendigheid der hulpe voegen moet. In het bijzonder zijn daar, waar eene spoedige hulp vereischt word, mostertpappen van eene onschatbaare waarde. Ik heb dezelven reeds dikwerf in de hevigste stuiptrekkingen, in de hitte der koorts, benaauwde ademhaaling, in eene volkomene bedwelming en ijlhoofdigheid, aan de kuiten gelegd, binnen den tijd van een half uur den dienst der heilzaamste verkoelende en kramp-bedaarende middelen zien doen; het hoofd werd ruimer, de ademhaaling gemaklijker, de stuiptrekkingen hielden op, en de brandende hitte veranderde in eene zachte algemeene uitwaasseming. — Zeer gaarne laat ik dezelven in zulke gevallen een kwartier of half uur vóór het gebruik van het Braakmiddel aanleggen, ten einde daardoor reeds vooraf de ophoopingen naar de bovenste deelen afteleiden, en al het soms mogelijke nadeel, dat het braaken in eenen zodanigen toestand zoude kunnen verwekken, te verhoeden — dezelfde reden, waarom men ook vooraf gewoon was klijsteeren te zetten; alleenlijk veroorzaakt zulks dikwerf die onaangenaame gevolgen, dat het Braakmiddel, in plaats van naar boven, naar beneden werkt. Zuurdeeg met een weinig mostert is daartoe reeds voldoende, en men kan door bijvoeging van meer of minder mostert de prikkeling vermeerderen of verminderen; men geeve nogthans zorgvuldiglijk acht, om hetzelve, zodra de huid begint rood te worden, weg te neemen, ten einde de prikkeling niet al te sterk te doen worden. Bij geheel

heel jonge kinderen, van één tot twee maanden, is reeds zuurdeeg met een weinig azijn voldoende.

Tot het zelfde einde heb ik ook het wasschen en vrijven van de voeten met een afkooksel van mostert uitmuntend gevonden, of dezelven met flanel in dit afkooksel of ook enkel in warme melk gedoopt, omzwachteld. Zij vergoeden de, in die jaaren niet bruikbaare, voetbaden, en verrigten, wegens derzelver voortduurende werking, nog vrij meer dan deezen. In de hevigste soort van krampagtige toevallen, in koortsen, waar de huid geheel saamengetrokken en door niets te openen was, in dikzinkingen, heb ik van het gebruik van zodanige, alle uuren versch aangelegde melkpappen, binnen den tijd van vierëntwintig uuren de uitneemendste werkingen ondervonden, daarop volgde bedaaring, de heilzaamste uitwaasseming en eene oplossing der kramp. Ook is het dagelijksche en dikwerf herhaalde wasschen der voeten met een aftreksel van mostert in eene langduurige krampagtige hoest, zelfs in de kinkhoest — zie hier onder — van een zeer groot nut.

Dan niet alleenlijk tegenwerking, maar ook eene werklijke afleiding is somtijds noodzaaklijk, en in dit opzicht zijn de blaartrekkende middelen onvermijdlijk. Het doed mij leed, dat mijne ondervinding mij noodzaakt, hier den grooten Stoll tegen te moeten spreeken, die voor dezelven in die leevensjaaren en bij het tanden krijgen bevreesd is. Doch de natuur zelve geeft ons daartoe de beste aanleiding, doordien dezelve bij veele kinderen in dit tijdstip een

 zwee-

zweerende en draagende uitſlag verwekt, en daardoor voor ſcherpheden den weg baant. En als dan komt alles op het tijdſtip en de wijze van aanwending aan, en ik wil gaarne toeſtaan, dat de gewoone Spaanſche vliegen pleister voor tedere kinderen te ſcherp zijn kan; en misſchien ſteunt hierop de ondervinding van Stoll. Ik maake altoos ſlechts van eene ſlaauwe zalf gebruik — van één lood *Unguent. pomat.* en één ſcrupel tot een half drachma Spaanſche vliegen poeder — waarvan ik de grootte van een erwt of boon laat in de huid vrijven, en een lapje linnen daarover leggen, hetwelk te gelijk dat voordeel aanbrengt, dat hetzelve niet, even als het pleister, door de geduurige woelagtigheid der kinderen, afvalt. Deeze geneeswijze werkt zeer zacht, en verwekt dikwerf ſlechts eene ſoort van uitſlag, hier en daar met kleine blaasjes vermengd, welken ik als dan eenige dagen met het *Emplaſtr. Citrin.* draagend houde. Dezelve heeft mij reeds dikwijls het uitmuntendst nut verſchaft, waar eene afleiding der prikkeling en te gelijk de ontlasting van eene wateragtige ſcherpheid vereischt werd, welke, gelijk bekend is, zo gemaklijk bij kinderen ontſtaat, en ik heb in veele gevallen ondervonden, dat het gebruik van dezelven in eenen aanhoudenden zorglijken toeſtand den gunſtigſten uitſlag had te wege gebragt. Echter wende ik dezelven nimmer in den beginne aan, maar eerst als dan, wanneer de eerſte wegen door het gebruik van ontlastmiddelen genoegzaam gezuiverd zijn, en ſlechts nog eene al te gevoelige prikkelbaarheid der zenuwen en watervaten,

met

met zwakte gepaard, de toevallen gaande hôud en opteloſſen is, kortom, meer in het tweede tijdperk der ziekten. Het best werkten dezelven in de volgende gevallen.

a. In kramp- en ſtuipagtige toevallen, inzonderheid door eenen naar binnen geſlaagen uitſlag, en door de prikkeling van het tanden krijgen verwekt. Ik merkte op, hoe heilzaam het voor de kinderen was, wanneer zij in die tijd ergens een uitſlag, draagende ooren en dergelijken kreegen; en ik liet derhalven, om dit te vergoeden, ſomtijds geringe invrijvingen van de blaartrekkende zalf tusſchen de ſchouderen en in den nek te werk ſtellen, en ondervond daarvan de beste hulp.

b. In Borstziekten, wanneer 'er eene ſterke kug en benaauwde ademhaaling aanwezig is. Wanneer dezelven eenige dagen voordduuren, en de zuiverende en andere inwendige middelen niet veel hulp verſchaffen, laat ik altoos deeze zalf tusſchen de ſchouderen invrijven. Dezelve lost de kramp en de ophooping in de longen geheel uitneemend op, verhoedt of verdeeldt de ontſteeking, en bevoorderd eene heilzaame ontlasting.

c. In allen lang aanhoudenden en geweldigen hoest.

Hier verdient ook nog gewag gemaakt te worden van de bloedzuigers, welken ik reeds hier boven in het algemeen aangepreezen heb. Door dezelven is men in ſtaat in ſtuip- en kramptrekkingen door het tanden krijgen veroorzaakt, wanneer het voorhoofd zeer warm, het aangezicht rood, en het kind over het algemeen volbloedig is, de ſpoedigſte hulp te

kunnen verschaffen, wanneer men één of twee bloedzuigers achter de ooren legt. In het bijzonder zijn dezelven geschikt bij kinderen, welken een dik hoofd hebben. Men verkrijgt daardoor te gelijk dat voordeel, dat men alsdan sterkere krampstillende middelen des te zekerder en geruster kan aanwenden. Aan dezelven weet ik de redding dank van veelen, die door de hevigste borstziekten en verstikkingen waren aangetast, wanneer twee of drie van dezelven aan de korte ribben werden gelegd. — Bij een kind van vier jaaren, dat door de hevigste zijde-wee, met koorts verzeld, was aangetast, waren alle ontlastende, verkoelende, en zachtelijk de uitwaasseming bevorderende middelen, Spaansche vliegen pleister, zalven, klisteeren, een dun afkooksel van *Senega*-wortel met *Oxym. simpl. Tartar. Tartaris. nitrum, vinum stibiat. Huxh* en *Marsa* — een middel, dat mij anders zelden verlaat — te vergeefsch aangewend. De ademhaaling was op den vierden dag buitengemeen kort en moeijelijk, hij had eenen onophoudelijken hoest, de steek in de zijde hield niet op, en het was niet mogelijk de uitwaasseming te herstellen. Twee bloedzuigers werden op de pijnelijke zijde gelegd; dezelve ontlastten veel bloed, en daarop volgde eene gerustere nagt en eene ruimere ademhaaling. Doch op den volgenden dag was alles verergerd, en op den zesden dag had de benaauwdheid op de borst, de koorts, het ijlen wederom ongemeen toegenomen. Omtrend den middag liep hij gevaar van te zullen stikken. Men legde derhalven op nieuw bloedzuigers aan; en thans volgde met

met den zevenden dag eene volkomene beterschap, de borst werd los, het gaf fluimen op, waasfemde uit, en was gered.

Van hoe veel belang de afleidingen door de konst te wege gebragt, in de ziekten der kinderen zijn, en hoe gaarne de natuur van deezen weg gebruik maakt, heeft mij het volgend merkwaardig voorbeeld geleerd. Een zeer zwaklijk kind eene gestadige neiging tot uitslag, koortsen, verslijming, en kramptrekkingen hebbende, kreeg in het derde jaar eene hevige borstziekte, waaraan het reeds meermaalen was onderhevig geweest. Men legde het mostert-pappen op de kuiten, welken de huid zeer rood maakten. De koorts verliet hem hierop in vereeniging met andere middelen; doch hoe meer de ziekte verminderde, des te meer nam de ontsteeking aan deeze plaatsen toe, en bij eene volkomene ontlasting volgde op dezelven eene verplaatsing, welke in schurftagtige en vogtige blaasjes bestond. Dit duurde zelfs na de volkomene geneezing voord. Dan eens waren die plaatsen meer, dan wederom minder rood, vogtig en schurftagtig. Bij ongunstig weêr, slechten leefregel, en op die tijden van het jaar, waarin anders altoos hevige koortsen aanwezig geweest waren, vermeerderde altoos deeze natuurlijke ontlasting, en het kind bleef voor het overige gezond, en nam ook zichtbaarlijk in wasdom en kragten toe. Ontstond 'er eens een aanval van koorts, dan waren deeze plaatsen gemeenlijk meer ontstooken, zwooren, en werden daardoor afleiders van de geheele koortsstoffe. Dezelven hadden geheel de

 ge-

gedaante van een uitslag dat naar daauw-wurm geleek. Op deeze wijze verliepen drie jaaren, zonder de minste aanmerklijke ziekte — dat te voren ongehoord was — uitgezonderd dit uitwendige, somtijds zekerlijk pijnlijke en de helft van den voet beslaande ongemak van de huid. Men had dikwerf grooten zin hetzelve door uit lood bereide en andere middelen optedroogen; dit liet ik echter volstrekt niet toe, en verzocht slechts, nog zo lang te wagten, tot de natuur genoegzaame vastigheid en sterkte zoude verkreegen hebben, zo dat dezelve deeze afleiding niet verder behoefde. Men stelde niet anders in het werk, dan dat men deeze plaatsen dagelijks eenige reizen met versch water afwaschte en zuiverde, en, wanneer dezelven al te pijnlijk waren, een lapje linnen, met harte-vet gesmeerd, oplegde. Om nu eindelijk de natuur met des te meerdere zekerheid daarvan te kunnen ontwennen, liet ik in het zesde jaar eene Fontanel aan het dikke van het been leggen, dikwijls met kwikmiddelen ontlasten, en alle weeken eenige reizen zeepbaden gebruiken. Thans duurde het niet lang, of dit ongemak verminderde, en na verloop van een half jaar waren de voeten volmaaktlijk zuiver, en daarentegen droegen de Fontanellen sterk. Dit werd nog tot dat hij zeven jaaren oud was gaande gehouden, en nu, daar het ligchaam tot eenen behoorlijken graad van kragten en vastigheid geraakt was, ook in het warme jaargetijde, toegeneezen, en het kind geniet thans de beste gezondheid.

Van

Van het groote nut der laauw - warme baden, als een afleidend middel, zal ik verder beneden gelegenheid hebben meer te zeggen. Hier ter plaatze zal ik flechts herinneren, dat ik dezelven in aanhoudende ftuipagtige toevallen als één der vermogendfte middelen befchouwe, dat nimmer behoorde verzuimd te worden.

VI. UITWENDIGE MIDDELEN, EN HET UITWENDIGE GEBRUIK VAN INWENDIGE GENEESMIDDELEN.

Het uitwendige gebruik der middelen is voor den Kinder-arts ten uiterften belangrijk, daar het vooreerst, ondanks alle pooging, dikwerf geheel onmogelijk is, kinderen door den mond iets bijtebrengen, en bij gevolg de geheele hulp uit deeze foort van middelen moet beftaan; voords daar veele middelen, inwendiglijk gebruikt, voor kinderen te fterk zijn, echter uitwendiglijk toegediend eene zachtere, dikwijls geheel nieuwe, werking verkrijgen; en eindelijk daar de huid der kinderen nog vrij tederer, aandoenlijker en gevoeliger is, en men bij gevolg vrij meer werking van het uitwendige gebruik te verwagten heeft. Het ware in de daad zeer te wenfchen, dat men een begin maakte langs dezen weg verder voordtegaan, en door proeven te onderzoeken, of men niet door de uitwendige invrijvingen, oplegging, kortom door den weg van de gevoeligheid der huid en opflurping der huidvaten nog vrij meer zoude kunnen uitrigten, in verfcheidene gevallen inwendige

mid-

middelen geheel ontbeeren, en misschien geheel nieuwe uitwerkingen en geneeskragten door deze aanwending zoude kunnen ontdekken. Ik ben dikwerf van de waarheid deezer stellingen klaarblijklijk overtuigd geworden, en zie hier den uitslag van eenige mijner ondervindingen.

Tot het uitwendige gebruik van een middel rekene ik de aanwending van hetzelve door droege of vogtige stoovingen, zalven, baden, pleisters, wasseming, berookingen, en door klijsteeren; 'er is echter aan te merken, dat het gebruik van klijsteeren ten deele reeds onder de inwendige middelen behoort, — want geheel kan men dezelven niet daaronder rekenen, dewijl het eigenlijke denkbeeld van een inwendig geneesmiddel wezenlijk eene uitwerking op de maag in zich bevat, — en bij gevolg ook ten deele naar de voorschriften van het inwendige gebruik moet worden bepaald, ten minsten meerdere voorzichtigheid vereischt, dan de enkelijk uitwendigen.

Daar het inwendige gebruik van het *Heulsap* bij kinderen, gelijk wij hier boven gezien hebben, gevaarlijk is, en eene groote omzichtigheid vereischt, heb ik zeer dikwijls hetzelve uitwendiglijk met het beste gevolg toegediend, en met vrij minder nadeel ten opzichte van de verstopping in den buik en de bedwelming. Ik liet of de gewoone *Althæa-* of *Campher*-zalf met *Laudanum* vermengen, en op de borst, den onderbuik, of ruggraat — naarmaate de zitplaats der kramp zulks voorderde — invrijven, of ik liet één tot vier droppels — voor kinderen van één of twee jaaren — *Laudanum* bij een klijsteer men-

mengen, of een pleister met *Opium* gemengd aan de ballen van den voet leggen. Van deeze laatste aanwending heb ik eenige reizen merkwaardige werkingen waargenomen, en ik ben overtuigd, dat dezelve eene der zachtsten en nogthans weldaadigsten geneeswijzen is, dit middel bij jonge kinderen in hevige stuiptrekkingen aantewenden. Ik breng mij nog een kind van een vierendeel jaars te binnen, dat reeds meer dan agt dagen aan de hevigste stuiptrekkingen door het tanden krijgen was onderhevig geweest, in den uitersten graad verzwakt was, en daarbij eene gestadige koorts had. Men begrijpt, dat de vermogendste krampstillende en afleidende middelen in dien tijd waren aangewend. Ik liet uit dien hoofde nu aan beide ballen van de voeten een pleister van het *Empl. de Galban. croc. unc. j. Camphor. Opium aa scrup. ß.* leggen, en daarbij het gebruik van inwendige middelen voordzetten. De stuiptrekkingen werden van dien tijd af minder, verdweenen eindelijk geheel en al, en na verloop van eenige dagen openbaarde zich een heilzaam uitslag, welke de zenuwen geheel bevrijdde, en waartoe zekerlijk deeze pleisters, welken de huid in eene zachte prikkeling hielden, zodat in dezelve in het geheel geene krampagtige saamentrekking plaats vond, het hunne hadden toegebragt. Reeds het invrijven van eenvouwige olieën en zalven in den onderbuik en ruggraat verschaffen in kolijken, in eene hardigheid en spanning van de buik, en in stuiptrekkingen zeer veel nut. Ik verkieze echter het liefst gekookte olie van *Camillbloemen* of *Bilsenkruid*, een zalf van *Althea*,

naar

naar vereisch der omſtandigheden met een weinig *Campher*, vluchtige zouten en dergelijken vermengd.

De hevigſte wateragtige en langduurige buikloopen heb ik bij kinderen door het dikwijls aanleggen van den warmgemaakten en door Hofman aanbevolen leevens - balſem op den buik weggenomen.

Het nut der verzachtende pappen — van *Camill-bloemen*, *Melisſen*, *Vlierbloemen*, en *Lijnzaad* met melk gekookt — op den buik gelegd is bekend, en ik houde dezelve in alle koortſen, waarin de onderbuik bijzonderlijk aangedaan of opgezet is, voor onontbeerlijk. Dezelven verzachten de plaatſelijke krampagtigheid op eene voortreffelijke wijze, en verſpreiden over het geheel eene zeer heilzaame ontſpanning, verzachting en uitwaasſeming.

Maar minder is bekend en word gebruikt het uitwendig toedienen van met drooge kruiden gevulde kusſens. Ik heb daarvan in langduurige koortſen, ontſtaande uit vervuilde ſtoffen in den onderbuik, in zenuw- en worm - koortſen, in aanhoudende ſtuiptrekkingen, inzonderheid in inwendige kramptrekkingen, wanneer het niet zo veel op verzachting en ontſpanning — waaromtrent de pappen den voorrang verdienen, — maar daarop aankwam, om te bedaaren, de krampägtigheid en winden te verdeelen, en te gelijk de werkloosheid van het gedarmte en der buiks-ingewanden weg te neemen, en aan de zenuwen eene zachte prikkeling te verſchaffen, om dezelven tot geneezende afzonderingen optewekken, — kortom bij ſlappe, bleeke, en werklooze voorwerpen een

een groot nut ondervonden. Ik liet gemeenlijk een groot kusſen met *Melisſen*, *Camill-bloemen*, *Vlier-bloemen*, een weinig *Wijnruit*, en *Kruis* en *Munt*, zeer fijn gesneeden en geſtampt, opvullen, zo dat hetzelve niet ſlechts den geheele buik, maar ook den rug ingeſlooten hield. Daardoor werd het grootſte en gevoeligſte gedeelte van de buik aanhoudenlijk in eenen verwarmenden, krampſtillenden, en verſterkenden dampkring onderhouden, waardoor zeer ſpoediglijk eene algemeene uitwaasſeming, een heilzaam uitſlag, geregelde werkingen der onderbuiks-ingewanden, kortöm eene nieuwe en gunstige omkeering der ziekte te wege te brengen is, daar de natuur reeds in eene ſoort van werkloosheid en onvermogen weggezonken was. In het bijzonder is dit middel voor jonge kinderen geſchikt; bij welken wegens eene geſtadige woelagtigheid de pappen niet wel leggen blijven, en al te ligtlijk koud worden.

Onwaardeerbaar is het gebruik van uitwendige middelen in ziekten door wormen veroorzaakt, waarin gelijk bekend is de afkeer tegen het inneemen zo groot is, en de middelen zelven zo onaangenaam zijn. Hieromtrend moet men verbaasd ſtaan, hoe zeer een pap van *Alſem*, *Wormkruid*, en *Camil-bloemen* met melk gekookt, en op den buik gelegd, in ſtaat is om de toevallen te bedaaren, en de ontlasting der wormen te bevoorderen.

Zo is ook het invrijven van de *Oleum Tanaceti* en *Petroleum* van groote waardij, inzonderheid, wanneer de wormen bepaalde plaatſelijke pijnen verwekken, en men te duchten heeft, dat dezelven zich op ze-

zekere plaats zullen vastzetten, en gevaarlijke krampttrekkingen en ontsteekingen veroorzaaken, of wel geheel en al den darm doorbooren mogten.

Hieromtrend heb ik ook zeer werkzaam bevonden eene zalf van *Ossegal*, *Zeep*, en *Althaea* zalf, in den buik gevreeven, welke behalven het vermogen, om de wormen af te drijven, ook nog in staat is, om den stoelgang te bevoorderen, het slijm en andere verstoppingen optelossen, en de werking der ingewanden van de buik en van de vaten te vermeerderen, weshalven ik dezelve in slijm- en wormkoortsen, en verstoppingen, uitteeringen, en dergelijken meest altoos laat gebruiken. Van het heilzaam nut van eene pap uit *Kaas* warm op den buik gelegd, en van stijfleeren uit *Kaas* saamengesteld in aanhoudende koortsen heb ik ook eenige reizen gelegenheid gevonden mij te overtuigen.

Voortreffelijke middelen zijn vervolgens eenvouwige, of met geneeskragten bezwangerde dampbaden in borstziekten, ontsteekingen der longen, keelziekten, droogen en krampagtigen hoest. Gemeenlijk laat ik *Vlierbloemen* met water en een weinig azijn afgekookt, in eene door Mudgesch aangepreezene damptrekker voor houden; of een spons daarin doopen en voor den mond leggen, zo dat de ingeademde lucht gedaadelijk met zodanige deelen bezwangerd is. Een kind, het welk door eene kwaadaartige scharlaaken koorts met ontsteeking in de keel werd aangetast, en bijna niets meer konde doorslikken, werd daar door alleen behouden en gered, dat men eene gestaadige dampkring van *Myrrhe* en *Vlierbloemen*,

men, in wijn azijn kookend voor den mond onderhield.

Ook is het gebruik van berookingen uit *Mastix*, *Succinum*, *Storax* enz. in eene zwakke kwaadſappige geſteldheid, in eene hebbelijkheid tot uitteering, Engelſche ziekte, en verſlijming niet genoeg aantepreijzen. Men kan gedeeltelijk het linnen daar mede laaten doortrekken, gedeeltelijk wollen doeken daar mede bezwangeren, en het ligchaam dikwerf met dezelven vrijven.

Men zal zo ik vertrouw zonder mijne herinnering inzien, dat ik hier geen oogmerk heb, nog konde hebben, eene volledige lijst van geneesmiddelen voor kinderen te leeveren, ik wilde ſlechts eenige ſtukken tot dezelve voor kinderen, ſlechts, mijne waarneemingen over ſommigen der belangrijkſte ſoorten mededeelen. Vindt deeze proef eenige goedkeuring dan geeve ik misſchien eene volledige algemeene geneeswijze voor kinderen in het licht, naar de bijzondere aan die jaaren eigene betrekkingen bewerkt.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Doodlijke toevallen van jonggeboorenen in de eerſte veertien dagen van het leeven.

De overgang van het bepaalde leeven eens kinds uit het ei tot een geheel op zich zelf ſtaande leeven, waar-

waarbij het in gemeenschap gebragt word met eene tot hier toe aan hetzelve geheel vreemde waereld, deeze herschepping uit eene beslotene pop, uit een afhanklijk, slechts een gedeelte van een ander uitmaakend, in een zelfstandig aan zich zelven overgelaaten weezen, verdiend in de daad alle onze verwondering. Welk eene menigte van nieuwe en ongewoone verrigtingen, van veranderde beweegingen, welk eene waereld van nieuwe gevoelen, bestormen dit teder schepzel, het welk nog daarenboven voor de eerste reize van dien vreemden leevens-invloed beroofd is, welke hetzelve tot hier toe bezielde en droeg, dat nu voor de eerste reize alle kragt, alle tegenwerking uit zich zelven verkrijgen moet!

Deezen overgang te verligten, en zo veel mogelijk, trapsgewijze te doen geschieden, zich op de behoeften en gevaaren van denzelven toeteleggen, en de van buiten en binnen zo ligt mogelijke stooring van een zo zwak leeven te verhoeden, moet billijker wijze een voornaam onderwerp van onze zorg uitmaaken, en hoe zelden word echter in de saamenleeving op het belang van dit tijdstip en de teerheid der plant, waar mede wij te doen hebben, acht gegeeven! Aan hoe veele afwijkingen van de natuur maaken wij ons hieromtrend niet in de hoogere standen schuldig, enkel om der hoofschen gebruiken en der mode hulde te bieden.

Men veroorloove mij derhalven, om eenige gevaaren van dit tijdstip naauwkeuriger te onderzoeken, en de gepaste middelen ter verhoeding en geneezing aan de hand te geeven.

Het

Het gebeurt niet zelden, dat kinderen of dood ſchijnen ter waereld te komen, of ook later, wanneer dezelven reeds eenigen tijd in het leeven gebleeven zijn, eensklaps wederom bleek en koud worden, ophouden adem te haalen en ſterven.

Dit toeval leidt men gewoonlijk van eene groote verzwakking der leevens-kragten, of van eene volbloedigheid en overlaading der longen en het hoofd met bloed, of van eene ophooping van ſlijm in de borst af.

Hoe zeer ik ook van oordeel ben, dat deeze oorzaaken veel daartoe kunnen medewerken, zijn 'er toch nog eenigen, waarop men tot hier toe weinig of in het geheel geen acht geſlaagen heeft, en die mij evenwel een voornaam deel aan de ſtoring van het reeds aangevangen leeven ſchijnen te hebben; en deeze zijn: Vooreerst, *eene zekere werkloosheid, een onvermogen der longen*; en ten tweeden, *een nieuwe ongewoone indruk der lucht en andere dekkingen op de jonggeboorenen, gepaard met een al te ſchielijke afzondering van de moeder.* Ik zal mij hierover breedvoeriger verklaaren.

Voor zeker behoort 'er zeer veel toe eene zo ſamengeſtelde werktuiglijke beweeging, als dat der ademhaaling is, het eerst aan den gang te brengen, en daarin te onderhouden. Ik zal mij hier niet over de oorzaak der eerſte ademhaaling uitlaaten, welke hoogst waarſchijnlijk moet gezocht worden in het indringen der lucht in de luchtpijp, en de daardoor veroorzaakte prikkeling; het is echter bekend, dat de voortgang van dezelve gedeeltelijk eene ge-

dwon-

dwongene werking is. Op het eerſte, de werking van de ziel daar bij gerekend, kan men hier nog in het geheel geen ſtaat maaken. Het tweede, het werktuiglijke en onwillekeurig aandeel, is hier omtrend ook nog van geene betekenis; *vooreerst*, uit hoofde van de ongewoonte der werktuigen, welken thans voor de eerſte reize daartoe worden gebruikt, en nog zo menigen tegenſtand in hunne beweging ontmoeten, waarvan ik ſlechts de groote ſtrotklier en de omſlagtige leever aanhaalen wil; en *ten tweeden*, uit hoofde van gebrek aan het vereischte, want het bloed kan nog, zonder door de longen te gaan, zijnen omloop vervolgen door de eivormige opening en het ſlagäderlijke kanaal.

Eene werking derhalven, welke, tot dus verre nutteloos, nog nimmer aan den gang gebragt was, en waartoe ook thans nog geene dringende behoefte drijft; moet in dit eerſte tijdſtip zeer onvolkomen en onregelmaatig geſchieden, ja zeer gemaklijk geheel agter wege blijven. Men heeft, wel is waar, wegens den om dezelfde redenen daardoor geenzins verhinderden omloop van het bloed terſtond geene verſtikking of eene beroerte te vreezen; edoch het tweede, kort na de geboorte plaats hebbende, voornaame nut der ademhaling, de afzonderende verbetering van het bloed door de geſtadige inwendige aanraaking der lucht, en de daarmede ontegenzeggelijk gepaard gaande inzuiging van eenen, leevenskragten en warmte verwekkend grondbeginzel, houd thans op. — Tot hier toe genoot de vrucht dit voordeel door de ademhaling van de moeder; thans be-

ſtaat

ſtaat het op eenmaal op zich zelven, en daar mede word ook tevens het ademhaalen voor dezelve zeer noodzaaklijk en onontbeerlijk. — Bij gevolg moet hetzelve door gebrek aan ademhaaling een belangrijker gebrek aan leevens voedzel (*), aan leevenskragten, en inzonderheid, voor den jong gebooreenen zo noodwendige, en tot hiertoe altijd ontleende warmte gebooren worden, de geſteldheid van het bloed bedorven, en hetzelve tot den omloop onbekwaam worden, en derhalven de gevolgen zijn van eene geheel bijzondere, ſlechts in het begin van het leeven meer mogelijke, ziektenaartige toeſtand, een *bijzonder gebrek aan leevens-vermogens, dierlijke warmte, en van de tot het leeven zo noodzaaklijke geſchikte menging van het bloed*; en op deeze wijze kan dit leevens-vonkje terſtond in de eerſte uuren wederom in zich zelve uitdooven, zonder dat men eene andere blijkbaare oorzaak van den dood zoude kunnen aanwijzen.

Men geeve ſlechts op een jong-gebooren kind acht, en men zal ondervinden, dat in de eerſte uuren en da-

(*) Menigen aankleever aan deeze of geene Scheikundige beſpiegeling zal deeze uitdrukking al te onbepaald voorkomen. Doch juist daar de beſpiegelingen thans zo menigvuldig, en de verwarringen van de taal in de Scheikunde zo groot zijn, blijft aan den onzijdigen kenner der menſchelijke natuur niets verder over, dan zich alleenlijk aan het geene, dat de ondervinding van nabij onwederzeggelijk aantoont, te houden, en voor het overige zoodanige algemeene uitdrukkingen te verkiezen, dat een ieder dezelven als dan gemaklijk in de taal van zijn ſamenſtelzel overzetten kan.

daaden van het leeven eene geſtadige afwisſeling van rood- en bleekheid, van warmte en koude plaats heeft, dat ſomwijlen de geheele ademhaling ſchijnt ſtil te ſtaan, het kind eenen zekeren tijd zonder adem te haalen ligt, eene doodſche verw heeft en koud wordt, tot dat hetzelve eindelijk — naar alle waarſchijnlijkheid door een gevoel van ontevredenheid en pijn — uit zijne ſluimering ontwaakt, en daardoor de ademhaling, die op het punt ſtond van geheellijk weg te blijven, met geweld wederom aan den gang brengt.

Doch op deeze wijze kan ook in de daad het leevens-vermogen geheellijk geſtoord en belet worden, en werklijk eene naar den dood gelijkende toeſtand, welke bij gebrek aan behoorlijke hulp in eenen waaren dood verandert. Deezen zijn als dan, helaas! de ſlechts al te menigvuldige gevallen, welken tegenwoordig enkel aan de vroedvrouwen worden overgelaaten, en waarvan men in de ſamenleeving zegt: Het kind was te zwak om in het leeven te kunnen blijven, het is uit oorzaak van zwakheid wederom geſtorven. — Zekerlijk is het een zwakheid van leevenskragten geweeſt; doch deeze zwakheid was eerſt het gevolg der gebreklijke en al te ſlaauwe ademhaling, en zoude wellicht door ſommige middelen, welken de ademhaling — de voornaamſte bron der leevenskragt en dierlijke warmte — in beweeging brengen, zeer gemaklijk weg te neemen geweeſt zijn, gelijk ik daar van verſcheiden voorbeelden gezien heb. Heeft eindelijk bovendien nog eene ophooping van ſlijm in de luchtpijpen plaats, dan zal het adem-

ademhaalen nog meerderen tegenstand ontmoeten, en des te ligtlijker geheel stilstaan — Ik zie het uit dien hoofde zeer gaarne, en houde het werklijk voor eene door deeze belemmering veroorzaakte en derzelver verdeeling beduidende gesteldheid, wanneer het jong-gebooren kind somtijds niest, of gaapt, of braakt, en de ondervinding heeft mij geleerd, dat hier juist tot bevordering der ademhaaling en des omloops van het bloed door de longen, zachte braakmiddelen, de kragtdaadigste hulp en de gepastste prikkeling verschaffen, ten einde de longen uit derzelver werkloosheid optewekken. Heeft 'er eindelijk nog eene groote ophooping van slijm plaats, dan kan men dezelven nog des te minder ontbeeren, en ontelbaare kinderen zouden voor zeker behouden zijn, wanneer men deeze hulp in tijds hadden aangewend. Zo ras als ik derhalven bemerke, dat bij een kind zich tekenen van groote zwakheid en gebrek aan warmte openbaaren, dat de ademhaaling flaauw en afgebroken of in het geheel niet te bespeuren is, de adem of geheel ontbreekt, of zeer schor is, en de natuur zich zelve niet door braaking te hulp komt, dan staa ik geen oogenblik in beraad, om bij ieder gifte van *Rhabarber-* of *Manna*-siroop, die het in den beginne krijgt, vijf, zes of meerdere druppels *Huxhamschen Braakwijn*, of een tot twee grein *Ipecacuan*-wortel daaronder te mengen, en hier mede zo lang aantehouden, tot daarop braaking volgt. Dikwerf is reeds eene Thee van *Camillbloemen* alleenlijk voldoende, om het braken te bewerken. En ik heb altijd bemerkt, dat als dan eerst de ademhaaling volkomenlijk

aan den gang gemaakt, dat nu dat geheele kleine werktuig eerst in beweeging en werkzaamheid gebragt werd, en dat dit dus het sterkste middel was om alle leevens-kragten optewekken. — Was de toestand reeds bedenkelijker, en reeds eene werklijke stooring van het leeven of eene schijnbaere dood aanwezig, als dan waren inzonderlijk die middelen, welken het naast op de werktuigen der ademhaaling werkten, de voornaamsten, inzonderheid behalven de braakmiddelen — welken, wanneer dezelven niet konden worden ingeslokt, moesten ingespuit worden, — het voorzigtiglijk inblaazen van lucht in de longen, het druppelen van koud water, of wijn op de borst en den omtrek van het hart, het zachte vrijven van de ribben, en het verwekken van het niezen door het kittelen van de neus met eene veêr, of het inblaazen van een poeder van suiker en *Marjoraan*, zelfs de Electriciteit. Van de spoedige en voortreffelijke werking deezer middelen heb ik meerdere overtuigende ondervindingen gehad, en ik zal nimmer een kind vergeeten, dat geheellijk aan den dood gelijk ter waereld kwam, en waarmede men zich reeds lang vruchteloos had bezig gehouden; het droppelen van koude wijn van eene zekere hoogte op den omtrek van het hart werkte even als een Electrike schok op de werktuigen der ademhaaling, de borst begon zich terstond zaamentrekken, het hart begon te kloppen, en een flaauw geschreeuw kondigde een tweede geboorte aan.

De tweede niet minder gewigtige oorzaak, welke voor het leeven van den jong-geboorenen gevaarlijk wor-

worden kan, is *de nieuwe en ongewoone indruk der lucht, hitte of koude, der kleeding, kortom de drukking van den dampkring op deszelfs oppervlakte.* Men vertegenwoordige zich zulk een teder schepzel, dat zedert zijnen eersten oorsprong in eenen gestadigen gelijksoortigen trap van vogtige warmte heeft doorgebragt, en dat thans eensklaps op eene zo gevoelige, half ontvelde huid den geheel nieuwen indruk der lucht, die hier gelijk de sterkste prikkeling werken moet, ondervind, welken men nog daarenboven dikwijls door te veel broeïng — een omstandigheid, waarin men gewoonlijk niet te ver meent te kunnen gaan — vermeerderd; hier bij komt nog de prikkeling van geheel ongewoon, dikwerf zeer grof linnen op deeze tedere huid, ja, dat nog vreeslijker is, het al te vast zwachtelen en binden. Moet dit alles niet eene prikkeling der geheele opperhuid voordbrengen, die de hevigste kramptrekkingen in de huid verwekt, die in staat is alle vogten naar binnen te jaagen, en door derzelver sterk medelijdend gevoel zeer ligtlijk toevallen van beroerte en verstikking te bewerken? Moet men zich niet veel meer verwonderen, dat niet nog vrij meerder, dan wij gewoonlijk zien, voor deezen aanval bezwijken?

Het behoort daarom in zulke gevallen onze voornaamste zorg te zijn, het kind zo ras mogelijk van deeze vreemde prikkelingen te bevrijden, en hetzelve in eenen toestand te verplaatsen, die zoo veel mogelijk met dien, welken het tot hier toe genooten heeft, overeenkomt. En waar vinden wij deeze vereenigd, dan in lauw warme baden, in de hoofdstof-

se, waarin het tot hier toe aanhoudenlijk geleefd heeft (*).

Hier word de indruk van de lucht in ééns weggenomen, wij zijn in staat zonder de prikkeling van het kleeden en zwachtelen eenen veel gelijkmatiger en door ringenderen graad van warmte te verschaffen, en zelfs is geene droogе saamentrekkende, maar eene weekmakende, verzachtende en de fijne vaatjes openende warmte. Te gelijk worden alle verstoppingen daar door opgelost, zelfs de ontlasting van den eersten drekstof word daar door bevorderd, de alhier op afscheidelijke krampächtige toestanden der zenuwen, en de bij deezen overgang onvermijdelijke saamentrekking van alle vezelen, word het best weggenomen, en met een woord, het eerste leven word in dien toestand van slapheid, verzachting en oplossing onderhouden, welke voor hetzelve het geschiktste is; niet te vergeeten, dat het bad, deels door de daar door bewerkte opzwelling van alle vaten, deels door de drukking van het water zelve, tot bevoordering van den omloop van het bloed en der ademhaling sterk mede-dewerken, en derhalven ook deeze eerste aanwijzing uitneemend volbrengen moet. — Ik houde uit dien hoofde het baden voor een der gewigtigste middelen tot verhoeding en geneezing der doodelijke toevallen in

(*) In dit opzicht was ook het denkbeeld van den Heer van Mohrenheim — in zijn werk *über die Entbindungskunst* — niet kwaad om zulk een kind in een versch geslagt dier te steeken, aldus aan hetzelve een wezenlijk dierlijk bad te verschaffen.

in den beginne van het leeven. en men behoorde zich niet te vergenoegen, het zelve eenmaal te onderneemen, maar zulks in de eerste dagen dikwijls te herhaalen, inzonderheid bij kinderen, waar zich zwakheid, koude, verminderde leevenskragt, en kramptrekkingen openbaaren, en de ademhaling belet werd.

Het is dikwijls droevig te aanschouwen, hoe men bij doodschijnenden, opgehangenen, verdronkenen, en dergelijken, alles in het werk stelt, en daarbij juist de hoofdzaak, den grondslag van het geheele leeven, de warmte verwaarloost, ja zelfs onmogelijk maakt; want hoe kan al dat vrijven, klijsteeren, aderlaaten, het branden, het koppen, enz. geschieden, zonder aanleiding te geeven tot een gestadig vatten van koude? Misschien is in deeze driftige handelwijze een voornaame oorzaak der zo zelden gelukkende redding deezer ongelukkigen te zoeken. Ik ben van oordeel, en voorbeelden staaven zulks, dat het zeer dikwijls vrij beter ware, den op sterven liggenden, in plaats van al het vrijven, geheel stil en gerust in een warm bad van water, assche, zand en dergelijken te leggen, en op deeze wijze het slaauw leevens-vonkje zich zelven te doen ontsteeken; waarbij men alsdan tevens het tweede voornaame middel, het inblaazen der lucht, zoude kunnen aanwenden (*). — Ten minsten bij jong geboo-

(*) Het volgende voorbeeld kan tot een bewijs strekken. In het voorgaande jaar viel een ruiter geheel naakend uit een venster van het militaire Hospital te *Straatsburg* in den

boeren, waarbij gebrek aan warmte de hoofdzaak is, ben ik hiervan ten volle overtuigd geworden. En men kan het bad zelve prikkelende maaken; mouwens, welke prikkeling kan wel voor dat tedere leeven beter en geschikter zijn, dan die van het warme water?

De derde voornaame reden, waarom het leeven der jong geboorenen in de eerste dagen dikwijls zo wankelbaar blijft, ja zelfs dikwijls geheellijk wederom uitdooft, schijnt mij toe gelegen te zijn *in de al te spoedige afzondering van de warme dampkring der moeder en deszelfs uitwaasseming.* Hoe kan men verwagten, dat een kind, dat tot hiertoe slechts nog een geleend en afhankelijk leeven geleid heeft, en niet dan een gedeelte van een ander wezen uitmaakte, waarvan het warmte, voedzel en kragt ontving, thans in eens zo geheel uit zich zelven kon

den Rhijn. Eerst na verloop van een half uur kon men hem daaruit haalen, en hij scheen geheel dood. Men stelde niets verder in het werk, dan dat men hem in een wel warm gemaakt bad, met het hoofd om hoog, de armen digt aan het lijf, en de beenen vast aan elkander legde, en geduuriglijk op nieuw met warm gemaakte doeken, inzonderheid op het hartekuiltje, stoofde. Ook werden in verscheide plaatsen van het bad heete steenen, in doeken ingewikkeld, gelegd. Na verloop van zeven of agt minuuten bemerkte men eene geringe beweeging aan de oogleden. Eenigen tijd daarna opende zich het tot hiertoe vast geslooten bovenste kaakbeen, 'er kwam schuim uit den mond, hij kon eenige lepels wijn doorslikken, de pols herstelde zich, en eenigen tijd daarna kon hij spreeken. Hij werd volmaaktlijk hersteld.

kon bestaan, en met deszelfs nog zo geringen voorraad van warmte en leevens-kragt kon toekomen? Kan men wel de hoop voeden, dat een teder plantje, het welk men, zodra hetzelve uitgesprooten is, uit den moederlijken grond rukt, en op eenen vreemden verplant, zich staande houden, ten minsten goed opgroeien kon?

Daar vindt werklijk iets zeer onnatuurlijks plaats in de gewoonte, van een jong gebooren kind terstond na de geboorte, afgezondert en aan zich zelve overgelaaten, in zijn eigen bed neder te leggen, en te begeeren, dat het thans, even als een volwassen mensch — die het nog niet is — het vermogen zoude bezitten, voor zich alleen te leeven. Aan ieder eenen is het bekend, dat de natuur geene sprongen bemint; en evenwel noodzaaken wij dezelve gemeenlijk in dit geval tot een der grootsten en gevaarlijksten. Hieromtrend behoorde vooral de trapswijze afzondering voor ons eene heilige en onschendbaare wet te zijn. Ieder dier blijft na de geboorte nog innighjk aan deszelfs moeder verknogt, en in haaren, aan hetzelve zo lang gewoonen, dampkring. Zelfs bij armen, geringen, en bij alle wilden menschen in de natuur, geniet het kind dit zo natuurlijk voorrecht. Alleen de aanzienlijkere Standen, in die landen waarin eene gekunstelde en onnatuurlijke leefwijze plaats vind, overtreedt men deeze heilige natuur-wet. — Daar laat zich niets dat het leeven kragtdaadiger ondersteund, niets versterkenders, niets noodzaaklijkers voor het teêre leeven van eenen jong geboorenen uitdenken, dan de leevendige dampkring,

de

de uitwaasſeming zijner moeder, die zo langen tijd de eenige bron van zijn leeven en zijner kragten was, de zachte mededeeling van haare natuurlijke leevens-warmte, die het onmogelijk in ſtaat is reeds aan zich zelve te verſchaffen. Men moet eene zeer geringe kennis van den gewigtigen invloed der dierlijke leevens-warmte op onze natuur hebben, om zulks niet te begrijpen; en ik behoef ſleechts daaraan te herinneren, dat men den afgeleefden ouderdom, eenen toeſtand, die in allen opzichten zo veel overeenkomst heeft met het begin van het leeven, door niets zo zeer verſterken en verkwikken kan, dan door den dampkring en bepaalde nabijheid der uitwaasſeming eener gezonde en ſterke jeugd. — Men verbeelde zich toch niet, dit gebrek door eene kunſtige warmte — gelijk men gemeenlijk doet — te willen vergoeden. Wie kan zo goed den gepasten graad van warmte bepaalen, als de natuur denzelven aan de borst der moeder verleent? Men zal denzelven of te ſterk of te ſlaauw maaken, en reeds deeze afwisſeling is nadeelig. En het blijft evenwel niet dan eene kunſtige warmte, welke volſtrektlijk met de natuurlijke en dierlijke niet te vergelijken is, en die tevens geene zekere het leeven verſterkend vermogen bezit. — Zelfs de dampkring van een vreemd mensch, niettegenſtaande dezelve altijd veel beter is dan de kunſtige, kan het geene niet geheel vergoeden, dat de dampkring van de moeder uitwerkt, die nog het voorrecht van gelijkſlagtigheid heeft, dat voor zulk een teder wezen, als een jong gebooren kind is, zekerlijk aandoenlijk en gewigtig zijn moet.

Ik

Ik heb dikwerf met innig genoegen opgemerkt, hoe kinderen, welken door de magt der gewoonte en der mode afgezonderd bleek en half dood daar nederlagen, zo ras als dezelven wederom met hunne moeder vereenigd waren en eenigen tijd in haare armen gelegen hadden, als het ware een nieuw leeven kreegen; een leevendige blos en warmte verſpreidde zich over hen, de oogen ſtonden wederom helder, en alle verrigtingen van het leeven gingen rasser voord. Ik houd het derhalven voor pligtmaatig, en voor een wezenlijk deel ter behoudenis van jong geboorenen kinderen, dat men dezelven den meesten tijd nog aan de zijde der moeder liggen, en van derzelver leeven en warmte gebruik maaken laate. — Zekerlijk is zulks een voornaam voordeel van het zelf zoogen; — inzonderheid echter wanneer het kind zwak en ziek word, en men voor gevaarlijke toevallen te vreezen heeft, is dit dienlijk bad, als een der gewigtigſte verſterkende en leeven opwekkende middelen, niet te verwaarloozen.

Van de baden en braakmiddelen heb ik zeer dikwijls bij jong geboorenen in dergelijke gevallen gebruik gemaakt, en gezien, dat zulke kinderen, die reeds eene prooi voor den dood ſcheenen te zijn, daardoor behouden werden. Slechts eenige voorbeelden ten bewijze: Een tamelijk wel geſchapen en vrolijk, doch met ongemeen veel ſlijm bedekt kind, werd door eene gemaklijke verloſſing ter waereld gebragt. In de eerſte uuren ſcheen het zich geheel wel te bevinden, het gaf geluid, en gebruikte eenige theelepels ſiroop van *Rhabarber*, waardoor veel

veel drekſtof ontlast werd. Doch met het begin van den nagt werd het zwak, de ademhaaling afgebroken, en dikwijls in eenen langen tijd in het geheel niet hoorbaar, dan wederom eenige minuuten geweldiglijk ſaamen etrokken, reutelend; de ſtem deed zich ſlechts zelden hooren, en was trillende en heesch; de oogen ſtonden ſtrak en verdraaid, de leden lagen onbeweeglijk en eenigzins verſlijſt; het wilde in het geheel niet zuigen, en het ſlikken geſchiedde met moeite en langzaam, en altoos werd de zwakheid daarna grooter en de ademhaaling langzaamer; de kleur van het aangezicht wisſelde geſtadiglijk af, en op hetzelve, zo wel als op de geheele linkerzijde, openbaarden zich eindelijk blaauwe vlakken. — Alles bewijzen van eene aanmerklijke ſtooring en moeielijkheid der ademhaaling, en van eenen nabij zijnde dood onder de gedaante van beroerte, welken zo veel te zorgelijker waren, daar deeze moeder reeds twee kinderen op zulk eene wijze weinige uuren na de geboorte verlooren had. Ik liet terſtond bij ieder theelepel ſijroop van *Rabarber* nog zes droppels *Braakwijnſteen* mengen, en daarmede alle halve uuren aanhouden, een klijsteer van *Camillen*-nat en boter zetten, het hoofd met den damp van *Mastix* doortrokken — een in dergelijke toevallen van jonge kinderen zeer werkzaam middel — bedekken, en het kind in een laauw bad, dat met *Camill-bloemen* en *Kruis* en *Munt* afgekookt, en nog met een pint *wijn* vermengd was, brengen, waarin als dan het ligchaam geſtadiglijk zachtjes gevreeven, en geſtreeld werd. Naauwlijks

was

was het daarin of de beweeging der spieren werd ook reeds ligter en vrijer, de ademhaaling sterker, en het begon wederom overluid en sterk te schreeuwen. Na dat het bijna een kwartier uurs in hetzelve had doorgebragt, volgde daarop eene overvloedige braaking van slijm. Het werd daarna warm ingewikkeld en bij zijne moeder gelegd, bij welke het warmte en uitwaasseming kreeg, en kort daarna openbaarde zich reeds een begin van geluw; mede eene heilzaame uitwerking van het baden, want dit toeval behoort men altoos als eene soort van scheiding te beschouwen, en dikwijls belet eene de vaten van de huid verstoppende vuiligheid en krampagtigheid, dat deeze galagtige vettige stoffen niet daarnaar kunnen afgeleid worden. Des niettegenstaande openbaarde zich na verloop van eenige uuren wederom tekenen der voorgaande zwakheid, en het scheen ieder oogenblik nabij den dood te zijn. Het baden werd herhaald, en terstond bespeurde men wederom beterschap. En op deeze wijze werd toen, door om de zes uuren herhaalde baden, het leeven, dat geduuriglijk wilde ophouden, van tijd tot tijd in de eerste twee dagen wederom aan den gang gebragt; en door het voordduurend gebruik der *Rhabarber*-sijroop met *Braakwijnsteen* en klijsteeren, werd nog eene menigte taaie drekstof ontlast. Op den derden dag veranderden de tot dus verre blaauwe vlakken in roode, en verdweenen daarna spoediglijk, het kind was vrolijk, zoog goed, en bleef gezond. Het is thans een vaste, gezonde, en vierjaarige jonge.

Een ander zeer zwaklijk kind, wiens moeder in de laatſte maanden van haare zwangerheid geſtadiglijk zieklijk was geweest en koortſen gehad had, kwam in eenen volmaakt krachteloozen en dood ſchijnenden toeſtand ter waereld. Het werd op dezelfde wijze, als het vorige, behandeld. Het baden in water en wijn verwekte ten eerſten geluid, daarop volgde ſpoediglijk, door het gebruik des *Braakwijns*, eene heilzaame braaking, en aldus werden de leevenskragten ten vollen herſteld.

Onder de gevaarlijkſte toevallen in de eerſte dagen en weeken van het leeven behoort ontegenzeggelijk de krampagtige ſaamentrekking der onderkaak, welke, ſchoon niet menigvuldig, toch ſomtijds bij ons ten voorſchijn komt, en naar alle waarſchijnlijkheid dikwijls de onbekende oorzaak des doods van verſcheide jonge kinderen is. Ik geloof vast, dat een lomp al te digt afbinden der navelſtreng, en eene ſoms daardoor veroorzaakte werktuiglijke prikkeling, dit ongemak kan doen geboorен worden, en dat het de pligt altoos vereischt, daarop vooral acht te geeven, en bij het minst vermoeden het windzel weg te neemen, en verzachtende krampſtillende middelen, inzonderheid *Altheea*-zalf met *Opium* daarop te leggen. Menigvuldiglijk ontſtaat dit ongemak echter in onze landſtreeken zekerlijk uit eene prikkeling der in de maag opgeſlootene vuiligheden en ſcherpheden, en uit eene door de lucht, de hitte of koude, en door de kleeding enz. bewerkte kramptrekking der huid, en daardoor verwekte ſaamentrekking der vezelen, en word derhalven het best door de zo even ge-

gemelde middelen, braakmiddelen en baden weggenomen, gelijk zulks ook op de veiligfte wijze door eene behoorlijke voorzorg omtrend de zuivering der eerfte wegen en door het baden kan worden verhoed. Men houdt dit toeval gewoonlijk voor doodlijk, en ik ben ook van dat gevoelen, wanneer hetzelve den hoogften top bereikt heeft, en de kaakebeenen reeds vast aan elkander getrokken zijn. Maar in het begin, in deszelfs oorfprong, is het zulks zekerlijk nog niet; alsdan is men nog altoos in ftaat middelen aantewenden, en men heeft ook van het braaken niets te vreezen, dat anders bij eene volmaakte affluiting gelegenheid konde geeven om te ftikken. Alles komt derhalven daarop aan, om de eerfte kentekenen te ontdekken, en men behoort billijker wijze, zodra het kind niet wel begint te zuigen, op dit toeval zijnen aandacht te vestigen, en de kaakebeenen goed te onderzoeken, of de oorzaak in de tong en in den mond, of in het gewrigt der onderkaak gelegen zij.

Ik heb drie gevallen van deeze foort waargenomen. In het eene was het de agtfte dag, in de twee anderen de tweede week, dat dit ongemak ten voorfchijn kwam. De kinders toonden over het geheele uiterlijke eene groote zwakheid, gaven bijna geen geluid of deeden flechts eene fchorre ftem hooren, fomtijds kreegen zij ftuip- en faamentrekkingen, zij konden niet zuigen en even zo min gaapen, en men was niet in ftaat den vinger, wegens den tegenftand der onderkaak, in den mond te brengen. De kaauwfpieren waren eenigzins gezwollen, en hard bij het

betasten. De stoelgang was bij allen weinig saamenhangende en droog. Ik maakte een begin met een verzachtend klisteer, en diende vervolgens een aftreksel van *Ipecacuan*-wortel toe, tot dat 'er genoegzaame braaking op volgde, ik liet alle zes uuren een laauw warm bad, met melk en water, *Camillbloemen* en *Zemelen* gekookt, gebruiken, en de nek, als mede de slaap- en kaauw-spieren, zeer dikwijls met een mengzel van *Camille-*, *Kervel-* en *Majoraan*-olie, waarbij nog twee droppels *Laudanum* gevoegd werden, bestrijken. Reeds het menigvuldige zachte strijken der kaauw-spieren werkte ongemeen veel mede tot oplossing der kramp, en ik houde zulks voor een uitneemend middel. Ook werden gestadiglijk warme pappen van wittebrood met melk gekookt en een weinig *Saffraan* op de wangen gelegd, en vlijtiglijk *Rhabarber*-sijroop gebruikt. Dit alles deed de gewenschte werking. Het braakmiddel en de klisteeren bewerkten eene menigte van ontlastingen naar boven en naar beneden, en het baden had den klaarblijklijksten invloed op de vermindering der kramptrekking. 'Er werd alsdan het — onder de middelen voor de kinderen aangepreezene — poeder van *Magnesia*, *Rhabarber* en *Pulvis pueror. klinii*, te gelijk met eene thee van *Vlierbloemen* en *Pioni*-wortel nog eenige dagen voordgebruikt, en eene warme behandeling in acht genomen, — want de volkomene geneezing werd door het zweeten volbragt, — en met het vrijven van de wangen en van de gewrigten der kakebeenen, tot de volmaakte herstelling voordgevaaren.

DER-

DERDE HOOFDSTUK.

Herinnering aan eenige zeer wezenlijke, en nogthans zeer verwaarloosde, artijkelen der natuurlijke opvoeding in het eerste tijdperk der kindsheid.

Nergens kan men wel de voorderingen der rede en der beschaaving in onze dagen sterker in de oogen vallend waarneemen, dan in de *behandeling van Kinderen*; en een tijdvak van omtrend twintig jaaren heeft hieromtrend — gedankt zij het dien onsterfelijke mannen, welken de eerste aanleiding daartoe gaven! — eene omkeering bewerkt, die des te verwonderings-waardiger, doch ook des te roemrijker is, hoe meer dezelve het werk der gezonde rede en betere kennis was, en hoe meer het vooroordeel, het bijgeloof, en eene aloude gewoonte voor elke verbetering den weg naar de kinder-kamers moeielijk maakten. Men is wederom nader bij de natuur gekomen, waarvan men zich zo vreeslijk verwijderd hadt, en men is thans overtuigd, dat het, om uit kinderen gezonde en bruikbaare menschen te vormen, de eenigste weg zij, dezelve vroegtijdiglijk met die hoofdstoffen en invloeden bekend te maaken, waarin zij eens leeven moeten, alle geweld, alle kunst, en alles, wat eene al te spoedige rijpheid zoude kunnen bewerken, te vermijden, het verstand niet ten koste van het ligchaam te beschaaven, en met een woord, de zo lang miskende *rechten der*

 na-

natuur en kindschheid te eerbiedigen. — Uit dit punt moet onbetwistelijk de natuurlijke herstelling van den mensch haar begin neemen, welker noodwendigheid zich met iederen dag zichtbaarer vertoonde; en men kan zich na ons met zekerheid een geslacht belooven, het welk aan kragten en aan natuurlijk welvaaren aanmerklijke voorrechten zal bezitten, en waarbij jigt, hijpochondrie, zwakheid op de zenuwen, kramptrekkingen, en die geheele schaare van zwakheden vrij zeldzaamer zullen aangetroffen worden, dat voornaamlijk ons, door die helaas! te beurt gevallene tedere en verzwakkende opvoeding eigen geworden is.

Hoe onlochenbaar ook deeze voorderingen zijn, is het nogthans zeer natuurlijk, dat men hieromtrend nog niet tot de volmaaktheid gekomen is. De denkbeelden zijn nog te nieuw, de vooroordeelen der groote menigte zijn nog te sterk, dan dat men reeds eene algemeene en Practicaale uitoefening van deeze verbeterde opvoedings-wijze zoude mogen verwagten. — Maar zelfs bij hun, die verstands genoeg bezitten, om derzelver voordeelen te erkennen, en de beste vooneemens hebben dezelve aantewenden, vinden nog zekere *dwaalingen* en *gaapingen in de behandeling* plaats, welken den nadeeligsten invloed hebben, en des te gevaarlijker zijn, om dat dezelven gemeenlijk niet daarvoor erkend, en geheellijk over het hoofd gezien worden. Op eenigen daarvan oplettend te maaken, en aantetoonen, hoe men dezelven zouden kunnen vermijden, is mijn tegenwoordig oogmerk.

Eene

Eene der gewigtigste en meestendeels onbekende misslagen is deeze, dat men, wel is waar, veel van de nieuw verbeterde opvoeding der kinderen aanneemt, in verscheide stukken echter uit onkunde of uit eene verkeerdlijk begreepene tederheid nog het oude leerstelzel getrouwlijk aankleeft; waaruit alsdan eene ongelijkheid en tegenwerking in de onderscheiden punten der behandeling gebooren word, die niet dan zeer nadeelig voor het kind kan zijn. Aldus maakt men b. v. geene zwaarigheid, om het kind den geheelen dag met het bloote hoofd en borst en met de ligtste kleeding aan het guurste weêr bloot te stellen; en evenwel word het, wanneer den avond nadert, in de warmste veerbedden ingepakt, en tien tot twaalf uuren in de heetste vertrekken opgesloten; of men laat het, in de volkomene overtuiging, van het daardoor te verharden, vlijtiglijk in koud water baden, buiten dien echter het kind zijne bonte muts, warme kleederen en wolle kousen aanhoudend draagen. Zulke tegenstrijdigheden vindt men in de tegenwoordige tijd in oneindigen getalle, en dezelven hebben deeze ten hoogsten onaangenaame gevolgen, dat, voor eerst, het heilzaame, dat deeze hardmaakende en versterkende indruk bewerkt had, door den tegenovergestelden wederom word weggenomen, en dan, het welke nog erger is, dat die zelfs gevaarlijk en nadeelig worden kan, dewijl de natuur altoos verhinderd word, zich daaraan te gewennen. Men denkt niet, hoe veel daaraan gelegen is, bij de eerste opvoeding — indien ik mij zo uitdrukken mag — *gelijkmaatig te handelen*, en de natuur niet, ge-

lijk zo menigmaal gefchiedt, door eene eeuwige vermenging van tegenftrijdige indrukzelen, van eene al te verwijfde opvoeding en van verharding, op den doolweg te helpen. Eene op deeze wijze behandelde natuur zal zekerlijk nimmer eenen vaste en beftemde houding aanneemen.

Doch de het fterkst in de oogen vallende tegenftrijdigheid, en de voornaamfte oorzaak van menigvuldige kwaalen, meen ik in de verkeerde handelwijze ontmoet te hebben, welke gemeenlijk tusfchen de behandeling van de kinderen in het eerfte halve of geheele jaar en de daarop volgenden plaats heeft. De verbeteringen in onze opvoeding raaken meestal flechts de laatere jaaren, en in het eerfte tijdperk van het leeven, in het rijk der minnen en bakers, zijn dezelven nog op verre na niet genoegzaam doorgedrongen, en misfchien hebben ook onze hervormers zelven dit tijdftip nog niet behoorlijk behartigd. Kortom, hieromtrend fpeelen nog vooroordeel en aapen-liefde hunnen vrijen rol, en daardoor ontftaat eene gevaarlijke gaaping in de opvoeding, welke alsdan altoos eenen fprong noodzaaklijk maakt — een wezenlijke doodlijke fprong, wanneer de afftand der twee uiterften te groot is. — In plaats dat men terftond van den beginne af een aanleg tot eene fterkere en met de natuur meer overeenkomftigere opvoeding behoorde te maaken, gebeurt het menigmaal, ja zelfs is het gewoonlijk het geval, dat men de kinderen geduurende het eerfte jaar zeer warm en teêr houdt, derzelver vezelen ten uiterften flap, en voor iederen indruk vatbaar maakt, en nu,

zo ras als het begint te loopen, of meer in aanmerking te komen, zeer schielijk den overgang uit het broeiën in de kinder-kamer in een naar de mode koud en luchtig leeven waagt, en wel zelfs van zulk een arm en teêr opgevoed schepzel vergt, dat het de jonge Russen zal naarboorzen.

Wat kan hiervan wel anders het gevolg zijn, dan dat vooreerst door dit eenjaarige leeven in eene broeikas — juist in het belangrijkste tijdstip der eerste ontwikkeling — de grond tot zwakheid, teêrheid en verslapping voor het geheele volgende leeven gelegd word, die door niets wederom geheel uitteroeijen is, en dat, ten tweeden, door deeze kwaade gewoonte de volgende overgang tot eene hardere leefwijze een zeer gevaarlijke stap word. Een plant, die van den beginne af in eene warme broeikas gekweekt werd, zal nimmer zulk eene kragt en vastigheid verkrijgen, als de geene die op den natuurlijken grond in de open lucht haaren wasdom ontvangen heeft; het minste ruuwe weêr zal dezelve doen verwelken. En een kind, dat van zijne geboorte af bijna niet uit de veeren-bedden en uit de warme kleeding komt, de open lucht slechts zelden genooten heeft, en wiens teere opperhuid geen anderen indruk dan dien van eene gestadige warmte ondervindt, zoude thans op eenmaal eene guure lucht, koud water, ligte kleeding, zonder nadeel kunnen verdraagen? — Uit dien hoofde is derhalven niets gewoonlijker, dan dat in dit gevaarlijk tijdperk — het welke nog daarenboven gemeenlijk met dat der tanden saamenloopt, — zeer erge toevallen, stikzinkingen en beroertens, borst-

ziekten, kolijken en buikloopen ten voorschijn komen, waardoor menig kind weggesleept, of men ten minsten huiverig gemaakt word daarmede voordtegaan; en hierin is de voornaamste reden der niet zeldzaame verbeelding gelegen, dat over het algemeen eene harde opvoeding, voor onze luchtstreek, of ten minsten voor deeze voorwerpen in het bijzonder niet gepast zij. Men zegt: eene harde opvoeding is nog niet geschikt voor deeze teêre eerste kindsche jaaren; en men heeft gelijk, wanneer men dezelve in haare geheele uitgebreidheid daaronder verstaat. Maar men behoorde toch niet juist het *tegendeel* te doen; men moest de *wijzigingen* opspeuren, waarin dezelve ook op dit tijdperk toepasselijk te maaken is; men behoorde ten minsten reeds het ligchaam daartoe vooraf te bereiden. — Dit is nu zekerlijk de knoop; en het is bij lang niet gemaklijk, in de uitoefening dit punt naauwkeuriglijk te bepaalen, waardoor men even zo wel het te veele als het te weinige vermijden kan. Ik zal het beproeven, eenige gedachten en middelen, uit de reden en ondervinding afgeleid, hiertoe aan de hand te geeven. Men verwagte hier derhalven over het algemeen geene handleiding tot eene natuurlijke opvoeding der kinderen, welke reeds anderen vollediger en beter geleeverd hebben, dan ik in staat ben te kunnen doen; maar slechts een voorstel van de beste handelwijze, waardoor men de *gewoonlijke gaaping* tusschen de eerste en daarop volgende opvoeding vermijden, en het ligchaam reeds in de eerste jaaren

de

de behoorlijke rigting en den geschiktsten graad van versterking zoude kunnen geeven.

De voornaamste denkbeelden, welken men in dit opzicht als den grondslag der eerste opvoeding behoort te omhelzen, en die tevens het onderwerp der behandeling reeds in zich bevatten, zijn de volgende: Men trachte aan de verslapte vezelen van het kind de meest mogelijkste vastigheid en sterkte te geeven, en derzelver prikkelbaarheid binnen de behoorlijke paalen te houden, echter zonder dezelven ook door eene al te overdreevene verharding geheel ongevoelig of stijf te maaken; men gewenne hen door eene trapswijze opklimming meer en meer aan die hoofdstoffen, en zelfs schadelijke, invloeden, waarin zij toch ééns leeven moeten; men trachte altoos eene *gelijkmaatige* wijze van behandeling te houden; men verwijdere alle beletselen der natuurlijke ontwikkeling, en ondersteune dezelve, echter op zulk eene wijze, dat dezelve niet overdreeven worde; en inzonderheid zoeke men terstond van den beginne af dat voortreffelijk evenwigt der kragten en beweegingen, der ziele en des ligchaams, te vestigen en te onderhouden, waarin alleenlijk de wezenlijke gezondheid van ligchaam en ziel gelegen is. — Men kan verzekerd zijn, dat men door eene, met deeze grondbeginzelen overeenkomstige natuurlijke opvoeding, niet alleenlijk het ligchaam, maar ook de ziel vormt, en dat men daardoor zelfs reeds in het eerste jaar aan de werktuigen van de ziel eene ongemeen voorspoedige rigting geeven kan, welke de daarop volgende zedelijke vorming onbeschrijfelijk

verligt, ja, mijns bedunkens, een wezenlijk deel daarvan uitmaakt. — Want hoe veele verkeerdheden omtrend de denkwijze en het zedelijk gevoel zijn wezenlijk niet anders, dan zieklijkheid en bederf der ziels-vermogens! en ik ben ten vollen overtuigd, dat een gezonde toestand van het ligchaam en eene met de natuur overeenkomstige verdeeling en overeenstemming der kragten, de wezenlijkste grond van die edele natuur-gave is, die men met den naam van gezond menschenverstand, — *bon sens*, — bestempelt, en welke eigenlijk in niets anders bestaat, dan in een behoorlijk evenwigt en in eene overeenstemmende nuttige aanwending der ziels-vermogens. Men zal het den arts verschoonen, wanneer ik meen te bemerken, dat om dezelfde redenen, vernuft, een vlugge geest, eene verhitte verbeeldingskragt, dweeperij, enz. onder ons geslacht vrij menigvuldiger gevonden worden, dan een zuiver natuurlijk verstand en een regelmaatig oordeelend vermogen, wanneer ik deeze blinkende hoedanigheden van den tegenwoordigen tijd niet als eene uitwerking van kragt, maar als bedenklijke toevallen van eene ziekelijke en ontaarte prikkelbaarheid van de ziel beschouwe, en wanneer ik de hoop durf voeden, dat men door eene aanhoudende betere en met de natuur meer overeenstemmende behandeling van den natuurlijken mensch ook eene volmaaktere gesteldheid der ziel kon te verwagten hebben.

Men veroorloove mij thans, eenige der voornaamste middelen, waardoor men deeze denkbeelden reeds van den beginne af in oefening kan brengen,

aan

aan de hand te geeven. Schoon dezelven zeer eenvouwig en niet onbekend zijn, heb ik toch, helaas! ondervonden, dat dezelven nog altoos of in het geheel niet, of toch niet op de rechte wijze en in het behoorlijk verband aangewend worden; en ondertusfchen zijn het juist deeze middelen, waarvan ik ten vollen overtuigd ben, dat door dezelven het meest het voornaame doelwit, om gezonde, duurzaame en bruikbaare menfchen te vormen, kan worden bereikt.

Het eerfte en belangrijkfte voorfchrift beftaat hierin: *Men wasfche het kind alle morgen van het hoofd tot de voeten met koud water.*

Het is ongelooflijk van welk eene ongemeene werking dit eenvouwig middel is. Hetzelve zuivert, verhardt ongemerkt de opperhuid, en maakt dezelve ongevoeliger, verfterkt het geheele zenuwgeftel, verfchaft vaste vezelen, en legt den eerften grond tot eene gezonde fterke huid, welker verzuim eene voornaame bron der ongemakken van onzen tijd is. Gewoonlijk laat ik daarmede reeds in de derde of vierde week een begin maaken, zo dat men het tot daartoe gebruikte warme wasch-water van tijd tot tijd al koeler, en koeler aanwendt, tot dat men eindelijk zich van geheel koud water bedient. De kinderen gewennen zich zeer daar fpoedig aan. Men denke niet, dat het minfte gevaar hiermede gepaard gaat; ik verzoeke flechts op twee zaaken acht te flaan: men wasfche hen niet zo ras, als zij uit het bed komen, nog warm zijn en de uitwaasfeming nog zeer fterk is, maar eerst na dat zij een half

uur

uur wakker geweest zijn en zich verfrischt hebben. Ten tweeden, men maake allen spoed met het wasschen met koud water. Het — gelijk zulks gemeenlijk bij het wasschen gebeurt — langwijlige onwerkzaame bevogtigen van de huid houde ik voor nadeelig. Want hierdoor word de huid niet door het vrijven tot eene tegenwerking aangemoedigd, en het water verkrijgt daarentegen tijd om te vervliegen, waardoor een wezenlijk *vatten* van *koude* kan bewerkt worden; verrigt men zulks echter spoediglijk, en vrijft men tevens de huid, dat dezelve terstond droog en warm word, alsdan bereikt men het heilzaam oogmerk het welk men door eene koude prikkeling veroorzaakt heeft, men vereenigt daarmede het groote voordeel der vrijving, en is toch te gelijk door de vermeerderde tegenwerking van de huid tegen alle ongemakken beveiligd, welken het naar binnen slaan der vogten kon verwekken. — Bij zeer zwakke en aandoenlijke kinderen is het nog beter, het wasschen met koud water tegen den avond in het werk te stellen, en dezelven daarna terstond in bed te leggen. — Gelukkig zijn die menschen, bij welken men deeze gewoonte van zich dagelijks van hunne kindsheid af met koud water te wasschen eigen en werklijk tot eene behoefte gemaakt heeft! Zij vinden daarin een der grootste bolwerken tegen jigt, verkoudheden, zwakheid op de zenuwen, zinkingen, enz. een der vermogendste middelen ter bewaaring hunner gezondheid; en zij zullen zekerlijk gedurende hunnen geheelen leeftijd het den geenen dank weeten, welken hun deeze heilzaame behoefte op-

opgelegd hebben. Men kan zich vertegenwoordigen, van welk eene kragt dit middel, van den beginne aangewend, zijn moet, daar ik verſcheiden voorbeelden weet van zwaklijke en onophoudelijk met jigt en kramptrekkingen gekwelde lieden, welken nog in latere jaren daartoe hunnen toevlucht namen, en zedert dien tijd van alle deeze ongemakken bevrijd zijn, en eene ſterkte en gezondheid genieten, waarvan zij zich te voren geen denkbeeld konden vormen. Edoch hierbij heeft eene voornaame voorwaarde plaats, dat men zulks geen éénen dag uitſtelle, ten einde de huid geſtadig daaraan te blijven gewennen. Geringe ongeſteldheden zelfs mogen dit niet verhinderen. Slechts in hevige zinkingen, uitſlag, buikloopen en koortſen, is het raadzaam warm water te gebruiken, of het eenige dagen geheel agter wege te laaten.

Van even zo veel gewigt en volſtrekte noodzaaklijkheid tot de eerſte natuurlijke vorming is de wet: *Men bade het kind van den beginne af alle weeken ééns of tweemaal.* Word 'er ergens een middel gevonden, dat in ſtaat is alle vereischten van dit tijdperk te vervullen, en gezondheid, ſterkte, overeenſtemming, en eene züivere gelijkvormige ontwikkeling der kragten zo wel als der zintuigen te bewerken, dan is het zekerlijk dit. — Laat ons deszelfs werkingen in dit eerſte tijdperk van het menſchelijk leeven een weinig naauwkeuriger beſchouwen! Dezelven verdienen onze meeste oplettenheid, en zijn evenwel nog zo weinig ontwikkeld, zo zeldzaam uit het rechte oogpunt beſchouwd.

1. Niets

1. Niets onderhoud de zuiverheid van het ligchaam, dien grond-pilaar der gezondheid, zo volmaaktlijk als het *baden*. De sterke uitwaassemingen benevens andere ontlastingen, vereenigt met de gewoone nalaatigheid om van linnen en andere deelen der kleeding te veranderen, maaken de kinderen tot de onreinste schepzels, en overtrekken hunne huid met eene scherpe vuiligheid, die zich wel ras bij de minste agteloosheid door een bijzonderen zeer onaangenaamen reuk te kennen geeft. — Men verbeelde zich toch niet, dat men met het gewoonlijk ter loops over heen vrijven, dat men wasschen hiet, deeze tot in de zweetgaten van de huid ingedrongene vuiligheid weg neemen en dezelven zuiveren kan. De baden alleen vermogen zulks te bewerken, en, waar men dezelven verzuimt, word deeze vuiligheid de bron van veelvuldigen uitslag, schurft en ontvellingen der huid, welken wij waarneemen, en besmet eindelijk de vogten zelve met scherpheden. —

2. Het baden verfrischt en versterkt de vaten van de huid, welke al te ligtlijk door de gewoone handelwijze derzelver werkzaamheid verliest, en deels eene doodlijke slapheid, deels eene tot ziekte neigende prikkelbaarheid aanneemt. Een kind derhalven, dat zich vlijtiglijk baadt, verkrijgt daar door een grooter, in het tegenwoordig geslacht bijna verlooren voordeel, *veêrkragt*, *sterkte en eene natuurlijke werkzaamheid van de huid*. Het zal derhalven niet slechts van de gewoonlijke huidziekten, welken een gevolg van slapheid zijn, bevrijd blijven, en de niet te vermijdenden, als kinderpokjes, mazelen enz., vrij

vrij beter en gemaklijker doorftaan, maar ook door het bekend medelijdend gevoel der uitwendige oppervlakte met de inwendige, met de verfterking van de huid ook te gelijk verfterking der inwendige deelen verkrijgen. Het is zekerlijk geene vergrooting, wanneer men onderftelt, dat het derde gedeelte van alle ziekten ons door de huid medegedeeld word: hoe veelen is men derhalven niet in ftaat door eene vroegtijdige verfterking van dit werktuig te verhoeden!

3. Geen middel is zo fterk in ftaat de verftoppingen optelosfen, de wanorde der beweegingen en van den omloop te verbeteren, leeven en werkzaamheid in alle, zelfs in de ver afgelegenfte werktuigen en verrigtingen, gevolglijk eene overeenftemming over het geheel te verfpreiden, en, dat het voornaamfte is, het in dit tijdperk van het leeven zo belangrijke werk der ontwikkeling en vorming der zintuigen en vermogens te regelen, en voor de gelijkvormige verdeeling van het laatfte zorg te draagen, dan dit. — Voor zeker een groot miskend voorrecht, wanneer men in overweging neemt, hoe algemeen deeze wanorde en onvolmaaktheden in de ontwikkeling thans plaats hebben, en welk eene verbaazende menigte van kwaalen daar uit ontftaan. Hoe menigvuldig zijn thans niet de misgewasfen en vergroeingen der leden, gezwellen, klieren, uitteering, engelfche ziekte, het te vroegtijdig of te laat tanden krijgen, gebrek aan kragt in de voeten, en het daaruit voortfpruitend onvermogen van te kunnen loopen, al te vroegtijdige of ongeregelde vorming der

der zielsvermogens, der spraak, het waterhoofd? En alle deeze ongemakken zijn meestendeels, zo niet altoos, gebreeken der ontwikkeling en ongeregelde vorming der zintuigen en der ongelijke verdeeling der kragten, en kunnen door niets veiliger worden verhoed, dan door dit middel, het welke door zijn openend en versterkend vermogen, en door den invloed der leevensgeesten en der voeding op alle deelen gelijkvormig en evenrediglijk te verspreiden, het eerigste in zijne soort is.

4. Een hoofdzaaklijker en tot hier toe geheellijk over het hoofd gezien voordeel der vroegtijdige gewoonte van het baden is eindelijk hier in gelegen, dat daardoor aan de geheele natuur, dat is aan het leevend werkende vermogen en werktuigen, meerdere rigting en werking naar de oppervlakte en in de uitwendige deelen gegeven word, en dat bij gevolg zelfs de geneezende natuur in ziekten meer dat vermogen en die gewoonte ontvangt, om haare herstellende afzonderingen naar de huid te bepaalen, en van de afscheiding van de huid tot verdeeling en wegneeming der ziekten voordeel te trekken. Ik ken niets verderflijker, niets dat het denkbeeld van zwakheid en zieklijkheid zo volmaaktlijk in zich bevat, als de in onze tijden bijna algemeen gewordene aart der menschlijke natuur, om van buiten naar binnen te werken, alle nadeelige indrukzelen naar binnen afteleiden, en alle verplaatsingen der ziektestoffe zo wel als derzelver ontlastingen op de maag en ingewanden te bevoorderen; het is eene wezenlijke omkeering der natuurlijke orde, wanneer de inwen-

di-

dige oppervlakte de werkzaamheden der uitwendige verrigt, daar toch in eenen geregelden natuurlijken toestand het geheele gestel juist het tegengestelde, en de rigting der beweegingen van het middenpunt naar buiten behoorde te geschieden. Men slaa eens den tegenwoordigen loop der zieklijke natuur wat naauwkeuriger gade. Alles, zelfs de verschillendste oorzaaken der ziekte, verhitting, het vatten van koude, schrik, vreugde, alles werkt op de maag, alles brengt ziekten der eerste wegen voord, de verafgelegenste ziekten maaken haare afzondering door de maag en ingewanden, en 'er zijn weinige ziektestoffen, welken wij thans niet in den eigenlijken zin verdouwen moeten. De oorzaak van deeze nadeelige beweeging is in de zwakheid en werkloosheid van de huid en in de ontbreekende terugwerking der inwendige deelen gelegen. Het is hier de plaats niet om aantetoonen, hoe veel aandeel het zittend leeven, de warme dranken, en de bijna gestadige zedelijke en natuurlijke prikkelingen van ons inwendig gestel daaraan hebben. Ik zal hier alleen daarop oplettend doen zijn, dat de grond tot deeze tegennatuurlijke gesteldheid reeds in de eerste kindschheid gelegd word, en wel door de verwaarloozing der baden en der versterking van de huid, en door het menigvuldige gebruik van het gedarmte verzwakkende en prikkelende leevens- en geneesmiddelen bij kinderen. Men bedenke eens: door eene gestadige dikwijls overdreevene warmte dragen wij alles bij, om van den beginne af de huid recht slap en kragtloos te maaken; niets word in het

werk geſteld tot derzelver werkzaamheid en verſterking; daarvoor laat men niet na, reeds bij de tederſte kinderen door een verſlappend voedzel, heete dranken, koffij en dergelijken: inzonderheid door het menigvuldige gebruik van ontlast- en braakmiddelen, den geheelen toevloed der vogten naar het gedarmte heen te leiden. Wat kan hiervan anders het gevolg zijn, dan dat even hier heen — de zwakſte en aanhoudend geprikkeld wordende plaats — ook alle vuile en ſcherpe ſtoffen van ons ligchaam trekken, dat alle ſchadelijke invloeden zo wel als alle geneezende afzonderingen zich hier naar toe wenden, en op deeze wijze de *buiks ingewanden* de plaats worden, waarin doorgaans de voornaamſte werking der deelen, zo wel in eene gezonde als zieklijke geſteldheid, plaats grijpt? Men beleefde eenen tijd, waarin men alle ziekten door zweetmiddelen trachtte wegteneemen; toen namen ook alle ziekten deezen aart aan, en ongemakken van de onderbuik kwamen zeldzaam voor. Thans daar men alles, zelfs de vreemdſte toevallen, terſtond van den beginne af met ontlastmiddelen behandelt, — dat eigenlijk zo veel wil zeggen, als, men dwingt de natuur om haare afſcheiding door het gedarmte te bewerken, — wanneer men de kinderen bij niets betekenende voorvallen terſtond ontlastmiddelen laat gebruiken, worden ook alle ziekten als die van den onderbuik aangenomen, en de maag en ingewanden zijn het ſteed-duurend ſtrijdperk, waarin om leeven en dood, ziekte en gezondheid, geſtreeden word. En dat zulks niet altoos de geſchiedſte

plaats

plaats zij, zal ik naauwlijks behoeven te herinneren. De maag heeft eene gewigtigere en edelere bestemming, dezelve behoorde de bronader der voeding, der overbrenging, de grondslag van alle versterking en gezondheid te zijn. Hoe is zij 'er echter in staat toe, wanneer zij op deeze wijze tot eene gestadige verwerkster van ziekten gemaakt word? Dezelve word nimmer zuiver, zij verkrijgt nimmer dien toestand van kragt en vastigheid, dien dezelve van nooden heeft, en geduurige wanorde der spijsverteering, kwaadsappigheid, hypochondrie, zwakheid der zenuwen, zullen de onmiddelijke gevolgen daarvan zijn. — Ten einde nu deeze geheele ziekelijke geneigdheid voor te komen, der natuur van den beginne af een beter evenwigt, meer vermogen ter uitdrijving, en den aanleg tot eene natuurlijke eenvouwige afscheiding der ziekten door de huid te verschaffen, weet ik geen veiliger middel, *dan de kinderen minder ontlastmiddelen te geeven* (*), *en zo veel te meer te baden.*

Men

(*) Men gelieve dit niet als eene tegenstrijdigheid met het voorgaande hoofdstuk te beschouwen. Daar beoordeelde ik de kinderen, zo als dezelven, helaas! werklijk zijn, hier ter plaatse echter, zo als zij behoorden te zijn, en hoe zij door een behoorlijk gebruik der baden en door betere reiniging van de huid ook zekerlijk te verkrijgen waren. Bij zodanig een kind kan men aan de natuur en derzelver vermogen ter uitdrijving reeds iets toebetrouwen, en overlaaten, en het is vrij zeldzaamer noodzaaklijk tot het gebruik der ontlastmiddelen overtegaan, gelijk ik zulks bij ondervinding weet, Zekerlijk het eene natelaaten, zonder

der

Men verbeelde zich niet, dat dit onderſtellingen en uit de lucht gehaalde voorſtellen zijn. Ik zoude waarlijk niet met die overtuiging en warmte daarvan gewag maaken, indien mij niet de ondervinding, ja eene herhaalde ondervinding, van derzelver waarheid overreed hadden, en dagelijks heb ik aan mijne eigen kinderen de heuglijkſte voorbeelden voor oogen. Dezelven werden van den beginne af dagelijks van het hoofd tot de voeten met koud water gewasſchen, en ten minſten één in de week gebaden, en zij genieten de volmaakſte gezondheid. Niet alleen is daardoor — in vereeniging met de hierna volgende voorſchriften — de oorſprong van toevallen uit ziekten van den onderbuik ontſtaande, tot hiertoe verhoed geworden, zo dat 'er reeds halve jaaren verloopen zijn, zonder dat een éénig ontlastend middel noodzaaklijk ware geweest; maar de natuur is ook zo regelmaatig en eenvouwig in haaren bijſtand, dat zelfs oorzaaken van ziekten, welken bij andere kinderen terſtond de ſpijsverteering verhinderen, en ontlastmiddelen noodzaaklijk maaken, als verkoudheden, geringe misſlaagen tegen den leefregel, zinkingen, hoest, en dergelijken, geenen aanmerklijken invloed daarop hebben, en meestendeels in twee dagen zonder eenig geneesmiddel, ja zelfs zonder merklijke ontlastingen, bijgevolg door den eenvouwigen weg der onmerkbaare uitwaasſeming en afſcheiding door de nieren weggenomen worden. Nog

dit

der het andere in het werk te ſtellen, zoude zeer ongepast zijn, en kwaade gevolgen na zich ſleepen.

dit voorjaar, wanneer 'er eene hevige hoest onder de kinderen heerschte, en wanneer zij insgelijks door den algemeenen invloed besmet raakten, bleeven zij daarbij vrolijk, zonder koorts, zonder vervuilde maag, genoten dagelijks de open lucht, hadden niet de minste geneesmiddelen van nooden, en waren binnen den tijd van vier of vijf dagen wederom hersteld, daar integendeel de meeste andere kinderen zo veele weeken aan dezelven onderhevig waren. Zelfs het tanden krijgen, dat gemeenlijk alle deelen, en inzonderheid de maag en darmen pleegt aantetasten, heeft daarop zo weinig invloed gehad, dat zij daarbij niet eens de eetlust verlooren hebben, en doorgaans niet zieklijk daarbij geweest zijn. — Ik ben ten vollen overtuigd geworden, dat door de vroegtijdige gewoonte van het baden en van alles, wat tot zuiverheid en werkzaamheid der huid behoort, niet alleen de geneigdheid tot toevallen uit ziekten van den onderbuik voorkomende verminderd, maar ook de reeds werklijk ontstaande, enkelijk door de kragtdaadige werking der natuur naar de oppervlakte weder kunnen weggenomen worden. Ontelbaare reizen is de oorzaak van de ziekten der kinderen eene fijne zenuw-prikkelende stof, welke eerst door eene ontbreekende tegenwerking naar buiten en eigen behandeling den tijd verkrijgt, zich op de maag en darmen vast te zetten, en aldaar die wanorde en ophoopingen te verwekken, welken men alsdan verkeerdlijk voor de grond-oorzaak houdt. Worden echter in tijds aan de natuur door het gewoonlijke baden algemeene wegen geopend, dan kan

de prikkeling der ziekte terstond in den beginne, vóór dat dezelve nog wezenlijke ongeregeldheden en vermeerderingen van ziekte-stoffen verwekken kan, opgelost, beweeglijk gemaakt, en op de eenvoudigste wijze afgescheiden worden. En aldus kan de gewoonte van het baden, hoe vreemd zulks ook luide, de ontlast-middelen vergoeden en zeldzaamer doen worden, en wanneer dezelven, benevens eene geheel verbeterde zuivering en werkzaamheid van de huid, gelijk ik van harten wensch, steeds algemeener en terstond van de eerste kindsche jaaren af in zwang geraakt, dan zal het gewislijk de zo zeer de overhand neemende geneigdheid tot galagtige en andere ziekten der onderbuiks-ingewanden tegengaan.

Maar welke soort van baden is tot het geregeld dagelijksch gebruik bij kinderen de geschiktste? Volgens mijne ondervinding de *laauw-warme*, van omtrend 24 tot 28 graden op de Thermometer van Réaumur. Men verbeelde zich toch niet, dat de ijs-koude baden alleenlijk eene versterkende kragt bezitten. Het bad op zich zelven, de kragtige indruk van het water, eene hoofdstoffe, welker inwendige wezenlijke deelen en vermogens tot hiertoe altijd niet genoegzaam bekend waren, — reeds maakt de laatere Scheikunde een begin, de leevens-lucht als een voornaam en wezenlijk deel van hetzelve daarte stellen, — vereenigd met de daardoor bewerkte reiniging en opening, is reeds een groot en uitmuntend middel ter versterking. Men overweege toch, wat een laauw voetbad bij zeer vermoeiënde reizen te voet aan de vermoeide voeten voor kragten

ten en voor een nieuw leeven geeft, hoe bijna in een oogenblik vermoeidheid en gevoelloosheid verdwijnen. Strekt zulks niet genoeg ten bewijze dat in hetzelve een versterkend vermogen huisvest? Bruce bemerkte, dat hem, zelfs in de hitte van *Abijssinien*, een laauw-warm bad meer verkwikte en versterkte, dan een koud. Bovendien hebben wij het hier met zulke teêre en niet dan warmte gewoon zijnde voorwerpen te doen. Het koude bad behoort reeds onder de soort van geweldige prikkelende versterkende middelen, en grenst het naast aan de Electriciteit. Wij weeten echter dat de graad der versterkende middelen volstrektlijk naar den graad der leevenskragten moet worden afgemeeten, dat een zwakke vonk door een al te hevigen rukwind eer uitgebluscht dan ontstoken kan worden, en dat voor een zwak ligchaam die graad van prikkeling en versterking verderflijk worden kan, die een meer tegenstand biedend ligchaam wel bekomt. Waagt men derhalven niet zeer veel, wanneer men bij een zo teêr en zwak schepzel een middel aanwendt, daar zich zelfs volwassenen niet altijd zonder nadeel van bedienen? Veelen hebben het, wel is waar, gelukkiglijk doorgestaan, — gelijk ook de doop bij de Russen in de *Newa*, — maar hoe veelen hebben dit ook met verlies van hun leeven moeten boeten, waarvan droevige voorbeelden voor handen zijn? — Ja, dat nog meer is, het koude bad is niet alleen gevaarlijk, maar ook met ons tegenwoordig oogmerk strijdig. Deszelfs voornaamste werking is gelegen in eene sterke saamentrekking

der geheele oppervlakte, in eene geweldige terugdrijving van alle vogten naar binnen, in prikkeling, en fchokking. Moet derhalven niet bij een zo zwak, met zo weinig inwendige tegenwerkende kragt voorzien ligchaam, eene ongelijke verdeeling der vogten en vermogens, verftopping, ophooping — inzonderheid van het hoofd, dat alleen van deezen geweldigen indruk uitgezonderd is, — het noodzaaklijk gevolg daarvan zijn, in plaats van eene evenredige ontwikkeling, verdeeling en opening, welke het laauwe bad bewerkt, en waarop het ons alhier het meeste aankomt?

Men laate derhalven de kinderen in laauw-warm water baden, voor een dat fterker is meer koud, en voor een zwaklijkere warmer, toch zo, dat men met toeneemende jaaren en kragten den graad van warmte altijd verminderc. Men verzuime vooral niet, om in den zomer het water tot het baden den geheelen dag in de zon te zetten, dezelve verfchaft de aangenaamfte en nuttigfte warmte. Het beste is het regen- of rivier-water daartoe te neemen, en wanneer men put-water moet gebruiken, dan laate men heet, met een half lood *zeep* en *tarwe zemelen* gekookt water, of warme melk daarbij gieten. Met opzet raad ik, niet de geheele hoeveelheid van water te kooken, dewijl hetzelve anders te veel van zijne wezenlijke lucht in zich bevattende deelen zoude verliezen, welken zijnen geest uitmaaken. — In de eerfte weeken en maanden laate men het kind een half, langzaamerhand een geheel kwartier, en bij het einde van het eerfte jaar nog eenen langeren tijd

tijd in het bad, en, dat eene hoofdzaak is, men laate geduurende het baden niet na, het ligchaam zachtlijk te ſtrijken, en met een warm ſpons bedaardlijk aftevrijven. — Vooral is het van gewigt, dat men op het tijdſtip van het kind daaruit te neemen wel acht geeve, want hieromtrend word het meeste gedwaald, en ik bemerkte bijna altoos, wanneer het bad niet wel bekomen was, dat de ſchuld daarin lag. Men moet naamlijk het afdroogen zo ſpoedig mogelijk verrigten, en het beste is, warme doeken bij de hand te hebben, waarin men het kind, zo ras als het uit het water genomen word, inwikkeld, en daarmede afvrijſt. Want, gelijk bekend is, verwekt niets eene zo doordringende en nadeelige koude, dan de uitwaasſeming van het water, en het is een verbaazend onderſcheid, tusſchen werklijk in het water te zijn, of wanneer het water ſlechts de huid aanraakt. — Eene verkoeling, die zo veel te nadeeliger zijn moet, daar dezelve onmiddelijk op eenen toeſtand van verwarming en opening van de huid volgt.

Ook durf men het kind niet terſtond op het eeten baden, en hetzelve niet dadelijk na het baden bij guur weêr in de open lucht te brengen. Het best geſchied zulks des avonds, waarna men het alsdan te bed kan leggen.

Maar 'er ſchiet nog eene derde, en even zo noodzaaklijke ſoort van bad over: naamlijk het *lucht bad;* want zo moeten wij het genieten van de open lucht bij kinderen noemen en beſchouwen. Gewoonlijk hegt men daaraan het denkbeeld van eene

uitspanning, van eene wandeling, en daar deeze gedachten op kinderen van een jaar niet toetepasten zijn, ook dikwerf het weer niet gunstig is, begaat men eenen onvermijdelijken mistlag, met de kinderen wel geheele weeken lang niet uit het vertrek te brengen. — Doch zo ras wij ons het genot van de lucht, als de voornaamste bron, waardoor de fijnste en edelste vermogens van den mensch gevoed worden, vertegenwoordigen — dat het toch in de daad is, — dan volgt hieruit, dat hetzelve zo onontbeerlijk is als eeten en drinken, en dat het niet zo zeer de schoonheid en aangenaamheid van de lucht is, waarop het aankomt, maar de open lucht op haar zelven, zonder op derzelver toevallige gesteldheid te letten. — Wij behoorden derhalven billijker wijze het ons tot eene heilige en onschendbaare wet te maaken, *geenen dag voorbij te laaten gaan, zonder aan het kind dit ten hoogsten gewigtig ondersteunend genot verschaft te hebben.* En juist dit regelmaatige dagelijksche gebruik is tevens het veiligste middel, het ligchaam zelfs aan eene guure onaangenaame lucht te gewennen, en dezelve niet nadeelig te doen worden. Bereids om deeze redenen behoorde men volstrektlijk ten minsten geenen dag te laaten voorbijgaan zonder een klein genot van de open lucht gehad te hebben; want het is ongelooflijk, hoe spoedig het ligchaam zich van deezen gemeenzaamen ommegang ontwent, en eene onthouding daarvan van agt dagen is werklijk reeds voldoende, om den indruk nieuw te maaken, en om wederom van vooren te moeten beginnen. —

Is

In de eerſte maanden moet men volſtrektlijk alle voorzichtigheid gebruiken, en de kinderen in het voorjaar en in den zomer gebooren, hebben hieromtrend een groot voorrecht, dewijl men hen eerder met deeze hoofdſtoffen bekend maaken, en daarin onderhouden kan. Ik raade ten minſten om in dit tijdſtip het winderige en vogtige weêr te vermijden. Zijn echter de twee eerſte maanden verloopen, en het kind in dien tijd zo veel mogelijk aan de lucht gewend, dan ſtoore men zich niet verder aan het weèr, om het kind dagelijks, al ware het ook ſlechts een half uur, aan den heilzaamen indruk der open lucht blootteſtellen, welke voor hetzelve zo veel als een dagelijksch verſterkend geneesmiddel zal zijn. — Hierbij durf ik het belangrijke nut niet vergeeten, dat daarin voor het gezicht gelegen is, en dat inzonderheid in de tegenwoordige tijden, waarin het menschdom klaarblijklijk van deeze zijde eene aanmerklijke vermindering beſpeurt, van het grootſte gewigt is. *Zo zekerlijk* als de grond der overhandneemende bijzienigheid en der zwakheid van de oogen — welke even deswegen eene eigenſchap van het ſtad leeven zijn — voornaamlijk daarin gelegen is, dat men de kinderen in de eerſte jaaren bijna altoos binnen vier muuren opgeſlooten houdt, waardoor het oog, dat niet dan nabij zijnde voorwerpen beſchouwt, ook voor voorwerpen in deszelfs nabijheid zijnde bekwaam word, en op het laatst geheel en al het vermogen verliest, om het brandpunt van meer afgelegene voorwerpen behoorlijk te treffen: zo zekerlijk is men in ſtaat om door

een

een vroegtijdig en dagelijksch leeven in de open lucht en door eenen uitgebreideren gezichts-kring het vermogen om te zien terstond van den beginne af — en zekerlijk in den eersten tijd het meest — te versterken, verder uittestrekken, en den besten grond tot gezonde en ver ziende oogen te leggen. — Voorzeker eene nieuwe gewigtige reden, om de kinderen zo dikwerf en zo spoedig mogelijk uit de gevangenis der kinder-kameren te verlossen! — Uit het zo even gemelde kan men ook opmaaken, van hoe veel gewigt het zij, zorg te draagen dat de kinder-kameren, zo wel in den winter als in den zomer, dagelijks behoorlijk gelucht worden. Beslootene, onzuivere lucht is een wezenlijk doodend vergift voor kinderen, en het is beweezen, dat zulk eene lucht alleen in staat is om de hevigste stuiptrekkingen te verwekken, en eene der voornaamste oorzaaken is, waarom zo veele kinderen in de eerste maanden aan stuipen sterven. Hoe heilzaam ware het, wanneer men niet, gelijk gewoonlijk plaats heeft, het slechtste, maar het beste vertrek in een huis tot een kinder-kamer maakte! Ten minsten behoorde dezelve van eene genoegzaam hooge verdieping te zijn, en de *zon* te hebben, welker verkwikkende straalen een groot versterkend middel voor kinderen, en een zuiverings-middel voor de lucht der kinder-kameren zijn.

Het is werklijk buitengemeen en ongelooflijk, wat deeze eenvouwige middelen, het vroegtijdige gebruik van het *wasschen met koud water*, het *baden*, en het *genieten van de open lucht*, voor

eenen

eenen heilzaamen invloed op de geheele natuur en natuurlijke opvoeding van het kind hebben, en hoe blijkbaar zulks in zijne geheele gesteldheid boven anderen uitmunt. Ik heb mét oplettenheid de eigenaartigheden en voorrechten der op deeze wijze behandelde kinderen gade geslagen, en ik kan het volgende als een getrouw tafereel van eene op die wijze van den beginne af wel ingerigte en gewende natuur ten toon stellen. Het is de ondervinding alleenlijk, die hier spreekt.

1. Zulk een kind is vaster en aandoenlijker tegen den invloed en de afwisselingen van het weêr.

2. Deszelfs ligchaam is regt en sterk, en zijne leden evenrediglijk gevoed en gevormd.

3. De tijdperken zijner ontwikkeling volgen ordenlijker en regelmaatiger op elkander; geen vermogens, geene uitzetting der leden komt den andere te vroeg voor; het krijgt niet al te vroeg tanden — een groot nadeel der gewoonlijke al te warme opvoeding — en niet ongeregeld; het begint niet te vroeg en ook niet te laat te loopen. Even zo is het met de spraak gelegen. Zelfs de zielsvermogens ontwikkelen zich regelmaatiger, niet te schielijk, en eerst na de gewigtigste ontwikkelingen van het ligchaam. Alles neemt trapswijze eenen met de natuur overeenkomstigen loop, en het kind blijft eenen langeren tijd een kind.

4. De omloop der vogten, alle inwendige beweegingen, gelijk als de gewoonlijke ontlastingen, gaan hunnen natuurlijken en geregelden gang. — Inzonderheid is het baden voor die kinderen van gewigt

wigt, welken eene geneigdheid tot hardlijvigheid en verstopping hebben; een ongemak, dat de schadelijkste gevolgen, niet alleen voor de kindsche jaaren, maar voor het geheele leeven hebben kan. Kinderen, die het bad gebruiken, blijven daarvan volkomenlijk bevrijd.

5. Het samenweefzel der spieren is van eenen vasten aart, en de kleur is bloeiend, — even zo zeer van eene wateragtige opgeblaazenheid, als van eene dorre magerheid verwijdert. De huid heeft eene leevendige, frissche gedaante. Noch het hoofd noch de onderbuik zijn te groot, of naar evenredigheid te sterk gevoed, en de daar in bij andere kinderen gelegen zijnde geneigdheid tot uitteering en engelsche ziekte bemerkt men hier geheellijk niet.

6. Het zenuw-gestel bezit geenen te grooten invloed; deszelfs werkingen zijn evenredig, niet overdreeven. Nergens ontmoet men die overgroote prikkelbaarheid, die thans zo menigvuldiglijk in stuipen en kramptrekkingen ontäart, en reeds in de kindsche jaaren den grond tot die ongelukkige menschen legt, welken geduurende hun geheele leeven niet anders zijn, dan — wandelende weerglaasen, al te prikkelbaare gestelletjes, die alleenlijk voor het gevoel, en niet voor daaden schijnen daar te zijn.

7. Het is meer bevrijd van huidziekten, uitslag, zinkingen, roggelen, bederf en verslijming der eerste wegen, en schoon een kind door zulk eene ziekte word aangetast, dan is dezelve van eenen korten duur en de afzonderingen geschieden gemaklijk en op eene natuurlijke wijze.

8. In-

8. Inzonderheid de eigenlijke zo genaamde gevaarlijke ziekten, als pokken, maazelen, fcharlaken-koorts, welken toch in den grond huidziekten zijn, worden daardoor ongemeen verligt en beter doorgeftaan, dewijl zulk een kind eene gezonde, kragtige, en volmaaktlijk werkzaame huid heeft; daar dezelve daarentegen bij de gewoone behandeling deeze eigenfchappen verliest, en daarin voorzekerlijk de voornaamfte oorzaak der groote doodlijkheid en het gevaar deezer ziekten moet gezocht worden.

9. Een vroegtijdig gebruik van het wasfchen en baden verfchaft aan de kinderen niet alleen eene zuiverheid van de huid, maar ook dat dierbaar, onder ons, helaas! zo zeldzaam geworden *gevoel voor zuiverheid*, dat *vermogen*, dat bij alle volkeren, die zich niet baden in het geheel niet meer plaats vindt, het te gevoelen, zo ras als de huid met onreinigheden als vervuld is, en derzelver zweetgaten verftopt zijn, dat ons deezen toeftand onverdraaglijk, en het ons tot eene behoefte maakt, om in het bad reiniging en zuivering te zoeken. De *Rus*, hoe zeer ook voor het overige de fijnheid van zijn gevoel voor het onze wijken moet, overtreft ons nogthans hieromtrend bij verre na, juist dewijl hij vroegtijdiglijk aan het baden gewoon is; zijn eigen gevoel zegt het hem, wanneer zijne huid deeze reiniging behoeft, en ik las nog onlangs met vermaak, hoe een gemeene *Rus*, welke zich als voerman bij eenen reiziger verhuurd had, denzelven knielenden bad, om hem toch eenige uuren verlof te geeven, ten einde, dat hij reeds

zo

zo lang had moeten missen, — een bad te gebruiken. Voor zekerlijk eene fijnheid van gevoel in de huid, die de netste vrouw bij ons niet meer heeft (*)! . . . .

Dit zijn, mijns bedunkens, genoegzaame bewijzen, hoe, gepast, ja, hoe onontbeerlijk de aangetoonde behandeling zij, om het voornaame doel der natuurlijke opvoeding te bereiken, dat is, om *gezonde, vaste, wel gemaakte en bruikbaare menschen* te vormen. Zekerlijk echter, wanneer de boven gemelde middelen hunne werking zullen doen, komt alles hier op aan, dat ook de overige handelwijze daar mede overeenstemme en eene gelijke maat houde. Buiten dat worden dezelven nutteloos, en zelfs schadelijk. Derhalven is het daarbij volstrektlijk noodzaaklijk, de *Vederbedden, de al te warme kleeding, en de warme vertrekken te verbannen.*

Ik ken in de daad niets schadelijker, niets waardoor de vermogens en de leevens-kragten van den mensch terstond in de eerste ontwikkeling zo deer-lijk

(*) Hetzelfde bemerk ik bij kinderen, welken daar aan gewoon zijn. In plaats dat veele andere kinderen daar voor schrikken en beeven, wanneer zij het water van het bad in het gezicht krijgen, houden deeze werklijk veel van deeze hoofdstoffe, het baden behoort bij hen onder de grootste vermaaken, en zij kunnen het tijdstip niet afwagten, waarin zij in hetzelve gebragt worden; zij gevoelen nu reeds het heilzaame van dit middel, en die neiging tot zuiverheid van de huid en de noodwendigheid deezer middelen zal voor hun een altoos duurend onwaardeerbaar vereischte blijven.

lijk kan vermeden worden, dan de droevige gewoonte, het pas geboren kind terstond onder eenen hoop van warme vederkusfens te begraven. Daar door word de huid en de geheele gesteldheid ten sterksten verzwakt, en den zekersten grond tot eene al te weeke huid gelegd; een ongemak, dat de bronader is van ontelbaare andere, in het bijzonder van gestadige verkoudheden, tand- en hoofdpijnen, zinkingen enz. Ik heb een kind gezien, dat uit eene kwalijk geplaatste teerhartigheid van zijne moeder, de eerste agt weeken van zijn leeven in zodanig een aanhoudend dampbad in het hoekje van den haard had doorgebragt; het was het elendigste schepzel geworden, zijne huid was aanhoudend kleefagtig, en altoos met een scherpe uitslag bedekt, zijn hoofd was boven maate groot, en de ruggraat reeds gekromt. Niet dan door eenen langzamen en voorzichtigen overgang tot een ligtere en luchtigere leefwijze kon hetzelve langzamerhand van deeze ongemakken bevrijd en weder hersteld worden. — Ik kan daarom die handelwijze niet genoeg aanprijzen, die ik bij mijne en andere kinderen met het klaarblijklijkste voordeel heb aangewend, met dezelven van den beginnen af alleenlijk in eene met katoen doornaide matras intewikkelen, die het ligchaam niet hindert, de handen vrij laat, en nimmer eenen al te hoogen graad van warmte aanneemt. Het bed kan of uit dergelijke matrasfen bestaan, of in den beginne, inzonderheid wanneer het in den winter en het kind zwaklijk is, kan een ligte vederdeken dienstig zijn, die echter, zo ras als het warmer weer of het kind

 ster-

ſterker word, wederom moet weg blijven. — Het grootſte nadeel der Vederbedden is in de vuile ſtank en in de onzuiverheid gelegen, welke dezelven eindelijk aanneemen. Zulk een kusſen word werklijk eene verſaameling, die tot eene ſchadelijke rottende uitwaasſeming gelegenheid geeft, en het kan niet anders dan van de nadeeligſte gevolgen zijn, een jaar lang op zulk eenen — mishoop te moeten ſlaapen. Ook dit kan men zeer wel vermijden, wanneer men de kinderen op kusſens, met zacht geklopt fijn kaf — kaf van haaverſtroo is het beste — gevuld, laat leggen. Zij hebben dit voorrecht; dat alle vogtigheid door dezelven heen trekt, bij gevolg het kusſen altijd droog blijft, zij laaten zich ook zeer gemaklijk van tijd tot tijd hernieuwen, en verkrijgen ſlechts eene maatige graad van warmte.

De *zuiverheid* bekleedt onder de hoofdſtukken der natuurlijke opvoeding de eerſte plaats; welligt is dat het eenigſte, waaromtrent wij nimmer te veel kunnen doen. — Al het tot hier toe verhandelde bedoelt ook derzelver mogelijkſte onderhouding; men verzuime echter niet, om ook daar mede het dikwijls herhaald verſchoonen te vereenigen. Een kind waasſemt vrij meer uit, en het linnen word bij gevolg veel eerder onbruikbaar, dan bij volwasſenen, en evenwel is men in dit ſtuk nog altijd zeer achteloos. — Een ieder, *die 'er toe in ſtaat is, behoorde zijn kind alle dagen, ſchoon en droog linnen te geeven*, en men laate het liever aan iet anders ontbreeken, om aan hetzelve deeze groote weldaad te kunnen bewijzen. Men zal hetzelve daardoor

door werklijk een grooteren en wezenlijkeren schat aan gezondheid en kragten medegeeven, dan wanneer men voor hetzelve door zulk eene kwaalijk geplaatste zuinigheid nog zo veel geld oplegde. — Ik kan het uitneemend nut dezer gewoonte door niets beter bewijzen, dan met te verzekeren, dat ik reeds verscheiden kinderen van het begin der Engelsche ziekte alleenlijk daar door geneezen heb, dat ik hen dagelijks versch, en met reukpoeder wel doortrokken, volmaaktlijk droog linnen geeven liet. — Voor het overige moet de kleeding ligt en niet wollig zijn, het hoofd en de borst ongedekt, zo ras als het haair op het hoofd genoegzaam gegroeid is, om eene natuurlijke bescherming tegen de zon en de koude te kunnen verleenen. Het hoofd verkrijgt daar door eene ongemeene vastigheid; Herodotus verhaald, dat, zo dra als na den slag der Persiaanen tegen de Egiptenaaren onder Cambyses, de wederzijdsche dooden afgezonderd waren, men verbaasd stondt, dat men het bekkeneel der Persiaanen zo week vond, dat men hetzelve met een kleine steen konde doorboren, daar in tegendeel de hoofden der Egiptenaaren zo hard waren, dat men dezelven naauwlijks met een grooten steen kon verpletteren; en hij oordeelt dat de oorzaak van dit verschijnzel te zoeken is in de gewoonte der Egiptenaaren, om hun hoofd terstond van der jeugd af geschooren en ongedekt bij allerlei weer te houden, daar in tegendeel de Persiaanen hun hoofd altijd zeer warm en bedekt hielden.

Men zal uit het tot hier toe gezegde reeds opmaken, dat mijne denkbeelden omtrent de natuurlijke opvoeding der kinderen met die overeenkommen, welken de Hofraad Faust in zijn uitmuntend werk: *Wie der Geschlechtstrieb der menschen in ordnung zu bringen, und wie die menschen besser und glücklicher zu machen sind*, van 10. Januarij 1791. voorgedragen heeft, en ik verblijde mij, gelegenheid te hebben, om deezen verdienstlijken man alhier openlijk mijnen dank te betuigen voor deszelfs krachtdaadige medewerking tot de herstelling der menschlijke natuur, en mijne hartelijke hoogachting voor den geest, die hem daartoe bezielde, te betoonen. Wij grondvesten beiden onze voornaamste denkbeelden op reiniging, versterking, en verbeterde behandeling der huid; en zekerlijk is 'er daaromtrent niets werkzamer, dan het wasschen, baden, de open lucht, en eene ligte, zindelijke, de lucht niet al te zeer beletende kleeding. Ik onderschrijve derhalven van geheeler harte alles, wat daar over in dat werk gezegd is, en ik wensch niets meer, dan dat de zedelijke gesteldheid van het tegenwoordige geslacht wel ras zulk eene heilzaame verbetering moge verkrijgen, dat men het zoude durven waagen, dat stuk der kleeding, dat ook naar mijne overtuiging de broeder van veelvuldige en groote ongemakken is, geheellijk afteschaffen. Men behoorde ten minsten die redenlooze gewoonte, van de arme jongens, zo dra zij slechts loopen kunnen, de slavernij der broeken optéleggen, in het geheel te vernietigen, en aan hun zo lang het mogelijk is, en

ten

ten minsten tot in het zesde of zevende jaar, deeze heilzaame vrijheid vergunnen, en hun als dan eerst, wanneer de welvoeglijkheid zulks onvermijdelijk maakt, broeken te geeven, echter zo dun, wijd en luchtig, dat zij enkel den naam daar van draagen, en wel is waar eenige dekking, doch geene van die nadeelen veröorzaaken, die de verslappende warmte en de verhindering der gewoone onvermijdelijk moet voordbrengen.

VIERDE HOOFDSTUK.

Waarneemingen over den Kinkhoest.

Mij zijn weinige ziekten der kinderen bekend, die door derzelver aanhoudenheid, door het angstvolle en vreeslijke van derzelver toevallen, en door de geweldige verstooring der verteerings - werktuigen, zo lastig, smertelijk, en het geduld vermoeiend worden, en tevens het geheele ligchaams - gestel van het voorwerp zodanig kunnen ontstellen, als even dit noodlottig ongemak. Ik heb gelegenheid gehad, hetzelve in de jaaren 1786 en 1787 in deszelfs gansche hevigheid waarteneemen, en mij van het zo even gemelde, zo wel als van de werkzaamheid, en werkloosheid van meenigerleie middelen tot mijn genoegen te overtuigen.

Deeze ziekte is bijna altijd algemeen heerschende, en men kan niet ontkennen, dat dezelve als dan [illegible]

besmetlijks heeft. Soortgelijke krampagtige hoesten met braaking verzeld ontmoet men, wel is waar, buiten dien ook; doch de wezenlijke kinkhoest met alle deszelfs onderscheidende toevallen, die wij terstond nader zullen bepaalen, schijnt volstrektlijk met eene algemeen heerschende gesteldheid gepaard te zijn, en als dan ook eene besmetting te ontwikkelen, die zich mededeelt. Ik ontmoette ten minsten geen huisgezin, waarin niet verscheiden kinderen daar door aangetast waren, en waarin niet eindelijk alle de overigen, en zelfs volwassenen, die veel met hun verkeerden, daar mede overvallen werden. Nogthans zijn 'er de volwassenen minder vatbaar voor, en inzonderheid mansperfoonen, op welken alzo dat besmettend vermogen minder invloed heeft. Ook heb ik geen geval waargenomen, dat een mensch, die den waaren kinkhoest reeds eenmaal gehad had, voor de tweede reize daardoor aangetast werd.

Opmerkenswaardig is het, dat deeze algemeen heerschende ziekte der kinderen dezelven vrij zeldzaamer bezoekt, dan de mazelen, kinderpokjes en dergelijken. 'Er waren vijftien jaaren verloopen, waarin men niets van deeze kwaal in *Weimar* bemerkt had, en het schijnt derhalven eene zeldzaamere vereeniging van omstandigheden, eene ongewoonere ligchaamsgesteldheid daartoe noodig te zijn, om de tot die ziekte vereischte geneigdheid algemeen voord te brengen, of ook wel de daar bij werkzaame ziektestof te ontwikkelen. De laatste Epidemie van den jaare 1786 was eene der algemeenste, langduurigste en hevigste, die men zich zedert langen tijd kon te binnen brengen.

gen. Niet alleen was de ſtad *Weimar* met zulke zieken opgepropt, maar ook het gansche land, wijd en zijd, daar aan onderhevig. Na dat dezelve reeds eenigen tijd op het land gewoed had, vertoonde zich dezelve eindelijk in het begin van October in deeze ſtad, en duurde tot in den herfst van het volgende jaar voord, dus bijna een geheel jaar. In de wintermaanden was die ziekte het menigvuldigst en gevaarlijkst. De voorgaande zomer was vogtig en koud, desgelijks ook de herfst en de winter. Daardoor ontſtond eene algemeene ſlijmägtige geſteldheid, met eene verbaazende taaiheid van ſlijm gepaard; daar bij was meerdere geneigdheid tot ontſteeking dan tot bederf, en daarom waren borstziekten, zijde-weeën en onrſteekingen der longen zeer menigvuldig. Te gelijk vertoonde zich bijna algemeen eene zwervende zinkingſtof, — een natuurlijk gevolg van de zo lang belette en onderdrukte uitwaasſeming, — welke met dat taaie ſlijm verbonden, de zwaarſte en hardnekkigſte toevallen voordbragt. — Merkwaardig was het, dat, het geene men reeds meermaalen bemerkt hadt, ook hier eerst de mazelen en de ſcharlaken koorts vooraf gingen, en de kinkhoest onmiddelijk daarop volgde, ja zelfs nog daar mede vermengd was; eene waarneeming, die allezins eenige gemeenſchap der ziekteſtof met denzelven ſcheen te kennen te geeven. — Dan nog gewigtiger ſcheen mij ten opzichte van de praktijk die omſtandigheid toe, dat reeds eenige maanden te voren, en ook te gelijk met deeze ziekte, pijnen en krampen in de maag van de hardnekkigſte en hevigſte ſoort, ook de maaghoest bij

volwasſenen zeer algemeen waren. Derzelver grond-oorzaak was, behalven de reeds gemelde verſlijming, [illegible] gelegen in de zuure [illegible] ſtof, welke thans [illegible] de [illegible] van de maag verkoos, en door het traage ſlijm zich [illegible] nog meer vestigde; [illegible] dat de maag [illegible] zeer dikwerf [illegible] en pijn in de [illegible], en [illegible] als door het leggen van Spaanſche vliegen op de maag, kon verdreven worden. Dit [illegible] ook [illegible] met de kinkhoest deze ziekte [illegible] en [illegible], en leverde gewigtige ophelderingen op omtrent de wezenlijke oorzaaken daarvan. Welligt konde de zuure ſtof, welke bij volwasſenen eene kramp in de maag verwekte, in de zeer prikkelbaare geſteldheid der kinderen tot kinkhoest overſlaan. — Tevens was ook bij de kinderen een groote voorraad van wormen aanwezig, welken in deeze ziekte een voornaame rol ſpeelde. Men behoeft den waaren kinkhoest ſlechts eenmaal gehoord en gezien te hebben, om denzelven het zekerst van iedere andere ſoort van [illegible] onderſcheiden. De aanhoudende [illegible] volgende korte ademhalingen, — [illegible] ſterke krampachtige ſamentrekkingen der [illegible], — die eindelijk door eene [illegible] inademing — naar het [illegible] der hoenderen gelijkende — [illegible] in den hoogſten graad van het [illegible] eene [illegible] verſtikking of [illegible] der longen, gepaard met eene [illegible] loozing van [illegible], van pis en [illegible], en de iederen aanval van den hoest ten [illegible] beſluiten-

de

de braaking, ten minſten walging, zijn eigenſchappen, welken denzelven van alle andere borstziekten onderſcheiden (*), en inzonderheid maakt de piepende inademing een zoo doordringend jammerlijk geluid, dat ik reeds op de trappen wist, of 'er in het huis de kinkhoest heerschte of niet.

De aanhoudenheid en het gevaar waren onderſcheiden; evenwel werd bij ons ook zo veel bewaarheid, dat Sydenham en Werlhof volmaaktlijk gelijk hebben, wanneer zij zeggen, dat het bijna onmogelijk is denzelven binnen minder dan vier weeken te geneezen. Gewoonlijk moest men te vreede zijn, wanneer de aanvallen met de derde week ſlechts zeldzaamer en draaglijker werden. Nogthans volgde ook deeze ziekte de bij andere Epidemieën gewoonlijke wetten. In het begin der Epidemie was dezelve van korten duur, minder gevaarlijk en gemaklijker wegteneemen, in het midden — December, Januarij, Februarij, Maart — was dezelve algemeener, gevaarlijker en langduuriger, en ik heb toen gevallen ontmoet, dat kinderen 8, 10, ja zelfs 12 weeken daaraan onderhevig waren. Het gevaarlijkſte was dezelve voor kinderen be-

(*) En welken volſtrekt allen behooren aanwezig te zijn, wanneer men het eenen wezenlijken kinkhoest noemen wil. Want 'er zijn ook krampagtige hoesten, welken ongemeen veel overeenkomst daarmede hebben, en welken mij dikwerf inzonderheid door die waarneemers, welken dezelven zo dikwijls bij enkelden willen gezien hebben, met den kinkhoest ſchijnen verwisſeld te zijn.

beneden het jaar; in de eerste maanden van het leeven was de zwakheid niet vermogend een zo geweldig ongemak lang te kunnen uithouden, en in het vervolg maakten de daar mede verzeld gaande kramptrekkingen bij het tanden krijgen hetzelve gevaarlijk. In dit tijdstip kwamen daar zeer ligtlijk stuipen en slikzinkingen bij, welken doodlijk werden. — In de eerste maanden van het jaar sloeg de ziekte ligtlijk tot borstziekten en ontsteekingen der long over — uit hoofde der toenmaals heerschende algemeene gesteldheid, — welken dikwijls den dood veroorzaakten. In laatere tijden der Epidemie en bij oudere voorwerpen, ontstonden, door eene lange aanhoudenheid der ziekte, meer sleepende gevolgen, inzonderheid eene langduurende slijmhoest, groote zwakheid der eerste wegen en der longen, welken aan eene uitteering grensden, vermaageringen, geheel bedorve spijsverteering, welke zich eerst langzaamerhand herstelde, kliergezwelien en doofheden. — In den aanval van den hoest zelve is mij geen stersgeval bewust, hoe zeer ook somwijlen het vooruitzicht verschriklijk, en eene volkomene stikking onvermijdlijk scheen, het welke ik inzonderheid aan die omstandigheid toeschrijve, dat in de werking van het ongemak zelve deszelfs werkzaamst reddingsmiddel, naamlijk het braaken, gelegen was, dat altijd alsdan, wanneer de krampagtige saamentrekking den hoogsten top beklommen had, en de ademhaalings-werktuigen in eene geheele werkloosheid verplaatst waren, ter hulpe spoedde, en door eene tegenovergestelde prikkeling de zo even geheel op-

te-

tehouden dreigende werktuigen wederom in beweeging bragt. (*)

Het begin was altijd eene gewoone zinkinghoest, welke bij eenigen fpoedig, bij anderen langzaamerhand tot den kinkhoest overging. Altijd was daar mede een weinig koorts verzeld, welke in de eerfte dagen zeer aanmerklijk en altoos den eenen dag fterker dan den anderen was, in het vervolg echter meestendeels verdween, niettegenftaande de aanval, den eenen dag veel fterker dan den anderen wordende, den hoest bijbleef. — De kentekenen, dat de zinking-hoest tot den kinkhoest wilde overgaan, waren, wanneer de hoest bij nagt menigvuldiger werd, en de kinderen bij iederen aanval met benaauwdheid in het bed overënd gingen zitten. Altijd waren de aanvallen van den hoest na 'en eeten en in den nagt menigvuldiger en heviger. Merkwaardig was het, dat, zo ras als het ongemak eenen hoogen graad bereikt had, de elendige kinderen altoos kort voor iederen aanval een zeker voorgevoel, eene benaauwdheid kreegen, welke hen onverhoeds overviel, en hen noodzaakte op-

(*) Deeze ziekte geeft ons klaarblijklijk eene beflisfchende wenk der natuur, dat de hevigfte ftikkingen en krampen in de borst op geene met dezelve meer overeenftemmende wijze kunnen worden weggenomen, dan door braaking te verwekken, en hoe verftandig en met de natuur overeenkomftig de tegenwoordige geneeswijze is, om bij alle zodanige toevallen, de oorzaak moge al in de maag gelegen zijn of niet, door braakmiddelen te hulp te komen.

optefpringen, en naar hunne oppaster, of naar iets anders te loopen om zich te kunnen vasthouden — een ſoortgelijk voorgevoel als men bij verſcheiden toevallen van vallende ziekte en anderen op de zenuwen waarneemt. — En vreeslijk was het aan te zien, hoe geduurende het hoesten het aangezicht opzwol, bruin en blaauw werd, en het bloed uit de neus en mond ſtroomde, de ademhaling eindelijk geheel ſtil ſtond met de hevigſte ſtuipagtige ſamentrekking van alle deelen, en men alle oogenblikken moeſt verwagten, dat thans de verſtikking den hoogſten top bereikt hadde, — tot dat eindelijk, echter welligt eerst na dat het toeval 4, 5 en meerdere minuten voortgeduurd had, eene heilzaame braking volgde, en aan de benaauwdheid voor ditmaal een einde maakte. In de daad voor tedere moeders de verſchrikkelijkſte en ſmertelijkſte vertooning, en dat wel 10 of 12 maal des daags, en meerdere weeken agter elkander! Dikwijls hield, wel is waar, de aanval op zonder braking; doch dan was het werklijk ſlechts eene tuſſchenpoozing, daar bleef eene zekere benaauwdheid en belette ademhaaling over, en na verloop van eenige minuuten begon de hoeſt wederom op nieuw; en op deeze wijze werd dezelve 2 of 3 maal naar elkander herhaald, tot eindelijk het braaken uitbrak, dit altijd vereiſcht werd, om een volkomen ophouden der kramp te bewerken. Bij verſcheidenen was de prikkelbaarheid der longen zo groot, dat zij, zo lang als de ziekte met hevigheid aanhield, niet eens konden geeuwen, zonder dat zij terſtond door deeze ge-

geweldige inademing tot hoesten geprikkeld, en het geeuwen afgebroken werd. Op dezelfde wijze volgde bij veelen de hoest oogenbliklijk, zo ras als zij het minste nuttigden. — Dikwijls ontftond 'er te gelijk met het hoesten een hevig niezen. — Het braaken ontlastte de gebruikte fpijzen en drank, flijm — dat dikwijls zo taai als vogellijm was — en fomwijlen ook gal. — In het begin der ziekte was de eetlust gemeenlijk gering, en de tong beflaagen; in het vervolg echter verdween dezelve, en 'er openbaarde zich een ongemeene onverzadelijke honger, die ook zeer ligtlijk op te helderen was, wanneer men in aanmerking neemt, dat geen voedzel bijna langer dan een uur in de maag bleef, en derzelver bekleedzelen zelfs van hun flijm beroofd, en veel prikkelbaarder werden. Nogthans heb ik deezen onverzadelijken honger ook bij verfcheiden volwasfenen waargenomen, welken niet braakten, en het fcheen derhalven gedeeltelijk eene gelijkfoortige werking van de prikkeling der zenuwen te zijn. Alle ontlastingen moesten natuurlijker wijze bij deeze, alle vogten en voedings-fappen door braaken en hoesten uitwerpende ziekte, zeer fpaarzaam en gering zijn, en 'er verliepen daarom dikwijls verfcheidene dagen, dat de lijders in het geheel geene ftoelgang hadden en flechts weinig pis loosden. De ligchaams-kragten hadden daaronder ongemeen veel te lijden, doch de ziels-vermogens des te minder; ik nam integendeel bij veele kinderen waar, dat zij door dit gestadig braaken en geweldige fchudding vrolijker en te vreedener werden. —

Bij

Bij allen, die veel braakten, was de hoest draaglijker.

Wezenlijke afzonderingen der ziekte volgden zelden. Het zweeten kon even zo min als andere ontlastingen uit gebrek aan vogten ontstaan; echter nam ik eenige reizen een huiduitslag van gierstagtige of scharlaaken-vlakjes waar, die, zo lang als dezelve plaats had, de hoest ongemeen verligtede, en de ziekte over het algemeen verkortte. Ook openbaarde zich bij veelen in het beloop der ziekte eene moeielijke en pijnlijke waterloozing van eene troebele pis, dat, wel is waar insgelijks door het gebrek aan verdunning, en dus daardoor opgehoopte scherpheid, der pis, als mede door het bekend medegevoel der longen met de blaas, kan verklaard worden, echter zekerlijk in de meeste gevallen eene geneezende afzondering tot grondslag heeft, daarom ook deeze moeielijke waterloozing niet bij alle voorwerpen aangetroffen word, en altoos een voorbode van verligting en beterschap was. Men kon derhalven deeze omstandigheid met recht als eene wenk tot de daarna ook werkzaame middelen beschouwen.

Opmerkenswaardig was het, dat een schurftägtig uitslag en een sterke daauw-wurm op het hoofd een behoedmiddel tegen dit ongemak scheenen te zijn. Ik heb geheele huisgezinnen, welken met schurft behebt waren, zien bevrijd blijven; en zelfs in zodanigen, waarin de ziekte heerschende was, bleeven die geenen, welken uitslag hadden bevrijd, of werden slechts zeer maatiglijk door dezelve aangetast.

Wat

Wat nu de naaste oorzaak en den aart deezer ziekte betreft, kan ik dezelve onmogelijk als een enkele flijmziekte, en als een voordbrengzel van onverteerde ftoffen befchouwen. Hoe was het anders mogelijk, dat door de geftadige menigvuldige ontlastingen van flijm — welke zelfs het noodzaaklijk flijmagtig bekleedzel ten laatften wegneemt — die kwaal niet af maar altijd veel meer toeneemt, dat oplosfende en ontlastmiddelen op zich zelven nimmer de geneezing bewerkten, ja zelfs, wanneer men die te verre dreef, dezelve verergerden, dat deeze ziekte niet zeer dikwijls bij groote ophoopingen van flijm ontftaat, en dat eindelijk, gelijk ik veeltijds waargenomen heb, de hoest met een uitflag van de huid kon afwisfelen (*)? Ik houd dezelve veel meer voor eene zenuw-ziekte, en de wezenlijke oorzaak voor eene fijne, en eigenaartige prikkeling der zenuwen. Wij zien toch, dat, gelijk bij andere zenuw-ziekten, zo ook hier, voor den aanval zekere voortekenen voorafgaan, en dat het toeval zeer ligtlijk tot ftuiptrekkingen, verlammingen en andere toevallen op de zenuwen overflaat. Deeze tot ziekte neigende vermeerderde prikkel-

(*) Hier toe behoort ook deeze merkwaardige omftandigheid, dat de kinkhoest door de kinderpokjes kan worden afgebroken, doch, zo ras als deeze voorbij zijn wederkeert. — S. Marburgs *Bemerkungen*. — Zelfs ook bij de inëntingen, welken geduurende den kinkhoest gedaan werden, hield dezelve zo lang op. — Even zo als ziekteftoffen zich tegen elkander gedragen.

kelbaarheid heeft klaarblijkelijk derzelver zitplaats in de zenuwen van de borst en van de maag, inzonderheid in het *achtste paar*, dat beide deeze ingewanden met zenuwen voorziet, en in de *Zenuwen des Middelrifs*. Door deeze in die zenuwen en derzelver vlechten vermeerderde prikkeling wordt deeze veroorzaakende menigte van slijm daar naar toe gelokt, waar door teffens deeze algemeene krampagtige trillende beweeging der longen, die deeze onophoudelijke uitpersing des adems voordbrengt. Dat de zenuw van het middelrif inzonderheid daar bij aangedaan is, bewijst in het bijzonder ook de aan dit krampagtig toeval geheel eigenaartige en deeze piepende inademing voor benoemde krampagtige samentrekking van het ſtrottenhoofd, welke, gelijk bekend is van deeze zenuw verſcheiden takken ontvangt. Natuurlijker wijze moet als dan, hoe langer deeze ſtuipagtige toeſtand der longen aanhoud, het middenrif des te meer tot deszelfs tegengeſtelde werkzaamheid geprikkeld worden, gelijk men zulks ook uit de den hoest zo menigmaal afbreekende geweldige en geluid geevende ademhaaling waarneemt. 'Er ontſtaat derhalven eene tegengeſtelde werkzaamheid der deelen tot de in- en uitademing behoorende; het geprikkelde middenrif, moet derhalven, benevens de buikſpieren deeze geweldige ſamentrekkingen in deszelfs uiteinde voordzetten. Klimt deeze prikkeling tot den hoogſten top, dan moet dezelve zich eindelijk noodwendiger wijze aan de daar mede zo naauw vereenigde en op haar zelve reeds aandoenlijke krop van de maag mededeelen, en de uit-

ſlag

ſlag zal eene ſaamentrekking van de maag, het braaken zijn, eene tegenſtrijdige ſtuiptrekking, waar door de onderſte vlakte van het middenrif tot eene nog kragtdaadiger werking gebragt, de borst alzo verwijdert, de prikkeling van de zenuwen der longen afgeleid, en derzelver ſtuiptrekking weggenomen word. Derhalven is het braaken hier de wezenlijke tegenwerking tegen de kramp der longen, ofſchoon het uit eenerlei oorzaak ontſtaat. (*). Waarom zulks niet eerder geſchied, of veel meer niet terſtond het eerst, kan wel daar van daan komen, dat de vaten van de longpijp oneindig aandoenlijker en ligter te prikkelen zijn, dan de zenuwen van de maag, waartoe reeds een meerdere graad van kramp vereischt word

De verſlijming der maag en darmen werkt derhalven in zo verre mede, dat dezelve weiligt tot de eerſte ontwikkeling, ten minſten tot oploſſing van deeze zeer fijne en de zenuwen prikkelende ſcherpheid iet bijdraagt, en deeze kwaal langduuriger, hardnekkiger en moeielijker te bereiken maakt; dezelve is echter niet de eenigſte en voornaamſte oorzaak. Ik ben veel meer overtuigd, dat die in de meeste gevallen, en inzonderheid in het verdere be-

(*) Daarom laat het zich zeer gemaklijk oploſſen, waarom bij eenen hevigen en aan verſtikking grenſenden aanval eene door konst met eene veer of met den vinger verwekte braaking terſtond den kramp wegneemen kan, waarom die kinderen, die veel en gemaklijk braakten, geen zo ſterke hoest hadden, en de hoest en het braaken altoos in een omgekeerd verband ſtonden.

beloop der ziekte, eerst een gevolg van deeze prikkeling was, welke noodzaaklijk eene menigte van vogten hier na toe lokken, de geheele spijsverteering ten sterkste in wanorde brengen, en dienvolgens daar door altijd tot aankweeking van nieuwe onverteerde en taaie vogten aanleiding geeven moet. — Ongemeen veel aandeel hadden ook de wormen aan deezen hoest; doch niet, om dat zij alleen in staat waren denzelven voorttebrengen, maar om dat zij denzelven verergerden, langer deeden duuren, en gevaarlijker maakten. Natuurlijker wijze moesten dezelven door de gestadige schokkingen, en door gebrek aan voedzel in beweeging gebragt worden.

Een onvermijdelijk gevolg der lange duurzaamheid van deeze ziekte is eene hooge graad van werkloosheid, eene steeds toeneemende prikkelbaarheid, algemeene kwaadsappigheid en zwakheid der zenuwen, en eindelijk eene krampagtige vatbaarheid der aangedaane deelen, welke eindelijk het toeval hebbelijk, en zelfs na wegneeming der prikkelende oorzaaken door de gewoonte doed voortduuren.

In deeze denkbeelden kon ik thans zeer gemaklijk de aanwijzing ter geneezing vinden. Voor het eerste moesten 'er oplossende en ontlastmiddelen gebruikt worden, deels om een gedeelte der prikkeling wegteneemen, deels om voor de eigenaartige geneesmiddelen den weg te baanen en gemaklijk te maaken, om op deeze fijne prikkeling der zenuwen werkzaam te kunnen zijn. Daar na en reeds te gelijk moest door tegenwerkende middelen, door afleidingen en inwendige krampstillende middelen alles in het werk gesteld

wor-

worden, om deeze krampagtige prikkeling afteleiden, te minderen en te bedaaren, en hierop moest zo spoedig mogelijk door versterkende, opwekkende middelen de zwakheid weggenomen, of veel meer deeze tot ziekte neigende en hebbelijk gewordene prikkelbaarheid gedempd, en de herstelling van zachtere en meer balsemicke vogten op allerlei wijze bevoorderd worden (*). Vooral moest men op de wormen en terug gedreevene scherpheden van de huid acht geven.

Vooreerst moest ik nog, wat de verhoeding van deeze ziekte betreft, aanmerken, dat dezelve alzins somwijlen, en wel door het uitwendiglijk draagen (†) van *Campher*, *Muscus*, en soortgelijken sterk rieken, de zenuw-middelen mogelijk was, en dit bevestigde op nieuw de hier bovengemelde gedachten van den krampagtigen aart deezer ziekte, of veel meer van eene fijne op de zenuwen werkende ziektestof. Ik liet aan verscheiden kinderen zakjes met dusdanige ingredienten in het harte kuiltje leggen, of ook gordels met *Camillebloemen*, en *Campher* gevuld draagen

(*) De overeenkomst tusschen den aart en de behandeling van deeze ziekte en der anderen daagsche koorts, is waarlijk in de oogen vallend. De om den anderen dag terugkeerende aanval, der eigenaartige, op zekere tijden wederkeerende zenuw-kramp, met eene groote verslijming gepaard gaande, de nadeelen van het menigvuldige gebruik der ontlastmiddelen, der *Kina*, van het *Opium* en dergelijken, bewijzen zulks op eene voldoende wijze.

(†) Men heeft zodanige bewaarmiddelen zelfs in de kinderpokjes en andere besmettelijke ziekten met nut gebruikt.

gen, en somwijlen een braakmiddel neemen, en zij bleeven geheel bevrijd. Indien 'er zich slechts het geringste begin van eenen prikkelenden hoest openbaarde, dan diende ik terstond een eenigzins sterker braakmiddel toe, en belette daar door dikwijls de geheele verdere ontwikkeling der ziekte.

Gelijk zich de geheele ziekte in drie voornaame tijdperken, 1. dat van verslijming, somtijds met eene neiging tot ontsteeking, 2. van kramptrekking en vermeerderde prikkelbaarheid, 3. van zwakheid, laat verdeelen, zo laaten zich ook de middelen na deeze drie voornaame aanwijzingen verdeelen, en op deeze wijze het best overzien.

I. OPLOSSING, ONTLASTING EN ZUIVERING.

Deeze middelen waren in den beginne altijd noodzaaklijk, inzonderheid echter in de winter maanden der Epidemie, waar in de taaiheid buitengewoon was, en altijd eene geneigdheid tot ontsteeking daar mede gepaard ging. Dezelven moeten ook daarom, naar de omstandigheden, dan eens meer met ontsteeking-weerende, dan eens weer met krampstillende verbonden worden.

Van eene voortreffelijke werking waren hier vooral *Ammoniak-gom*, *Senega-wortel*, *Sijroop* van *Zee ajuin*, — gelijk over het algemeen alles, wat te gelijk op de waterloozing werkte, — kleine giften *Braakwijnsteen* en *Calomel*, *Tartar. Vitriol.*, *Tar-*

Tartar. tartaris. Dezelven maakten het slijm vloeibaarer, stonden de ontsteekingagtige geneigdheid tegen, bevoorderden alle afscheidingen, en verligtten de werking der braakmiddelen. In dit opzicht was ook de *Gom Ammoniak* en de *Harst* van *Pokhout* uitneemend, wanneer men met zodanige voorwerpen te doen had, die door slijm, konden slapheid afgemat werden.

De bovenste plaats verdienden hier echter de *braakmiddelen.* Dezelven werkten onmiddelijk op den oorsprong der ziekte, zij ontlastten dit lastig slijm langs den kortsten weg, bewerkten de gepastste, door de natuur zelve aangeweezene tegenwerking, en waren het best in staat om de fijne scherpheden beweeglijk te maaken, en naar hunne behoorlijke afscheidingswerktuigen te leiden. Ook behoefde men in het geheel niet te vreezen, dezelven te dikwijls te herhaalen, daar de ziekte zelve als een aanhoudend braakmiddel werkte, en men door eene naar konst te wege gebragte braaking, de door de natuur voordgebragte over het geheel merklijk verminderde. Gewoonlijk liet ik alle twee of drie dagen één dat uit *Ipecacuanwortel*, *Braakwijnsteen* en *Sijroop* van *Zee-ajuin* bestond, gebruiken. In den tusschen tijd werden de gemelde oplossings-middelen voordgezet. Minder geschikt waren de ontlast-middelen, ja zelfs verergerden dezelven dikwijls den krampagtigen toestand. Men moest zich derhalven bij derzelver gebruik wagen, geene al te verzwakkende en verkoelende, maar meer verwarmende en versterkende te kiezen, en dan nog dezelven met krampstillende middelen verbinden. *Rhabarber* met *Manna*, *Magnesia*, *Valeriaan-*

wortel of *Castoreum* vermengd, waren hieromtrend van de beste werking, zelfs vervulden dikwijls de reeds hier boven gemelden oplosſende middelen in eene eenigzins ſterkere gifte derzelver gebruik. De gewoone uitwerp-middelen, zoete borst-ſijroopen en dergelijken waren van een groot nadeel, doordien dezelven de ſlapheid nog vermeerderden.

Klijsteeren waren vrij gepaster dan de eigenlijke ontlastmiddelen, en behoorden door alle tijdperken der ziekte heen mede onder de gewigtigſte middelen. Derzelver nut was zeer veelvuldig. Zij ontlastten het ſlijm en andere vuiligheden, en losten de meer afgelegenen op; zij bragten de inwendige kramptrekkingen tot bedaaren, en inzonderheid bevoorderden zij de natuurlijke werking der onderbuiks-ingewenden, welke bij deeze ziekte door het geſtadig hoesten en braaken gewoonlijk lijdt; zij bedaarden eindelijk het best de dikwijls zo gevaarlijke prikkeling der wormen, en waren dikwerf het eenigſte hulpmiddel, waardoor men voedzel en ook geneesmiddelen in het ligchaam kon brengen.

Met oogmerk om optelosſen en afteleiden liet ik in den beginne het liefst klijsteeren van *Zeep*, en een aftrekſel van *Valeriaan-wortel* met *Manna*, *Crem. Tartariſ.* of kleinere giften *Braakwijnſteen* toedienen.

Bloed-ontlastingen, waarop Huxham en anderen zo algemeen bouwen, waren alzins in dit eerſte tijdperk, waarin taaiheid en eene geneigdheid tot ontſteeking heerschten, dikwijls zeer dringend aangewezen, inzonderheid bij volbloedige voorwerpen met

op-

opgezette vaten, en waarin een menigvuldig bloeden uit neus en mond de toevallen gewoonlijk verzelde, wanneer eene hevige koorts en korte ademhaaling met den hoest gepaard ging, of dat de toevallen zo geweldiglijk aantastten, dat men voor eene verstikking te vreezen had. — Dezelven werkten in dit geval gedeeltelijk door de vaten te ontheffen van drukking en ophooping van bloed, gedeeltelijk als wezenlijk krampstillende middelen. Aldus was ik meermaalen ooggetuige, dat de hoest niet eerder ophield, voor dat daardoor een menigvuldig neusbloeden ontstaan was; dit was altijd een gunstige gebeurtenis. — Ik denk derhalven ook, dat een wezenlijk aderlaaten op den arm die krampstillende werking het best zoude te wege gebragt hebben. Echter had ik bij de meestendeels tedere jaaren mijner lijderen noch gelegenheid noch vrijheid daartoe, en maakte derhalven van bloedzuigers gebruik, die insgelijks zeer heilzaam waren, en ten minsten het gevaar van ontsteeking en stikking op eene kragtdaadige wijze verhoedden. Doch men draage vooral zorg voor het weder open breeken en bloeden der wonden, dat bij dien geweldigen hoest ligtlijk mogelijk is, en gevaarlijk kan worden. Ik ben van zulk een geval ooggetuige geweest, dat een kind van vier jaaren vier bloedzuigers op de kant der ribben werden gezet. De wonden bloedden sterk uit, men bemerkte na verloop van een uur geen bloeden meer, en men legde thans het kind onbezorgd te bed. Des nagts verscheen de hoest eenige reizen, vroeg in den morgen vond men hetzelve doodlijk

 bleek

bleek en half flaauw in het bed, en bij een naauwkeuriger onderzoek zwom het in bloed, dat in den flaap uit de door het hoesten wederom opengefcheurde wonden gevloeid was. Het bloeden werd fpoedig geftremd, en ik was nieuwsgierig, welke uitwerking een zo fterk verlies van bloed, dat wel twee ponden beliep, op den hoest zoude hebben; doch ten klaarften bewijze van zijnen krampagtigen aart werd dezelve daardoor niet verminderd, maar veelmeer verergerd en langduurender. Het kind herftelde zich flechts langzaamer uit van zijne magteloosheid, en behield nog langer dan een jaar eene bleeke kleur.

Ook werd de *Calomel* mede als een middel tegen de wormen en tegen het flijm, tusfchen beiden toegediend, van zeer veel nut. Ware mij in dien tijd reeds de *Terra ponderofa falita* bekend geweest, dan zoude ik dezelve zekerlijk met het grootste voordeel gegeeven hebben.

II. VERZACHTING EN AFLEIDING DER PRIKKELENDE STOFFE, BEDAARING DER KRAMP.

Deze aanwijzing, zonder twijffel de gewigtigfte van allen, moest altijd te gelijk met de voorgaande vereenigd worden; want eene eigenaartige prikkeling der zenuwen van de borst en van de maag maakte het wezenlijke der ziekte uit. Men konde niet oplosfen en zuiveren, zonder daarmede tevens de bedaaring der prikkeling en der kramp te paaren,

wel-

welke zelfs zo noodwendig waren om de stof beweeglijk te maaken; en hoe meer men door oplossende middelen het slijm wegnam, en de vaten zuiverde, des te meer vermeerderde dikwils derzelver ziekelijke prikkelbaarheid — Ook zijn de meeste middelen, die in deeze ziekte eenigen roem verworven hebben, *krampstillende*; doch het gaat hier, gelijk met alle ziekten, waartegen zo veele middelen aangepreezen zijn, men weet op het laatst niet, waarnaar men tasten moet, en de menigte dier middelen is reeds een bewijs, dat geen daarvan lang en altoos helpt. Ik volgde dus ook hier de bijzondere aanwijzingen. Was 'er meerdere drift van het bloed en opgezette vaten aanwezig, werden verkoelende, bij zwakheid en koude verwarmende en prikkelende zenuwmiddelen verkoozen, te gelijk moest men daarop acht geeven, dat niet alleenlijk verzachting der kramp, maar ook de beweeglijkmaking en uitdrijving van die scherpe en zenuw-prikkelende ziektestof, indien men het zo noemen wil, vereischt werd; en derhalven moesten inzonderheid die vluchtigere naar buiten drijvende krampstillende middelen uitgezocht worden. Het uitwendige gebruik had hier den voorrang, voor eerst, dewijl het gestadige braaken den inwendigen middelen geen lang verblijf toestond; en, ten tweeden, wijl de aandoenlijkheid der zenuwen van de maag en van de borst zo groot was, dat zelfs menig krampstillend middel, inwendiglijk gebruikt, prikkelde, en men ook meestendeels met kinderen te doen hadt, welken men dikwijls in het geheel niet tot inneemen kon overhaalen. —

Dikwijls werkte een krampſtillend middel, dat inwendiglijk niet wel bekomen was, uitwendiglijk voortreffelijk. De aan deeze aanwijzing voldoende middelen maakten derhalven twee voornaame ſoorten uit, *tegenwerkende*, en eigenlijke *krampſtillende* middelen.

1. TEGENWERKENDE EN AFLEIDENDE MIDDELEN.

Ook in dit opzicht verdienden de *braakmiddelen* de eerſte plaats. Wij hebben hier boven gezien, dat de *prikkeling* van het *braaken* alhier de eigenaartige, door de natuur zelve aangewende, en de onmiddelijkſte tegenwerkende prikkeling van de kramp der longen was. Hier had derhalven het geval alleen plaats, dat het voornaamſte nut van het braaken niet zo zeer in de ontlasting als in de werking van het braaken zelve gelegen was, en dat men dienvolgens het braaken niet zo zeer als een middel, maar ook als het doelwit zelve moet beſchouwen. Hetzelve moest derhalven ook als dan nog, wanneer de tong zuiver, en geene kentekenen van vuiligheden aanwezig waren, van tijd tot tijd herhaald worden, wanneer de hoest wederom krampagtiger begon te worden, en men voor eene ſtikking bevreesd was, en inzonderheid als dan, wanneer, gelijk ik zulks bij kinderen beneden het jaar dikwijls bemerkt heb, de hoest zeldzaamer met braaking gepaard was. — Tot deeze aanwijzing was de *Ipecacuanwortel* uitneemend geſchikt, daar integendeel in den beginne bij eene nog plaatsgrijpende taaiere verſlijming

ming de *Braakwijnsteen* de voorkeur verdiende. — Altijd vond ik de hoest daarna zachter, zeldzaamer, en den krampagtigen toestand van het geheele zenuwgestel en van de huid verminderd; eenige reizen kwam onmiddelijk naar het braaken een prikkelende uitslag ten voorschijn. Meestendeels waren bij kleine kinderen eenige greinen *Ipecacuan-wortel* reeds voldoende, welke ik alsdan gewoonlijk, ten einde de kramp nog meer te bedaaren, met een weinig *Zinkbloemen* vermengde.

De tweede, bij deeze kwaal zeer werkzaame, tegenprikkeling was die van de huid. Ook deeze moest niet verwaarloosd worden, en was dikwijls van een ongelooflijk nut, inzonderheid dewijl dit aanleiding gaf, dat zich de inwendige scherpheden naar de huid verplaatsten, en dit weldaadig uitslag bewerkt werd, dat dikwijls de natuur zelve tot merklijke verligting der ziekte voordbragt.

Spaansche-vliegen pleisters en *Zalven* waren van eene ongemeene uitwerking. Ik liet dezelven met het beste gevolg in het hartekuiltje of tusschen de schouderbladen leggen. Dezelven verminderden de inwendige prikkeling op eene voortreffelijke wijze, en verstrekten alsdan, eenigen tijd open gehouden zijnde, tot eene zeer heilzaame afleiding voor de verdunde prikkelende scherpheden.

Zeer heilzaam waren ook *Mostert-pappen* op de kuiten, voetbaden met mostert, inzonderheid ook het dikwijls wasschen der voeten met een sterk afkooksel van mostert des avonds bij het naar bed gaan, en de inwikkeling van dezelven in de daarin

ge-

gedoopte flennel. Zulks had eenen grooten invloed op de rust in den nagt.

Het invrijven zelve der *Tinctuur* van Spaanſche-vliegen, in de borst en de voeten deed een voortreſfelijken dienst, waarbij onbetwistlijk de opſlurping medewerkte.

Eenige reizen liet ik laauw-warme baden gebruiken. Dezelven deeden, wel is waar, ook goede dienſten, vooral bij kleine kinderen, bij welken krampagtige ſtuiptrekkingen met den hoest gepaard gingen; de buitengewoone voordeelen echter, welken eenige Franſchen daarvan roemen, volgens welken zij bijna alles doen, heb ik daarvan niet waargenomen. De heilzaamſte uitwerking beſtond altijd in eene rijklijke uitwaaſeming, die daarop volgde.

Nog moet ik hier ter plaatze een middel herinneren, hetwelk eigenlijk tot de klasſe der huismiddelen behoort, doch ſomwijlen van een zeer groot nut was; en dit beſtond in het vrijven van de voetzoolen met *ſap* van *ajuin*, of met eene zalf van *kneſlook* en *varkens-reuzel*. Het deed zijne uitwerking door zijne prikkelende en te gelijk door deszelfs krampſtillende eigenſchappen, en deed de toevallen zeer bedaaren. Ik was echter genoodzaakt dit middel eenige reizen agterwege te laaten bij lijders die met wormen behebt waren, dewijl door derzelver gebruik de wormen geprikkeld, en in eene hevige beweeging gebragt werden.

De derde zeer heilzaame tegenprikkeling was eindelijk *die der nieren en der pisvaten*. Dezelve werd insgelijks van de natuur zelve aangeweezen, —

die

die in verscheiden gevallen eene van zelve ontstaande moeielijke waterloozing met verligting der toevallen voordbragt, — en was tot afleiding der inwendige prikkeling van het uiterste gewigt, en dikwijls van eene zeer spoedige uitwerking. — Het uitmuntendste middel tot dat einde was de *Tinctuur* van *Spaansche vliegen*, welker nut in deeze ziekte reeds door de ondervinding genoegzaam bevestigd is, doch welker wijze van werking hier, daar alleenlijk krampstillende en bedaarende middelen scheenen geschikt te zijn, eenigzins onverklaarbaar was. Wanneer wij echter in het oog houden, dat 'er zich bij alle borstziekten een eigenaartig medelijdend gevoel tusschen de borst en de nieren openbaart (*), en geneezende afzonderingen, zelfs verplaatzingen van etter daar van daan op de gemaklijkste wijze naar de nieren geschieden, voords dat juist bij den Kinkhoest eene prikkeling der nieren en pijnlijke waterloozing geene ongewoone toevallen zijn; alsdan kan het ons niet duister vallen, hoe een middel, dat onder allen de zekerste en eigenaartigste prikkeling op de piswegen bezit, deeze geneezende pooging op de beste wijze te hulp komen, en eene heilzaame afleiding der prikkeling en der scherpheden te gelijk door deeze

(*) Ik heb eenen vriend, bij welken dit medelijdend gevoel zo groot is, dat hij, door zinkingen aangetast wordende, niets anders van nooden heeft, dan eene zeer slappe thee te drinken. Daarvan krijgt hij eene ongemeen sterke waterloozing, en zo, als deeze ontlasting toeneemt, vermindert ook de verkoudheid.

deeze wegen bewerken kan, inzonderheid daar ons de *Spaansche vliegen* ook als een zeer vermogend en op de zenuwen werkend oplossend middel bekend zijn, en het in het geheel niet onwaarschijnlijk is, dat zij zelfs door hunne eigenaartig prikkelende scherpheid in de zenuwen van de maag en van de borst, welken zij onmiddelijk aanraaken, eene geheel eigenaartige prikkeling, eene geheel nieuwe werking voordbrengen, welke met de prikkeling der ziekte regelregt strijdig is, en dezelve veranderen en wegneemen kan (*). — Ik sloeg zelf in den beginne geen geloof aan dat middel, en vreesde veelmeer voor nadeel van deszelfs gebruik, tot dat ik eindelijk hetzelve in een zeer langduurig en voor geen middel zwigtend geval aanwendde, en eene zo spoedige en aanmerklijke hulp daarvan ondervond, dat ik hetzelve daarna vlijtiglijk gebruikte: echter mag dit middel in eenen nog volbloedigen, geprikkelden en tot ontsteeking geneigden toestand niet toegediend worden. Het best werkte hetzelve, wanneer de ziekte eenigen tijd geduurd had, bij een zeer taai slijm, groote slap- en werkloosheid der vezelen. Waren echter deeze laatste eigenschappen reeds van den

(*) Dat de tegenprikkeling der piswegen gewislijk veel toebrenge tot wegneming van den hoest, en de *Tinctuur* der *Spaansche vliegen* daardoor inzonderheid werke, ondervond ik in een geval zeer klaarblijklijk, waarin een kind, dat reeds eenige dagen dit middel zonder merklijk nut gebruikt had, onverhoeds eene groote hitte bij het waterloozen kreeg, en de hoest verdween toen bijna oogenbliklijk.

den beginne af te bemerken, dan kon men ook terſtond tot dezelven zijnen toevlucht neemen. — Ik vermengde gaarne andere krampſtillende en verſterkende middelen daarmede, dewijl ik altoos ondervond, dat zij alsdan vrij kragtdaadiger werkten. Dezelven verkreegen daardoor, indien ik mij zo uitdrukken mag, eenen eigen, op deeze ziekte pasſenden aart. — Aan kinderen van één tot twee jaaren gaf ik de *Tinctuur* van *Spaanſche vliegen* eenige reizen des daags tot twee droppels, en zo vervolgens alle twee jaaren eenen droppel meer; echter kon men ook naar tijds omſtandigheden daarmede opklimmen, en ik heb nimmer gevaarlijkere toevallen of eene hevigere prikkeling daarvan beſpeurd; welligt volgens die, ook bij andere middelen bevestigde waarneeming, dat eene ſterkere prikkeling in het ligchaam de mindere verzwakt, en dat b. v. het *Heulſap* in hevige kramptrekkingen of prikkelingen toegediend, ook in de ſterkſte giften, vrij minder van zijne verdoovende vergiſtigende uitwerkingen openbaart, dan in den gezonden ſtaat. Eene weinig betekenende hitte bij het waterloozen en eene herhaalde persſing daartoe was een gewoonlijk gevolg, en te gelijk eene aanwijzing, dat men thans met de gift niet verder behoefde opteklimmen; want tot die hoogte liet ik de giften altijd vermeerderen. Eenige reizen ſchreef ik de door Biker aangepreezene Emulſie van *Spaanſche vliegen* met veel vrucht voor. Nogthans vermengde ik bijna altijd een weinig *Heulſap* daarmede, ten einde de prikkelende eigenſchappen eenigzins te verzachten.

De

De tegenprikkeling door klijsteeren behoorde mede hiertoe, en was zeer onontbeerlijk, ten einde de verkeerde werking der ingewanden wederom in orde te brengen, en de kramp afteleiden. Ik liet met dat oogmerk, behalven de boven gemelde openende verzachtende en krampstillende middelen, ook somwijlen een weinig mostert mede afkooken, en ondervond daarvan eene heilzaame uitwerking tot afleiding der prikkeling en oplossing van het slijm. — Doch de hoofdzaak bestond in het dikwijls herhaalen der klijsteeren; twee, drie, vier klijsteeren 's daags deeden dikwijls de spoedigste en beste uitwerking, waar een enkel in het geheel niets bewerkt had.

2. EIGENAARTIGE KRAMPSTILLENDE MIDDELEN.

Van het hieromtrend zo noodzaaklijk onderscheid tusschen de verwarmende en de verkoelende, als mede van de voorkeuze der geenen, welken het vermogen bezitten, om fijne de zenuwen prikkelende scherpe stoffen in beweging te brengen, en uitedrijven, is reeds hier boven gewag gemaakt. Over het algemeen moet ik slechts hier ter plaatse nog aanmerken, dat het met deeze middelen even zo als in andere zenuw-ziekten gelegen was. Het hing verbaazend veel van eene zekere aangeboorene hebbelijkheid af, en een middel had b. v. op het eene zenuwgestel eene voortreflijke, en op een ander in het geheel geene werking. Voornaamlijk moest 'er werk op de gewoonte gelet worden, en een middel kon zelfs door het voordgezet gebruik zijne kragt verlie-

liezen. Men moest derhalven niet alleen de gift vermeerderen, maar hetzelve eindelijk ook geheel agter wege laaten, en eenigen tijd iets anders toedienen, en als dan met het eerste wederom beginnen; op deeze wijze werkte het weder met eene nieuwe kragt. — Het was daarom altijd dienstig, meerdere middelen in gereedheid te hebben, en zelfs ook meerdere te vereenigen, gelijk men b. v. bij hijsterieke lijders om dezelfde redenen verpligt is te doen.

Het *Heulsap* was het gewigtigste van alle middelen, en werklijk tot de geneezing onontbeerlijk. Welk eene onwaardeerbaare weldaad was het niet reeds, in eene ziekte, die dikwijls alle uuren de hevigste krampagtige toevallen en het gevaar van te zullen stikken voordbragt, daartegen een middel te vinden, waardoor men ten minsten de hevigheid der toevallen verminderen, en tusschenpoozingen tot beterschap kon bewerken! In de grootste hevigheid van deeze ziekte liet ik ten minsten alle avonden een gedeelte van *Dovers* poeder, of een mengzel *Sijroop* van *Zee-ajuin*, *Elix. pect. Wedel. Tinct. Canthar.* en *laud. liquid.* gebruiken. Doch het kwam mij dikwijls voor, dat hetzelve uitwendiglijk en in klijsteeren eene nog betere werking deed. Ik liet daarom gestadig een pleister van de *Theriac. Androm.* of *Empl. de Galb. Croc.* met *Petrol. Camphor*, *Sal. volat C. C. Opio malax* rond om den geheelen rand der ribben, — den geheelen omtrek van het middenrif — draagen, en ik ondervond eene ongemeene heilzaame werking van dit middel, zo dat ik daar mede bijna de geheele geneezing door liet voordvaaren.

Het *Extract* van *Bilzenkruid* was ook van eene ongemeene waarde. Meestendeels liet ik tien grein in twee drachmen Huxhams braakwijn oplosfen, en van hetzelve zo veel gebruiken, dat een kind van één jaar dagelijks twee greinen, en zoo naar evenredigheid meerdere innam, en men kon dikwijls zonder nadeel tot ongelooflijk fterke giften opklimmen Ik weet, dat kinderen van zes jaaren allengskens zes en meer greinen dagelijks gebruikt hebben en wel met de voortreffelijkfte uitwerking. Hetzelve had dien voorrang boven het *Heulfap*, dat het meer verkoelend werkte, derhalven ook bij koortfen en neiging tot ontfteeking zonder nadeel kon worden aangewend, en geene verftopping veroorzaakte. — In klijfteeren kon men het zelfs gebruiken; men vergeete flechts ook aldaar niet, dat de gift niet onverfchillig is. Ik zag van een half lood *Bilzenkruid*, tot een klijfteer gekookt, de allerhevigfte toevallen, ijlen, moeielijk flikken, verduistering van het gezicht bij eenen volwasfenen ontftaan. Derhalven kan voor een kind twee of drie grein van het *Extract* daar bij gemengd reeds voldoende zijn.

De *Zinkbloemen*, waren ook van eene heilzaame uitwerking. Ik liet dezelven aan kinderen van drie of vier jaaren alle vier uuren tot twee greinen toedienen, en ondervond daarvan eenige reizen de fpoedigfte hulp, enz. inzonderheid, wanneer de wormen daar bij hunne rol fpeelden.

Eene bijzondere aanprijzing verdiende de *Muscus* in onze Epidemie. Ik heb bemerkt, dat dezelve na het behoorlijk gebruik van braak- en oplosfende midde-

delen alleenlijk de geneezing volbragten, en hij bezat die bijzondere eigenſchap, te gelijk fijne ſcherpe ſtoffen los te maken en door de huid uittedrijven. Onder anderen een kind van één jaar, dat te gelijk aan hevige kramptrekkingen door het tanden krijgen onderhevig was, en meermaalen te gelijk met het hoesten krampagtige ſtuiptrekkingen kreeg, gebruikte eenige dagen naar elkander des morgens vroeg en des avonds twee grein *Muscus*, hetzelve had daarop altoos eene geruste nagt, en geraakte daar na aan het zweeten, waarop een roodagtig uitſlag volgde, en na drie dagen dit middel te hebben voord gebruikt, werd hetzelve bijna geheel van den hoest bevrijd, en de tanden braken gemaklijk door.

Doch niet alleen de natuurlijke, maar ook de *door de konst* bereide *Muscus* verdiende deezen lof; dezelve ſcheen mij zelfs in ſommige gevallen nog werkzaamer, en bezat dit groote voorrecht, dat dezelve wegens de geringe prijs voor arme lieden vrij dienstiger was. Dit tot hier toe nog te weinig bekend zijnde middel (*), verdiende werklijk in alle ſoorten van toeval-

(*) Daar de wijze van bereiding van dit door Marggraaf uitgevondene, en door v. Swieten en Stoller aangepreezene middel nog niet algemeen mogt bekend zijn, zal ik hier hetzelve aanhaalen: Men neeme *Ol. Succin. rect. f.* een drachma, *acid. nitr. concentr*, drie en een half drachma, vermeng hetzelve in een wijnglas, zo dat men het laatſte bij het eerſte giet. Wanneer het omgeſchud word, begint het ſterk te rooken, en word warm. Wanneer het 24 uuren ſtil ſtaat, word dit mengzel geheel harstagtig; van onderen bevind zich

vallen op de zenuwen gebruikt te worden, en ik kan hetzelve volgens mijne ondervinding, als een der voornaamste middelen in den kinkhoest aanprijzen. Het is bekend, dat hetzelve uit *Barnsteen-olie* en *Salpeter-zuur* bereid word, en uit deszelfs geheel Muscus-aartige reuk laat zich reeds de kragt daarvan verwagten. Daar hetzelve eene wasch en harsagtige stof is, liet het zich in eene Emulsie het best gebruiken. 'Er werden tien of twaalf greinen met amandelen en vijf of zes oncen water gevreeven, en met amandel sijroop vermengd, en daarvan een kind van één tot twee jaaren alle twee uuren twee theelepels, aan grooteren een halve en geheele spijslepel toegedied. Mij zijn zeer veele zieken bekend, welken door niet dan eenige braak-middelen en het voordgezet gebruik van dit middel geneezen zijn. Het bewerkte ook zweet, eenen zeldzaameren en gemaklijkeren hoest, en meermaalen een uitslag, die dikwijls geheellijk de gedaante van eene netelkoorts had.

Voords behoorde de *Ipecacuan-wortel* in kleine giften onder de uitneemendste krampstillende middelen, inzonderheid bij zeer jonge kinderen. Een kind

een zuur vogt, boven echter een geele, sterk naar de *Muscus* riekende harst. Men scheide die van het zuur; wassche dezelve eerst met koud, daarna met kokend water af, zo dat het van al het zuur bevrijd word; als dan verkrijgt men op deeze wijze een geelagtige, naar de sterkste *Muscus* riekende harst, welke zich in *alcohol* volkomenlijk ontbindt, door water even als andere harsten op den bodem nederzinkt, en altijd den reuk van *Muscus* behoudt.

kind van drie maanden werd op eene vreeslijke wijze door de kinkhoest aangetast. Het was zeer zwak, het had de borst zijner moeder niet, het was slechts met Haver-gort pap opgevoed, en veel — het gewoonlijk gevolg van dit voedzel — met slijm en zuur gekweld. Ik liet het *Magnesia* met *Rhabarber* gebruiken, Kleins poeder voor kinderen en *Zinkbloemen*; het werd hierop niet veel beter. Ik schreef braakmiddelen voor; dezelven deeden in het geheel geene werking. Daar ik zulks op rekening van het taaie slijm stelde, veröenigde ik nog bovengemelde middelen met *Tartar. Tartaris*, en *Oxijm. Squill.* en herhaalde als dan het braakmiddel weder; doch hetzelve werkte even zo min, en de hoest duurde op de vreeslijkste wijze voord. Het kind kreeg eindelijk eenen zo hevigen aanval, dat dezelve naar een stikzinking geleek; want het kind werd blaauw in het aangezicht, de leden waren stijf, en door krampagtige saamentrekkingen aangedaan. Terstond werd 'er een klijsteer met *Valeriaan-wortel* gezet, de borst met *Campher-olie* gevreeven, en dertig droppels *Braakwijn* ingenomen. Daar deezen geene werking deeden, eene oplossing van twee grein *Braakwijnsteen* in water, lepelsgewijze, en daar hier op geene braaking volgde, — klaarblijklijk eene uitwerking van den zeer krampagtigen toestand — liet ik het ten uitersten afgematte kind in een laauw warm bad — met *Camillbloemen* afgekookt en met een weinig wijn gemengd — zetten, en klijsteeren toedienen, waar door het bedaarder en eenigzins vrolijker werd. Den volgenden dag

kreeg hetzelve weder meer krachten, doch de hoest duurde nog even zoo hevig voort, en het had eenen benaauwden ademhaaling. Ik liet nu een ſiroop van een grein *Ipecacuanha-wortel*, vijf grein *Moscus* en twee lood ſiroop van *Slaapbollen* klaar maaken, en daar van alle uuren geeven, wederom een bad neemen, en met krampſtillende kliſteeren voortvaaren. Den volgenden dag ondervond ik eene goede verandering. Het had dien nagt vijf uuren zonder te hoesten geſlapen, dat ſedert veertien dagen niet gebeurd was, het had ſterk uitgewaaſemd, en zo dat reeds vroeg op het inneemen van den ſiroop kennelijk geweest was, was ook de ademhaaling ruimer geworden. Onder het voortgezet gebruik van deeze middelen nam de ſterkte na eenige dagen meer en meer toe, doch het hoesten hield niet op. Een aftrekſel van drie drachma *Kina*, een half drachma *Ipecacuanha-wortel* met drie oncen kookend water en met vier grein *Moscus* en een once *Syr. de Mecon.* vermengd, nam dezelven eindelijk volkomen weg, en gaf aan dit elendig kind, dat meer dan eenmaal na bij de dood geweest was, zijne gezondheid volmaakt weder.

Het Extract der *dolle Kervel* heb ik meer dan eenmaal voorgeſchreeven, ik heb echter die groote werkingen daarvan niet ondervonden, welke Butter van dezelve roemt. Aan het extract van *Bilsenkruid* geef ik hier bij verre de voorkeur, en hetzelve is mede oploſſend.

De *Stinkende Asſend* liet zich wegens den onaangenaamen ſmaak bij kinderen niet aanwenden; ook is de-

dezelve meestendeels te verhittend en te prikkelend. Nogthans heb ik daarvan in klijsteeren eenige reizen eene heilzaame uitwerking ondervonden; 'er moesten echter geene wormen aanwezig zijn, dewijl dezelven daar door ongemeen sterk in onrust gebragt, en tot gevaarlijke prikkelingen gelegenheid gegeven werd.

Men heeft ook de *Belladonna* aangepreezen, en ik ontken niet, dat derzelver uitsteekende kragt om op de krampagtige stof te werken en derzelver prikkeling wegteneemen, mij zeer tot het gebruik daarvan overhaalde. Doch eenige mislukte proeven maakten mij daarvan afkeerig. Men hadt naamlijk aan eenige kinderen des avonds de poeder van *Belladonna* ingegeeven. Het is bekend, dat het aan dit middel eigen is, om eene bijzondere droogte in de keel en dikwijls eene krampagtige saamentrekking daarin te verwekken. Dit gebeurde hier ook. Te gelijk ging hier mede eene stikking dreigende kinkhoest gepaard, en hier uit ontstond een zeer benaauwde en gevaarlijke aanval. — Dezelve had, wel is waar, bij sommigen eene heilzaame uitwerking; doch de mogelijkheid van zulk een gevaar verboodt mij reeds derzelver gebruik (*).

Onder de voornaamste krampstillende middelen behoorden ook die, welken de prikkeling der wormen be-

(*) Ik heb zedert dien tijd ook het *Extract. nuc. Vomic.* en het *Extract. Nicotian.* tot een half of één grein eenige reizen des daags bij den Kinkhoest zeer heilzaam bevonden.

bedaarden, die bij deeze ziekte dikwijls zeer hevig en gevaarlijk was. Gaf men eindelijk nog middelen, die den wormen tegenstonden en dezelven moesten afdrijven, als dan werd de beweeging nog sterker, en het was niet raadzaam, in eenen zo geprikkelden toestand zulks te waagen. Hieromtrend maakte ik met het beste gevolg gebruik van Emulsien uit olie, van melk klijsteeren, van het drinken van melk, en ongemeen was de verligting, welke de geheele toestand van den lijder en de hoest zelve door deeze bedaaring van de prikkeling der wormen verkreeg. Inzonderheid waren deeze middelen noodzaaklijk, wanneer, gelijk in deeze ziekte niet zeldzaam gebeurde, de wormen uit gebrek aan voedzel naar de maag opklommen. Aldaar konden zij alleenlijk tot de hevigste en stikking dreigende kramptrekking aanleiding geeven, en op het einde moesten ook aldaar de braakmiddelen het beste uitwerken. — Een meisje van twee jaaren, was vreeslijk met de kinkhoest gekweld. Bijna elk half uur kreeg zij eenen aanval Men hadt reeds eene menigte van middelen aangewendt. Zij was bovendien bloedrijk, had eenen benaauwden adem, tamelijk sterke koorts, klaagde zeer over den buik, had dikwijls knersfingen der tanden en geringe stuiptrekkingen, en was reeds te vooren met wormen belebt, geweest. Ik liet haar twee bloedzuigers op de borst en verzachtende pappen op den buik leggen, klijsteeren van melk met suiker, en inwendiglijk eene Emulsie van *Amandel-olie* met eenige greinen *Extract* van *Bilzenkruid* gebruiken. Den volgenden dag was

zij

zij veel gebeterd; het krampagtige was merklijk verminderd; doch het hoesten hield aan, en zij kon niet op den rug liggen, zonder te gelijk meerdere prikkeling daar bij te krijgen. De Emulsie werd, met vier droppels *Laudanum* vermeerderd, bij vervolg gebruikt. Zij sliep den geheelen nagt door zonder te hoesten, doch des morgens kwam dezelve tamelijk hevig wederom ten voorschijn. Zij braakte niet meer daar bij, had eenen onverzadelijken honger, en het water liep gestadig in den mond. Dit deed mij wormen in de maag vermoeden. Ik schreef een braakmiddel voor, en zij gaf eene menigte slijm, en eenen wel een halve ell langen ronden worm over, waarop de toevallen te gelijk ongemeen verminderden. Zij gebruikte nu de *Kina* met *Tinctuur* van *Spaansche vliegen* en *Laudanum*, het welk zij ook zeer wel verdraagen kon en spoedig herstelde.

De hulp in den aanval was zeer eenvouwig. Jongere kinderen, wanneer zij lagen, moest men slechts terstond overënd nemen, en wanneer den aanval zo erg was, dat zij in de hoest steeken bleeven en dreigden te stikken, als dan was het kloppen op den rug, en het inbrengen van eenen vinger of van eene in olie gedoopte veêr in de keel voldoende om braaking te verwekken, en op deeze wijze den aanval te doen eindigen.

III. WEDERHERSTELLING DER VEERKRAGT EN OPHEFFING VAN DEN KRAMPAGTIGEN AART IN DE ZENUWEN.

Zelden konden echter deeze krampagtige toevallen geheel en al weggenomen worden, en ten minſten duurzaam geneezen worden, indien men niet door *Kina* en ſoortgelijke middelen de zeer verzwakte veêrkragt der vezelen wederom herſtelde, en den krampagtigen aart der zenuwen ophefde, dien krampſtillende middelen wel is waar bedaaren, echter, wanneer dezelve door het lang duuren hebbelijk geworden was, niet geheel vernietigen konden. Ik ben zelfs zeer genegen te gelooven, dat de *Kina* het voornaamſte middel tot wegneeming der wezenlijke eigenaartige oorzaak — der bijzondere ziekelijke prikkelbaarheid — was (*). Hoe eerder ik hen dezelve kon toedienen, des te zekerder en ſpoediger was de geneezing mogelijk, en de waardij der voorafgaande oploſſende en krampſtillende middelen ſcheen mij toe, behalven de verligting, die zij op zich zelven verſchaffen, daarin inzonderheid gelegen te zijn, dat dezelven het ligchaam geſchikt en vatbaar maakten om de *Kina* beter te kunnen verdraagen. Ten einde de *Kina* met vrugt te kunnen geeven, moest het ligchaam

(*) Eene gisſing, welke mij daardoor nog waarſchijnlijker voorkomt, dat ik verſcheiden kinderen door braakmiddelen en het gebruik van een koud afkookſel van de *Kina* voor den hoest konde behoeden.

ligchaam niet alleen van alle verdikte ſlijm- en galagtige ſtoffen gezuiverd, en de te groote ophooping der vaten door aderlaatingen verminderd, maar ook moest door krampſtillende middelen de al te hooge graad van aandoenlijkheid en prikkelbaarheid weggenomen worden, waar bij anders de *Kina* zelve als een prikkelend middel werkte, en de toevallen verergerde; en hoe eerder ik het ligchaam in dien toeſtand konde brengen, des te ſpoediger en gelukkiger was de geneezing. De voornaamſte kunst beſtond daarin, om het rechte tijdſtip aantetreffen, doch zulks was niet gemaklijk. Liet men dezelve vroeger gebruiken, als dan verwekte zij nadeelige toevallen, vermeerderde den hoest, veroorzaakte ſtikking, toevallen van ontſteeking; diende men dezelve te laat toe, als dan deed ze en het ongemak langer duuren en hetzelve werd hebbelijker. De tijd bepaalde hieromtrend in het geheel niets, want veelen verdroegen dezelve zeer ſpoedig, anderen ſlechts zeer laat. Zekerlijk gaven eene zuivere tong, een goede ſmaak en eetlust, de vermindering van den krampagtigen toeſtand, het zeldzaamere hoesten, inzonderheid de vermindering der prikkelbaarheid tegen uitwendige indrukzelen, nog de zekerſte aanwijzingen tot derzelver gebruik. Echter bedroogen deezen ook dikwijls, en anderendeels kon men ook door dezelven afte wagten verleid worden, al te lang te wagten, dewijl zelfs de voordduurende onzuiverheid der tong en de prikkelbaarheid eerder een gevolg van zwakheid zijn, en juist door de *Kina* konden worden weggenomen. Hier moest men zich derhalven, gelijk

lijk zo dikwijls in de Praktijk, met eene voorzichtige proef trachte te helpen. Ik vermengde dezelve met oplosſende en krampſtillende middelen — *Tartar. Tartariſ. Sal Ammoniac*, *Kastoreum*, *Extract. Hijoscyam.*, *Valeriaan-wortel*, *Laudanum.* — en ſloeg acht op derzelver uitwerking. Werd de ademhaaling hierop benaauwder, de hoest ſcherper, de hitte ſterker en drooger, of verzelden zich daar mede nog pijnen in de borst, alsdan was het nog te vroeg, en ik ſtaakte dezelve, en hield eenigen tijd wederom alleenlijk met oplosſende en krampſtillende middelen aan. — Gewoonlijk ondervond ik het van het meeste nut, dezelven terſtond na het braakmiddel te laaten gebruiken, dewijl alsdan ten minſten het even voor handen geweest zijnde ſlijm en de ſcherpe ſtoffe ontlast waren, en de *Kina* des te eerder derzelver wederaankweeking kan verhoeden. Dikwijls heb ik dezelve ook, wanneer zij door den mond ingenomen niet wel wilde bekomen, of ook aan eigenzinnige kinderen, in klijſteeren laaten toedienen. Pappen daarvan in het harte kuiltje en op den buik leggen, en ondervond daarvan de beste gevolgen. Offchoon zij echter wel bekwam, behoorde het toch tot voordduuring van derzelver heilzaame werking, dat men tusſchen beiden nog braakmiddelen liet gebruiken, en altijd krampſtillende middelen daar bij voegde. En het was ongelooſlijk, hoe zeer haare werking door een gering bijvoegſel van *Tinctuur* van *Spaanſche vliegen* en *Laudanum* kon bevoorderd en vermeerderd worden. Mij zijn gevallen bekend, waarin men dezelve veele weeken vruchtloos gebruikt

bruikt had, en eindelijk, na dat men de *Tinctuur* van *Spaansche vliegen* daar bij gevoegd had, binnen weinig dagen hulp verschafte (*). — Gemeenlijk schreef ik een afkooksel voor van de *Kina*, *Valeriaan-wortel*, ook wel *Senega-wortel* met *Extr. Gramin. Oxijm. Squill. Tartar. tartaris. Sulphur Antim. aur. Tinctur. Canthar.* en *Laudanum.* Bij eene groote verslijming en slapheid waren de bittere *Extracten*, inzonderheid de *Extr. Taraxac* en *Marrub. alb* van zeer veel nut. Somwijlen ondervond ik, inzonderheid waar meer verwarmende middelen vereischt werden, de *Rad. Carijophijll.* in plaats van de *Kina* of daarmede vermengd zeer heilzaam. Ook was de *Cortex Winteran.* of een bijvoegsel van de *Tinctur Castor.* hier toe zeer dienstig.

Het gebruik der *Kina* en der bittere *Extracten* waren niet alleenlijk nu tot dat de hoest volkomen weggenomen was, maar ook nog eenigen tijd daarna noodzaaklijk, dewijl een kwaal, dat dikwijls door eenen zo langen duur en door zijne hevigheid de edelste deelen van het gestel geschokt had, op het ein-

(*) Het is eene bekende waarneeming, dat bij alle versterkende middelen, inzonderheid bij de *Kina*, somwijlen vluchtige bijvoegselen noodzaaklijk zijn, om dezelven des te werkzaamer en te gelijk voor de zenuwen prikkelbaarder te maaken. Men weet, welke uitneemende werkingen bij groote zwakheid op de zenuwen, wanneer gevoelloosheid met krampagtigheid gepaard gaat, bij kwaadaartige koortsen enz. de *Tinctuur* van *Spaansche vliegen*, vluchtige zouten en dergelijken met de *Kina* vereenigd, verschaffen.

einde ook eene versterkende geneeswijze vordede, waartoe ook versterkende en speetrijagtige baden veel bijdroegen.

Insgelijks behoorde hier toe nog de herstelling van zachtere, kragtige en gelijmige sappen door eenen gepasten leefregel (*). Gezondheids-chocolade, het *Decoctum album*, soep van Leiden, een afkooksel van tarwe zemelen, *Salep* enz. waren inzonderheid zeer gepast. — Het beste vereenigde het *Ijslandsche Mos* beide aanwijzingen, naamlijk de versterkende en weder herstellende, in zich.

Bij eene zeer hardnekkige kinkhoest heb ik eenmaal van de verandering van woonplaats de spoedigste beterschap waargenomen; gelijk ik over het geheel genomen dit middel voor kinderen nog vrij werkzaamer houde dan voor volwassenen, en ik geloof, dat het bij zeer veele langduurige ziekten met groot nut kan worden aangewend. Op deeze wijze nam ik eens waar, dat zeere oogen, waar op geen middel iets vermogt, in korten tijd verdweenen, zo dra het kind slechts eenige weeken een uur van hier op het land doorbragt. Natuurlijker wijze moet dit middel bij eene ziekte, die klaarblijklijk uit de lucht nog eenig voedsel verkrijgt, gelijk de kinkhoest, nog werkzaamer zijn.

Eene der gewoonlijkste gevolgen van den kink-

hoest

(*) In alle tijdperken van den kinkhoest, vond ik een afkooksel van *angebranden koffijboonen*, met suiker en een weinig melk, van zeer veel nut.

hoest was, dat kinderen naar het eeten altijd braakten, en dikwijls het gebruikte wederom overgaven. Hier tegen vond ik niets beter, dan onmiddelijk voor den maaltijd twee theelepels vol van de door Darels aangepreezene *Tinctuur* van *Rhabarber* met wijn bereid of twee pillen van poeder van *Rhabarber* met eene ſijroop bereid, te laten gebruiken (*).

VIJFDE HOOFDSTUK.

Iets over de Mazelen en Scharlaken-Koorts.

In de laatſte mazelen-epidemie te *Weimar* in den jaare 1785 en 1786. heerschten dezelven in menigte, zij waren echter goedaartig, en weinigen ſtierven aan dezelven. — Die geenen raakten 'er het beste door, bij welken met den zesden of zevenden dag een maatige buikloop ontſtond, en zulks was het meest gewoonlijk geval. — Mijne geneeswijze was zeer eenvouwig. Het warm houden, een drankje van *Manna*, *Tartar. Tartariſ. Salpeter*, *Tamarinden* met kleine giſten *Braakwijnſteen*, daar bij een thee van *Vlierbloemen*, *Arnica*, *Zoethout*, *Ven-*

(*) Eene volledige verzaameling van alle in deeze ziekte vereischt wordende middelen en van derzelver geneeswijze, vindt men in Danz., *Verſuch einer geſchichte des Keichhustens.* 1791.

Venkelzaad bij de zulken, bij welken weinig hitte, en weinig werking in de huid was, *Salpeter Cremor Tartar.* met *Bloem* van *Zwavel* verbonden; bij eene hevige kug het *Extract* van *Bilzenkruid*, en tusschen de schouderbladen een Spaansche vliegen pleister, en den damp van verzachtende kruiden door de longen ingeädemt, volbragten gemeenlijk de geneezing, en, wanneer de lijder zich slechts veertien dagen uit de open lucht hield, zonder de geringste nadeelige gevolgen. — Edoch ontmoette ik eenige gevallen, waar mede eene ontsteeking der long verzeld ging; en hier omtrend verschafte eene van zelve ontslaane neusbloeding, of bij gebrek van dezelve eenige bloedzuigers aan de ribben gelegd, de beste hulp. — Het gevaarlijkste tijdstip was altijd dat der afschilfering, en ik nam hier eenige reizen, zelfs zonder het vatten van koude of eenige andere aanleidende oorzaak, alleenlijk door verzuimden behoorlijken bijstand bij het werk der herstelling de hevigste ontsteeking der long waar, dewijl thans de niet genoegzaame uitgedreevene, en onverhoeds door de opdrooging van de huid naar binnen geslaagene mazelenstof zich op de long plaatste.

Over het algemeen waren de geneezende afzonderingen dikwijls te zwak, en moesten door de konst, inzonderheid door de hier bij vooral dienende *Kampher* onderssteund worden. Buiten dat volgden of naar binnen of naar buiten verplaatsingen, of een ander verschijnzel, dat men bij eenige Schrijvers onder de benaaming van *herhaalde mazelen* opgetekend vindt, welker oorsprong ik voor mij echter

al-

altijd op deeze wijze kon ophelderen. Ik ontmoette naamlijk meerdere, inzonderheid jonge, kinderen, welken alle toevallen der mazelen kreegen: op den behoorlijken tijd kwamen 'er ook eene menigte vlakken in het aangezicht, op den hals, aan handen en voeten ten voorſchijn, echter zonder eene ſterke roodheid te verkrijgen, en zonder zich uittezetten. De koorts duurde omtrend drie dagen met verkoudheid, pijn in het hoofd en in de keel, doch *zonder hoest*, dit eigenaartig kenteken der mazelen. Zij bevonden zich hierop volmaaktlijk wel, en de vlakken verdweenen, na dat dezelven eenigen dagen geſtaan hadden. Twee, drie, ja zelfs bij éénen vier weeken daarna, werden zij op nieuw door een vrij hevigere koorts aangetast, welke met ſlaapzuchtige toevallen, roode druipende oogen en benaauwdheid op de borst gepaard ging, en waar bij zich thans ook de zo getrouwe gezellin der mazelen, de *hoest* openbaarde. Op den derden dag kwamen ontelbaare vlakken over het geheele ligchaam ten voorſchijn, zetteden zich ſpoediglijk uit, en hadden menigvuldige puntige gierstagtige blaasjes — *Morbilli miliares.* — De koorts duurde zelfs naar de uitbotting voord, tot aan de afſchilfering, welke op de gezette tijd volgde, en de ziekte eindigde. — Het ſcheen hier klaarblijkelijk, dat de eerſte mazelenkoorts de ſtof niet genoegzaam uitgedreeven en afgezonderd hadt, en 'er bleef een overblijfzel terug, dat nu, na dat de natuur nieuwe kragten verzaameld had, op nieuw eene koorts verwekte, en thans met eene vermeerderde terugwerking uitgedreeven werd. Bij

de bekende meer ſleepende geaartheid der mazelen-ſtof is eene zulke onvolmaakte ſcheiding des te ligter mogelijk.

Zoude echter zulk eene tusſchenpoozing niet ook langer kunnen duuren, en daardoor het denkbeeld van tweemaal wederkeerende mazelen hebben doen gebooren worden? En zijn wij nu niet in ſtaat, uit de overeenſtemming ſoortgelijke mogelijkheden bij de kinder-pokjes te onderſtellen?

Onder de heilzaamſte middelen tot wegneeming der overblijfzelen en verplaatſingen der mazelen behoort de *Campher*, en dezelve ſchijnt mij werklijk toe hieromtrend iets bijzonder werkzaams te bezitten. Inzonderheid word de langduurige hoest, de zo gewoonlijk en zo ligtlijk tot teering overſlaande gevolgen der mazelen, het beste door *Salpeter* met *Campher* gemengd, ſelzerwater met melk, en door konst veroorzaakte etterdragten weggenomen.

De Scharlaken-Koorts behoort mede tot die ziekten, welken ligtlijk eene rottige, kwaadaartige en brandagtige geaartheid kunnen aanneemen, en men heeft redenen, om zelfs hoe gemaklijk zij zich ook voordoen, altijd op zijne hoede te zijn. 'Er kan onverhoeds eene zulke rottende geſteldheid ontſtaan, dat de ontſteeking in de keel tot koud vuur overgaat, en de dood ſpoediglijk volgt. Hierom heeft men ook altijd redenen, om met aderlaatingen bij eene ſcharlaken-koorts zeer voorzichtiglijk omtegaan, en altijd meer op het galagtige en rottige zijnen aandacht

dacht te vestigen. Ik zag een kind van vier jaaren wegens de hevigste ontsteeking in de keel twee bloedzaigers aan den hals leggen; doch 'er volgde zulk een sterk bloeden op, dat zich wel meer dan een pond opgelost bloed uit de gemaakte openingen ontlastte; de toevallen der rotting openbaarde zich nu sterk en met eene altijd toeneemende hevigheid, en den volgenden dag stierf hetzelve.

Van een ongemeen nut zijn hier in den beginne de braakmiddelen, dewijl bijna altijd eene galagtige stof de grond-oorzaak is, en het is naauwlijks te zeggen, welk eenen gunstigen invloed dezelven op de geheele ziekte, inzonderheid op den toestand van de *keel* hebben. — Nogthans behoeft men niet beschroomd te zijn, dezelven ook in het vervolg der ziekte, zo ras als men aanwijzingen daartoe ontmoet, te herhaalen. Deezen benevens verkoelende ontlastmiddelen uit de *Tamarinde*, gepaard met eenen de uitwaasseming bevoorderenden leefregel, zijn meestendeels de voornaamste middelen; echter verbinde ik dezelven, zo dra als de onzuiverheden zulks toelieten, zeer gaarne met de *Kina*, ten einde de hebbelijkheid tot rotting somwijlen tegentegaan.

Van veel meer belang en noodzaaklijker dan ontlastingen van bloed zijn hieromtrend in de meeste gevallen de Spaansche vliegen; de hevigste ontsteeking in de keel verdween bijna geheellijk, zoo ras men om den hals een halsband van Spaansche vliegen legde. Het was echter opmerkenswaardig, dat dezelven, tot afleiding der geweldige ophoopingen naar het hoofd en de borst, digt aan het aangedaane

deel gelegd, niet zo veel nut aanbragten, dan verder op de kuiten geplaatst.

Eenige reizen werd ik bij eene hevige ontsteeking in de keel en gevaar van te stikken, de spoedigste hulp gewaar, van een pap van verzachtende kruiden met water gekookt, *Ammoniak-zout* en een weinig *loodsuiker*.

Offchoon het vatten van koude en het te koel houden in den geheelen loop der ziekte de gewoonlijkste oorzaaken waren, zag ik echter eene huid-waterzucht eenige reizen zonder deze oorzaaken, alleenlijk door verzuimde ontlastmiddelen ontstaan, inzonderheid wanneer in de ziekte een weinig of slechts geen voldoende ontsteeking was ten voorschijn gekomen. — Meestendeels ontstond de zwelling den elfden dag met nieuwe koortsagtige beweegingen en met eene dikwijls ongelooflijke snelheid. Ik ontmoette een kind, dat zekerlijk de geheele ziekte door niet veel in het bed gekomen was, den elfden dag met een opgezwollen aangezicht; des avonds was het reeds over het geheele ligchaam sterk opgezet, kon slechts met moeite ademhaalen, ijlde en bevond zich in den gevaarlijksten toestand. Het bleef nog drie dagen in het leeven, en bij de opening was niet alleen de holte van de borst, maar ook de holligheden der hersfenen met water opgevuld.

Bij sommigen kwam deeze zwelling reeds voor het uitbreeken van den scharlaken uitslag. Eenige reizen zag ik, tot een klaarblijklijk bewijs van den galagtigen aart deezer ziekte, reeds voor de uitbotting

ting de geheele huid geelagtig gekleurd, en deezen werden doodlijk ziek.

Een man, welke benevens zijn zoon veertien dagen lang het raauwe *Spiesglas* voor de ſchurſt gebruikt had, werd ook door de ſcharlaken-koorts aangetast, en beiden ſtonden dezelve zo gemaklijk door, als ik naauwlijks iemand ontmoet heb. Zoude dit welligt als een behoedmiddel aantemerken zijn?

Tegen de daarop volgende waterzucht heb ik van de *Zee-ajuin*, bittere Extracten, *Arcan. Duplic. Spiesglas*, *Zwavelmelk*, *Senega-wortel Colomel*, Spaanſche vliegen en het dikwijls vrijven de heilzaamſte werkingen gezien; nogthans was het verbinden van dezelven met de *Kina* ſteeds van zeer veel nut. Bij een kind, wiens korte ademhaaling, drooge hoest en kugchen genoegzaam te kennen gaf, dat ook de borst niet bevrijd van water was, heb ik door deze middelen de waterzucht gelukkiglijk weggenomen. Daarop volgde doofheid, en de klieren agter het oor zwollen op, en hierop een vogtige hoest met aamborstigheid. Ik liet kleine giften *Braakwijnſteen* met *Arcan. Duplic.* alle vijf dagen eene gift *Jalappen* met *Calomel* gebruiken, de bast van *Guarou* op beiden de armen leggen, melkſpijzen gebruiken, en ten laatſten het *Yslandſche Mos* drinken, en het zelve werd volkomenlijk herſteld. — Bij een ander, waar bij insgelijks alle tekenen van het water in de borst aanwezig, en alle boven gemelde middelen vruchtloos waren, wendde ik eindelijk de door Herwig aangepreezene Emul-

 ſie

fie van *Spaansche vliegen* (*), en daarbij een afkooksel van de *Kina* aan. Reeds den volgenden dag volgde eene zeer sterke ontlasting van pis, welke voortduurde, en het kind volmaaktlijk daarvan bevrijdde.

Welk eenen vreeslijken en invreetenden graad van kwaadaartigheid de in deeze ziekte ontwikkelde scherpheid verkrijgen kan, wanneer dezelve geheel en al aan zich zelve word overgelaaten, daarvan heb ik een schriklijk voorbeeld gezien. Een meisje van agt jaaren was heviglijk door deeze ziekte aangetast geworden, en men oordeelde het niet noodzaaklijk, — zij was op het land — haar noch in den beginne noch op het einde iets te laaten inneemen. 'Er ontstonden derhalven verplaatsingen van deeze opgehoudene en scherp gewordene stoffen, en het gevolg daar-

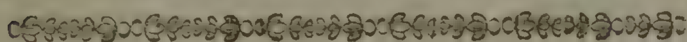
(*) Deeze Emulsie van Spaansche vliegen, laat ik op de volgende wijze bereiden:

℞ *Cantharid. Scrup. j.*
Amygd. dult. excor. unc. 1 S
Sacch albiss. unc. S.

In mortareo marmoreo probe conterantur et lenta aquæ calidæ unc X affusione paretur Emulsio. Coletur sine expressione.

Hier van geeft men, na verscheidenheid van jaaren en tijdsomstandigheden, alle 3 of 4 uuren een halve of geheele spijslepel vol. — Het is een der vermogendste pisdrijvende middelen, en kan te gelijk als een prikkelend en doordringend oplossend middel gebruikt worden in verlammingen, inzonderheid van de blaas, in sleepende Rheumatismen, de witte vloed enz. Ik vond dit middel het eerst in Herwig *Sylloges Medicamentorum rationalis Jenæ* 1771.

daarvan was, dat zij den *twaalfden* dag na de uitbotting, wanneer ik haar voor de eerfte reis zag, aanreeds de volgende vreeslijke verwoestingen had aangeregt. Het verhemelte in den mond was weggevreeten, de neusbeenderen waren zodanig verrot, dat dezelven bij het niezen ftukswijze mede uitvlogen. De fpraak was derhalven geheellijk onverftaanbaar, en geleek naar die bij de geweldigfte venusziekte, de drank liep bij het doorflikken voor het grootfte gedeelte wederom den neus uit. De oogen waren zo donker geworden, dat zij niet meer kon leezen. Daar bij was nog eene zwakheid en ftijvigheid der onderfte leden ontftaan, zo dat zij flechts met moeite en niet dan geheellijk krom gaan kon. 'Er was derhalven te gelijker tijd de kwaadaartigfte verplaatfing op het verhemelte, de neusbeenderen, de oogen en voeten gefchied, en dit geheel droevig gevolg hadde welligt door een enkel braakmiddel, en door behoorlijke ontlast-middelen kunnen verhoed worden.

ZESDE HOOFDSTUK.

Eene op zekere tijden wederkeerende fpraakloosheid, hartkloppingen, St. Vitus dans, door wormen.

Offchoon men het na de verantwoording van Rusch en Akkermann omtrend de wormen

naauwlijks zoude durven waagen, van derzelver nadeelige uitwerkingen te spreeken, ontmoet toch de beoefenende Arts slechts al te veel gevallen, waar hij de aller ongewoonlijkste en gevaarlijkste toevallen uit die bron ziet voordspringen, en ik houde het derhalven altijd voor pligtmaatig, om bij zeldzaame, onbegrijpelijke en andere middelen wederstreevende ziekten der kinderen, tot eene aanwezigheid van levendige oorzaaken te besluiten.

Zie hier eenige voorbeelden:

Een jonge van agt jaaren, van een zwak en aandoenlijk gestel, welke reeds langen tijd aan veelerlei ongemakken van slijm en krampagtige toevallen was onderhevig geweest, geraakte eindelijk in den volgende toestand: Hij gevoelde het eerst eene opzetting en spanning in den onderbuik, gepaard met duidelijk hoorbaare geluiden; hij werd daardoor benaauwd en bang, het klamme zweet brak hem uit, veel water liep hem uit den mond, hij werd misselijk en braakte dikwijls; dikwerf kreeg hij aan de linker voet eene verlamming; eindelijk klom de kramp opwaards, 'er ontstond bedwelming, duizeling, en ten laatsten eene kramptrekking in de tong, waar bij dezelve in den mond allerlei rigtingen aannam. Onverhoeds hield nu, gelijk door eenen elektrieken schok deeze stuiptrekking op, en de spraak was weg. Deeze spraakloosheid duurde alsdan eén of twee uuren, en verdween even zo plotsling weder. In den beginne kwam het toeval slechts zeldzaam ten voorschijn, doch eindelijk bijna alle dagen, het meest des namiddags of des avonds; dik-

dikwijls zonder eenige voortekenen, echter kon ook het Schrikken, vatten van koude en ergernis, dezelve verwekken. De voornaamfte grond-oorzaak van deeze kwaal was klaarblijklijk in verftoppingen van flijm en wormen der onderbuiks-ingewanden gelegen. 'Er waren reeds veele ontlastende en worm-drijvende middelen zonder vrucht aangewend geworden. Alle zes dagen werd 'er derhalven een ontlastend middel van *Jalappe* met *Calomel*, en dagelijks het gebruik van een poeder uit *Vijlzel* van *Staal*, fuiker en *Caneel* met een aftrekfel van *Kina*, *Valeriaan-wortel*, *Carijophijllata* en *Oranje-bladen*, uitwendiglijk het invrijven van *Notemuscaat-olie* in de wortel van de tong, verfterkende klijfteeren, en bij ieder voorteken van kramptrekking, drie grein *Extract* van *Bilzenkruid*, en een klijfteer van melk voorgefchreeven. — Deeze middelen bewerkten na verloop van eenige weeken zo veel, dat de toevallen geheel verdweenen. Echter was zulks alleenlijk het gevolg der bedaaring en verbeterde toeftand van het zenuw-geftel, en een half jaar daarna kwam deeze kwaal met eene meerdere hevigheid wederom ten voorfchijn. De geringfte aanleiding was in ftaat dit toeval te verwekken, en hetzelve hield dikwijls zeer lang aan. Wormen waren 'er nog niet ontlast. 'Er werden pappen van *Alfem*, *Wormkruid*, *Camillbloemen*, *Valeriaan-wortel* en *Lijnzaad* met melk gekookt, op den buik gelegd, dagelijks twee klijfteeren van melk, met *Camillbloemen*, en een halve drachma *Bilzenkruid* gekookt, en driemaal des daags drie grein *Extract* van *Bilzenkruid* met

 twin-

twintig tot dertig droppels *Liquor C. C. Succin.* voorgeſchreeven. De kramptrekkingen verminderden, wel is waar, hielden echter niet geheellijk op. Toevalliger wijze had men een middel ontdekt, na wiens gebruik de kramptrekking, ofſchoon dezelve nog zo hevig was, terſtond verdween, en dit beſtond in eene versch open geſnedene uije onder den neus gehouden. Zo dra dit geſchiede, herſtelde zich de ſpraak terſtond. Ten einde nu met meer recht op de wormen — welligt den lintworm, — te werken, werd 'er eene poeder van twee lood *Rad. ſilic. mar.* twee drachme *Valeriaan-wortel* in drie dagen ingenomen, en den vierden dag geheel vroeg een poeder van de *Gom Gutte*, *Calomel* van ieder zes grein *Rad. Jalap. Sacch alb.* van ieder een ſcrupel, eerst de helſt, en wanneer deeze geene genoegzaame werking deed, ook de andere helſt gebruikt, en te gelijk dagelijks een begin gemaakt met laauw warme zeepbaden. De uitwerking van het laatst gebruikte poeder was, dat 'er een zeer hevige aanval ontſtond, welke eindelijk door de reuk van de uije weggenomen werd, en daar volgde eene zeer rijklijke ontlasting op van een brokkige, en draadige ſlijm, waarin zich een tot de lintworm behoorende maaie — *Ascaris Lumbricoides* — bevond. — Hierop werden pillen van *Aſa fœtida*, *Galbanum*, *Extract abſijnth. Aloes aques*, om van dezelven tweemaal des daags tien te gebruiken voorgeſchreeven, daarbij des voor- en namiddags dertig droppels van een mengzel uit *Liquor C. C. Succin Spirit. Volat. ſœtid. Esſent Valerian. Castor.* van ieder gelij-

lijke deelen, benevens het voorgaande aftrekfel der *Valeriaan-wortel* en klijfteeren. — Hij bevond zich daarbij draaglijk, doch onverhoeds ontftond de hevigfte ftuiptrekking naar het gebruik van een klijfteer van melk, fuiker en zeep; en zo dikwijls als 'er naderhand klijfteeren, van welke foort dezelven ook zijn mogten, toegediend werden, verwekten zij dezelfde toevallen, en moesten geheel en al agter wege gelaaten worden. Dit deed op nieuw vermoeden, dat 'er wormen moesten aanwezig zijn; bij de vorige middelen werd derhalven nog dagelijks een fcrupel poeder van *Jalappe* met even zo veel *Tart. Vitriol.* gevoegd. Daar door werd eindelijk eene menigte van flijm en wormen ontlast, en de hevige aanval met fpraakloosheid kwam niet weder ten voorfchijn. Slechts geringe aanvallen met opzwelling van den buik, benaauwdheid en beeving ontftonden fomwijlen. — Nu nam men de proef met de *Ol. Ricini*, dagelijks driemaal een fpijslepel vol, en den vierden dag werd het voorgaande poeder van de *Gom.Gutte* enz. toegediend, en daar bij de wormdrijvende pappen op den buik gelegd. Twee ronden wormen werden 'er ontlast. Hierop werd met het poeder van *Jalappe* en de vorige pillen van de *Afa fœtida*, met vijlzel van *Staal* nog vermengd, dagelijks voordgevaaren, alle vier dagen eene gifte Hoffmanfche pok-pillen voorgefchreeven, en te gelijk beftendiglijk op den navel een pleister van *Galbanum*, *afa fœtida*, *ol. Tanacet.* en *Menth. Crisp.* gelegd, dewijl de buik nog altijd opgezwollen bleef. Onder deeze behandeling ontlastteden

zich

zich nog meerdere grootere ronde wormen, en het opgezette lijf, en alle voorgaande toevallen verdweenen. Een poeder van *Kina*, *Oranje-bladen*, *Valeriaan-wortel* en *Vijlzel* van *Staal* volbragten de geneezing, en kwamen eene weder-instorting voor, waarvan zich zedert dien tijd verder niets heeft geopenbaard.

Een jongeling van vijftien jaaren was reeds zedert eenige jaaren aan de volgende toevallen onderhevig: Wanneer hij omtrend één uur lang te bed gelegen had, en in de diepste rust lag, kreeg hij eene zo hevige hartklopping, dat die geenen, welken voor het bed stonden het somwijlen konden hoeren, daar bij eene groote benaauwdheid en bangheid, onrustigheid en geringe stuiptrekkingen; dikwijls rees hij in het bed overënd, en begon te ijlen. Zeer dikwijls ontstond dit toeval, en verdween ook weder, zonder dat hij daardoor ontwaakte, of den volgenden morgen eenige bewustheid daarvan had; wanneer echter het hartkloppen sterk vermeerderde, als dan ontwaakte hij met een benaauwd zweet en eene groote beklemdheid van het hart. Dezelve duurde halve, ja zelfs geheele uuren voord, kwam echter ook somwijlen geduurende den nagt nog eenmaal wederom ten voorschijn. Over dag verscheen dezelve niet. Noch het loopen, noch het spreeken, noch gemoeds-aandoeningen, verwekten bij hem hartkloppingen of slechts kortädemigheid; veel meer waren bij alle deeze gelegenheden alle bewijzen voor handen van eene gezonde borst. De pols was vol echter niet opgezet, ook was hij voor deezen dikwijls

wijls en ſterk met neusbloedingen gekweld geweest. Hij had eene gezonde eetlust, was bij kragten, en zag 'er goed uit. Nog een klein kind zijnde, was hij met uitſlag op het hoofd behebt geweest, welke zonder eenig middel verdweenen was. — Voor dezen hadt men wormen bij hem beſpeurd, doch in de twee laatſte jaaren, waarin veelvuldige middelen, zelfs tegen de wormen gebruikt waren, had hij geenen ontlast. Na rijpe overweeging kon ik dit toeval doch voor niet anders dan voor een dat door wormen veroorzaakt was, houden. Dat 'er geen gebrek der ingewanden zelve aanwezig zijn konde, bleek door de vrije ademhaaling bij dag, bij *het loopen* enz. en door de afwezigheid van den hoest. In de gedachte aan de wormen bevestigde mij ook inzonderheid het op vaste tijden wederkeerende toeval, en de omſtandigheid, dat dezelve altijd in den nagt ontſtond, het daar mede verzeld gaande ijlen, herhaalde neusbloedingen, en het voormalige beſtaan der wormen. — Ik ſchreef derhalven voor, om alle morgen een half lood *Glauberzout* in water opgelost, en namiddags en des avonds pillen van *Osſe gal*, *Extract* van *Alſem*, *Calomel*, *Extract* van *Bilzenkruid* en poeder van *Valeriaanwortel* te gebruiken, als mede voetbaden. Hierop ontlastteden zich veele maaien, en het toeval verminderde eenigzins aan hevigheid en duurzaamheid. Doch wanneer hij des avonds een weinig te veel at, moest hij zeer veel uitſtaan. *Zeverzaad* en andere worm-middelen waren ook van geene uitwerking. Ik nam derhalven mijnen toevlucht tot *Luiskruid*

kruid, en liet des morgens vroeg en des avonds een poeder van 15 grein met suiker en eenige greinen *Extract* van *Bilzenkruid* gebruiken. Doch het eerste poeder verwekte eenen zo hevigen brand in de geheele slokdarm en de maag, en wel langer dan een uur, dat hij het slechts waagde de helft inteneemen, en deeze was reeds in staat, dat geene uittewerken, wat alle andere middelen niet gedaan hadden. Op den derden dag raakte hij op éénszes groote ronde wormen kwijt, en van dien tijd af bevond hij zich veel beter. Na eene tusschenpoozing van eenige dagen liet ik met het gebruik van dit middel weder een begin maaken, en hetzelve dreef wederom verscheiden van deeze gasten af. Tot besluit gebruikte hij het *Elix. acid. Haller.*, en nog des avonds eenige greinen *Extract* van *Bilzenkruid*, om deeze aan het zenuw-gestel hebbelijk gewordene geneigdheid tot kramptrekkingen volkomenlijk wegteneemen, en hij volmaaktlijk hersteld. Slechts zelden bespeurde men nog somwijlen omtrend middernagt, het gewoone tijdstip van het toeval, eene eenigzints snellere en ongeregelde ademhaaling.

Eene met de St. Vitus dans het naast overeenkomende gelijksoortige verplaatsende kramptrekking heb ik tot twee reizen bij kinderen waargenomen. Zij waren niet in staat een lid stil te houden, het geheele ligchaam was in alle zijne deelen in eene gestadige onrust, en beweeging; dan eens werd deeze, dan de andere voet, dan deeze, dan geene arm om hoog geligt, en op eene wonderbaare wijze

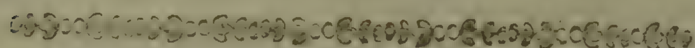
ver-

verdraait; ieder enkele vinger, iedere ſpier van het aangezicht, ja zelfs de tong werd onwillekeurig in allerlei rigtingen bewogen, zo dat de zonderlingſte en belachelijkſte gedaante daaruit ontſtonden, en zulk een arm ſchepzel niets vasthouden, niets verrigten, niet gaan, ſtaan, rusten, ja niet duidelijk ſpreeken kon. Bij het eene kwam het toeval op vaste tijden ten voorſchijn, bij het andere echter bleef hetzelve ten laatſten, doch in eenen meerderen graad aanhouden; zelfs in den ſlaap hielden deezen beweegingen der ledenen der tong niet geheel op. — Bij dit ſoort van verplaatſende kramptrekkingen moet men volſtrektlijk altoos het eerst tot wormen beſluiten. Den eerſten lijder genas ik door het door Stork aangepreezene *Corſerſ* tegen de wormen, dat veele wormen afdreef; den anderen, bij welken deeze kwaal hardnekkiger was en noch voor deeze noch voor andere middelen wilde wijken, door pillen van de *Aſa fœtida*, *fell taur. inſpisſ. Extr. Valerian. Spirit. Calomel*, benevens een aftrekſel van frisſche *Oranje-bladen*. Over het algemeen kan ik de *Osſegal* in ſoortgelijke ſtuiptrekkingen niet genoegzaam aanprijzen; dezelve drijft niet alleenlijk de wormen af, maar is ook een vermogend *krampſtillend* middel, waarop mij inzonderheid het voorbeeld der Laplanderen en Finlanderen opletend gemaakt heeft, welker gewoon huismiddel tegen de vallende ziekte in *Beeren-gal* beſtaat. (*).

Voor

(*) Zedert eenigen tijd heb ik bij deeze ſoort van ſtuiptrekkende ziekte ongemeene uitwerkingen van de *Visc. Quercin.*

Voor het overige is mijne ge[illegible] wijze tegen de wormen zeer een[illegible] mij altijd nog de werkzaamfte. Ik laa[illegible] den — want dezelve moet ten min[illegible] jaar herhaald worden — bij de afn[illegible] vier dagen lang het *Zeverzaad* in fterke giften[illegible] den vijfden dag een poeder van *Jalappe* met [illegible] *Kwik*, of pillen van het *Extr. Panchijmag. Croll. Extr. Aloes aquof.* en *Merc. dulc.* gebruiken.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Het groote nut der verdoovende middelen in fleepende ontfteekingen der oogen.

Het is van het uiterfte gewigt, om bij langduurige inzonderheid klieragtige, oogziekten der kinderen op eene vermeerderde en tot ziekte neigende prikkelbaarheid van dit deel acht te flaan; want deeze alleen is in ftaat de pijn, krampagtige faamentrekking, ontfteeking, zelfs na wegneeming der ftof-

cin. ondervonden, dagelijks tot eene halve once in zelfftandigheid of eene geheele once in een afkookfel; desgelijks ook van het volgende mengzel.

℞ *Extr. nuc. Vomic. drachm. j et S.*
Vitriol. alb. drachm. S.
m. f. pil. gr. j

Driemaal des daags twee pillen, en daar mede dagelijks opklimmende, tot dat 'er misfelijkheid ontftaat.

ſtoffelijke oorzaaken, te doen voordduuren; ja men is dikwijls niet vermogend de oorzaak eerder wegteneemen, dan na dat men door krampſtillende, en de prikkelbaarheid verdoovende middelen derzelver krampagtige ſaamentrekking heeft opgelost. Zelfs de tegen de oorzaak ingerigte wezenlijke geneesmiddelen, als *Kwik* en dergelijken werken dikwijls als nieuwe prikkelingen, indien men dezelven niet met krampſtillende middelen vermengt, waar door zij eerst werklijk heilzaam worden. —— Welk eene vreeslijke aandoenlijkheid ontſtaat in zulk een, zo langen tijd, welligt veele weeken en maanden geprikkeld oog? Bij de minſte lichtſtraal trekken zich de oogleden krampagtig te ſaamen, ja blijven dikwijls geſtadiglijk geſloten, en de daar door teruggehoudene ontlasting van het traanen vogt verwekt wederom eene nieuwe prikkeling. Hoe dikwijls heb ik daar niet van eenvouwige warme ſtoovingen, uit *Kaasjes-bladen* in zoete melk gekookt, en met een ſpons vlijtiglijk daarop gedoopt, de ſpoedigſte, onbeſchrijflijk heilzaame hulp ondervonden, en de geneezing daar door ongemeen verhaast! Dan ſomwijlen zijn deeze middelen niet voldoende, en men is verpligt tot de ſterkſte verdoovende middelen zijnen toevlucht te neemen.

Een kind van agt jaaren, dat kliergezwellen en ook de Engelſche ziekte had, was reeds zedert eenige maanden aan eene klieragtige loopende ontſteeking der oogen, voornaamlijk van het rechter oog, onderhevig geweest, zonder dat men naar een behoorlijk middel had omgezien. De krampagtige ſaa-

men-

mentrekking der oogleden was zo sterk, dat dezelven bijna niet konden geopend worden. Ik schreef voor stoovingen met warme melk, alle agt dagen een ontlastmiddel van *Kwik*, en voor den gewoonlijken drank eene thee van *Graswortel*, *Bardana*, *Sassafras* en *Pokhout* met kleine giften *Brandewijn*. Dit verminderde, wel is waar, de toevallen der ontsteeking, de krampagtige prikkelbaarheid en saamentrekking bleeven echter nog aanhouden. Ik liet met deeze middelen voordvaaren, en daarbij nog herhaalde compressen met een verzwakte, warm gemaakt, water met *Loodsuiker* en *Laudanum* opleggen. Dit bewerkte, wel is waar, beterschap aan het zieke oog, daarentegen begon echter het gezonde meer aangedaan en rood te worden, en na verloop van agt dagen waren beide oogen zeer ongesteld, ontstoken, en de oogleden krampagtig gesloten, en te gelijk openbaarde zich een sterk schurfagtig uitslag in het aangezicht. Met bovengemelde middelen werd voordgevaaren, de roode oogen-zalf tot hulp genomen, en herhaalde reizen Spaansche vliegen pleisters gelegd. Alles zonder de minste beterschap. De oogleden bleeven thans onophoudelijk vast gesloten, en konden wegens groote gevoeligheid voor geen oogenblik geopend worden; daar bij waren zij gestadiglijk uit hoofde der ontlasting van een scherp weiagtig vogt druipende en zweerende. 'Er werden stoovingen van *dolle Kervel* aangewend; doch ook deezen vergerden de kwaal. Na dat aldus op nieuw vier weeken met vruchtloos in het werk gestelde proeven doorgebragt waren, sloeg ik de volgende

ge-

geneeswijze in: Vooreerst, werden zes bloedzuigers gelegd, om de opgepropte vaten eenigzins te ontlasten, hierop van de *Tinctura Stiamonii* — zekerlijk het vermogendste verdoovend middel, dat wij bezitten (*), — een half lood met een half pond water vermengd, gestadiglijk koel omgeslaagen, en daar bij inwendiglijk niet dan een koud aftreksel van *Kina* gebruikt. Dit deed terstond een verwonderlijke werking. De prikkelbaarheid der oogen verminderde zodanig, dat dezelven reeds den anderen dag tamelijk veel licht, zonder zich te sluiten konden verdraagen. Met deeze stoovingen werd derhalven geheele vier weeken lang aangehouden, de beterschap nam iederen dag toe, en de geneezing werd door dit eenvouwig middel alleenlijk, en door eenige laxeer-middelen voleindigd.

Ook in het volgende voorbeeld was de uitwerking der kramp en aandoenlijkheid van den onderbuik zeer klaar-

(*) Het voorschrift is het volgende:

℞ *Pulv. Semin Straman unc jj*
Vini hispan unc. Vjjj
Sp. Vini unc. j.

Digere per aliquot dies leni calore et filtra.

De gift is van 6 tot 10 en 20 droppels. De *Datura Stramonii* is veeligt het sterkste verdoovend middel, en het zaad der *Datura*, inzonderheid deszelfs vliesen schijnen het werkzaamen grondbeginzel het meest in zich te bevatten. Derhalven is deeze *Tinctuur* een der sterkste verdoovende middelen, die mij bekend zijn; dezelve overtreft dikwijls het *Heulsap*, en heeft daarbij nog het voorrecht, dat dezelve niet verhit of verstopt. Ik heb daarmede alle hardnekkige gemoeds-aandoeningen en stuiptrekkingen geneezen.

klaarblijklijk: Een kind was insgelijks reeds langen tijd met eene hevige en loopende ontsteeking der oogen gekweld geweest. Ten laatsten waren de oogen geheellijk gesloten, en met geen geweld open te krijgen. Ik liet gestadig een pap van *Bilsenkruid*, met melk gekookt daar op leggen, en vlijtiglijk ontlastmiddelen uit *Kwik* bereid gebruiken. Het raakte eene menigte wormen kwijt, en het ongemak aan de oogen verdween. De oogen openden zich, en waren, uitgezonderd eene geringe duisterheid volkomenlijk gezond.

AGTSTE HOOFDSTUK.

Eene geschiedenis van twee inwendige Waterhoofden, waarvan het eene geheellijk naar eene wormkoorts geleek.

Een jonge van drie jaaren, die op het oog zeer gezond uitzag, behalven, dat hij somwijlen bij het trappen klimmen, hoestte en kortädemig was, die tevens een uitmuntend goed verstand bezat, werd onverhoeds door een hevig braaken aangetast, dat men als het gevolg van eene voorgaande verkoudheid en overlaading van de maag beschouwde. Het had reeds twee dagen geduurd, toen ik geroepen werd. Hij gaf alles over, wat hij gebruikte, klaagde over niet dan hoofdpijn en over eenige bedwelming, had een donker en eenigzins strak oog, en het aan-

aangezicht was een weinig opgezwollen, de pols was vol, langzaam, tusſchen beiden opgezet; hij wilde het liefst op den buik leggen, doch hij bleef niet lang op eene plaats; de tong was met eene wit geelagtige huid beſlaagen, en de oogäppels waren eenigzins verwijderd. Dit waren nu niet dan de gewoonlijke tekenen van wormen, behalven, dat de volle en langzaame pols eene drukking op de hersſenen deed vermoeden. Het geſtadige braaken en de beſlaagen tong vereischten een braakmiddel. Hij gebruikte hetzelve zonder veel vuile ſtoffen kwijt te raaken; doch hield het vrijwillige braaken daarna op. Ik liet thans water met *Kwik* gekookt, met melk drinken, alle drie uuren een klijſteer van melk en zeep zetten, pappen op den buik leggen, en eene olieagtige Emulſie met een aftrekſel van *Zeverzaad*, *Manna* en *Sal polijchr.* gebruiken. Den volgenden dag braakte hij ſlechts eenmaal, de overige toevallen bleeven gelijk gisteren, de tong was nog onzuiver, de ſlaaperigheid vermeerderde, en hij bedekte dikwijls in den ſlaap — waar bij de oogen ſlechts ten halve geſloten waren — met zijn hand het aangezicht, als of hij iets wilde wegneemen. Hij had daar bij eene natuurlijke warmte en ademhaling. Ik ſchreef hem *Magneſia* met *Rhabarber*, *Zeverzaad* en een weinig *Calomel* voor. Naauwlijks had hij eene giſte ingenomen, of 'er ontſtonden krampagtige ſtuiptrekkingen. 'Er werden bloedzuigers aan den ſlaap van het hoofd gelegd, en een laauw warm bad gebruikt, herhaalde klijſteeren gezet, en alle twee uuren één grein *Zinkbloemen*

met ſuiker genomen. Hier door bedaarden de ſtuiptrekkingen; des nagts kwamen zij echter wederom ten voorſchijn, en 'er bleef een kramp van den onderkaak agter, welke evenwel insgelijks door een bijvoegſel van *Opium* bij het klisteer, en het vlugtig *Kampher* ſmeerzel met *Laudanum*, in den nek en ruggraad ingewreeven, en het inwendige gebruik van één grein *Muscus* weggenomen werd. — In het algemeen kwamen de ſtuiptrekkingen nu niet wederom, uitgezonderd eene herhaalde krampagtige ſaamentrekking van den linker arm. Echter was voor het overige de ſtaat der zaaken zeer veranderd. De pols was ſnel en ſterk, de hitte hevig, met eene roosagtige ontſteeking en opgezwollenheid van het aangezicht, en een geſtadig ſterk zweeten, inzonderheid aan de bovenſte deelen. De ademhaaling was niet ſnel, maar zwaar, zugtende, en ongelijk; het ſlikken was niet moeielijk; het braaken hield geheellijk op. Hij ſliep daar bij onophoudenlijk, ſprak in het geheel niet, hij ſcheen ook verder niet meer te gevoelen, zelfs het ſterkſte licht maakte geenen indruk meer op de oogappels, die zeer verwijderd waren. Des anderen dags kon hij wat beter zien, hij ſprak, echter verward, en de dood volgde nog op denzelfden — den vijfden — dag des avonds. Bij de opening vond men de vaten der herſſenen zeer groot en van bloed ſterk uitgezet, echter geen buitenvaats bloed. Aan de linkerzijde was het herſſenvlies, de herſſenen en het bekkeneel omtrend de groote van eenen Gulden vast gegroeid, en daaronder de herſſenen van eene bijzondere korrelige grijs-

ag-

agtige zelfstandigheid, welke zich nog eenige lijnen diep in de hersenen uitstrekte. In de holligheid der hersfenen en des ruggraads bevondt men over de zes fpijslepels vol met water. De long was op verfcheiden plaatfen met het borstvlies faamengegroeid, had veele knubbeltjes, en op de oppervlakte verfcheiden waterblaafen, ook was dezelve zeer met bloed opgevuld. Het hartezakje bevatte insgelijks water, en het hart eene bloedprop. De leever was zeer groot, en gezond, uitgezonderd eene geringe ontstoken plaats op het regter gedeelte. De galblaas was opgevuld met eene dikke zwarte gal. De maag was ledig, en had eenige rood-bruine vlakken. De darmen waren ledig, en 'er waren nog twee groote ronde wormen in het dunne gedarmte. Zo wel in de holte van den buik als onder de huid in den vetrok vondt men water.

(*) Een meisje van zes jaaren, van een zeer teêr gestel, en wiens geest vermogens zich ongemeen vroeg ontwikkelden, uit een geslacht, dat aan kliergezwellen onderhevig was, dat nimmer ergens eene feort van uitslag gehad had, echter van de eerste jaaren af dikwijls over pijn in het hoofd, in den nek en over tand-

(*) Ik trek deeze waarneeming uit de Schriften van wijlen mijnen Vader, een man, wiens aandenken als een waar en de voetstappen van Hippocrates drukkende Geneesheer, en als een edeldenkend man zekerlijk bij nog verfcheiden van mijne leezers niet in vergetelheid zal geraakt zijn, en wiens naam ik niet noemen kan, zonder met ontroering aan het geene te rug te denken, dat hij voor mij was.

tandpijn geklaagd had, werd, na dat zij het jaar te vooren eene hevig met ſterk ijlen en met doofheid verbondene ſcharlaken-koorts doorgeſtaan had, ingeënt, en ſtond de kinderpokjes volgens derzelver behoorlijken loop zeer wel door, behalven dat zij dikwijls door alle de tijdperken van dezelve, over *pijn in het hoofd, die haar noodzaakte te gaan liggen, klaagde.* Zij was door behoorlijke middelen naderhand volkomen gezuiverd en geſterkt geworden. Zes weeken daarop werd zij door eene koorts aangetast, die naar eene zinkingagtige geleek, waar bij zij ſterk over hoofdpijn klaagde, en men op den derden dag ſpooren van ſlijm-ontlasting beſpeurde. Op den *vijfden* dag bemerkte men eenige bedwelming in het hoofd en eene al te groote verwijdering der oogäppelen. De hoofdpijn duurde aanhoudend voord met een geſtadig klaagen daarover. Zij gebruikte geduuriglijk verkoelende en ontlastende middelen, en 'er werden Spaanſche vliegen pleisters agter de ooren gelegd. — Op den *agtſten* dag openbaarde zich eene verſtopping van den ſtoelgang en ſpraakloosheid. Spaanſche vliegen-pleisters aan de kuiten, het vluchtig ſmeerzel om de keel, en *Liquor C. C. Succin* werden bij de voorgaande middelen gevoegd, ook dagelijks twee klijſteeren met *Oxijm. Squill* gezet, dewijl men reeds eene ophooping van water in het hoofd begon te vermoeden. — De toevallen bleeven aldus tot den *tienden* dag; de pols was dan eens ſnel, dan eens langzaam; de koorts geleek volkomen naar eene zenuw-koorts. Eene herhaalde roosagtige ontſteeking wisſelde met een dor vermagerd uitzicht af. Zedert

eeni-

ge dagen was de neus gestadiglijk droog, en de neusgaten waren rood en jeukten, gelijk bij de wormen. Geduurende haare spraakloosheid greep zij dikwijls met de hand in den mond, als of zij iet uit het verhemelte wilde haalen. Het klaagen over pijn in het hoofd en in den nek hield niet op; thans werd bij de voorgaande middelen nog Extract van *Kina* gevoegd, en tusschen beiden kleine giften van de *verzoete Kwik.* — Van den *twaalfden* dag af vermeerderde de koorts, de hoofdpijn duurde voord, niettegenstaande zij veelvuldige ontlastingen gehad had. De Spaansche vliegen-pleisters werden open gehouden, en bij de voorige middelen nog poeder van *Valeriaan-wortel* gemengd. De gevoelloosheid vermeerderde, de spraak was eenigzins beter. Tot op den *vijftienden* dag duurde de hoofdpijn, de sleepende koorts, en de bedwelming op dezelfde wijze aanhoudend voord; somwijlen kwamen 'er geringe aanvallen van kramp in de onderkaak ten voorschijn, dikwijls was het geheele aangezicht rood en opgezwollen; zij kreeg nu geenen stoelgang zonder klijsteeren. Aan den slaap van het hoofd werden bloedzuigers gelegd. Ook werd het door S t o r k aangepreezene afkooksel tegen de wormen met kleine giften *Spiesglas-wijn* aangewend. — Den *zestienden* dag ontstonden geringe toevallen van kramptrekkingen, die omtrend een half uur duurden, en de koorts vermeerderde. Men nam klijsteeren met *Muscus* te hulp. Den *agtienden* dag zwol de regter wang, en de kaabebeenen-klieren op. Des avonds ontstond 'er eene sterke knersing der tanden en stuiptrekkingen, en in den mond open-

 baar-

baerden zich voorboden der ſpruuw. Den *één en twintigſten*, na dat de zwelling van de wang ſpoediglijk geſlonken was, en de gevoelloosheid zich vermeerderd had, kwamen des avonds eene ſterke raazende ijlhoofdigheid, roggelen, en kreunen in de borſt ten voorſchijn. *Muscus*. *Spiesglas-Zwavel*, *Camphier* en klijſteeren werden in menigte aangewend. Deeze toeſtand duurde voord, en op den *vier en twintigſten dag* ſtierf zij, onder eene langzaame verſtikking — of veel meer eene verlamming der long. —

Bij de opening vondt men de herſſenen buitengewoon dik, en de naden der beenderen zeer vaſt ſaamengegroeid. Alle vaten van het zachte herſſenvlies waren opgepropt met bloed en even als opgeſpoten. In de eene zijdelingſche holte der herſſenen vondt men een bloedprop van de groote van een kleine ronde worm. — Het celdagtig ligchaam was opgezet, en zo zacht als room van melk, en alle holligheden der herſſenen waren opgehoopt met helder water, dat ook menigvuldiglijk in de binnenſte holte van het bekkeneel gevonden werd. Alle de kleine herſſenen ſcheenen te drijven in even zulk een water, zo dat het al te ſaamen wel zes oncen bedroeg. Even zo was ook de geheele holte des ruggraads daar mede opgevuld. — Verder durſde men niets openen. Opmerkenswaardig is het, dat dit kind in deszelfs *derde* jaar een hevige val op het voorhoofd gedaan had, zedert welke tijd men eene groote verandering, in de trekken van het aangezicht beſpeurd had. Zoude daardoor een zekere werkloosheid en weekheid der herſſenen ont-

ſtaan

ſtaan zijn, welke tot deeze ophooping van water aanleiding gaf? Of was dezelve het gevolg van eene verplaatſing van ſcherpe klierſtoffen, daar deeze ziekte dat geſlacht eigen was, en nimmer op de klieren of de uitwendige deelen was verplaatst geworden?

NEGENDE HOOFDSTUK.

Geneezing van eene door klier-ſcherpheden veroorzaakte Kanker aan de Lip, inzonderheid door vluchtig Loogzout en afkookſel van de uitſpruitzels des Pijnbooms.

Een Jonge deed in zijn tweede jaar eenen val, en beet zich daarbij in de onderlip. 'Er bleef een knobbeltje over, die ieder jaar toenam. Na verloop van eenige jaaren kreeg hij de hevigſte toevallen in de klieren der mond, overal verhardingen der klieren en een ſchurftagtig uitſlag, en te gelijk werd ook de knobbel aan de lip op eenmaal aanmerklijk grooter, pijnlijker, breidde zich uit, brak eindelijk door, en verpligtte de ouders om de hulp van een geneesheer te zoeken, daar de hulp der oude wijven en kwakzalveren niet verder baaten wilde. — Hij was elf jaaren oud, toen men hem bij mij bragt. Ik vond de geheele onderlip knoestgezwelagtig, opgewollen, kantig, op veele plaatſen doorgebrooken, met ſcherpe punten en een onaangenaame kleevrige ſtof uitwaasſemende. Deeze knoestgezwellen beſloegen

gen den geheelen omtrek van de lip, en ſtrekten zich binnewaards uit tot het tandvleesch. Bij het betasten waren zij weinig pijnelijk, doch klaagde hij ſomwijlen over ſteeken daarin. Daarbij was de geheele hals met kliergezwellen bezet, en inzonderheid waren de onderkaakebeens- en de tong-klieren opgezet en verhard, zelfs op eenige plaatſen doorgebrooken.

Ik vertoonde den lijder aan éénen van onze bekwaamſte heelmeesters, welke de opening volſtrekt onmogelijk vond, deels dewijl het geheele kliergeſtel met eene bijzondere aan haaren aart eigen gifſtoffe beſmet was, deels om dat dit ongemak reeds zulke diepe wortelen geſchoten had, en men de geheele lip tot aan de kin had moeten wegneemen. — Ik beproefde derhalven, wat men door geneesmiddelen zoude kunnen uitrigten, en gaf eerst een poeder van twee grein *Belladonna-wortel* met even zo veel *Rhabarber* en *Suiker*, in het begin den eenen avond om den anderen, vervolgens alle avonden, en daarbij een drank van de *Rad. Bardan. Lapath. acut. Juniper. Stip. Dulcam.* en *Rad. Liquirit.* en raadde het gebruik van melkſpijzen aan. Alle agt dagen werd een ontlastmiddel, uit de *Kwik* bereid, ingenomen. Daar hierop in den tijd van veertien dagen geene verandering volgde, liet ik nu dagelijks drie grein gebruiken, en uitwendiglijk eene oplosſing van drie drachmen *Campher* in twee oncen ſlijm van *Arabiſche gom* daar op leggen. Hierop ontſtond, wel is waar, eene uitwaasſeming, die voor hem iets geheel ongewoon's was, 'er kwam een meerder uitlag in den nek

nek ten voorſchijn; doch het knoestgezwel aan de lip bleef dezelfde, veelmeer ontlastte hetzelve eene meer kleevrige etter en bloedde dikwijls. Ik klom thans tot vier grein op, en liet hem te gelijk den bast van *Guaron* op beide armen leggen. Deeze gift tastte hem ſterk aan, hij was den volgenden dag zo afgemat, bleek, en huiverig daarop, dat hij dezelve ſlechts den eenen dag om den anderen kon gebruiken. Ook had hij daarop eene tamelijke ontlasting. Na verloop van veertien dagen kreeg hij eenen tamelijk ſterken aanval van ſchurft op het hoofd, de lip bleef echter in den voorige ſtaat, doch bijna geheel zonder pijn. — Nadat hij nog veertien dagen daarmede aangehouden had, en ik geene verandering ondervond, veelmeer uitwendiglijk aan het knoestgezwel groote ligtlijk bloedende rooven zich plaatſten, en ook de onderkaaks-klieren begonnen doortebreeken en kwaadaartige zweeren te vormen, liet ik deeze middelen agter wege, en ſchreef thans pillen voor van twee lood *Extr. cicut. Sulph. Antim. aur.* en *Calomel*, van ieder een half drachme om des morgens vroeg en des avonds vier te gebruiken, en dagelijks met één te vermeerderen, met den drank en *Guaron-bast* liet ik voordvaaren, en uitwendiglijk in het geheel niets opleggen. Na verloop van drie weeken ſcheen het knoestgezwel iet kleiner en minder pijnlijk, doch bleef deeze roof nog altijd daarop, dezelve viel ſomwijlen af, wanneer de oppervlakte de gedaante kreeg van aardbeziën, en alsdan kwam het wederom ten voorſchijn. Ik liet met het gebruik van deeze pillen, waarvan hij nu tweemaal

des

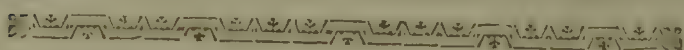
des daags vijftien innam, voordvaaren, en wijl het juist in het voorjaar was, dagelijks een kopje versch uitgeperst nat van *Taraxac. Becabung. Gchaerefol* en *Nasturt. aquat.* drinken; uitwendiglijk werd eene oplossing van een half drachme *Extr. faturn.* met even zo veel *Zinkbloemen* in flijm van *Arabifche gom* opgelegd. — Niettegenstaande met deeze middelen drie weeken voordgevaaren werd, volgde 'er echter niet de minste merklijke verandering. Thans wendde ik pillen aan uit de *Afa foetida* en *Extr. Dulcamar.* om driemaal 's daags van dezelven twaalf te gebruiken, en telkens twee van de door Plenck aangepreezene *Kwik-pillen* daarop te neemen, benevens een afkookfel van *Sasfafras*, *Zoethout* en *Cicuta*, en uitwendiglijk het *Loodmiddel.* — Hierop werd, wel is waar, het knoestgezwel kleiner, het vormde echter een dikker naauw bepaalder knobbel. Bij de bovengemelde middelen werd nog tweemaal 's daags dertig droppels van de *Tinct. Antim. acris* gebruikt. Dan ook hierop wilde binnen drie weeken geene verandering volgen, de hardigheid wilde niet verdwijnen, en de opene kliergezwellen aan den hals niet geneezen. Ik meende derhalven, eene doordringend, sterkere prikkeling noodig te hebben, welke met meerdere kragt op het geheel werklooze water- en kliergestel, inzonderheid echter op de aangedaane, reeds gedeeltelijk bedorvene deelen, konde werken, en de reeds ten halve onbruikbaar gewordene vaten op nieuw in werking konde brengen; en schreef derhalven den *vluchtigen geest* van *Ammoniak-zout* voor, om driemaal 's daags daarvan tot vijftien droppels met veel

veel water te gebruiken, en dagelijks met vier droppels opteklimmen, daarbij een afkookfel van een handvol *Turion. Pini* — een voortreffelijk middel tegen de fcheurbuik en in kliergezwellen — dagelijks te drinken, alle morgen een kopje versch uitgeperst *bieten-nat*, en om den anderen dag een lauw-warm zeepbad te gebruiken. Daarbij liet ik eene oplosfing van een fcrupel *Braak-wijnfteen* in vier oncen water menigmaal des daags in den mond neemen, en ook de aangedaane plaats daarmede bevogtigen, een middel, dat ook uitwendiglijk aangewend onder de zeer werkzaame oplosfende en prikkelende middelen behoort, en van wiens daadlijke opflurping door de water-vaten ik mij veel beloofde. — Naauwlijks waren deeze middelen vier weeken aanhoudend voord gebruikt, of 'er liet zich eene merklijke beterfchap zien, het knoestgezwel werd zachter en kleiner, de korst verminderde; en de ongelijke plaatfen werden vlakker. Hij klom driemaal des daags tot 40 droppels *geest* van *Ammoniakzout* op, zonder de minste onaangenaamheid; integendeel nam de geneezing met iedere vermeerdering der gifte klaarblijklijk toe, en, na dat hij daarmede op deeze wijze drie maanden had aangehouden, was de lip weder tot haaren natuurlijken toeftand gebragt, alle harde deelen waren opgelost, en ook de klieren van den hals voor het grootfte gedeelte verdweenen.

Ik ontkenne niet, dat de vooraf aangewende middelen reeds veel tot het openen van het klier-geftel en tot vernietiging van dit gift kunnen hebben toegebragt; ik zoude echter zekerlijk daarmede alleen

de

de geneezing niet volbragt hebben, en men ziet, van hoe veel belang het in zulke gevallen, waar inzonderheid reeds eene sterke verstooring dier werktuigen aanwezig is, voor ons behoorde te zijn, sterk en doordringend, doch vluchtig prikkelende middelen aantewenden, welken aan de zenuwen van het water en klier-gestel eene nieuwe werking en veêrkragt verschaffen kunnen.

TIENDE HOOFDSTUK.

Doorslikking van ongewoone dingen bij Kinderen.

Daar deeze gevallen bij kinderen niet zelden voorkomen, en de Kinderärts daarop inzonderheid behoort gevat te zijn, verbeeld ik mij, dat men de volgende geschiedverhaalen niet nutteloos zal vinden.

Een kind van drie jaaren had een der grootste kopere penningen doorgeslikt, en dezelve was in den slokdarm steeken gebleeven. Hierop volgde de hevigste walging, braaken, en de hik, het klaare water liep het onophoudenlijk uit den mond, de bloedvaten aan het hoofd waren opgezet, en alles, wat het gebruikte, gaf het wederom over. Ik belastte om veel olie en melk te drinken, om die wegen glibberig en daardoor welligt den doorgang van dit vreemd ligchaam mogelijk te maaken, en om tevens de oplosfing der koperagtige deeltjes te verhoeden. Echter vruchtloos. 'Er werden verzachtende pappen, sterk prikkelende klijsteeren,

ren, en warme baden aangewend, en het dikwijs doorſlikken van vaste ſpijzen aanbevolen. Het bragt eenen zeer benaauwden nagt door, en den volgenden dag bleef nog deeze onaangenaame gast op dezelfde plaats ſteeken. Vogtigheid kon, wel is waar, daar voorbij, maar alle vaste ſpijzen werden terſtond door een geweldig wurgen der keel wederom uitgeworpen. — Van eene balijne Sonde, die echter ontegenzeggelijk het noodwendigst was, had de lijder zo wel als de ouders eenen onoverwinnelijken afkeer. Ik beſloot derhalven, om eer dat ik met geweld de aanwending van dezelve doorzettede, nog één braakmiddel te beproeven. Of het ſtuk gelds kon daardoor uitgeworpen worden, of het kon ten minſten eene betere plaats daardoor verkrijgen, en door de ſterke ſpier-beweegingen en ſaamentrekkingen der ſlokdarm volkomenlijk tot in de maag zelve nedergeperst worden, waarna het in het geheel niet moeielijk kon vallen hetzelve verder uittedrijven. Dit laatſte gebeurde. Hij braakte na het gebruik van agt grein *Ipecacuan-wortel* eenige reizen ſterk, en terſtond was die moeielijke wurgende persſing volkomenlijk verdweenen. Hij kon wederom onverhinderd eeten en drinken, en bevond zich volmaaktlijk wel. Ten einde nu dit ligchaam zo ſpoedig mogelijk uittedrijven, en te verhoeden dat 'er geen koperrood uit ontſtaan zoude, werd 'er alle twee uuren een half kopje van eene Emulſie van olie, en alle morgen een ſcrupel poeder van *Jalappe* ingenomen, daarbij dagelijks een bad en twee klijsteeren gebruikt, en op deeze wijze bereikte ik mijn oogmerk gelukkiglijk, dat het den

den dag den koperen penning door den ſtoelgang kwijt raakte, zonder dat men eenige blijken kon bemerken dat dezelve aangevreeten was.

Een jonge van zes jaaren geraakte aan eene kist vol van ſlaapbollen-zaad, waarvan hij een ongemeen groot liefhebber was. Hij meende van deeze zeldzaame gelegenheid het beste gebruik te kunnen maaken, en nuttigde in den tijd van een half uur, zonder iets daarbij te drinken, ten minſten drie pond daarvan. Het gevolg daarvan was, dat hij eenen verbaazend opgezwollen en ſteen harden buik, eene hevige perſſing en volmaakte verſtopping kreeg. Deszelfs darm-kanaal was natuurlijker wijze met eene harde drooge prop opgevuld, en het kostte niet weinig moeite, om deeze klomp opteloſſen en daaraan eenen doorgang te verſchaffen. Het menigvuldiglijk drinken, herhaalde ſterke klijsteeren en ontlastende dranken, bewerkten eindelijk op den derden dag den ſtoelgang, waarbij geheele groote ſtukken van deeze verharde ſtoffen afgingen. —— Opmerkenswaardig kwam mij in dit geval die omſtandigheid voor, dat ondanks de ongeloofelijke menigte zaad van ſlaapbollen, welken dat kind zo langen tijd in het lijf had, hetzelve niet meerder, maar werklijk minder dan naar gewoonte ſliep; dat evenwel een ſtellig bewijs is, dat dit zaad niets van het ſlaapverwekkend vermogen van het kruid en der *Maankoppen* bezit.

Een kind van vier jaaren kwam van eene wandeling naar huis, met een hevig braaken en alle tekenen van een geduurig vergift. Door het toedienen van eenige greinen *Ipecacuan-wortel* gaf het vier Laurier-

rier-besſen over, welker ſchoone roode kleur het kind verleid had daarvan te eeten, en welker vergiftige hoedanigheden zich zeer ſpoediglijk geopenbaard hadden. Het werd hierop volmaaktlijk herſteld.

Een ander kind gebruikte eene ongeſchilde peer, en klaagde onder het eeten op eenmaal over de allergevoeligſte pijn in den mond en in de keel; de mond en tong zwollen oogenbliklijk op, en hierop volgden pijnen in den buik. Ik kon niets anders beſluiten, dan dat het eene bije of eene wesp, welken zich gelijk bekend is in de peeren nestelen, moest doorgeſlikt hebben; ik ſchreef het terſtond een braakmiddel voor, en liet veel olie en melk drinken. Het braakte hierop eenige reizen, zonder dat men in het geen het overgegeeven had iets ontdekken kon, en na dat hem nog een klijsteer van olie en melk bijgebragt was, verdweenen de toevallen. — Men ziet hieruit, hoeveel acht men daarop behoorde te ſlaan, om aan kinderen geen ander dan geſchild fruit toeteſtaan, dewijl de ſchil ook menige andere nadeelige vuiligheid bevatten kan.

Nog moet ik van eene zeer erge mistasting gewag maaken, welke boven alle verwagting goed afliep. Een jongeling hield een gedeelte roode oogenzalf — uit roode *præcipitaat*, *ſmeer* en *wasch* bereid — voor pillen, welken den ſtoelgang bevoorderen, dewijl men gelijk bekend is dezelve ſomwijlen met *cinnaber* kleurt, bereiddede uit dezelve pillen, en ſlikte ten minſten omtrend twee drachmen door. De misſlag werd eerst na verloop van drie uuren ontdekt, en daar hij ten minſten dertig grein van het roode

 præ-

præcipitaat doorgeflikt had, kon ik niet anders dan voor de flechtfte gevolgen bevreesd zijn. Ondertusfchen was ik verwonderd, dat dezelven nog niet aanwezig waren; hij gevoelde noch pijnen noch iet anders. Een braakmiddel was reeds te laat; ik liet hem derhalven veel olie en melk drinken, en een weinig *Jalappe* gebruiken, en zie daar, hij raakte de zelf onveranderd, en zonder het geringfte nadeel, ja zelfs niet eens krimpingen in den buik verwekt te hebben, door den ftoelgang kwijt. — Voorzeker een groot bewijs van het ongemeen vermogen der vette ligchaamen, om aan fcherpe vergiften, wanneer dezelven zeer naauw daarmede verbonden zijn, hunne nadeelige eigenfchappen te beneemen, en van welk een gewigt het ons behoord te zijn om bij eene foortgelijke vergiftiging niet alleenlijk olieagtige, maar ook werklijk vetagtige middelen — inzonderheid *fchaapen-* en *harten-vet* — aantewenden (*).

(*) Op deeze wijze laat het zich ook werklijk verklaaren, hoe een zeer wel en voorzichtiglijk bereid *Vitrum Antimonii Ceratum* de onfchadelijkfte en zelfs heilzaame uitwerkingen in de roode loop heeft kunnen te wege brengen, welken toch niet geheel te ontkennen, en waarvan mij zelven laatere waarneemingen bekend zijn.

ELF-

ELFDE HOOFDSTUK.

Stuipagtige toevallen met verſtikking bij een Kind van zes jaaren, door aderlaating en Witte Vitriool *geneezen.*

Een jongetje van zes jaaren, zeer volbloedig, met een dik hoofd en eenen korten hals, dat reeds dikwerf aan kleine aanvallen van ſtikkingen en kramptrekkingen was onderhevig geweest, kreeg na eene hevige verkoudheid en overlaading van de maag, de hevigſte krampagtige naar beroerte zweemende toevallen, waarmede hetzelve reeds een half uur had doorgebragt, toen ik geroepen werd. Hetzelve lag buiten kennis, met ſtrakke oogen, geſtadige ſtuiptrekkingen, en eene moeielijke reutelende ademhaaling. Het kon weinig of niet doorſlikken. Men hadt het reeds gevreeven en klijsteeren gezet, doch vruchteloos. Daar ik het aangezicht rood en opgezwollen, en de pols vol en ſterk vond, was ik overtuigd, dat men eerder niets kon aanwenden, voor dat door de ontlasting der bloedvaten de voornaamſte deelen, het hoofd en de borst, meerdere lucht zouden gekreegen hebben. Ik liet dienvolgens, om zulks ten ſpoedigſten werkſtellig te maaken, terſtond eene aderlaating op den arm doen, en omtrend vier oncen bloed aftappen, waarop de pols reeds merklijk bedaarder, zachter, en de ademhaaling eenigzins ruimer werd. Ook kon hij nu beter ſlikken. De hoofdzaak beſtond thans hier-

in, om spoediglijk eene genoegzaame braaking te bewerken; doch zulks viel moeielijk. Vier grein *Braakwijnsteen* van tijd tot tijd ingenomen, waren zonder uitwerking. Ten einde derhalven geene tijd te verliezen, verkoos ik terstond de *Witte Vitriool*, — dien ik altijd, wanneer de *Braakwijnsteen* niet voldoende is, de oorzaak moge nu in eene verlammende staat der zenuwen van de maag of in een taai slijm gelegen zijn, van eene voortreffelijke uitwerking ondervonden heb, — en liet daarvan drie grein, in anderhalf once water opgelost, alle kwartier uurs één spijslepel gebruiken. Dit deed eene spoedige werking; 'er volgde eenige reizen eene rijklijke braaking van eene menigte taai slijm en andere raauwigheden, en thans begon hij zichtbaarlijk te beteren. Hij geraakte volkomenlijk bij zijne kennis, zijne spraak en ademhaaling herstelde zich, de stuiptrekkingen verdweenen geheellijk, de geweldige pols en hitte bedaarden. Het gebruik van eenen verkoelenden ontlastenden drank, eenige klijsteeren en *mostertpappen* op de kuiten genazen hem volkomenlijk, en verhoededen de wederinstorting.

In zulke gevallen, waarin klaarblijklijk volbloedigheid en eene opgezetheid der vaten met bloed, en tevens ophoopingen in de maag aanwezig zijn, is mij geen vermogender middel bekend, dan de vereeniging van eene aderlaating met braakmiddelen spoediglijk op elkander te doen. Het eerste verligt de werking van de laatste, keert het gevaar voor, dat dezelve somtijds zoude kunnen verwekken, neemt reeds den kramp weg, en de laatsten kunnen thans op de stoffelijke

en

en prikkelende oorzaken met des te meerdere gewisheid en kragt werken, en eindelijk de zo noodwendige verandering in het geheele zenuwgestel voordbrengen. En alhier moet de vrijheid tot aderlaaten volstrektlijk niet naar den ouderdom, maar naar het dringend gevaar, der algemeene gesteldheid, naar den staat der pols, en andere bijzondere omstandigheden, bestemd worden.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Mengelwerk.

Men heeft de gewoonte om zuigende kinderen, welken door eene hardnekkige ziekte aangetast zijn, te speenen, meenende, dat het zog hiervan de oorzaak zij, en de daarop volgende beterschap schijnt zulks te bevestigen. Ik ben echter van gevoelen, dat dit middel niet altoos daarom, wijl het eerste zog schadelijk en het nieuwe voedzel beter ware, maar dikwijls als eene verandering van voedzel over het algemeen gewigtig en voordeelig zij. Want het is ook aldaar van nut, waar men juist geene nadeelige eigenschappen in het zog van de moeder of van de minne ontdekken kan, en het laat zich zeer gemaklijk begrijpen, dat eene geheele verandering van voedzel bij zulke teere en prikkelbaare schepzelen eene groote omkeering inwendiglijk moet verwekken, waardoor eene geheele verandering van alle deelen, en

alzo de geneezing van menigvuldige ingewortelde toevallen kan bewerkt worden. —— Wij weeten immers, wat een geheel nieuwe leefregel, verandering van lucht, en dergelijken, bij volwasſenen voor ongemeene uitwerkingen kan voortbrengen, en hoe veel te meer moet dit het geval bij kinderen zijn! Het blijft doch even bij langduurige en moeilijk te geneezen kwaalen alhier ontegenzeggelijk een zeer gewigtig middel.

De gevoelens der Schrijvers, of men het kind terſtond van de borst zal afneemen bij het weder ten voorſchijn komen der maandelijkſche zuiveringen, zijn taamelijk verdeeld. Sommigen houden het voor nadeelig, anderen niet. Volgens mijne ondervinding is het volſtrektlijk van ſchadelijke gevolgen, uitgenomen die gevallen, wanneer deeze ontlasting van bloed toevalliger wijze, door uitwendige oorzaaken, verhitting, beweegingen, en door te veelvuldige bijſlaap, en dergelijken, ontſtaat, of door aambijen veroorzaakt word, en bij ſommige zeldzaame geſtellen, bij welken over het algemeen niets op het zog ſchijnt invloed te hebben. Zijn het echter wezenlijke maandelijkſche zuiveringen, en zo dezelven op den bepaalden tijd wederom verſchijnen, dan haaste men zich om het kind te ſpeenen; want ik heb zeer dikwijls de onaangenaamſte gevolgen, ſtuiptrekkingen, eenen langduurigen hoest, geneigdheid tot kramptrekkingen, inzonderheid een hardnekkig uitſlag op de huid daarvan zien gebooren worden. Gemeenlijk raadt

raadt men aan om geduurende de vloeing acht te geven hoe of het kind zich bevindt; doch zulks bedriegt zeer, want ik heb kinderen ontmoet, welken zich geduurende dit tijdpunt zeer welvaarende bevonden, — dit hangt van de meerdere of mindere prikkelbaarheid af, — en evenwel volgden daarna veelerlei moeielijke en hardnekkige ongemakken.

De *opzwelling der gewrigten*, het *witagtig gezwel*, inzonderheid het *gezwel aan de knie*, is bij ons eene geheel niet zeldzaame kwaal der kinderen, en gemeenlijk een gevolg van eene geneigdheid tot klier-gezwellen en Engelsche ziekte. Behalven aan de knie ontstaan ook soortgelijken, in den beginne zonder pijn, maar bij het vervolg pijnlijk wordende, en het gaan bezwaarlijk maakende gezwellen in het gewrigt van den enkel, op beide zijden van den bovenhiel. Ik heb eenige reizen het geluk gehad, dezelven, daar zij reeds van eene merkelijke groote en pijnlijk waren, en het gaan met deezen voet onmogelijk maakten, door de volgende middelen volkomenlijk te geneezen: Ik liet inwendiglijk eene oplossing van drie drachmen *Extr. Dulcam.*, twee drachmen *Senega*-wortel, en een drachme *Cicutæ* in eene once Huxhams *Spiesglas-wijn*, en even zo veel *Caneelwater* dagelijks vier maal tot 40 en 80 droppels gebruiken, eenen gepasten verkoelenden drank daar bij drinken, en alle agt dagen een ontlastmiddel van *Jalappe en verzoete Kwik* neemen. Uitwendiglijk werd het *Unguent de Digital. purpur.* en

en *Neapolit.* gelijke deelen herhaalend ingevreeven, het *Empl. Diaphoret. Mijnficht* gestadiglijk daarover heen gedraagen, en dagelijks een half bad van *ongebluschte* kalk en zwavel — van ieder drie lood te faamen gekookt, en de loog tot het bad gebruikt — genomen. Te gelijk werd in den omtrek van het gezwel een fontenel of garou-bast gelegd, dat ik voor een wezenlijk vereischte der geneezing houde. — Tot befluit waren alsdan de baden met *Vitriol. Mart.* zeer dienstig. Mij is een geval van een gezwel aan de knie bekend, waar het geheele bedekken van hetzelve met eene groote Spaanfche vliegen-pleister reeds den tweeden dag eene merklijke vermindering der grootte, en de verfcheiden weeken onderhoudene verzweering de volmaakte geneezing daarvan bewerkte.

Zelfs de door Bernhard geroemde *Roet*-pleister (*) is hier een niet genoegzaam aanteprijzen middel. Mij is een voorbeeld bekend, waarin dezelve een zwamagtige uitzetting aan de knie, dat reeds 24 jaaren geduurd had, en van eene aanmerklijke grootte was, volkomenlijk genas, en het geen hier bij de meeste opmerking verdiende, was, dat hetzelve flechts *eenmaal* daarop gelegd werd. Hetzelve lag zo vast, dat men niet in ftaat was, die

(*) De bereiding gefchied op de volgende wijze. Men laat eenige ponden harst bij het vuur zachtlijk fmelten, roert daaronder zo veel zwartfel, als mogelijk is, en fmeert alsdan dit pleister met heet water op linnen lappen of papier. Z. Bernhards *Chemifche verfuche und erfahrungen. p.* 190.

die daarvan afteneemen, en daar dezelve na verloop van drie weeken afviel, was het ongemak weggenomen.

Het gebruik van de *Gom Ammoniak* in azijn van *Zee-ajuin* gekookt, heb ik insgelijks in deeze, als ook in andere verhardingen en knobbels der klieren zeer werkzaam gevonden.

Ook verdient het volgende als een zeer vermogend middel, eenige herinnering: Op drooge en zeer digt te faamen gerolde hennip flrooit men een vinger dik *Spiegel-harst* tot een fijne poeder bereid, bevochtigt het met overgehaalden brandewijn, en legt hetzelve daarop. Indien het begint te droogen, alsdan bevochtige men hetzelve op nieuw zonder het 'er afteneemen. Na verloop van eenige dagen word het geheel vernieuwd wederom opgelegd, en op deeze wijze voordgevaaren. Het gezwel, wanneer hetzelve niet al te zeer verouderd is, verdwijnt dikwijls reeds op de derde of vierde aanlegging. Men heeft reeds voorbeelden, dat braakmiddelen in een gezwel aan de knie van groot nut waren, gelijk dezelven éëns na het verhaal van Riverius, eene waterbreuk genazen. Ik kan hiervan een nieuw opmerkenswaardig voorbeeld bijbrengen. Een jongeling van veertien jaaren was reeds zedert eenen geruimen tijd aan een gezwel van de knie onderhevig, dat eindelijk zo aanmerklijk werd, dat het hem in het gaan hinderde. Om eene andere reden nam hij een braakmiddel in, en ik verbeeldde mij daarop eene vermindering van het gezwel te befpeuren. Ik liet derhalven met het gebruik des braakwijnfteens in kleine giften voordvaaren, en

na

na verloop van agt dagen wederom een ſterk braakmiddel inneemen. Met verwondering nam ik waar, dat den volgenden dag het gezwel een halve duim verminderd was. Met de geneeswijze werd derhalven in dervoegen aangehouden, het braakmiddel werd alle agt dagen herhaald, en het gezwel met de gewoonlijke pikpleister bedekt. Klaarblijklijk verminderde voords hetzelve, en de lijder werd binnen zes weeken volkomen herſteld.

Het openen van een gezwel aan de knie is altijd eene zeer gevaarlijke en gewaagde onderneeming, dat ik niemand zoude aanraaden. Ik zal nimmer het voorbeeld van zulk een ongelukkig kind vergeeten, waar bij deeze operatie werd ondernomen. 'Er ontlastte zich weinig weiagtig vogt; in deszelfs plaats ontdekte men eene ſponsagtige zelfſtandigheid. Binnen kort kwam uit de wond ten voorſchijn eene zeer kwaadaartige, ten laatſten kankeragtige verzweering, deeze ſponsagtige zelfſtandigheid groeide zodanige aan een, dat dezelve eindelijk in de groote van een klein kinderhoofd boven de opening uitſtak, en derzelver vermogen om zich op nieuw uittezetten was zo ſterk, dat, toen men ééns een ſtuk, dat een vierde van het geheel bedroeg, had afgeſneeden, zulks in den tijd van 24 uuren wederom aangegroeid was. De ſtinkendſte ſtof ontlastte zich daaruit, ten laatſten ontſtonden 'er menigvuldige verzwakkende bloedingen, en, dewijl men tot het afzetten, het eenigſte reddings-middel, niet wilde beſluiten, ſtierf dit ellendig [illegible] in den vreeslijkſten en pijnlijkſten toeſtand aan eene uitteering.

Aan

Aan de steeds vermeerderende verspreiding der *Kliergezwellen* heeft ontegenzeggelijk de buitenspoorige leefwijze der ouderen veel aandeel (*). Hoe zeer men ook de onmogelijkheid des overgangs van Venerieke ziekten van den Vader op het kind getracht heeft te bewijzen, en ik zelf gaarne geloof, dat de eigenlijke Venerieke ziekte nimmer op deeze wijze word voordgeplant, ben ik toch des te vaster overtuigd, dat de elendige afstammelingen de zonde hunner ouderen menigvuldiglijk onder de benaaming van kliergezwellen en kwaadsappigheid van het kliervogt draagen moeten. Wanneer wij bedenken, dat het zaadvogt, het welk toch den voornaamsten grondslag der kragten en zwakheden van het jong-gebooren schepzel in zich bevat, dat zelfs de stof van bepaalde ziekten — steen, jigt, longteering, kortom van zulken, welker grond-oorzaak zo wel in de vaste als vloeibaare gesteldheid gelegen is — door hetzelve kunnen voordgeplant worden, dan laat het zich mijns bedunkens, zeer ligtlijk begrijpen, dat het voordbrengzel van een door losbandigheid van zijne kragt en balsem beroofd zaadvogt, noodwendiglijk van de voor de vrucht van een onbedorvene en leevendiger manlijk vermogen verschillend uitvallen, en dat inzonderheid slapheid en werkloosheid

(*) Ik wijze hierover naar mijn prijsschrift *uber die Skrophelkrankheit*, 2de *auflage*. *Jena in der Akademischen buchhandlung*.

heid de aangeboorene en bijzonder eigene gesteldheid van zulk een, uit zondig zaad geteeld, en dikwijls nog daarbij in zonden ontvangen mensch zijn moet. — En daar, gelijk bekend is, het geene, dat wij met den naam van Kliergezwellen en eene hebbelijkheid daartoe bestempelen, zijnen voornaamsten oorsprong in verslapping en werkloosheid der watervaten en daaruit ontstaande gebrekkige afscheiding der vogten gelegen is, en deeze kwaal in de meeste gevallen niet toevallig, maar eigenaartig aan het gestel zelve is, daarom hetzelve ook zo zeldzaam geheellijk uitteroeien is (*); maak ik gene zwaarigheid om deeze zo zichtbaarlijk de overhand neemende ziekte der kinderen als het onmiddelijk gevolg der insgelijke zo zeer toeneemende buitensporigheden, niet alleenlijk voor *Venerick*, maar ook als door *Zelfsbevlekking* veroorzaakt te verklaaren. — Doch ik begrijp waarlijk de onmogelijkheid nog niet, waarom het Venericke gift, dat zich in de ontvangenis met het zaadvogt vermengt, niet werklijk eenen nadeeligen invloed op de eerste vorming van den toekomstigen mensch hebben, en tot eene slechte gesteldheid der vaten en kwaadsappigheid iet bijdraagen kan. Men behoorde ten minsten vooreerst iet meer van het eigenlijke werk der ontvangenis en voordteeling, en de daarop invloed hebbende omstadigheden te weeten, voor en al

(*) Ook daarom is deeze ziekte inzonderheid aan groote en alleen zulke steden eigen, waar zedeloosheid en losbandigheid in zwang gaan, en de hoerhuisen zelfs de bescherming der wet genieten.

al eer men over zulke zaaken beſlisſchend vonnisde, en daardoor de al reeds zo groote ligtzinnigheid der onkundige lieden thans nog meer vermeerderde. — De Schrijvers zouden zekerlijk veel beter doen, in plaats van op deeze gemaklijken en geruſtſtellenden trant, liever met meerderen ernst, geſtrengheid en bezorgdheid daarvan te ſpreeken, de geheele reeks van onvoorziene gevolgen van dit dikwijls zo gering en in den beginne niet veel betekenend ongemak voorteſtellen, aan het algemeen oprechtlijk te belijden, hoe moeielijk de volmaakte geneezing en uitroeing van dit ſleepend vergift in ons ligchaam zij, en dat de Artſen zelve nog geene tekenen kunnen aan de hand geeven, waaruit de volkomene uitroeijing zich met zekerheid laat bepaalen, — kortom, om de afſchuwelijkheid van eene losbandigheid regt treffend voorteſtellen, welke zich niet alleenlijk aan hem, die dezelve bedrijft, maar ook nog aan het toekomſtig onſchuldig geſlacht wreekt.

Bij een meisjen van tien jaaren had zich de ſcharlaken-ſtof op de ſpieren van den hals en klieren verplaatſt. Het hoofd was geheel naar de linker ſchouder om laag en voorwaards getrokken, en volmaakt ſtijf en onbeweeglijk, de klieren aan den hals waren aanmerklijk opgezwollen en verhard, en door het lang aanhouden van dit ongemak — het was reeds een vierendeel jaars oud, toen ik het zag, — veelligt zelfs door een gedeelte der op de banden der beenderen geplaatſte ſcherpe ſtof, was ook de rug-

graad zijdwaards krom getrokken, en de linker schouder zo wel als de rechter heup, stonden aanmerklijk hooger. Zij gevoelde dikwijls hevige pijnen in den hals, welken zich tot in de borst uitstrekten, en bij de geringste pooging om denzelven te beweegen ondraaglijk waren. — Ik schreef pillen voor uit de *Merc. dulc. Resin. Jalapp. Extr. panchym. Croll.* om de zes dagen te gebruiken, en dagelijks een afkooksel van een lood *Stipit. Dulcam.* en *Lign. Sassafras* met *Spiesglas-wijn*, uitwendiglijk herhaalde vrijvingen met het vluchtig smeerzel, *Tinctuur* van *Spaansche vliegen* en *Laudanum*, op beide armen de *Garou-bast*, en dikwijls de damp van kokend water langs de stijf gewordene deelen te laaten optrekken, en dezelven ook gestadiglijk met groen gewascht doek bedekt te houden. — Na verloop van veertien dagen waren de pijnen reeds geheel verdweenen, de beweeglijkheid merklijk hersteld, en het hoofd minder scheef. Men moest nu inzonderheid op de krampagtige klieren van den hals werken, welken dit ongemak nog onderhielden. Ik liet derhalven tweemaal 's daags *gebrand Zeeschuim* met *Oesterschulpen*, en des avonds tien pillen van *Sapo Antim.* Kæmpf. en *Asa foetida* gebruiken, daarbij met het afkooksel voordvaaren, en om den geheelen hals een leere lap met *Haazen-vet* — dat ik bij onvermogende lieden met een heilzaam gevolg, tot verdeeling der klieren, gebruike — bestreeken leggen. Door dit middel werden alle hardigheden binnen drie weeken opgelost, de hals volkomenlijk regt, en ook de kromte van den ruggraad geheel weggeno-

nomen. — Vertoont zich hier niet andermaal eene vereeniging van het klier-gift met de overblijfzelen van de mazelen en het ſcharlaken-uitſlag, en dat de tegen deeze ontaarte klierſtoffen ingerigte middelen bij alle deeze overblijfzelen meerder verdienden aangewend te wórden.

Een kind ſtierf in de vierde week zijns leevens, na dat het altijd eene eenigzins piepende ademhaaling, en de laatſte agt dagen veel hitte, en eene benaauwde ademhaaling gehad had. Bij de opening vondt men eene aanmerklijke bloedprop in de regter holligheid van het hart, welke van eene zulke vleeschagtige vastigheid was, dat dezelve onmogelijk eerst in de uure des doods kon ontſtaan zijn. — Het ſchijnt derhalven, dat dezelven kunnen aangebooren zijn, en zulks is bij den onvolmaakten omloop in de vrucht en bij gebrek aan genoegzaame beweeging in het geheel niet te verwonderen.

E I N D E.

L. VAN ES,

in de Kalverſtraat, bij de Heilige Weg, N°. 96, te Amſterdam, geeft heden uit:

GENEESKUNDIGE Staats-Regeling voor de Commisſie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt, als mede voor ALLE Medicinae *Profesſoren*, *Doctoren*, *Genees-*, *Heel-* en *Vroedmeesters*, *Chirurgijns*, *Apothekers* enz., waarna zig elk in 't bijzonder moet gedragen, in het Koningrijk Holland, Amſt. 1806. . . . *f* -:12:-

K. G. HAGEN, Leerboek der geheele Apothekerskunst, waarin alles wat tot een komplete kennis der gantſche Apotheek, noodzaaklijk behoort geweeten te worden, 2 deelen, gr. 8vo. . . . -6:10:-

Het is onnodig de nuttigheid en algemeene graagte, waarmede dit Werk ontvangen is, te willen bewijzen. NEGEN Uitgave alleen in *Duitschland*, kunnen zulks genoegzaam bevestigen; ook heeft de Commisſie van GENEESKUNDIG TOEVOORZIGT voor *Amſterdam*, hetzelve mede waardig gekeurd, om het de Leerlingen aan te beveelen.

C. H. à ROY, Verhandeling over de Inënting met de Koepokſtof, waarin onwedersprekelijk aangetoond word dat er in ruim 400 jaren, niets zoo nuttig voor het Menschdom ontdekt is, Amſt. 1806. gr. 8vo. -:16:-

ZAKBOEK voor Practiſerende Artzen, ter vermijding van Scheikundige en Pharmaceutiſche misſlagen in 't voorſchrijven van Geneesmiddelen door B. TROMSDORFF, Hoogleeraar te Erfurt. Benevens J. P. DORING, over sommige dwalingen, welke men in het voorſchrijven der Geneesmiddelen moet vermijden, en S. FOCKEMA, over de voornaamſte Mercuriaale Geneesmiddelen, door B. TIEBOEL, 1804. gr. 8vo. . . . -1:16:-

J. J. PLENK en H. A. BAKE, Natuur- en Scheikundige Verhandeling over de Vochten des Menſchelijken Ligchaams, vermeerdert met eene verklaring der daarin voorkomende Scheikundige Kunstwoorden, Amſt. 1807. gr. 8vo. . . . . . -1:10:-

T. WHITE en E. J. THOMASSEN à THUESSINK, over de Ziekten en Ontaarding der Watervaten en Klieren, gewoonlijk *Struma* of *Scrophula* genoemd, Amſt. 1807. . . . . . . -1:5:-

J.

J. VAN DER HAAR, over de Natuur en Aart van de Klier-, Knoest en Kanker-Gezwellen, Amst. 1761. gr. 8vo. *f* -: 12 :-
J. MACQUET, Pathologie, of Ziektenkunde en beschouwing van het Menschelijk Ligchaam in den Zieken Staat, Utr. 1783, 3 deelen, gr. 8vo. . - 3 : 10 :-
P. J. MICHELL, over de Catarrhale of Zinkingkoortsen, welke zich zedert eenige Jaren meer dan voorheen in de Nederlanden vertoond hebben; van dit werk, hetwelk in deze dagen van elk dient gelezen te worden, zijn nog maar weinig voorhanden, 1806. - 1 : - :-
——— Natuur- en Geneeskundige Verhandeling over de oorzaken, den aart en de Geneezing der Zenuwziekten, welke men in de Nederlanden waarneemt, 1783, gr. 8vo. . . . - 2 : 4 :-
——— over de Borstwaterzucht, gr. 8vo. - 1 : 10 :-
W. GRANT, Waarneemingen omtrent de Natuur en Geneezing der Koortsen, uit het Engelsch, en met Aanmerkingen vermeerderd door E. J. THOMASSEN à THUESSINK, 's Hage 1789, 2 stukken, gr. 8vo. . . - 3 : - :-
A. F. HECKER, Duidelijke aanwijzing om de verschillende soorten der *Gonorrhoea* naauwkeurig te onderscheiden en behoorlijk te behandelen, tot aanwijzing eener nieuwe Geneeswijze voor Genees- en Heelkundigen. Uitgegeven door J. W. KIRCHNER, *M. D.* Amst. 1804, gr. 8vo. . . . . . - 1 : 10 :-
J. QUARIN, Oeffenkundige Aanteekeningen over verscheide Ziekten, als: de Persloop, de Jicht, de Hoest, Venus-Ziekten &c. 1789, gr. 8vo. . . - 2 : 4 :-
E. J. THOMASSEN à THUESSINK, Verhandeling over de Verstoppingen des Onderbuiks, (getrokken uit het Werk van de Hoogleeraar KÄMPF) ten nutte van Lijders; door *Doctor* MULLER, met Aanmerkingen omtrent de Leere van KÄMPF, 1790. gr. 8vo. . . - 1 : 10 :-
GENEESKUNDIGE Verhandeling over den Dauwworm der Kinderen; en zijne veiligste Geneeswijze, door Prof. STRACK, met Aanmerkingen en Waarneemingen van J. C. KRAUSS, Med. Doctor, Amst. 1791 gr. 8vo. - - : 12 :-
W. FALCONER, Verhandeling over den invloed der Hartstochten, op de Ziektens van het Menschelijk Ligchaam, Amst. 1791. 8vo. . . . - 1 : 2 :-
——— over het Graveel en de Steen, Leid. 1796. 8vo. . . . . . - 1 : 2 :-
EENVOUDIG Specifiek Middel tegen Kanker, Uitslag en alle Venerische Ongemakken, uitgevonden in Noord-Amerika, en beschreven door J. FLOREZ, Med. Doctor en Professor der Geneeskunde, gr. 8vo. . - - : 12 :-

GE-

GENEESWIJZE der Venerische Ziekten gemakkelijk en onkostbaar gemaakt, ten dienste van de zulken, die zich zelve, zonder hulp van Doctor of Chirurgijn, genezen willen, voorafgegaan van de gepaste middelen, om zich voortebehoeden, bij een vermoedelijke besmettinge, met de nodige Recepten, om die in de Apotheeken te doen vervaardigen. TOT NUT VAN 'T ALGEMEEN, door een Med. Doctor. . . *f* 1:-:-

H. BASS, Grondig Bericht van de Verbanden, verbeterd door H. ULHOORN, en vermeerderd door F. BUCHNER, Amst. 1806. met 20 pl. gr. 8vo. . . - 2:16:-

J. E. DOORNIK, over de Levenskragt, Amst. 1801. gr. 8vo. . . . . . - 1:5:-

——— Doelmatige in de Natuur, Amst. 1803. gr. 8vo. . . . . - 1:-:-

——— Aanmerkingen op het veronderstelde vermogen der KOEPOKSTOF, om, door derzelver Inënting, den Mensch voor de wezenlijke Menschenpokken te beveiligen, Amst. 1801. gr. 8vo. . . - -:12:-

O. C. EICKMA, Verhandeling over het *Graveel* en de *Jicht*, waarin de bronnen van beiden de ziekten naargespoord, en dadelijke middelen tot voorkoming of to wegneeming derzelven aan de hand gegeven worden, in gr. 8vo. . . . . - -:15:-

N. HULME, J. INGENHOUSZ en J. VAIRAC, Nieuwe, Veilige en gemakkelijke manier, om den *Steen*, den *Scheurbuik*, het *Voetëuvel* enz. te geneezen, en de Wormen uit het Menschelijk Ligchaam te verdrijven; gestaaft met verscheiden gevallen van Ziektens, op die wijze hersteld. Waarbij gevoegd is, eene gereede manier, om het water en andere vogten met vaste lucht te voorzien, door een eenvoudig mengzel der Bestanddeelen, zonder eenigen toestel of saamgesteld werktuig, gr. 8vo. . - -:12:-

D. HEILBRON, Vertoog ter Verbetering van het *Genees-* en *Heelkundige* in ons Gemeenebest, gr. 8vo. - 1:4:-

HUISHOUDELIJK Handboek, waarin de beste middelen ter geneezinge der Verkoudheid en Zinkingpijnen, benevens algemeene regelen, om zich voor Ziekten te bevrijden, naar TISSOT, Amst. 1792. gr. 8vo. . - -:8:-

J. VAIRAC en B. HUSSEM, twee Verhandelingen over de besmettende *Rotkoorts* op de uitgaande Oost-Indische Schepen; hare duidelijke en onderscheidene kenmerken; hare oorzaken, en de middelen, om dezelve te behandelen, voortekomen, en de voortgang daarvan te sluiten, gr. 8vo. . . . . - 1:10:-

B.

B. Hussem, Beschrijving van een *Verbeterd Werktuig*, tot herstelling van den Ontwrigten Schouder, gr. 8vo. met platen. . . . . *f* - : 10 : -

Stolpertus, of de Jonge Artz bij het Ziekbed, door de thans met zeer veel roem leerende Heer Fr. May. Med. Doct. Hofraad en Professor op de Academie te *Heidelberg*; waarin de misslagen van jonge Doctoren worden aangewezen, als ook het misbruik en nadeel dat omtrent de slegte Geneesmiddelen in de Apotheek plaats heeft; wijders Aanmerkingen over de Onkunde van Heelmeesters om inwendige Ziektens te geneezen. Alles in een aangename en klare stijl geschreven, is zeer dienstig voor alle Menschen die eenige waarde op hunne Gezondheid stellen, 1801. tweede Druk, gr. 8vo. . - 1 : 5 : -

Tissots en Bickers Huislijke Geneeskunde of Raadgevingen voor de Gezondheid van de Gemeene Man, door Levenswijze en eenvouwige Geneesmiddelen, in gr. 8vo. . . . . . . - 2 : 14 : -

——————— Raadgeevingen voor de Gezondheid der Groote en Rijke Lieden; gevolgd, vermeerderd en op ons toepasselijk gemaakt, in gr. 8vo. - 2 : 4 : -

N. Rosén van Rosenstein, Handleiding tot de Kennis en Geneezing van de Ziekten der Kinderen, met Aanmerkingen en Bijvoegzelen vermeerderd door Eduard Sandifort, Med. Doct., Hoogleeraar in de Genees, Ontleed en Heelkunde op 's Lands Hogeschool te *Leijden*. Tweede Druk, aanmerkelijk vermeerderd. Waarbij gevoegd is: eene Verhandeling over de Gebreken, welke de Kinderen zomtijds kort na de Geboorte treffen, en tot de Heelkunde betrekking hebben, in twee zware Boekdeelen, in gr. 8vo. . . . - 4 : 10 : -

NB. Niets is noodzaaklijker voor Ouders en Geneeskundigen, dan in de vroege Jeugd, de Ziektens en Gebreken der Kinderen wel nategaan en te leeren kennen; waaraan dikwijls het behoud hunner Gezondheid voor hun gantsche leven afhangt.

J. H. Stolte, Ongelukkige Gevolgen van eene Aderlating, gr. 8vo. . . . . - - : 11 : -

——————— Beschrijvinge der Wanschapene Teeldeelen, met platen, gr. 8vo. . . - - : 12 : -

F. A. Weiz, Katechismus der Heelkundige Ontleeding met de Kunstwoorden, in 't Latijn en Nederduitsch. gr. 8vo. . . . - - : 18 : -

